

Prof. Fazil QARAĞLU

Ermanilər

və

həqiqətlər

(rəsmi sənədlərlə)

II CİLD

63.3 (5 Aze)
Q 24

Prof. Fazil QARAOĞLU

ERMƏNİLƏR VƏ HƏQİQƏTLƏR

(RƏSMİ SƏNƏDLƏRLƏ)

II CİLD

NURLAR

BAKI - 2008

F. Kögərli adına
Azərbaycan Dövlət Uşaq
KİTABXANASI

INV. № 52003

Elmi məsləhətçi: t.e.n.L.Məmmədova

Baş redaktor: prof.N.Mehdiyeva

Redaktor: B.Abdullayev

Korrektor: G.Məlikova

Prof. Fazil QARAOĞLU
ERMƏNİLƏR VƏ HƏQİQƏTLƏR (RƏSMİ SƏNƏDLƏRLƏ)
Bakı, "NURLAR" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2008, 439 səh.
birinci baskı

İSBN 978-9952-8118-0-3

978-9952-8118-1-0

© F.Qaraoğlu, 2007

Professor F.Qaraoğlunun bu kitabında zəngin arxiv sənədləri və ilkin mənbələr əsasında ermənilərin tarixindən, sosial-iqtisadi həyatından, mədəniyyətindən, dinindən, yaşadıqları bölgələrdə ətrafa olan münasibətlərindən və türklərə qarşı törətdikləri məzalimlərdən bəhs edilir.

Bu kitab xalqımızın bilmək məcburiyyətində olduğu tarixin bəzi qaranlıq səhifələrini oxuculara təqdim edir.

MÜNDƏRİCAT

Baş redaktordan	497
Erməni məsələsinə dair bəzi düşüncələr	507
Soyqırım yalanları	521
Soyqırım yalanlarına qarşı nələr etmək olar	542
Dünya mətbuatında erməni yazıları	573
Bəzi sənədlər və yazışmalar	592
Erməni komitəçilərin saxtakarlığı	646
Malta sürgünləri	647
Bir daha "Mavi kitab" haqqında	649
Ermənilərin kürdlərə, ruslara və gürcülərə olan münasibətləri	670
Ermənilərin I Dünya müharibəsindən sonrakı fəaliyyətləri	693
Ermənilərin II Dünya müharibəsindən sonrakı fəaliyyətləri	706
1973-1985-ci illərdə erməni terroru	765
Erməni Artin Penikin protesti	843
Ermənilərin son illərdəki fəaliyyətləri	844
Ermənilər necə vardılar, elə də qalıblar	896
Türklər barbar deyillər	902
Ermənilərin törətdikləri hadisələrin utanc və dəhşətverici fotoqrafları.....	904
Mənbələr	926

BAŞ REDAKTORDAN

Oxucuların ixtiyarına təqdim edilən prof.Fazil Qaraoğlunun "Ermənilər və həqiqətlər" adlı kitabı uzun illər müxtəlif arxivlərdə qorunan sənədlər əsasında ermənilərin yalançı soyqırım iddialarını üzə çıxaran çox qiymətli elmi-tədqiqat əsəridir.

Arxiv sənədlərinə əsaslanan elmi tədqiqatlar tarixi hadisələrə siyasi baxımdan yanaşmaları aradan qaldırır, həqiqətləri ən obyektiv şəkildə əks etdirir. Xüsusilə bu qədər siyasiləşdirilmiş erməni məsələsi kimi həssas bir mövzuda aparılacaq tədqiqatlar rəsmi sənədlərə söykənməli və obyektiv olmalıdır. Qərb ictimaiyyətində erməni soyqırımını iddialarının düzgünlüyü isbatlanmamış bəzi subyektiv yayımlara əsaslanır. Buna görə də, Qərb ölkələrində siyasi yaxınlaşma ilə ələ alınan erməni mövzusu tarixin əsl mənbələrinə müraciət edilərək dəyərləndirilməlidir.

Hesab edirəm ki, prof.F.Qaraoğlunun "Ermənilər və həqiqətlər" adlı kitabı erməni məsələsinə dair tarixi həqiqətləri azdıranlara tutarlı cavabdır. Çünki bu kitabda erməni problemi beynəlxalq ictimaiyyətin məlumatlanması baxımından çox önəmli bilgilər təmin edilmiş, bir çox ölkələrin rəsmi sənədləri ilə erməni məsələsinin bir xəyal olması açıqlanmışdır.

Türk arxivlərində tədqiqat aparmadan erməni məsələsi haqqında yazılacaq hər hansı bir əsər dolğun olmayacaqdır. Məhz bu baxımdan Fazil Qaraoğlunun kitabının bu mövzuda yazılan kitablar arasında xüsusi yeri vardır. Bu kitabda erməni məsələsi ilə əlaqəli Osmanlı dövlətinin, eləcə də böyük dövlətlərin 577 arxiv sənədlərindən və elmi əsərlərdən istifadə edilmişdir. Erməni mövzusunda aid Qərb ölkələrində nəşr edilən bəzi əsərlər Osmanlı dövlətinin arxivlərin-

dəki rəsmi mənbələrə əsaslanmadığına görə, subyektiv olmuşlar. Halbuki, Osmanlı dövlətinin arxivlərində erməni mövzusunda aid yüz minlərlə rəsmi sənədlər vardır. Bu sənədlər hadisələri obyektiv şəkildə açıqlayacaq mahiyyətdədir və tarixi hadisələri siyasi yaxınlaşmalardan uzaq tutur.

Kitabda erməni iddialarının arxasındakı həqiqətlərin öyrənilməsi və ermənilər tərəfindən gizlədilməyə çalışılan qırğınlar, qeyri-insani davranışlar, bir sözlə erməni zülmü rəsmi sənədlər və ifadələrlə tam çıpaqlığı ilə göstərilmişdir.

Müəllif Türkiyənin və Azərbaycanın son 130 illik tarixinin siyasi mənasını elə dəqiq şəkildə ortaya qoyur ki, onu oxuduqdan sonra başqa bir mənbə axtarmağa ehtiyac qalmır. Bu kitabda səthi təsəvvürlərə əsaslanan qeyri-rəsmi mülahizələrlə yox, məhz gerçək hadisələr İngiltərənin, Fransanın, Rusiyanın Almaniyanın və Osmanlı Türkiyəsinin rəsmi arxiv sənədləri ilə öz əksini tapmış, elmi-nəzəri görüşlər obyektiv və sistemli şəkildə ortaya qoyulmuşdur.

Demək lazımdır ki, bu mövzuda yazılan əsərlərin əksəriyyəti erməni məsələsinə dair hadisələri 1923-cü ilə qədər əhatə edir. Digər əsərlərdən fərqli olaraq bu kitabda ermənilərin fəaliyyətləri günümüzədək tədqiq edilir, erməni millətinin artıq dərəcədə irqçi, terrorçu bir xüsusiyyət daşdığı isbat olunur. Xüsusilə 1973-1985-ci illər arasında erməni terror təşkilatlarının türk diplomatlarına, ümumiyyətlə, insanlığa qarşı törətdikləri hadisələr rəsmi sənədlərlə açıqlanır.

Rəsmi sənədlərə əsaslanan bu kitab Türkiyə və Azərbaycan türklərinin ən həyacanlı və acınacaqlı illərini əhatə edir, oxuculara və xüsusilə də siyasətçilərə Azərbaycan torpaqlarının qəsb edilməsinə dair həqiqi məlumatlar verir.

Ermənilər bütün dünyada insanların üzərinə məharətlə saxtalaşdırılmış xəbərlər yağdırır, fikir və duyğuları zorla qəbul etdirir, hakim qüvvələr üçün əlverişli olan vətəndaş mövqeyi və sosial mövqe proqramlaşdırırlar. F.Qaraoğlu-

nun kitabı bu proqramlaşdırmalarla hər zaman gündəmdə olan erməni məsələsinə dair tarixin qeyd etdiyi həqiqi məlumatları rəsmi sənədlərə əsaslanaraq insanlığa çatdırır. Bu kitabda gətirilən faktların rəsmi və inandırıcı olması, kütlələri maraqlandıran yeni fikir, elmi mülahizə və nəticələrin zənginliyi erməni uydurmalarına çox ciddi bir cavabdır.

Bu əsər ermənilərin istər Türkiyə və Azərbaycanda, istərsə də xarici ölkələrdə türklərə, xüsusilə türk diplomatlarına qarşı törətdikləri cinayətləri araşdıran tədqiqatçılarımız üçün dəyərli bir mənbədir. Çünki böyük həyacanla oxunan bu kitab, ermənilərin törətdikləri dəhşətverici hadisələri, onların uydurduqları iftiraları, işlədikləri xəyanətləri rəsmi sənədlərlə ortaya qoyur, tarixin qeyd etdiyi acı səhifələri açıqlayır.

Hesab edirəm ki, çox cəlbədicə mövzuya toxunan bu əsər erməni məsələsinə dair yazılan əsərlərdən fərqlənir, ürək ağrısı və hədsiz maraqla oxunur, erməni probleminə aid həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırır.

Ümid edirik ki, prof.F.Qaraoğlunun bu əsəri Azərbaycanın ictimaiyyəti və geniş oxucu kütləsi tərəfindən rəğbətlə qarşılanacaq, Azərbaycan tarixini öyrənmək istəyənlər üçün qiymətli mənbə olacaqdır.

Türkiyənin və Azərbaycanın qanlı tarixini rəsmi sənədlərlə səhifələyən F.Qaraoğlunun bu kitabı dünya xalqlarının dillərinə, xüsusilə erməni dilinə tərcümə edilməsi vacibdir ki, erməni gəncləri ata-babalarının törətdikləri hadisələrdən və erməni məsələsinə dair həqiqətlərdən xəbərdar olsunlar.

Prof.N.Mehdiyeva

Biz kitabımızın I cildini azərbaycanlıların ata-baba yurdu olan İrəvan xanlığında elan edilən Ermənistanın ilk Baş Naziri O.Kaçaznuninin Daşnaksütyun komitəsinin 1923-cü ilin aprel ayında Buxarestdə keçirilən konfransına təqdim etdiyi raportun bəzi bölümlərindən bəhs edərək bitirmişdik. Kitabımızın II cildinə də O.Kaçaznuninin raportu ilə başlamaq istərdik. Çünki biz hesab edirik ki, O.Kaçaznuninin "Artıq Daşnaksütyunun görəcəyi iş yoxdur" başlığı altında Daşnaksütyun komitəsinin Buxarest konfransına təqdim etdiyi raportu 1914-1923-cü illər arasında türk-erməni hadisələrinə və ermənilər tərəfindən bütün dünyanın gündəliyinə gətirilən "erməni soyqırımı"nın baş verib-vermədiyinə dair başda gələn rəsmi sənədlərdən biridir.

Bu gün Türkiyənin qarşısına atılmış və dünyanın bir çox ölkələri tərəfindən qəbul edilmiş uydurma "soyqırım" mövzusunda dair həqiqətləri isbat etmək üçün O.Kaçaznunin verdiyi məlumatlar olduqca dəyərli və əvəzedilməzdir. Çünki O.Kaçaznuni erməni hökumətinin ən səlahiyyətli adamı olaraq o illərdə baş verən hərbi, siyasi və iqtisadi hadisələri yaşamış, müharibə bitdikdən sonra baş verən hadisələrin nəticələrini hər bir erməninin etməyəcəyi qədər düzgünlüyə yaxın düşüncələrlə ortaya qoymuşdur. Buna görə də kitabın II cildinə ermənilərin başında duran rəsmi şəxs O.Kaçaznuninin raportundan aldığımız bəzi bölümlərlə başlamağı məqsədə uyğun bildik.

O.Kaçaznuni raportunda toxunduğu mövzuların yalnız komitəçi yoldaşları üçün deyil, eyni zamanda hər bir erməni üçün də olduqca önəmli olduğuna diqqət çəkir, hər bir komitəçinin bu mövzuların üzərində ciddi-ciddi düşünməsini lazım bilir və hər bir erməniyə çatdırılmasını istəyir. O,

belə deyir:

"Yoldaşlar! Bu məsələlər mənim çox uzun və çox üzücü düşüncələrimin əsas mövzunu əmələ gətirmişdir. Sizin də bu mövzuları düşünmüş olduğunuzdan şübhəm yoxdur. Ancaq sizin də eyni nəticəyə gəlib-gəlməyəcəyinizi bilmirəm. Qorxuram belə olmasın. Qorxuram ki, tələffüz etmək çətin olsa da, mənim vicdanımın səsinə dinləyərək gəldiyim nəticə konfrans iştirakçılarının qarşı irticasını, bəlkə də öfkəsini çəksin. Mən buna hazırım. Ancaq buna inanmağınızı xahiş edirəm: bu sözləri yazmaq və imzalamaq, bunları məndən eşidərkən hiss edəcəklərinizə nisbətən, mənim üçün daha çətin olmuşdur. Mənim deyəcəklərim laübalılığın və ya kifayət qədər düşünülməmiş qənaətlərin bir nəticəsi deyildir. Bütün bunlar köklü qənaətlərin və dəqiq süurunun bir nəticəsidir, çünki mən düşünməyə, anlamağa, mühakimə etməyə, qiymətləndirməyə və mövqə müəyyən etməyə kifayət qədər sahibəm. Buna görə də, az da olsa səbr etməyinizi və danışacağım mövzulara obyektiv yaxınlaşmağa çalışmağınızı xahiş edirəm. Bilirəm, komitə qayğıları ilə yaşayan və komitə ölçüləri çərçivəsində düşünən şəxslərin bunu etməsi asan deyildir. Buna görə bu mövzunu yersiz görsəniz, sizdən üzr istəyirəm. Başqa şərtlərdə bu sözlər lazımsız və yersiz görülə bilər. Lakin mənim təqdim edəcəyim təbliğin fərqli məzmunu sizin geniş düşüncənizə və şüurunuzla xitab etməyimi məcbur edir və mənə haqq verir. Mövzuya keçirəm:

"Könüllü dəstələrin qurulması lazımdır mı sualı günü-müzdə, əlbəttə, mənasızdır. Tarixi hadisələrin özünə xas polad bir məntiqi vardır. 1914-cü ilin payızında erməni könüllü dəstələri quruldu və türklərə qarşı fəaliyyətə başlandı. Bu, erməni xalqının 25 il boyunca bəslənmiş olduğu psixoloji şəraitin təbii və qaçılmaz bir nəticəsiydi. Bu psixologiya özünə bir forma tapmalıydı və onu tapdı...

Günümüzdə kimin günahkar olduğunu tədqiq etmək də mənasızdır (əgər məsuliyyət mövzusu gündəmə gələrsə). Psikopos Mesrop, A.Xatisov, Doktor Zavriev, S.Arutyunov, Dro və Andranik olmasaydılar, başqaları tapılacaq və eyni şeyləri törədəcəkdilər. Könüllü dəstələrin qurulmaları bir səhv idisə, bu səhv, kökləri uzaq keçmişdə axtarılacaq siyasi bir xəttin təbii davamı və nəticəsidir. Hələlik bunu təsbit etmək lazımdır ki, biz bu könüllülər hərəkətinə aktiv olaraq qatıldıq və bu qatılma komitə konqresinin qərarına baxmayaraq həyata keçirildi.

1914-cü ilin qışı və 1915-ci ilin ilk ayları, Daşnaksütyun da daxil olmaqla Rusiya erməniləri baxımından bir həyacanlanma və ümid dövrü idi. Biz qeydsiz-şərtsiz Rusiyaya yönəlmiş vəziyyətdə idik. Hər hansı bir zəfərin olmamasına baxmayaraq, biz zəfər havasına qapılmışdıq, sədaqətimiz, çalışmaları və yardımlaşmalarımız qarşılığında Çar hökumətinin Ermənistanın müstəqilliyini bizə hədiyyə edəcəyinə əmindik. Ağlımız dumanlanmışdı. Biz öz istəklərimizi başqalarına mal edərək məsuliyyətsiz insanların boş sözlərinə böyük əhəmiyyət verib özümüzə etdiyimiz hipnozun təsiri ilə həqiqətləri anlaya bilmədik, xəyallara qapıldıq...

1915-ci ilin yaz və payız aylarında Türkiyə erməniləri məcburi köçürülməyə zorlandılar, kütlə halında köçürmələr və təzyiqlər həyata keçirildi. Bütün bunlar erməni məsələsinə ölümcül bir zərbə vurdu. Tarixi Ermənistanın bizə dövr etdiyi ənənələri və Avropa diplomatiyasının vədləri istiqamətində müstəqilliyimizin əsasını təşkil edəcək bölgələr boşaldıldı, erməni vilayətləri ermənisiz qaldı.

Türklər nə etdiklərini bilirdilər və onların peşmançılıq duymalarını əmələ gətirəcək bir səbəb yox idi. Sonradan da aydın olduğu kimi, Türkiyədə ortaya çıxan erməni məsələsinin əsaslı həlli baxımından bu üsul ən qəti və ən uyğun bir üsul idi...

Həqiqət, həqiqət olaraq qalır. Bu da çox əhəmiyyətlidir ki, türk hakimiyyətinə qarşı on illər əvvəl başlanmış mücadilə, Türkiyə ermənilərinin köçürülməsi və yox edilməsi ilə və Türkiyə Ermənistanının boşaldılmasıyla nəticələnmişdir. Qorxunc həqiqət belə idi...

1915-ci ilin ikinci yarısı və 1916-cı ilin tamamı bizim üçün ümumi bir yas dövrü oldu. Van, Eleşkirt, Basen mültəciləri qırğından qurtarmış olanların hamısı – onminlərlə, yüzminlərlə insan gəlib Rusiyanın erməni qəzalarına doluşdular. Ac, çıpaq, xəstə və qorxu içərisində olan insanlar şəhər və kəndlərimizə yerləşdilər. Bu ac insanlar çörək tapa bilməyən bir ölkəyə gəlmişdilər. Gücsüz, xəstə, dərmansız mültəcilər açıqda qalmışdılar. Şirak və Ararat vadiləri böyük bir xəstəxananı xatırladırdı. Buralarda minlərlə erməni bizim gözlərimizin qabağında aclıqdan və xəstəlikdən ölürdülər. Biz bu insanların həyatlarını qurtarmaqda acizdik. Qızgınlıq və qorxu içərisində olan bizlər günahkar axtarırdıq və bu günahkarı "Rus hökuməti ilə onun yalançı siyasəti" olaraq müəyyən etdik. Sosial baxımdan yetişmiş insanlara xas bir çəşqınlıq içərisində bir küncdən digərinə sovrulurduq. Rus hökumətinə qarşı dünənki inamımız nə qədər kor-koranə və əsassız idisə, bugünkü günahlandırmalarımız da o qədər kor-koranə və əsassızdır. O zamanlar rusların bilərəkdən ağır və qətiyyətsiz davrandıqları, yerli erməniləri qətl etmək üçün türklərə imkan yaratdıqları söylənirdi. Guya, ruslar Ermənistanı boşaltmaq və oralara kazakları yerləşdirmək üçün belə davranır, Kont Lobanov-Rostovskinin hər kəs tərəfindən bilinən "ermənisiz Ermənistan" planı həyata keçirilmiş. Yalnız xalq deyil, komitəmiz və ağıl başında olan yoldaşlarımızın da bir çoxu belə düşünürdü.

Biz, rus hökumətinin ermənisiz bir Ermənistan planının Türkiyə ermənilərinin müdafiəsini necə olursa-olsun öz üzərinə almaq üçün bir səbəbin olmadığını anlamaq istə-

mirdik. Belə bir plan, əlbəttə, yox idi. Biz ancaq öz istəklərimizi rus hökumətinə aid edərək, onu xəyanətdə günahlandırırırdıq.

Təbii ki, bizim könüllü dəstələrimiz Vanı və Muşu tezliklə ələ keçirməyə çalışırdılar. Oralara erməniləri qurtarmaq üçün gedirdilər. Əslində rus ordu hissələri erməni könüllülərindən əmələ gəlmirdi və onların fərqli məqsədləri var idi. Onlarda görünən və bizim bir xəyanət olaraq qiymətləndirdiyimiz ağır və qətiyyətsiz davranış, rus komandanlarının qeyri-adi zəifliyi (belə zəiflik digər cəbhələrdə də görünmüşdür) və ya bizim tərəfdən bilinməyən ümumi əsgəri qaydalarla açıqlana bilər.

Bu hadisələri, qeyri-adi və çox maraqlı olduğuna baxmayaraq, ələ almamağımız lazım idi. Biz siyasi bir komitə olaraq məsələmizin rusları maraqlandırmadığını və onların lazım olduqda bizim cəsədlərimizi çeynəyərək keçib gedəcəklərini unutmuşduq. Bunu anlamadığımızı, bilmədiyimizi söyləyə bilmərəm. Əlbəttə, bilirdik, lakin bəzən müharibənin ancaq erməni məsələsinə görə başladıldığını saflıqla düşünürdük. Ruslar hücumu keçdikdə, onların erməniləri qətl etmələri üçün türklərə imkan verdiklərinə inandırırdıq. Biz hər iki halda nəticələrlə məqsəd və niyyətləri qarışdırırdıq. Rusların xəyanətlərini axtarır və əlbəttə, tapırırdıq. Altı ay əvvəl də rusların xeyirxahlıqla yaxınlaşmalarının isbatını eyni bu şəkildə axtarmış və tapmışdıq. Pis taledən şikayət etmək və fəlakətlərimizin səbəblərini başqalarında axtarmaq acınacaqlı bir vəziyyətdir. Bu bizim milli psixologiyamızın bir xüsusiyyətidir və Daşnaksütyun komitəsi də bundan qaça bilməmişdir.

Rusların bizə qarşı təhrikədi davranmalarında sanki xüsusi bir təsəlli var idi (daha sonra növbə fransızlara, amerikalılara, ingilislərə, gürcülərə, bolşeviklərə, bir sözlə bütün dünyaya gələcəkdi). Sanki saf və uzaqgörümlü olmadığımız

bir qəhrəmanlıq idi və nəticədə elə bir vəziyyətə düşdük ki, istəyən hər kəs bizi asanlıqla aldatdı, xəyanət etdi, kəsdi və başqalarının kəsmələrinə imkan verdi..."

1923-cü ilin aprel ayında Daşnaksütyun komitəsinin Buxarestdə keçirilən konfransında çıxış edən O.Kaçaznuni azərbaycanlıların ata-baba yurdu olan İrəvan xanlığında elan edilən "Ermənistan"ın ilk Baş naziri olmuşdur. Onun erməni millətinə mənsub olmasına baxmayaraq, konfransdakı çıxışı bu gün bütün dünyada dillər əzbəri olan "erməni soyqırımı"nın uydurma olduğunu rəsmən ortaya qoyur.

Yuxarıda bəzi bölümlərini qeyd etdiyimiz raportu yazanın müharibədə döyüşən tərəflərdən birinin başında və üstəlik, "soyqırımı" uğradığı iddia edilən tərəfin Baş naziri olduğu nəzərə alındıqda bu qeyd etdiklərimiz daha ciddi əhəmiyyət qazanır. "Soyqırımı" uğradıqları iddia edilən ermənilərin Baş nazirləri baş verən hadisələri bir müharibə olaraq dəyərləndirir və ən önəmlisi ermənilərin imperialist güclərə alət olduqlarını açıq ürəklə ortaya qoyur. Beləcə, Daşnaksütyun komitəsinin lideri, Ermənistanın ilk Baş naziri O.Kaçaznununin 1923-cü ilin aprel ayında Buxarestdə keçirilən Daşnaksütyun konfransına təqdim etdiyi raportdan bu nəticələr çıxır: könüllü erməni dəstələrinin təşkil edilməsi səhv idi; ermənilər Osmanlı dövlətinə xəyanət edib əvvəl ruslara, daha sonra fransızlara və ingilislərə qeydsiz-şərtsiz bağlanmışlar; Osmanlı dövlətinin köçürülmə qərarı müdafiə məqsədinə uyğun olmuşdur; ermənilər dənizdən-dənizə proyekt kimi bir arzuya qapılmış və bu istiqamətdə təhrik edilmişlər; Daşnaksütyun komitəsi xaricində bir günahkar axtarılmamalıdır.

Bu qeyd etdiklərimizi nəzərə aldıqda ortaya bir sual çıxır: "Bu gün "erməni soyqırımı" iddialarını müzakirə edən və "erməni soyqırımı" haqqında qərarlar alan ölkələr Ermənistanın ilk Baş nazirinə güvənmirlərsə, kimə güvənirlər?

Heç şübhəsiz, Ermənistanın ilk Baş naziri, erməni millətinin tarixində xüsusi bir yeri olan Daşnaksütyun komitəsinin lideri O.Kaçaznuninin raportu imperializmin böyük yalanına son verir!..

İndi də eyni O.Kaçaznuni kimi, "erməni soyqırımı" yalanını ortaya qoyan bəzi daşnak sənədlərinə bir nəzər salaq:

"...Türkiyə ilə müharibə müjdəsi bütün erməni xalqını coşdurmuşdur. Bütün ölkələrdəki ermənilər şanlı rus ordusunda yer almaq və rus silahına inanaraq xidmət etmək üçün tələsir. Düşməne qarşı qələbə çalmaq üçün Uca Tanrıya yeni şanlı rus silahı olmaq və Rusiyanın Şərqdəki tarixi vəzifəsini yerinə yetirmək Vətən borcumuzdur. Qəlbimiz bu istəklə alışıb-yanır..." (412).

"...Bilindiği kimi rus hökuməti müharibədən əvvəl Türkiyə ermənilərini silahlandırmaq və müharibə zamanı ölkə daxilində üsyan etmək üçün onlara 242 min 900 rubl pul vermişdir. Könüllü dəstələrimiz türk ordusunun müdafiə xəttini yarıb üsyan edənlərlə birləşərək cəbhə arxasında anarxiya yaratmaq, rus ordusunun keçişini və türk Ermənistanını ələ keçirməsini təmin etməlidirlər..." (413).

"Rusların Osmanlı dövlətinin sərhədlərini keçib irəliləməyə başlamasıyla ermənilər Bitlis, Muş, Diyarbəkir, Elazığ, Ərzurum, Sivas, Urfa, Maraş, Antep, Halep və bir çox vilayət, qəsəbə və kəndlərdə üsyan etməyə başlamışlar. Rusların türk torpaqlarında irəliləmələri ilə ermənilər yerli xalqa qarşı qətlə hədəflərinə girişmişlər..." (414).

Daşnakların türklərə qarşı törətdikləri qətləmlər erməni kəndlisi tərəfindən etirazla qarşılanmışdır. Bəzi erməni rəsmi sənədləri erməni kəndlisinin türk ordusuna göstərdiyi müsbət duyğulardan bəhs edir. Daşnak hökumətinin ordu komandanı tərəfindən, əsgəri xidmətdən qaçan erməniləri axtarmaq üçün Gümrü kəndlərinə göndərilən bir erməni zabitinin raportu diqqətçəkicidir. Erməni ordusunun koman-

danı bu zabitin ifadəsinə əsaslanaraq ümumi qərargaha 14 noyabr 1920-ci il tarixində belə bir raport göndərir:

"Gümrü bölgəsinin erməniləri daşnak zabiti düşmənçəsinə qarşılıq, hətta bir neçə dəfə onu türklərə təslim etmək istəmişlər. Bir çox kənddə xalq əsgərlərimizi düşmən olaraq görür. Zabitim M.Qapanak kəndində Selçan ermənilərindən əmələ gələn atlıların müşayiətində türk süvarilərlə qarşılaşmışdır. Orada türklər duz-çörəklə qarşılanmışlar. Kəndli qadınlar qazanlarda yeməklər hazırlamışlar. Zabitim bu yeməkləri kimlər üçün hazırladıklarını soruşduqda, belə cavab almışdır: "Təbii ki, türklər üçün, sizin üçün deyil..." (415).

Bizə görə, Erməni xalqı tərəfindən belə hörmətlə qarşılanan türk ordusunun "soyqırım" törətməsilə günahlandırılmasına ermənilər tərəfindən verilən cavab hər kəsi kifayət qədər qane etməlidir. Daşnakların özləri belə, Ermənistanda Sovet hakimiyyəti qurulduğu zaman varlıqlarını qorumaq üçün Türkiyəyə tərəf yönəlmişlər. Erməni xalqı içərisində imperializmə qarşı mübarizə edən insanları əzən daşnaklar çarəni Türkiyəyə sığınmaqda görmüşlər. Erməni daşnakların bu istəkləri türklərin "soyqırım" törətdikləri iddialarına verilən ciddi bir cavabdır. Ermənilərin bu istəkləri daşnakların Amerikadakı "Ayrenik" nəşr orqanında da açıqlanmışdır. (416).

ERMƏNİ MƏSƏLƏSİNƏ DAİR BƏZİ DÜŞÜNCƏLƏR

Osmanlı imperatorluğu parçalanmışdır. Bu imperatorluğun parçalanmasından 24 dövlət ortaya çıxmışdır. Bunlardan biri də Türkiyə Cümhuriyyətidir. Türkiyə Cümhuriyyətinin müstəqilliyini qazanan digər dövlətlərdən tək-cə fərqi

Türkiyənin Osmanlı imperatorluğunun qurucusu olmasıdır.

Osmanlı imperatorluğunda Türkiyənin sərhədləri qəti müəyyən olmasına baxmayaraq xarici və daxili düşmən güclər Türkiyə dövlətini də parçalamaq məqsədilə uydurulmuş "erməni problemi"nin davamına qərar vermişdilər. Bu da, yenə xaricilərin dəstəyi ilə ortaya çıxarılan erməni qüvvələrinin qeyri-insani davranışları, dinc əhali üzərində törətdikləri qətliamlar, qarətlər, yangınlar demək idi.

Osmanlı imperatorluğunun parçalanmasını düşünərkən ortaya bir sual çıxır: "Erməni problemi"nin həlli ilə o qədər güclü dövlətlər məşğul olduqları halda, necə oldu ki, Osmanlı imperatorluğunun parçalanmasından 24 dövlət ortaya çıxdı, 25-ci dövlət Ermənistan olmadı?" Bizə görə bunun əsas səbəbləri bunlardır:

1. Ermənilər 2.500 il əvvəl başladıkları tarixi köklərindən Osmanlı imperatorluğunun parçalanmasına qədər heç bir zaman müstəqilliklərini qazana bilməmiş, əsgəri bir qüvvəyə və sərhədləri müəyyən bir torpaq sahəsinə sahib bir millət olmamışlar.

2. Balkanlardakı ölkələrin hamısı xristian ölkələrlə qonşu olduqlarına görə, onların müstəqilliklərini qazanmalarında dinləri önəmli rol oynamışdır. Ermənilər isə Osmanlı imperatorluğunda dağınıq olaraq yaşamışlar. Bunların bəlli bir dinləri və yurdları olmamışdır, onlar yaşadıkları bölgələrdə hər zaman azlıq təşkil etmişlər.

3. Ermənilər digər millətlərdən əvvəl Osmanlı hakimiyyətinə girdiklərinə görə, türk-islam təsiri altında çox uzun zaman qalmış, öz təsərrüfatlarını itirmiş, türklərlə bütünləşmişlər.

4. Ermənilər kənardan artıq dərəcədə milli duyğulara sahib bir millət kimi görünməyə də, ortaq mənfəətləri baxımından hərəkət etmə qərarlıqlardan yoxsul bir millətdir. Belə ki, milli birlik və müstəqillik, daha doğrusu, "Böyük Ermə-

INV. № 52003

nistan" yaratmaq məqsədilə qurulan komitələr arasında davamlı ayrı-seçkilik baş vermiş, köç zamanında belə bir-birlərilə dava-dalaş edərək çox sayda erməninin ölümünə səbəb olmuşlar. Ermənilərə xas olan bu xüsusiyyətlər onların müstəqil bir dövlət qurmalarını əngəlləmişdir.

1878-ci il "Berlin müqaviləsi" ilə ortaya çıxarılan "erməni problemi" Osmanlı imperatorluğu içərisindəki ayrılıqçı hərəkatların xüsusiyyətini daşıyan və bu hərəkatların hər mərtəbəsində müxtəlif sifətlərə girən vaxtaşırı hadisələrin bir parçasıdır. Bəzi tədqiqatçılara görə, problem ermənilərin olduqları yerlərdən, bəzilərinə görə Osmanlı idarəsindən, bəzilərinə görə də milliyyətçilik axınlarından əmələ gəlmişdir. Bizə görə "erməni problemi"nin yaranmasını bu sayılan səbəblərə bağlamaq doğru deyildir. XIX əsrdə klassik güc dəngəsinin pozulmağa başlaması nəticəsində imperialist məqsədli xristian dininə mənsub ölkələr Osmanlı imperatorluğunu parçalayıb bölüşmək istəmişlər, imperatorluqda yaşayan ikiüzlü xristian erməniləri də bu məqsədlərini həyata keçirmək üçün istifadə etmişlər. Heç şübhəsiz, süni yaradılmış "erməni problemi"nin bu qədər böyük səs qazanmasına beynəlxalq rəqabət olmuşdur. Xarici dövlətlərin Osmanlı idarəsi ilə apardıqları çətinliklər bu "problem"ün genişlənməsinə səbəb olmuş, gözlənilən nəticə əldə edilmədiyi üçün də "problem" müxtəlif adlarla günümüzədək gəlmişdir.

Görəsən, türk torpaqlarında bir erməni dövləti qurulsaydı, vəziyyət necə olardı? Bu sualın cavabını əvvəlcə qismən vermişdik: Sovet İttifaqı bir az daha böyümüş, milyonlarla türk öz yurdlarını tərk etmiş olardı, azəri türklərinin öz ata-baba yurdları olan İrəvan xanlığını, Zəngəzuru, Göyçə mahalını... tərk etdikləri kimi. Buna baxmayaraq, dünyada buna bənzər yanlış çətinliklər hələ də bitməmişdir. İstər ermənilər, istərsə də üç dövlətin sahəsində bölünmüş bir və-

ziyyətdə yaşaya və hələ də bir-birlərilə anlaşı bilməyən, türklərlə eyni irqdən, eyni dindən olan kürdlər üçün edilən təhriklər və təşviqlər bir haqq və ədalət mücadiləsi üçün deyil, bu təhrik və təşviqləri idarə edən dövlətlərin mənfəətləri üçündür. Ermənilər kimi kürdlər də bir vasitə olaraq türklərin əleyhinə istifadə edildilər. Böyük dövlətlər bu azlıqların pərişan olmaları bahasına onları təhrik və təşviq edirlər. Bu plan 1877-1878 türk-rus müharibəsindən bəri erməniləri türklər və kürdlər əleyhinə təşviq edən planın davamından ibarətdir.

O zamanlar ermənilər təhrik edilərək türk və kürd nüfusu qətləmlərlə yox edilmək istənmişdi. Əgər bu plan həyata keçirilmiş olsaydı, ermənilər də yox ediləcəkdilər. Çünki "Rusiyanın sərhəddində ermənisiz bir Ermənistan" sözünü Rusiyanın Xarici İşlər Naziri söyləmişdi. Nəticədə, insanlığa uyğun olmayan bu plan həyata keçirilə bilməmiş, ancaq milyonlarla türk, kürd və erməninin bir-birlərini öldürmələri sona çatmışdır.

Tarixdən dərs almayan dövlətlər və dövlət adamları bu gün belə ancaq öz ölkələrinə deyil, bütün insanlığa fəlakət gətirirlər. Təbii ki, bu arada kürd liderləri və özlərinə, sözün əsl mənasında kürd deyən Türkiyə vətəndaşları xaricilərin vədlərinə aldanaraq yanlış düşüncələrə yol verməməli və diqqətli olmalıdırlar. Çünki onlar yalnız irq baxımından deyil, din, və adət baxımından da türkdən ayrı olmayan, çalışqan, sadıq, cəsur bir millətin mənsubudurlar. Bu dediklərimizi isbat etmək üçün I Dünya müharibəsi sonundakı kürd-erməni əməkdaşlığı çalışmaları haqqında qısaca məlumat vermək istərdik.

Erməni məsələsindən dərs almayan böyük dövlətlər, Türkiyə Cümhuriyyətinin ilk quruluş illərində özlərinə yeni bir məşğuliyyət tapmışdılar. Bu dəfə onlar kürdləri ələ almış, "Müstəqil Kürdistan" xəyalını ortaya ataraq bir neçə

təşkilat qurmaq istəmişdilər. Sanki 50 il davam edən "Böyük Ermənistan" xəyalı həyata keçirilmişdi, bu dəfə də, yüzillər boyu türklərlə bərabər yaşamaqda olan kürd aşirətlərini "Müstəqil Kürdistan" davası ilə təşkilatlandırmağa çalışmışdılar. Lakin bu təşəbbüslər nəticəsiz qaldı. Çünki kürd liderləri həqiqətləri anlayıb xaricilərə alət olmadılar. Bu təşviqlərə uyan bəzi kürd bəyləri də qısa bir zamandan sonra peşman oldular.

Bütün bunlara baxmayaraq öz mənfəətlərini bu bölgənin qarışıqlığında axtaran qərb dövlətləri bu faciəvi işi əldən buraxmurdular. Onlar üçün mühüm olan türk, kürd və ya erməni deyil, Qafqazın və Orta Asiyanın neft mədənləri idi. Bu məqsədlə qərblilər Türkiyədən qaçmış bəzi macərapərəst kürdləri bir yerə toplayıb onlara da eyni ermənilərə etdikləri kimi, "Müstəqil Kürdistan" zəhərini aşıladılar. Ancaq kürdlərin tək başlarına bir şey əldə edə bilməyəcəklərini anlayaraq, onları təcrübəli daşnak liderləri ilə birləşdirib əməkdaşlıq etmələrini istədilər. Nəticədə daşnak liderləri ilə bəzi kürd aşirətlərini birləşdirməyə müvəffəq oldular. Bu fəaliyyətə təkan vermək üçün qərblilər kürd və ermənilərdən əmələ gələn bir təşkilat qurdular və kürdün qururunu oxşamaq üçün bu təşkilata kürdcə bir ad aradılar. Kürdcədə istiqlal kəlməsinin mövcud olmadığına görə, mənlük mənasına gələn "hoybon" kəlməsinə seçdilər. Bu kəlmənin erməni yurdu mənasına gələn, daşnakların keçmişdən bəri istifadə etdikləri "haypun" kəlməsi ilə də bənzərliyi vardı. Hər iki tərəfin də bunu mənimsəməsi üçün "hoybon" kəlməsinə "hoybun" şəklində dəyişdirərək qurulan yeni təşkilata bu adı verdilər. Beləcə, təməli daşnak, orqanları kürd, memarı da ingilis gizli servisi olan bir təşkilat quruldu.

Bu təşkilat ilk iclasını İraqda keçirdi. Levon Əmirizyan, Sultanyan, Aris kimi ermənilərlə, şeyx Səidin qardaşı Əli Rza, Dr.Şükrü, Xurşid, İhsan Nuri, Əbdülkərim Şalul və

aralarında kürdlüklə əlaqəsi olmayan bəzi kürdlər bir araya gəldilər. Daha sonra bunlar Parisdə bir iclas keçirdilər. Bu iclaslar nəticəsində biri İrəvan, biri Kilikiya bölgəsində iki Ermənistan və bunların arasında (!) bir Kürdistan dövləti qurmaq qərarı alındı.

Bundan sonra Beyrutda toplanan cəmiyyət, rəis olaraq erməni Papazyanı seçdikdə qiyamət qopdu. Kürdlər ikiye bölündülər. Şeyx Əli Rza və adamları ayrılıb başqa bir cəmiyyət qurdular və bir bəyannamə ilə oynanan oyunun mahiyyətini açıqladılar. Şeyx Əli Rzasız qalan "hoybun"un Ağrı üsyanı məğlubıyyətlə bitdi. Rəislər İrana qaçdılar.

Baş verən hadisədən sonra Şərq mediası türklərin lehinə məqalələr dərc edərək, "Türklərdən ayrılanların sonu budur. Onlar xaricilərə yem olurlar," kimi cümlələr işlətdilər. Məsələn, 21 oktyabr 1930-cu il tarixli "Fəth əl-Ərəb" qəzeti belə yazırdı: "Kürdlər əzildilər. Onları atəşə sürənlər üçün türklər və ya kürdlər əzilsin, mühüm deyildir. Türklər bu müvəffəqiyyətləri ilə öyünməzlər. Çünki ölənlər onların qardaşlarıdır. Kürdlər çox yaxşı dərs aldılar. Onlar gördülər ki, xarici vədlər bir yerə qədər gələr, fəlakət baş göstərdikdə isə onlar ortada görünməzlər... Kürdlər unutmasınlar ki, şərəfli türk tarixindən ayrılaraq əcnəbi boyunduruğuna girmək faciəvi bir huşsuzluqdur." (417).

"Əl-Kabis" qəzeti, "Əcnəbi vədlərinə aldanaraq türklər əleyhində qiyam edənlərin halı meydandadır. Bizi Türkiyədən büsbütün ayırmaq üçün istismarçılar Suriya-Türkiyə sərhəddinə də erməni ünsuru yığırlar. Lakin bu iki millət əvvəl-axır bir ittifaq quracaqlar..." deyirdi.

"Əl-Əhram" qəzeti belə yazırdı:

"Türklər əxlaq və tarix baxımından yüksək bir millətdir. Türkiyəni idarə edənlər millətin ruh və qabiliyyətini çox yaxşı tədqiq etmiş ziyalı kəslərdir. Onlar idarə üsulunu tamamilə bilirlər. Bizdə bunlara tən gələn adamlar yoxdur..."

7 dekabr 1930-cu il tarixli "Sehen" İran qəzeti də belə yazırdı:

"Ərəblər deyirlər ki, ağıllı adam barmağını əqrəbin deşiyinə iki dəfə soxmaz. Halbuki kürdlər eyni deşikdə özlərini neçə dəfə zəhərlətdilər. Kürdlər: "Qoyun öz quzusunun ayağını sındırmaz" – deyirlər. Bizim ayağımızı sındıranlar türklər deyillər. Kürdlər ağır bir fəlakət keçirdilər. Bu nəticə üçün çalışanlar da muradlarına çatdılar..."

Uzun zaman keçsə də baş verən fəlakətdən sonra kürdlər oyandılar və özlərini təşviq edənlərin mahiyyətini anladılar. Daşnak və Bədirhanilərin səbəb olduqları bu fəlakət ermənilər arasında da mübahisələrə səbəb olmuşdur.

Ərəb-İsrail müharibəsi başladıqda "Daily teleqraf" qəzetinin qeyd etdiyi bu sətirlər tarixdən dərs ala bilən insanların peşmanlığını nə gözəl ifadə edir:

"Bu gün ağılı başında və keçmiş zamanlar haqqında məlumatı olan hər kəs, I Dünya müharibəsi zamanında sarsaqca parçaladığımız Osmanlı imperatorluğunun yoxluğunun acısını çəkir. Əgər Osmanlı imperatorluğu davam etsəydi, ərəblər və sionistlər türk sultanlarının bəsirətli, güclü və xoşgüzaranlı idarəsi altında indikindən çox-çox sülhsevər və sevinc dolu bir Orta Şərqdə yaşaya bilərdilər.

Türk güclərinin o bölgəni təkrar nəzarətləri altına alıb nizamu həyata keçirmələrini istəmək – xarici müdaxilə olmazsa bunu, heç şübhəsiz, bir neçə gün içərisində edə bilərlər – həm bir fayda verməz, həm də bəzi təhdid və qarışıqlığa yol açar. Ona görə də, inşallah demək və artıq bir söz söyləməmək daha yaxşıdır..."

Yuxarıda yazılanlar Orta Asiyanın siyasi vəziyyətindən şikayət edən qərblə bir səfirə söylənmiş, o da "Sus, əziz dostum, siz çox haqlısınız. Amma bu belə söylənməz" – demişdir. Doğrusu, sahibi olduğu ölkələr üçün yalnız varını-yoxunu deyil, qanını və canını da verən bir imperatorluğun

yoxluğunu hiss etmək o qədər də xoş deyildir.

V.İ.Lenin "İmperializm" adlı kitabında: "Türk bölgələrinə qarışıqlıq yaratmaq üçün ermənilər Çar Rusiyası tərəfindən casus bir millət olaraq istifadə edildiğini..." – bildirir.

31 dekabr 1917-ci ildə İ.Stalin "Türk Ermənistanı" başlıqlı məlumatında qərblə imperialistlərin Türk Ermənistanında oynadıqları oyunlardan və ermənilərdən necə istifadə etdiklərindən bəhs edir. Sovet İttifaqı elan etdiyi quruluşu hər hansı bir qarışıqlıq çıxarmadan tətbiq etməyə başlamışdır..."

10 yanvar 1920-ci il tarixli fərsiz qəzeti "Le Temps" belə yazırdı: "İndi qərblə böyük dövlətlərin səhvini qəbul etmə imkanlarının varlığı-yoxluğu hesablanmadan, müstəqillikləri tanınan Qafqazın kiçik xalqları ödəyirlər..." (418).

4 mart 1920-ci il tarixində İngiltərənin Tiflisdəki təmsilçisi Xarici İşlər Nazirinə göndərdiyi raportunda belə yazırdı: "Heç fikirləşmədən deyə bilərəm ki, müsəlmanların can və mallarını daşnakçı bir erməni hökumətinə əmanət etmənin insanlıq baxımından yeri yoxdur. Ermənilərin müsəlmanların idarəsi altında güvəndə olacaqlarına, lakin müsəlmanların daşnak erməni idarəsi altında güvəndə olmayacaqlarına inanıram." (419).

7 mart 1920-ci il tarixində Mustafa Kamal Atatürk məclisdəki çıxışında: "Uydurma erməni qırğını məsələsi bütün dünyanı aldatmaq üçün yaradılan kin, ehtiras məhsulu təbliğatların doğruluğu haqqında, mədəni insanlıq dünyasının məlumatlandırılması lazımdır. Beləcə, haqsızlığa uğrayan türk milləti, iyrenc və alçaqca bir günahlandırmadan təmizlənməmiş olacaqdır," – demişdir.

11 mart 1920-ci il tarixində Viskont Brayce Lordlar Palatasında "erməni soyqırımı"nu gündəliyə gətirmişdir. Lord Qurzonun Viskonta verdiyi cavab belə olmuşdur: "Ermənilər dünyanın bu bölgəsində, hətta son həftələrdə bəzi şəxslərin zənn etdikləri kimi məsum quzu kimi davranmamış-

lar. Hal-hazırda mənim əlimdə onlar tərəfindən son dərəcə vəhşi və qana susamış bir şəkildə törətdikləri təcavüzlərə dair çox sayda raportlar vardır. Şimal Ermənistanadakı ermənilərin nə qətlə, nə də təcavüz təhlükəsində olduqlarına inanmıram..." (420).

İ.V.Stalin 8 iyun 1920-ci il tarixində Ordjonikidzeyə göndərdiyi teleqrafda "erməni məsələsi"nə dair bunları yazırdı: "Mənim fikrimcə, sonsuzadək ziqzaq cızaraq iki tərəf arasında oynamaqla bir nəticə əldə etmək mümkün deyildir. Tərəflərdən birini, yəni Türkiyə ilə Azərbaycanı qəti bir şəkildə dəstəkləməyimiz lazımdır. Mən V.İ.Leninlə də görüşdüm, o da etiraz etmədi..."

21 oktyabr 1920-ci ildə Moskva səfirliyinə təyin edilən Əli Fuad paşa Stalinin "erməni problemi"nin həllini tamamilə Türkiyəyə buraxan sözlərini belə anlatmışdır: "Siz Ermənistan məsələsini özünüz həll edin. Əgər həll edəcəyiniz başqa bir şey qalmışdırsa, onu da həll edin. Amma zamanı qəti olaraq bizə bildirin..."

Qurtuluş müharibəsi zamanında Rusiyanın Ankara səfiri Mdivani 3 dekabr 1920-ci il tarixli teleqrafında Stalin və Ordjonikidzeyə bunları yazırdı: "Türk ordusundan düşmənçə bir hərəkət gözlənmir. Türklərin Ermənistanadakı Sovet itxilətinə münasibətləri müsbətdir. Amma onlar erməni kommunistlərinə qətiyyətlə inanmırlar. Onların açıqlamalarına görə bu inamsızlıq daşnak prinsiplərini unudana qədər davam edəcəkdir.... Türk ordusunun Ermənistandan çəkilmə zamanı əsgəri ləvazimatların daşınmasına bağlı olduğuna görə, hələ davam edəcəkdir..."

5 dekabr 1920-ci il tarixində Rusiyanın Ankara səfiri Mdivani Gümrüdən Stalinə göndərdiyi başqa bir teleqrafda, türklər müqavilənin təzədən gözdən keçirilməsi üçün ermənilərlə görüşlərin başlanmamasının səbəblərini belə açıqlamışdır: "Türk xalqı o qədər çox qurban vermişdir ki, bunu

heç bir zaman qəbul etməz və özlərinə qarşı qətləmə törədən ermənilərə nə üçün bu qədər üstünlük verilməsini də anlama bilməz. Xüsusilə indi, erməni hökumətinin mövqeyi bilinmədiyi bir şəraitdə bu, qətiyyətlə mümkün deyildir. Daşnaklar hələ yox edilməmişlər və türklərin nifrət etdikləri Dro kimi şəxslər hələ də idarəedirlər. Türk xalqına aid bir fikrə görə, daşnaklar Sovet hökumətinə yamanmağa çalışacaqlar. Erməni ziyalıların və zənginlərinin böyük bir hissəsi xaricdədir və orada çalışmalarını davam etdirirlər. Buna görə, sovetləşdirilmiş olsa belə, Ermənistan ən azından bir il boyunca ehtiyatla və güvənsizliklə yaxınlaşmaq lazımdır. Çünki Ermənistan Sovet Rusiyasının gücü az da olsa zəifləsə, çox pislik edə bilər... Mən, türklərə qarşı güvənsizlik yaradılmasını uyğun görmürəm. Bu mövzu onları olduqca narahat edir..."

9 fevral 1921-ci ildə İ.V.Stalin Sovet hökumətinə yazdığı raportda Vanın, Muşun və Bitlisin ermənilərə verilməsi mövzusunda "axmaqca və provokatorca" deyərək bəhs edir. O, Çiçerinə yazdığı bir yazıda: "Türklərə qarşı törədilənlər axmaqca və provokatorca bir hərəkətdir. Türk əhalisinin çoxluqda olduğu Türkiyə vilayətləri Van, Muş və Bitlisin qorunmasını" istəmişdir. Leninə yazdığı bir yazıda isə: "Mən dünən öyrəndim, erməni tələbi bizim istəyimiz ola bilməz. Çiçerinin millətçi ruhlu erməni tələbləri istiqamətində türklərə nota göndərməsini qadağan etmək lazımdır..."

16 mart 1921-ci il tarixli "Pravda" qəzetində yayımlanan başqa bir yazısında İ.V.Stalin, "Daşnak iqtidarının ittifaq dövlətlərinin casusu olduğunu," bildirmişdir.

16 iyun 1921-ci ildə Rusiya kommunist partiyası siyasi bürosuna verilən "Erməni problemi" başlıqlı raport və digər bəzi sənədlər incələndikdə, ermənilərin Çar Rusiyası ilə birlikdə olmaları, Sovet Rusiyasının siyasəti olmayacağı görünür.

16 iyul 1921-ci il tarixli Rusiya Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosuna Xarici Xalq Komissarlığı tərəfindən verilən "Erməni problemi" başlıqlı raportda: "Türkiyə Ermənistanı deyilən yerlərdə müsəlmanlar çoxluqdadırlar... Bizim siyasətimizə türklər inanmalıdırlar. Moskva müqaviləsi bizim gözümdə bir kağız parçası deyil, bizimlə Türkiyə arasındakı problemlərin həllidir. Türkiyə Ermənistanının Türkiyədən qoparılması mövzusunda bəhs etdiyimiz zaman Moskva müqaviləsinin əhəmiyyəti gözərdə edilmiş olar..." Bu raportda, daşnaklarla görüşən Sovet heyətinin Türkiyə Ermənistanının Türkiyədən qoparılması anlamına gələcək bulanıq ifadələr şiddətlə tənqid və rədd edilir: "Daşnaklarla koalisiya qurulmasından bəhs belə edilməməlidir. Bu vəziyyət iyimşdir və provokasiyadan başqa bir şey deyildir..."

Tarixşünas D.S.Zavriyevin "Türkiyənin Şimal Şərqi vilayətinin yaxın tarixinə dair" adlı əsərində İngiltərənin Daşnak Ermənistanını Rusiyaya və Anadoluda baş verən milli qurtuluş hərəkatına qarşı istifadə etdiyini bildirir.

Sovet tarixşünaslarından V.A.Qurko-Kryajin də müttəfiq dövlətlərin Yaxın Şərqi qərbi hədəflərini həyata keçirmək üçün ermənilərdən istifadə etdiklərini bildirmişdir. O, daşnakların "Böyük Ermənistan" xəyalı ilə "nüfus təmizliyinə" girişdiklərini bildirərək bunları qeyd etmişdir: "Qars və İrəvan bölgəsindəki müsəlmanlar ya yox edildi, ya da zorla Türkiyəyə, İrana və Azərbaycanın daxilinə doğru qovuldular. Kağızman, Qaraqurd, Sürməli, Sarıqamış... bölgələri yaxılıb-yandırıldı..."

Tanınmış tarixşünas A.M.Şəmsəddinov erməni hökumətini "Qanlı daşnak diktaturası" olaraq səciyyələndirmişdir. O, yazdığı əsərində Daşnak hökumətinin cinayət xarakterli siyasətindən bəhs edir.

Alman generalı Bronsart Von Sehellendorf "soyqırım"ın

baş verdiyi iddia edilən bölgədə vəzifə başında olmuşdur. General Sehellendorf 24 iyul 1921-ci il tarixində "Deutsche Allgemeine Zeitung" da yayımladığı bir yazısıyla tarixi işıqlandırır, avropalılar tərəfindən gizlədilən həqiqətləri açıqlayırdı: "...Əlimdə olmayan səbəblərlə həyata keçirə bilmədiyim şahidlik vəzifəmi sonradan da olsa bu yolla yerinə yetirmək istəyirəm. Keçmişdən bəri sürüb gələn anlaşmazlıqlar nəticəsində, ermənilərin böyük müharibədə Türkiyənin şərqində həyata keçirdikləri o təhlükəli üsyanlar daha da böyümüşdü. Bunun baş verməsi üçün elə bir səbəb yox idi. Çünki ermənilərin yeni Osmanlı parlamentində həm yerləri, həm də səsləri vardı. Onlar digər xalqlarla bərabər sosial və siyasi haqlara sahibdilər. Üsyanların başqaları tərəfindən hazırlandığı, ermənilərin yaşadıkları bölgələrdə ələ keçirilən çox sayda təhrikedici elanlardan, kitabçalardan, silah və partlayıcı maddələrdən bəlli olurdu. Üsyanların arxasında ermənilərə maddi dəstək verən Rusiya var idi.

Əli silah tutan bütün müsəlmanlar türk ordusunda olduqlarına görə, ermənilərin müdafiəsiz xalq arasında qorxunc qətlialmlar törətmələri o qədər də çətin deyildi. Ermənilər yalnız ruslar tərəfindən sıxışdırılan şərq ordusunu zəiflətməklə kifayətlənməyib, bu bölgədə yaşayan müsəlman xalqın kökünü kəsdilər. Törədilən qətlialmları görə bir şəxs olaraq deyə bilərəm ki, bu mərhəmətsizlik, daha sonra türklərin ermənilərə verdikləri iddia edilən əziyyətlərdən daha çox dəhşətli idi. Üsyanın Türk imperatorluğunun daha geniş bölgələrinə yayılması səbəbilə jandarma dövrəyə girdi. O zamanın Daxili İşlər Naziri Tələt paşa jandarmaya lazım olan əmri vermək məcburiyyətində qaldı. Vəziyyət çox ağır idi. Təcili qərarlar almaq lazım gəlirdi, çünki ordunun daxili bölgələrlə olan əlaqəsi kəsilə bilərdi. Bu kritik vəziyyət qarşısında Osmanlı dövləti verdiyi çətin bir qərarla erməniləri dövlət üçün təhlükəli şəxslər olaraq elan etdi və sərhəd böl-

gələrindən uzaqlaşdırmaq əmrini verdi. Onlar müharibənin xaricində qalan, əhali sıxlığı az və məhsuldar torpağa sahib olan Şimal Mesopotamiya bölgəsinə köçürüləcəkdilər..." (421).

Mustafa Kamal paşa ermənilərin köçürülməsi haqqında amerikalı jurnalist Clarence K.Satreitin "köçə zorlama" ilə əlaqəli yazılı bir sualına, yazılı olaraq belə cavab vermişdir: "...Ermənilərin köçürülməsi məsələsi qısaca olaraq bunları ehtiva edir: rus ordusu 1915-ci ildə bizə qarşı böyük hücumunu başlatdıqda, o zaman çarlığın xidmətində olan erməni daşnak komitəsi, əsgəri birliklərimizin arxasında olan erməni əhalisini üsyana təhrik etdi. Düşmənin sayı və silah üstünlüyü qarşısında biz geri çəkilməyə məcbur olduq. Lakin özümüzü iki atəş arasında qaldığımızı gördük. Üsyan edən ermənilər yaralı konvoylarımızı amansızca qətl edir, körpüləri, yolları dağıdır, türk kəndlərində terror hadisələri törədirdilər. Bu hadisələri törədən ermənilər, əli silah tutan ermənilərdən çətəllər qurmuş, hələ sülh zamanında özlərinə aid edilən toxunulmazlıqlardan istifadə edib böyük dövlətlərin yardımını ilə silah anbarları təşkil etmiş, bu silahlarla türklərə qarşı vəhşiliklər törədib əsgərlərimizi arxadan vurdular. Nəticədə, Osmanlı dövləti köçürülmə qərarı almışdır. İngiltərənin sülh zamanında və hər b sahəsindən uzaq olan İrlandiyaya rəva gördüyünə qeydsiz qalan dünya, erməni əhalisinin köçürülməsini almağa məcbur olduğumuz qərara görə, bizə qarşı haqlı bir ittiham irəli sürə biləməz. Bizə qarşı törədilmiş qətlialmlar, uydurulmuş iftiralar nəticəsində köçürülmüş olanlar hələ həyatdadırlar və bunların əksəriyyəti, ittifaq dövlətləri bizi təkrar müharibə etməyə zorlamasaydılar evlərinə dönmüş olardılar..."

Brest-Litovsk müqaviləsindən sonra rusların şərq vilayətlərimizi köçürməyə başladıkları zaman erməni çətəllərinin törətdikləri qətlialm və təxribatlar kafi dərəcədə hər kəsə

mələumdur. Mənimlə Sivasda görüşən, şəxsən o bölgələri ziyarət edən və oralarda erməni çətlərinin törətdiklərinə şahid olan, daha sonra özünə anladığım şeylərin doğru olduğunu mənə bir məktubla yazan amerikalı general Harbord bizim şahidimizdir. Daşnaklar Qars və Oltu bölgələrində Aleksandropol (Gümrü) müqaviləsinin imzalanmasına qədər cinayətlərinə davam etmişlər..." (422).

Alman generalı Sehellendorfun yazdığı həqiqətləri bəzi rus zabıtları və qərbli jurnalistlərlə yanaşı, amerikalı müxbir George H. Hepwort da tərəfsiz gözlə gördüklərini yazmağa çalışmışdır. "New York Herald" qəzeti tərəfindən Anadoluya göndərilən Hepwort hadisələri yerində incələmiş, təxminən 40 səhifəlik bir raport hazırlamışdır. O raportda bu ifadələrə də yer verilmişdir: "Amerika ictimaiyyətinin ümumi fikrini daha əvvəllər mən də qəbul edirdim. Bu fikir türklərin heç bir səbəb və təhrik olmadan hərəkət etdikləri şəkildə idi. İndi inanıram ki, türklər ermənilərin törətdikləri qətləmlər kimi davransaydılar, yer üzündə tək bir erməni qalmazdı..." (423).

Digər bir alman zabiti Feliks Guse 1925-ci ildə Berlində nəşr edilən "Vissen und Wehr" adlı jurnalda, ermənilərin düşmənlə əməkdaşlıq etdiklərini, ermənilər tərəfindən törədilən narahatlıqların bütün Anadoluya yayıldığını, üsyan edən ermənilərin cəbhə arxasında böyük bir təhdid əmələ gətirdiklərini bildirdikdən sonra, "Osmanlı imperatorluğu bu təhdid qarşısında nə edə bilərdi?" sualına cavab olaraq bunları söyləmişdir: "Bu çox önəmli bir vaxtda ermənilərin düşməncə davranışlardan vaz keçib nəciblik göstərib-göstərməyəcəklərini müharibə vəziyyətində olan bir dövlətdən gözləmək bir az artıq optimistlik olardı. Türkiyənin tapdığı həll yolu bu idi: "Ermənilər Türkiyəni tərk edəcəklər. Özlərini müdafiə etmək məcburiyyətində qalan türklərin başqa bir həll yolunu tapmaları o qədər də mümkün görünmürdü

və bu mövzuda deyəcək başqa bir şey də yoxdur..." (424).

"...Böyük güclər "erməni problemi" ilə əlaqəli müəyyən bir təzyiqdə olmaq mövzusunda son dərəcə istəksizdilər. İngiltərə, Fransa və İtaliya bu dövlətin qurulmasında və dəstəklənməsində yer almaq arzusunda deyildilər. Çünki sərhədləri nə olursa olsun, qurulacaq bir erməni dövlətinin siyasi, əsgəri və iqtisadi yardımı ehtiyacı olacaqdı." (425).

SOYQIRIM YALANLARI

Ermənilərin türklərə qarşı törətdikləri xəyanət nəticəsində Osmanlı dövləti 24 aprel 1915-ci ildə bir əmr yayımlayaraq Osmanlı sərhədləri içərisində "fəaliyyətdə" olan bütün erməni partiya və komitə mərkəzləri ilə bütün şöbələrini bağlatmışdır. Beləcə, erməni partiya və komitələrinin əlaltıları olan 235 nəfər yaxalanaraq dövlət əleyhinə çalışdıqlarına görə, əsgəri məhkəməyə göndərilmişlər. Bu tarix ermənilər tərəfindən hər il "erməni soyqırımı"nı anma günü elan edilmişdir. (426).

Tərəfsiz təmsilçilərdən biri olan Avstriya konsulunun hökumətinə verdiyi raportda yer alan bu ifadələr bu həqiqəti bir kəs daha ortaya qoymuşdur: "Türklərin ermənilərə zülm etməkdə olduqları yalandır. Türk hökuməti ermənilərə heç bir pislik etmir. Ancaq hökumətin zəifliyindən faydalanan ermənilər üsyanlar hazırlayır, dağlara çətəllər çıxarır, türklər isə bu çətəllərin təqibinə və onların üsyanlarını basdırmağa başlayırlar. (427).

Rəsmi tarixi sənədlərə əsaslanmadan "erməni soyqırımı"nı həqiqi mənada soyqırım qavramı daxilində dəyərləndirmək mümkün deyildir. Ancaq "erməni soyqırımı"nın elan edildiyi gündən bugünədək bir çox uydurma sənədə istinad edən çox sayda kitablar yazılmışdır. Bunların başın-

da İngiltərənin təhlükəsizlik təşkilatına bağlı olan "Wellington House" tərəfindən 1916-cı ildə səfir Viscount Brayce və tarixçi Arnold Toynbeeyə hazırlatdırılan "Mavi kitab" gəlir. "Wellington House" 1914-cü ildə İngiltərə hökuməti tərəfindən qurulan bir təbliğat şöbəsidir. Almanlara və türklərə qarşı İngiltərə və dost ölkələrin mənfəətlərini qorumaq məqsədilə iki ayrı "Mavi kitab" nəşr edilmişdir. Həqiqətlərdən uzaq nəticələrin ortaya çıxmasında önəmli rol oynayan bu kitabda, Tiflisdə "Horizon," Marseldə "Armeniya," Londonda "Ararat" və New Yorkda yayımlanan "Gotchang" adlı erməni qəzetləri ilə Amerikadakı "Erməni məzalimi komitəsi"ni mənbə göstərərək türklərin 600 min erməniyi öldürdükleri irəli sürülmüşdür. Baxın, yalanlarla dolu olan "Mavi kitab" belə, bu gün ermənilərin 1,5 milyon erməni türklər tərəfindən öldürülmüşdür dedikləri kimi demir, 600 min erməninin öldürüldüyündən bəhs edir...

Əslində ermənilərin tamamilə yox edilib yer üzündən silinmələri mövzusunda Osmanlı dövlətinin bir ideologiyası olmamışdır. O zamanlar Anadoludakı əhalinin çoxunun türk-müsəlman olmasına baxmayaraq, ermənilərin rus, ingilis və ya fransızların işğalı nəticəsində buralarda bir Ermənistan qurmaq istəmələri və onların türk əsgərinin silahı ilə türklərə qarşı qətlamlar törətmələri narahatlıq yaratmış və Osmanlı dövlətini ermənilərin ölkənin digər bölgələrinə köçürülmələri haqqında bir qərarın alınmasına zorlamışdır. Biz bu yazdıqlarımızın doğruluğunu rəsmi sənədlərə əsaslanaraq kitabın I-ci cildində qeyd etmişik.

Yüzdə yüz boyu Anadolu torpaqlarında yaşayan, lakin hər zaman azlıq təşkil edən ermənilər, siyasi və iqtisadi mənfəətlər əldə etmək məqsədilə güclü dövlətlər tərəfindən istifadə edilmişlər. Heç şübhəsiz, Şərqi Anadolu ermənilərini həyata keçirilməsi mümkün olmayan bir macərəyə sürükləyən Çar Rusiyası, İngiltərə və Fransa dövlətləri məsuliyyət

daşıyırlar, daha doğrusu, onların cinayətkar olduqlarını söyləmək yerinə düşərdi. Bu dövlətlər tarixi həqiqətləri bir kənara buraxaraq, o zamanlar o bölgələrdə işğalçı və sürmürgəçi məqsədlərindən heç bəhs etmirlər. Biz, Osmanlı dövlətini paylaşmaq istəyən güclərin səbəb olduqları qətləmə və cinayətlər qəbul edilməli, o zamanlar baş verən hadisələri bir tərəfli görməkdən vaz keçib, həqiqətlər ortaya qoyulmalıdır, düşüncəsindəyik. Hansı din və irqdən olursa olsun yüzminlərlə insanın xatirəsinə hörmət göstərilməlidir. Zamanla tarixi həqiqətlər ortaya qoyulmadığına görə bütün bu acılar bu gün belə hiss olunmaqdadır. Heç şübhəsiz, bu dövlətləri tarixi həqiqətlərlə üzləşdirmək BMT-nin üzərinə düşən bir vəzifədir.

1925-ci ildə İngiltərənin Xarici İşlər Naziri Camberlain "Mavi kitab"ın "tamamilə əsassız" və "müharibə təbliğatı" olduğunu irəli sürmüşdür. Almanlarla əlaqəli yazılanlar 1925-ci ildə kitabdan çıxarılmış, ancaq "Türklərin törətdikləri erməni soyqırımı" fikirləri günümüzədək gətirilmişdir. Bizə görə, ingilislər 90 ildir dünyanı aldatmaq məqsədilə hazırladıkları "Mavi kitab" üçün türklərdən üzr istəməlidirlər. Uydurma qurğulara əsaslanan və adları açıqlanmayan 150 şahidin ifadəsilə nəşr edilən "Mavi kitab" ABŞ-ın müharibəyə girməsində önəmli rol oynamışdır. Türklərin "barbar" bir millət olduğunu təbliğ edən bu kitab 170.000 amerikalıya paylanmışdır. Bundan əlavə, erməni mövzusunda Türkiyə əleyhində bir ictimaiyyət yaratmaq məqsədilə "Mavi kitab" "The New York Times," "Philadelphia Publiik Ledger" və "Chikaqo Herald" başda olmaqla 555 qəzet nəşriyyatına da göndərilmişdir. (428).

"Mavi kitab"da uydurma adlarla ifadə edilən 150 şahidin adları 1999-cu ildə açıqlanmışdır. 83 il boyunca adları gizli tutulan bu adamların 59-u misyoner, 52-si erməni millətçisi, 7-sinin də daşnak liderlərindən olduğu anlaşılmışdır.

Malta sürgünlərinin məhkəməsində dəlil əldə etmək üçün İngiltərə və Amerikanın arxivləri incələndiyi və nəticədə bir dəlilin belə tapılmadığı bilinir. "Mavi kitab"ın bir dəlil olaraq o gün belə ortaya çıxarılmaması bu kitabın uydurma sənədlərlə yazıldığını isbat edir.

"Mavi kitab"ı hazırlayanlardan biri olan Arnold Toynbee, "The Western question in Greece and Turkey" adlı əsərində "Mavi kitab"ın bir müharibə təbliğatı vasitəsi olduğunu qəbul etmişdir. (429). Toynbeenin 1926-cı ildə yazdığı "Türkiyə (bir dövlətin doğuşu)" adlı kitabını oxuduğumuzda, bu kitabın, "Mavi kitab"ın əksinə Türkiyəni elmi nöqteyi-nəzərdən necə yüksək qiymətlə dəyərləndirdiyi ortaya çıxır. (430).

15 mart 2001-ci il tarixində Demokratik Prinsiplər Dərnəyi tərəfindən təşkil olunan konfransda çıxış edən ingilis jurnalisti Dr.Mango "Erməni diasporası"nın ölü ermənilərdən bəhs edərək diri azəriləri unutdurmaq istədiklərini qeyd etmiş və konfransdakı məruzəsində bunları söyləmişdir: "...Malazgirt müharibəsindən sonra ermənilər türklərin idarəsi altına girmiş və onlarla 800 il boyunca sülhsevər əlaqələrlə birlikdə yaşamışlar. Osmanlı imperatorluğunun ən zəngin cəmiyyəti olan ermənilər ancaq ticari və məsləki sahələrdə deyil, ictimai xidmətlərdə də yüksək səviyyədə olmuşlar. Lakin erməni millətçiləri Osmanlı dövlətinin 1878-ci ildə ruslara məğlub olmasından sonra, türk əhalisinin çoxluq təşkil etməsinə baxmayaraq rusların təhrik və təşviqlərinə aldanıb Anadoluda bir erməni dövləti qurmağı qarşılarına məqsəd qoydular. Ermənilər I Dünya müharibəsində rus çarının oyununa gələrək azəri türklərinin yaşadıkları bölgələrdə milli bir dövlət qurmağı bacarmışlar..."

Atatürkün tərçümeyi-halını yazan bir tədqiqatçı olaraq milli türk dövləti qurularkən sülhün hədəf alındığını, Türkiyə Cümhuriyyətinin 77 illik yaşanı boyunca bu hədəfə

bağlı qalındığını bilirəm. Atatürkün inamına görə, 1923 Lozanna müqaviləsi əsrlərdən qalan hesabları qapatmışdır. Bu hesabların heç bir zaman və xüsusilə siyasətçilər tərəfindən yenidən açılmaması lazım idi. Lakin erməni millətçiləri və onların tərəfdarları bunun tam tərsini etmişlər. Onlar erməni millətinin kimliyini keçmişin acıları və qisas duyğuları üzərində qurmağı bacarmışlar. Nəticədə, ermənilər qonşu Azərbaycan dövlətinin torpaqlarına yayılaraq Qafqazda daha böyük bir Ermənistan qurmaq təşəbbüsündədirlər. Halbuki, türklərin dost Ermənistana ehtiyac duymalarından çox ermənilərin dost bir Türkiyə və Azərbaycana ehtiyacları vardır..." (431).

ABŞ-ın Lonsville Universiteti tarix fakültəsinin professoru Justin Mc Carthy Yedditəpə Universitetində "Erməni soyqırımında həqiqət nədir?" mövzulu bir konfrans keçirmişdir. Türk-erməni tarixini ciddi bir şəkildə araşdıran və çox sayda əsərlər yazan prof.Mc Carthy bu konfransda bunları söyləmişdir: "...Bu gün Ermənistan olaraq tanınan yerin böyük bir qismi Rusiyanın işğalından əvvəl türklərə aid idi. Ermənilər Cənubi Qafqazın heç bir yerində çoxluqda olmamışlar. Onlar türk-rus müharibəsində ruslara qatılmış və öz ölkələrinə qarşı düşmənlə əməkdaşlıq etmişlər. Ruslar geri çəkildikdən sonra erməniləri də aparmışlar və sonradan onları türklərin torpaqlarında yerləşdirmişlər... Ölümləri, öldürmələri başlanan ermənilərdir. Türklər ermənilərə hücum etmədilər, ermənilər türklərə hücum etdilər. Türklər ermənilərin hücumlarına cavab verdilər. Qan tökülməsini türklər başlatmadılar..."

Ermənilər Vanda üsyan etdikdə, Türkiyənin şərqində yaşayan müsəlmanlar üç il boyunca heç əkin əkmədilər, nəticədə aclıq baş verdi. Şərqi anadolulular qaçarkən xolera, tif xəstəlikləri onların yanında idi. Rus ordularının öldürə bilmədikləri və ya xəstəliklərdən ölməyənlər, ermənilər ilə

türklər arasında çıxan döyüşlərdə öldülər. Nəticədə, ölümlərin sayı dəhşətli bir sayə çatdı. Vanda baş verən hadisələrdə müsəlmanların yüzdə 62-si, Bitlis bölgəsinin yüzdə 42-si, Ərzurumun yüzdə 31-i, Diyarbəkirdə isə əhalinin yüzdə 26-si ölmüşdür. Şərqi Anadolunun beş şəhərində müsəlmanların yüzdə 32-si öldürülmüşdür. Rus ordusunun girmədiyi şəhərlərdə belə ölüm faizi çox yüksək olmuşdur. Məsələn, Osmanlı şəhəri olan Sivasda 180.000 müsəlman öldürülmüşdür..." (432).

22.03.2001-ci il tarixində prof. Justin Mc Carthy'nin qətl edilən erməni hekayələrini "Hürriyyət" qəzetindən oxuyuruq: "Niyə müsəlmanlar öz hekayələrini anlatmırlar? Nəyə görə ermənilərin xatirələri daha canlı qalmışdır? Səbəbini belə açıqlayım: Qurtuluş müharibəsindən sonra türklər öz başlarına gələn mövzusunda daha səssiz qalmaq siyasətini izləmişlər. Diqqət edin, mən ancaq erməni hadisələrindən bəhs etmirəm. Balkan müharibəsindən, İstiqlal müharibəsindən bəhs edirəm. Mustafa Kamal döyüşmələrlə yola davam edə bilməyəcəyinə inanırdı. Məsələn, Selanik bir yunan şəhəri deyil, bir türk şəhəri idi. Burada yaşayanların çoxu türklərdən və yəhudilərdən ibarət idi. Atatürk, "Selaniki geri almağa çalışırsaq bir şey qazana bilmərik" – demişdir. Türklər pis xatirələrlə, nifrətlə, döyüşmələrlə bir yerə qovuşmaq istəmədilər... ABŞ-dakı, Fransadakı ermənilər uduzan tərəf olduqlarına görə, xatirələrini hər zaman canlı tutdular. Etnik şəxsiyyətlərinə bərk-bərk sarıldılar..." – demişdir. (433).

Prof. Justin Mc Carthy erməni soyqırımını iddialarının Türkiyənin görüntüsünə çox zərər verdiyini söyləmişdir. Soyqırım iddialarını qəbul etdirməyə çalışan ermənilər, sonra təzminat istəyəcək və Anadolu torpaqlarını özlərinə verilməsini tələb edəcəklərini bildirmişdir. (434).

15 mart 2001-ci ildə prof. Justin Mc Carthy konfrans baş-

lamadan jurnalistlərlə keçirdiyi görüşdə: "Türkiyənin tarixi mövzuları üzərində ciddi dayanaraq bir təşkilat qurması lazımdır. Bu təşkilatın qurulması siyasi səbəblərlə deyil, öz tarixi həqiqətlərinizi öyrənməyiniz baxımından çox önəmlidir... Bəzi çətinliklərə görə, Fransa parlamentində olduğu kimi, məğlubiyətlər olacaqdır. Dünyada bu yalanlara hələ inanan insanlar vardır. Çünki onlar həqiqəti bilmirlər. Siz bilməlisiniz ki, bu çox uzun bir zaman alacaqdır. Amma bu, qarşılığını alacaq bir zaman olacaqdır. Çünki tarixi bir həqiqət vardır. O da türklərin əsla belə bir soyqırım törətmədikləridir. Mən inanıram ki, gec-tez bunu hər kəs öyrənəcəkdir, amma bu iş bir az zaman alacaqdır," – demişdir. (435).

Prof. Justin Mc Carthy'nin erməni məsələsinə dair apardığı tədqiqatlarla gəldiyi nəticə budur: "Türklərin səssizliyi erməni əfsanəsini yox etməkdə təsirli ola bilməmişdir. Öz davalarına inanmış, yaxşı tədris görmüş və kütlə əlaqəsinin əhəmiyyətini qavramış ermənilər isə öz uşaqlarının da eyni davaya inanmalarını təmin edərək bu saxta soyqırım hekayəsini davam etdirirlər. Bu gün erməni terroristlərin özlərini haqlı göstərmək üçün tək dayaqları tarixdir. İndi qurtarılacaq bir kəs yoxdur. Erməni terroristlərin qayəsi, keçmişdə buraxdıqları səhvlərin qisasını almaqdır... Bu gün ermənilərin yeni nəslə də onları terror hərəkətinə sürükləyəcək hekayələr öyrənirlər... Ortaya qoyulacaq nəticə açıqdır: susqunluq işə yaramır. Əgər tarixi həqiqətlər isbat edilməzsə, tarixi yalanlar sürüb gedəcəkdir..." (436).

İndi də "erməni məsələsi" nə dair apardığı tədqiqatlar nəticəsində nəşr etdirdiyi kitabları, müxtəlif ölkələrdə təşkil olunan konfranslardakı çıxışları, bir çox jurnal və qəzetlərdə yayımlanan məqalələri və bu çox ciddi mövzuda ortaya qoyduğu dürüstlüyü ilə tanınan prof. Justin Mc Carthy'nin 24 mart 2005-ci il tarixində TBMM çıxışından bəzi bölümləri

oxucularımıza çatdırmağa çalışacağıq. O, çox önəmli çıxışında bunları söyləmişdir: "...Burada çox əsas bir prinsipi qəbul etməyimiz lazımdır. Təbliğati özləri üçün mənbə seçənlər, özləri də təbliğət ortaya qoyarlar, tarix yazmazlar. Türk olsun və ya olmasın, bir çözlə bəzi tədqiqatçılar Daşnak komitəsi kimi qrupların yalanlarını həqiqət olaraq qəbul etdilər. Osmanlının daxili raportlarına, daxili rəsmi sənədlərinə baxmadılar. Şübhəsiz ki, tədqiqatçılar səhv edə bilirlər. Amma onlar hər cür məlumat mənbələrini ciddi-ciddi araşdırmaq məcburiyyətindədirlər. Siyasi təbliğata dayanaraq tarix yazılmaz, osmanlıların da raportlarına baxmaq lazımdır. Osmanlı tarixini, hər şeydən əvvəl Osmanlı qeydlərində axtarmaq lazımdır. Osmanlı tarixini yazarkən Osmanlı arxivlərinə baxmaq lazımdır. Çünki tarix haqqında ən doğru məlumatları verən arxivdir. Osmanlılar bugünkü nəşriyyata görə təbliğət yazmamışlar. Osmanlı əsgərlərinin və idarəçilərinin yazdıqları, siyasi bir sənəd və ya raportlardır. Məsuliyyətli insanlar həqiqətləri dövlətə çatdırmağa çalışmışlar. Bəlkə səhv etdikləri nöqtələr olmuşdur, amma onlar yalan yazmamışlar. Osmanlı sənədlərində hər hansı bir şəkildə, bilərək saxtaçılıq edildiyinə dair bir sübut yoxdur. Gəlin, bunu erməni millətçilərinin təqdim etdikləri aldatmalarla qarşılaşdıraq: əhalinin sayı ilə əlaqəli səhv statistikalar, Mustafa Kamalın söylədiyi iddia edilən bəzi sözlər, Tələt paşanın göndərdiyi söylənən saxta teleqraflar, "Mavi kitab" da yazılı olan yalanlar, məhkəmə qeydlərinin saxtalaşdırılması, bir də ermənilər tərəfindən öldürülən türklərdən heç bəhs edilməməsi bunların arasındadır.

Mən burada tarixi yenidən anlatmaq istəmirəm, osmanlıların erməniləri düşmən olaraq görməkdə haqlı olduqlarını söyləmək istəyirəm. Erməni üsyançıların, həqiqətən, Rusiyanın agentləri olduqlarını görmək mümkündür. Osmanlının şərq bölgələrində yaşayan ermənilər üsyan etdilər.

Van şəhərində baş verən üsyan, həqiqətən, çox qorxunc olmuşdur. Üsyanların baş verdiyi digər bölgələrə baxdığımızda Osmanlı ordusunun yollarının ermənilər tərəfindən kəsildiyini görürük. Üsyan rusların keçiş yollarının üzərində baş verirdi. Bunlar osmanlıların geri çəkilmə yolları idi. Bu üsyanlar Osmanlı ordusu üçün böyük bir məğlubiyyət anlamına gəlirdi. Çünki buralarda erməni üsyançıları savaşa bilmək üçün osmanlılar cəbhədən əsgər çəkmək məcburiyyətində qaldılar. Əgər bu əsgəri birliklər üsyançılara qarşı deyil, ruslara qarşı istifadə olunsaydı, müharibənin nəticəsi başqa cür ola bilərdi. Bu analizin doğru olduğunu haradan biləcəyik? Mənim burada anlatdıqlarım ermənilərin "tarix" dediklərindən çox fərqli şeylərdir. Mənə görə bu doğrudur. Mənim bu anlatdıqlarım tarixi hadisələri ciddi bir araşdırma nəticəsində ortaya çıxmışdır.

Həqiqi bir tarixçi üçün önəmli olan tarixi həqiqətləri tapmaqdır. Millətçi ideoloq baxımından isə önəmli olan davanı qazanmaqdır. Həqiqi bir tarixçi əvvəl sübut, isbat axtarar sonra qərar verir. Bir ideoloq isə, əvvəl qərar verir sonra bunu dəstəkləyəcək "sübutları, isbatları" axtarar, bu "sübutları, isbatları" tapmadıqda, uydurar. Bir nümunə olaraq bunu söyləyə bilərik: ideoloqlara görə, Osmanlı liderlərinin I Dünya müharibəsindən sonra mühakimə olunmaları türklərin, doğrudan da, soyqırım törətdiklərinin isbatıdır. Halbuki bu uydurma məhkəmələrin İstanbulun ingilis idarəsişində ikən qərar verdiklərini nəzərə almazlar. Eyni zamanda bu məhkəmələrin vətən xaini yeznə Fərid paşa hökumətinin dövründə keçirildiyindən bəhs etməzlər. Yeznə Fərid paşa hökumətinin özünü ingilislərə xoş göstərən vəzifəsini itirməmək üçün hər şeyi etdiyinə diqqət etməzlər. Eyni zamanda ingilislər uşaqlarından daha dürüst olmuşlar və burada hər hansı bir soyqırım isbatını tapa bilmədiklərini söyləmişlər.

Mühakimə olunanlar öz vəkilləri tərəfindən təmsil edilmişlər. Məhkəmədə türklərə qarşı irəli sürülən cinayətlər adını daşıyan uzun bir siyahıda erməni məsələsi təkcə bir maddə olaraq keçmişdir. Burada hakimlərin uydura biləcəkləri hər cür cinayət hadisələri vardır. Buradakı ideoloqlar bu məhkəmələrin ancaq və ancaq Stalinin qurduğu məhkəmələrlə qarşılaşdırıla biləcəyini də nəzərə almazlar. İdeoloqlar bu isbatları qarşımıza çıxarmazlar. Bir tarixçi, əvvəlcə tam olaraq nə olduğunu ortaya çıxarmağa səy göstərər, sonra bunun səbəblərini tapmağa çalışar. İdeoloq isə, bu ortaya çıxarmanın sürəsini unudar və inandığı şeylərin doğru olduğunu düşünməyə başlar. Ondan sonra da bu hadisə ilə əlaqəli açıqlayacağı bir çəkilişmi, püşk atmaqı uydurar. Bu baxımdan Dr.Taner Akçamanın həyata keçirdiyi yayımlar buna bir nümunə ola bilər. Əvvəlcə erməni millətçiləri inandıqlarını tam olaraq doğru qəbul edərlər. Ondan sonra son dərəcə qarışıq bir sosioloji nəzəriyyə əmələ gətirməklə soyqırımın türk tarixi və türk xarakterinin bir nəticəsi olduğunu irəli sürərlər. Belə bir çözümlə eynilə qumdan qurulan bir bünövrə üzərində tikilmiş bir evə bənzər. Bu ev xaricdən gözəl görünər, amma ilk güclü küləklə uçmağa məhkum olar. Burada güclü bir külək, əslində həqiqət qarşısında bir püşk atmağı yerlə bir edər. Bütün bunlar bir tarixçi üçün çox önəmlidir. Amma ideoloqun davasına zərər verə bilər. Tarixçi tədqiq edər, ideoloq isə siyasi bir mücadilə sürdürər. Amma yalnız siyasi təbliğata dayanan tarix yazıla bilməz.

Görəsən, yanlış tarixi düzəltmək üçün türklər nə edə bilərlər? Bu sual ilə son günlərdə tez-tez qarşılaşıyıq. Mənim türklərə nə edəcəklərini söyləməyimə lüzum yoxdur. Əslində türklər nə edəcəklərini çox yaxşı bilirlər. Şübhəsiz ki, onlar ataları haqqında söylənən yalanlara qarşı çıxacaqlar. Bunu siz edirsiniz. Bu, çətin bir mübarizədir. Qarşınızda əmələ gətirilən hadisələr var və sizə qarşı çıxanlar siyasi baxımdan

daha güclüdürlər. Lakin həqiqət sizin tərəfinizdədir. Ən önəmlisi bu mövzunu tarixşünasların ixtiyarına buraxmaq. Türklər həqiqətdən əsla qorxmazlar. Ümid edirik ki, elmi yaxınlaşma siyasəti məğlubiyyətə uğradacaqdır...

Erməni millətçiləri bilirlər ki, əgər elmi nəticələr öyrənilməzsə, onlar siyasi mübarizədə qələbə çalacaqlar. Buna görə də erməni millətçiləri ancaq soyqırım istəndiyini qəbul edən türklərlə görüşürlər. Bunlar Amerika və Avropa mediasında türk tədqiqatçıları olaraq tanınan şəxslərdir. Xarici oxucular türk tədqiqatçıların da soyqırımın olduğuna inandıqlarını zənn edirlər. Oxucular ancaq türk hökumətinin bu soyqırımı qəbul etmədikləri inancındadırlar. Bunun doğru olmadığını biz bilirik. Hər il Türkiyədə bir çox kitab və məqalələr nəşr olunur. Bu kitablarda yalnız erməni soyqırımı çürüdülməklə qalmır, eyni zamanda türklərin də ermənilər tərəfindən qırğına uğradıqları sənədləşdirilir. Konfranslar keçirilir, ermənilər tərəfindən öldürülən məsum türklərə aid toplu məzarlar tapılır, muzeylər və abidələr açılır. Tarixçilər Osmanlı arxivlərində apardıqları tədqiqatlar nəticəsində əldə etdikləri məlumatlara dayanaraq soyqırım iddiasını qəbul etmirlər. Bu məlumatlarla aydın olur ki, bir çox erməni türklər tərəfindən öldürülmüş, bir çox türk də ermənilər tərəfindən öldürülmüşlər. Bu bir müharibə idi, soyqırım deyildi. Tarix elminin tədqiqatçıları bunu bilirlər...

Digər bir problem. Türk tarixşünasları təbii olaraq öz tədqiqatlarını türkcə yazırlar. Avropalılar və amerikalılar isə türkcə bilmirlər. Yaxşı bəs, Türkiyənin tarixini yazan şəxslər türkcə bilməlidirlərmi? Təbii ki bilməlidirlər. Türk tarixi ilə əlaqəli türkcə olan kitablardan istifadə etməlidirlərmi? Təbii ki, istifadə edib mövzunu hər tərəfli tədqiq etməlidirlər və türk tərəfini də nəzərə almalıdırlar. Bir elm adamının vəzifəsi budur. Bunu edirlərmi? Xeyr, etmirlər! Xüsusilə də erməni soyqırımı mövzusunda tədqiq edən ki-

tabların çoxu hər hansı bir referans vermir! Bunun səhv olduğunu söyləmək hər halda bir məqsəd güdmür. Xarici tədqiqatçılara artıq türkcə öyrənin də demirəm, çünki öyrənə bilmirlər və ya öyrənmirlər. Doğrusu, Amerikada türkcənin təlim edildiyi bəzi universitetlər vardır. Mənim fikrimcə türk dilində olan kitabların, xüsusilə ingiliscəyə tərcümə edilməsi və bütün dünyada oxudulması lazımdır...

Erməni millətçilərinin planları yüz ildir heç dəyişməmişdir. Onlar Şərqi Anadoluda və Cənubi Qafqazda tək bir Ermənistan (buralarda yaşayan xalqın qarşı çıxmasına baxmayaraq) qurmaq istəyirlər. Erməni millətçiləri planlarını qəti bir şəkildə ortaya qoydular: əvvəl Türkiyə Cümhuriyyəti erməni soyqırımını qəbul edəcək və üzr istəyəcək; ikincisi, türklər təzminat ödəyəcəklər; üçüncüsü, bir erməni dövləti qurulacaq. Erməni dövlətinin sərhədləri haqqında da çox qərarlıdırlar...

Ermənilər yüzillərdir Şərqi Anadoluda çoxluq deyil, kiçik bir azlıq ola bilmişdilər. Ancaq bu, yüzillərdir erməni planlarının millətçi ideologiyaya əsaslanaraq dəyişmədən qalmışdır. Bu ideologiya 1895-ci ildə də eyni idi, 1915-ci ildə də eyni idi, 2005-ci ildə də eynidir. Burada yaşayan xalqların haqları nə olursa-olsun tarix bizə göstərir ki, türklər həqiqəti bir tərəfə atıb erməni soyqırımını törətdiklərini qəbul etsələr belə, bu dava sona çatmayacaqdır. Ermənilər Ərzurum və Vanı istəməyə davam edəcəklər. Türklər işləmədikləri bir cinayət üçün üzr istəsələr belə, bu dava ortadan qalxmayacaqdır. Xeyr, səylər artacaqdır. Deyəcəklər ki, hə, bax, türklər etiraf etdilər, soyqırımını törətmişlər. Demək, bu cinayətin əvəzini ödəmək məcburiyyətindədirlər. Türklərin soyqırım törətdiklərini düşünən şəxslər, türklərin təzminat ödəmələrini də tələb edəcəklər. Sonra türklərin Ərzurumu, Vanı, Elazığ, Sivas, Bitlisi və Trabzonu Ermənistanına vermələrini də tələb edəcəklər. Mən türklərin bu təzyiqa boyun

əyməyəcəklərini bilirəm. Çünki türklər boyun əyərlərsə, səhv edəcəklərini çox yaxşı bilirlər. Sizdən bir giriş qiyməti olaraq yalan söyləməyinizi tələb edən bir quruluşa üzv olmaq doğru olarmı? Dürüst bir adam, əgər sən yalan söyləyib atanın qatil olduğunu etiraf etsən, bizə qatıla bilərsən, deyən bir quruluşa üzv olarmı? Mən, Avropa birliyinin erməni millətçilərinin istəklərini rədd edəcəyini ümid edirəm və buna güvənirəm. Erməni millətçilərinin Avropanın yaxşılığını düşünmədiklərini anlayacaqlarına əminəm. Lakin Avropa birliyinin tələbi nə olursa-olsun, mən, türklərin qüruruna inanıram. Türklərlə əlaqəli bilgilərim mənə türklərin heç bir zaman erməni soyqırımını törətdikləri kimi səhv bir tezisi qəbul etməyəcəklərini doğrulayıram. Mən türklərin dürüslüyünə inanıram. Mən türklərin işləmədikləri bir cinayəti etiraf etmə təzyiqlərinə qarşı çıxacaqlarını bilirəm. Bu dürüslüyün bədəli nə olursa-olsun mən türklərin dürüst olduqlarına inanıram. Türklərin öz tarixləri haqqında yalan söyləməyəcəklərini bilirəm. Mən türklərin atalarının qatil olduqlarını heç bir zaman söyləməyəcəklərini bilirəm. Mən türklərə inanıram. (437).

Bu konfransda söz alan Cümhuriyyət Xalq Partiyasının Başqanı Dəniz Baykal qısaca bunları söyləmişdir: "Baş Nazir Rəcəb Təyyub Ərdoğan ilə keçirdiyimiz görüş nəticəsində "soyqırım" iddialarının əslsiz və yalan olduğunu ortaya qoymaq və tarixi həqiqətlərin elmi bir çalışma ilə isbat edilməsi məqsədilə bir-birini tamamlayan iki əsas girişimdən əmələ gələn bir proyekt üzərində razılaşdıq. Birinci girişim:

Türkiyənin tarixilə üzləşməkdən heç bir qorxu və nigarçılığının olmadığını, tarixin Türkiyə üçün bir yük olmaqdan və ölkəmizə qarşı siyasi bir material olaraq istifadə edilməkdən çıxarılmasını hədəf alır. Bu məqsədlə Türkiyə belə bir təklif irəli sürür:

1 – Türkiyə və Ermənistan öz tarixçilərindən tərtib ediləcək bir komitə quracaqlar.

2 – Tərəflər arxivlərini açacaqlarına dair təminat verəcəklər. Problemin hər tərəfli aydınlığa çıxarılması üçün yalnız Türkiyə və Ermənistan arxivlərinin incələnməsi kifayət etməyə bilər. Bu baxımdan Rusiya, Almaniya, Avstriya, Fransa, ABŞ dövlətlərinin arxivləri ilə Bostondakı Zoryan İnstitutunun arxivi də incələnməyə alınacaqdır.

3 – Çalışmaların tamamilə bir elmi ciddiyət və qayda içərisində aparılmasını və protokolların tutulmasını təmin etmək məqsədilə notarius vəzifəsi görəcək tərəfsiz bir quruluşa ehtiyac ola bilər. Tərəflər bu cür bir quruluş üzərində bərabərcə qərar verəcək və bunu təşkil edəcəklər. Bu mövzuda UNESCO və ya başqa bir quruluşdan yardım istənilə bilər. Təbii ki, bunların həyata keçirilməsi üçün Ermənistanın əməkdaşlığı şərtidir. Ermənistan öz tarixi ilə üzləşməkdən qorxmursa və iddialarının həqiqət olduğuna inanırsa, iki ölkə tarixçilərinin bir araya gəlib tarixi sənədlərin bərabərcə incələnməsinə etiraz etməməsi lazımdır. Ermənistan idarəçilərinin Türkiyənin bu təklifini müzakirə edərkən bunun bir sülh girişimi olduğunu ciddiyətlə diqqətə almaqları lazımdır.

Bəli, Türkiyənin bu təklifinin təməl bir missiyası da əsrlər boyu birlikdə sülh içərisində yaşamış və hal-hazırda bir-birinə qonşu iki dövlət qurmuş iki milləti barışdırmaq və ortaq bir gələcək inşa etmələrinə imkan verəcək şəraiti yaratmaqdır. Ancaq hər iki tərəfin də öz tezisi lehində bərkimmiş qənaətlərini dəyişdirib tarixə ortaq bir perspektivdən baxmaları təmin edilə bilməzsə, müsbət bir şərait yaratmaq yarıadıla bilməz. Belə olduqda da, iki millətin ruhunda açılan yara heç bir zaman sağalmaz. Əgər Ermənistan Türkiyə ilə yaxşı bir qonşuluq əlaqələri qurmaq və əməkdaşlıq zəminini inkişaf etdirmək istəyirsə, Türkiyənin təklifini qəbul et-

məlidir. Xoş niyyətlə dünyanın sülh içərisində olmasını istəyən hər bir ölkənin və hər bir dövlət adamının Türkiyənin bu təklifini dəstəkləməsi lazımdır.

Bəli, əxlaqi və obyektiv bir yaxınlaşma bunu lazım bilir. Bu baxımdan biz Türkiyə-Ermənistan əlaqələrinin düzəlməsini cani-könüldən istəyən, Qafqaz bölgəsində sülhün yaranmasını arzu edən dövlətlərin də Türkiyənin bu səyinə dəstək vermələrini və bunu zəiflədəcək fəaliyyət və qərarlardan vaz keçmələrini gözləyirik.

Hörmətli Baş nazir ilə razılığa gəldiyimiz proyektin ikinci girişimi də, soyqırım iddiasına dayanaq olaraq göstərilən təbliğat materialının xarakteri dünya ictimaiyyətinə açıqlanmasıdır. Bu girişimə, əsas adı "Osmanlı imperatorluğunda ermənilərə tətbiq edilən davranış" və eyni zamanda "Mavi kitab" olaraq bilinən bir kitabla başlayırıq. Bu kitab I Dünya müharibəsi zamanında vəhşət təbliğatı kimi uydurma və ya yarı uydurma və tərəfdarlıq üzərinə qurulmuş bir aldatmacadır. Bu kitabın bir təbliğat materialı olduğu ən kiçik bir şübhəyə yer verməyəcək dərəcədə müəyyən olmuşdur. Buna baxmayaraq "Mavi kitab"ın xəbis təsiri bugün belə davam etməkdə və erməni tezislərini dəstəkləyənlər tərəfindən beynəlxalq mediasının, siyasət adamlarının, fikir rəhbərlərinin, elm adamlarının aldadılaraq Türkiyəyə qarşı kin və nifrət hissələrinin yayılmasında təsirli olur. Bir müharibə şəraitində, müharibə qaydaları altında müsbət qarşılanacaq bir təbliğat fəaliyyətinin, insanlığın gələcəyinə belə düşmənçilik toxumları əkən bir əsər halına dönmüş olmasını qəbul etmək imkanı qalmamışdır. Vellington House deyə də yad edilən bir məkanda fəaliyyətini sürdürən ingilis müharibə və təbliğat bürosu tərəfindən hazırlanan "Mavi kitab" 1916-cı ildə İngiltərə parlamentinin qərarı ilə nəşr edilib təbliğ olunmuşdur. Bu baxımdan Türkiyə Böyük Millət Məclisinin ənənəvi dostluq və ittifaq əlaqələri içərisində olduğumuz

İngiltərənin parlamentinə bu mövzuda bir məktubla müraciət etməsinin yerində olacağı düşünülmüşdür..." (438).

Erməni təbliğat və terror təşkilatlarının bu gün "XX əsrin ilk soyqırımı" deyərək elan etdikləri hadisələrin həqiqi üzübudur: ermənilərə qarşı soyqırım törədilməmişdir, əksinə, ortaya qoyulan yazılı arxiv sənədlərində, fotoqraflarda və 1986-cı ildə İğdır Oba, Ərzurum Alaca, 1988-ci ildə Ərzurum Dumlu Yaşıl Yayla, 1990-cı ildə Van Zevə, 1991-ci ildə Qars Subatan və 1993-cü ildə Ərzurumun Pasinlər və Tımar kəndlərində aparılan qazıntılardan görüldüyü kimi, ermənilər tərəfindən türklərə qarşı qətliaamlar törədilmiş, sistemli bir soyqırım həyata keçirilmişdir.

Ermənilərin Anadoludakı döyüslərdə, köçürülmə və yerləşdirilmə zamanı itkilər verdikləri doğrudur. Əslində bunu inkar edən də yoxdur. Lakin müharibə şərtlərinin çətinlikləri, ağır iqlim şəraiti, keçici xəstəliklər, qida, dərman və digər imkanların yetərsizliyi nəticəsində yalnız ermənilər deyil, türklər də məhv olmuşlar. Bir də dünyanın hər bir yerində öz dövlətinə xəyanət edən və silahla öz insanlarına qarşı qətliaamlar törədənələrə qarşılıq verilmişdir. Bununla biz, türklər ermənilərə qarşı qırğın törətdilər demək istəmirik, sadəcə Osmanlı dövləti düşmənlərlə fəaliyyətdə olan vətəndaşlarını ölkənin bir yerindən digər yerinə köçürmüşdür. Əgər baş verən hadisələrdə bir günahkar axtarılacaqsa, bu erməniləri öz əməllərinə bir vasitə olaraq istifadə edən imperialist dövlətlər, bir də boş vədlərə aldanaraq Anadolunu və Azərbaycanı qana boyayan, türk insanına qeyri-insani zülm edib qətliaamlar törədən erməni çətləri və komitçilər olmuşlar, deyərək bilərik.

Bizim erməni çətlərinin vəhşicəsinə törətdikləri qeyri-insani hadisələri bütün erməni millətinə aid etmək kimi bir niyyətimiz, şübhəsiz ki, yoxdur. Lakin, gəlin rəsmi sənədlərə bir nəzər salaq:

"Oltunun Pemik kəndində müsəlman əhali ermənilər tərəfindən öldürülmüş, qazılmış xəndəklər meydilərlə doldurulmuş, az yaşlı uşaqlar isə bunlarla birlikdə diri-diri torpağa basdırılmışlar..." (439).

Başqa bir rəsmi sənəd: "... Ermənilər Kalfaka kəndindən Pəsli oğlu Əlinin 18 yaşındakı qızı Əminəyə təcavüz etdikdən sonra öldürdülər. Bacısı Xədicənin təzə doğulmuş bir qız körpəsini havaya fırladaraq altına süngü tutub, vəhşicəsinə yox etdilər..." (440).

Van üsyanında ermənilərə qarşı türk ordusunda bir zabit olaraq çalışan Venesueliyalı Rafael de Nogales ermənilərin Vanda törətdikləri hadisələrdən belə yazmışdır: "...Van valisi Cövdət bəy Vandandan ayrıldıqdan sonra ermənilər oralara hakim olduqlarını düşünərək bütün müsəlman qoca, qadın və uşaqları kəsdiklərini öyrəndik... Dünyanın heç bir yerində bu dərəcədə alçaqca hərəkətlər görünməmişdir..." (441).

15 may 1915-ci il tarixində üsyançı ermənilər əməllərini artırmışdılar. Bu zamanlarda ruslar da Vana yaxınlaşmışdılar. Vanı müdafiə edən 3-cü ordu ruslarla birləşən ermənilərə qarşı geriyyə çəkilmək məcburiyyətində qalmışdı. Eyni şəkildə Van valisi Cövdət bəy də çarəsiz qalıb Vandandan çəkilmək məcburiyyətində olmuşdu. Vana girən ermənilərin dinc xalqa qarşı törətdikləri vəhşiliklər, arxiv sənədlərində də bildirildiyi kimi dəhşət verici idi. Ermənilərin Van vilayətində törətdikləri hadisələr haqqında kitabımızın I cildində geniş məlumat vermişik. Bizim yenidən Van hadisələrindən bəhs etməyimizin səbəbi Almaniyanın İstanbul səfiri Vangenheimin o zamanlar Van bölgəsindən əldə etdiyi qeyri-adi məlumatlardır. Məsələn burasındadır ki, Almaniya səfiri Vangenheim öz ölkəsinin Xarici İşlər Nazirliyinə çəkdiyi teleqrafda ermənilərin türkləri necə qətl etdikləri ilə yanaşı, onların türkləri qeyri-adi zəhərlə öldürdüklerini də qeyd edirdi. Biz bu hadisəni bir daha araşdırmağa başladığımızda və bə-

zi önəmli məlumatlar əldə etdik. Rəsmi qeydlərə görə, Van işğal edildiyi zaman 80 min nəfər şəhəri tərk etmək istəmişdir, lakin minlərlə adam ermənilər tərəfindən həbs edilmişdir. Bitlisə tərəf gedənlərin canları qurtarırkən, əsir alınanların, hardasa hamısı öldürülmüşlər.

Vandakı bu qətləmədən sağ qurtaran Mirasoğlu Osmanın həyat yoldaşı Nigar xanım qurulan komissiyaya verdiyi ifadəsində necə zəhərləndiklərini belə anlatmışdır: "...Yeddi kilsə nümayəndəsi Ruben əfəndi gəldi və bunları qətl etməyin, mərkəzə göndərin deməsi nəticəsində bizi Xaşıoğan məhəlləsinə gətirdilər və hamımızı bir həyətə doldurdular. Sonra bizi Amerikan kollejinə sövq etdilər. Burada bizə bir müddət adam başına bir çörək verdilər. Bu çörəyi yeyənlərin saçları tökülər, vücutlarından qanlı su axar, ölərdilər və meyitləri şişərdi. Mənim beş uşağımın dördü bu yol ilə öldürüldü. Bu Amerikan kollejinə 8 minə yaxın adam toplanmışdı. Orada 2 ay qaldıq. O qədər insan beləcə yedikləri çörəklərdən öldülər. Ancaq 150-ə yaxın adam sağ qaldı... Nigar xanımın verdiyi bu məlumat raport halında İstanbula göndərildi. Orada olan xarici ölkələrin təmsilçiləri də şahidi olduqları bu məlumatı öz ölkələrinə göndərdilər. İttifaq dövlətlərinə bildirilən bu raport haqqında hər hansı bir qərarın alınmadığı da tarixi vəsiqələrdə keçir.

Yaxşı, bəs bu zəhərlənmələr nədən əmələ gəlmiş, hansı kimyəvi maddədən istifadə olunmuşdu? Bu mövzunun mü-təxəssisləri Nigar xanımın verdiyi məlumatlar əsasında tutulan raportlara baxdıqda istifadə olunan maddənin arsenik ola biləcəyini bildirmişlər. İstanbul Universiteti Mühəndislik Fakültəsi Kimya mühəndisliyi bölümünün müəllimi Erol Erçağ o dövrlərdə kənd təsərrüfatında istifadə olunan dərmanlar hələ icad edilmədiyinə görə, bu maddənin 1500-cü illərdən bəri geniş istifadə olduğunu irəli sürmüşdür. Ədliyyə tibb mü-təxəssisləri bu maddənin arsenik olma ehtimalı-

nın yüksək olduğunu, ancaq sümüklərin ortaya çıxarılması halında dəqiq məlumatlar verilə biləcəyini bildirirlər. Bir də, onlar istifadə olunan maddənin arsenik olduğunu göstərən ən önəmli işarətin saçın tökülməsi və qanlı süyun vü-cuddan axmasıdır. Toksikoloqlara görə, qaynadılan mıшыak ağ və qoxusuz hala gəlir un ilə qarışdırıldıqda yeyildiyi zaman fərqlənir.

Ermənilərlə əlaqəli çalışmaları ilə tanınan Atatürk Uni-versiteti Fən-ədəbiyyat fakültəsi Tarix bölümünün müəllimi prof.dr.Enver Konukçu ermənilərin törətdikləri qətləmələrin hər cür səviyyəyə çatdığını bildirir. Konukçu tarixdə bu cür zəhərlənmə hadisələrinin baş verdiyini, yəni ermənilər tərəfindən istifadə oluna biləcəyini qeyd edir.

O günlərdə Osmanlı ordusunda zabit olaraq çalışmış Venesueliyalı Rafael de Noqalesin "Hilal altında dörd il" adlı ispanca yazdığı xatirələri də bu yazdıqlarımızı doğrulayır. Noqales ermənilərin Vanda kiçik bir fabrika qurduqlarını bir erməni kimya müəllimi burada barid istehsal etdiyini, arseniki qaynadıb rəngsiz və qoxusuz hala gətirdiyini və bu fabrika sayəsində yaxşıca silahlandıqlarını da bildirir...

Nigar xanımın anlatdıqları ilə rəsmi qeydlərə keçən təkə zəhərlənmə hadisələri deyil, ermənilərin digər vəhşilikləri necə həyata keçirdikləri də yer alır. Avropalı şahidlərin də qeydlərinə keçən Nigar xanımın anlatdıqları hadisələr belə baş vermişdir: "...Bizi Hacı Ziya bəyin xanasına doldurdular. Daha əvvəl olduğumuz Amerikan kollejinə və indiki yerdə bizə qarşı törədilməyən pisliklər qalmadı. Qoca qadınlara, yeddi yaşından böyük oğlan uşaqlarına belə təcavüz edildi. Bu vəhşicə təcavüzlərdən bir çox adam öldü. Erməni kişilər gəlir, bəyəndikləri qız və qadınları aparır, sabahısı bəzilərinə geri gətirirdilər. Gündüzlər isə erməni kişilər içəri girib gözlərinə xoş gələnlərə gözümüzün qabağında təcavüz edirdilər, bəyənmədikləri qadınların isə üzlərinə tü-

pürürdülər. Vəfat edənlərin cinsi orqanlarına fişəng taxar, quyulara doldurardılar. "Sizi də belə edəcəyik,"– deyirdilər. Xoca Hüseyinin qızını və qatıqçı oğullarından Qumrunu və tanumadığım 15-dən artıq adamı belə öldürdülər..."

Ermənilər bütün dünyaya bağıraraq, rəsmi sənədlərlə isbat olmayan "soyqırımı" uğradıqlarını təbliğ edirlər. Ancaq ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər var və bu vəhşicəsinə törədilən hadisələr rəsmi sənədlərlə isbat olunur: Mahmudiyə qəzasının rəisi Kamal bəy 1915-ci ilin mart ayında ermənilərin Vanda törətdiklərini Daxili İşlər nazirliyinə bu sətirlərlə bildirmişdir: "Yüzdəyüzdən bəri Osmanlı dövlətinin himayəsi altında yaşayan və bir millət olaraq ayaqda qalan ermənilər türklərə qarşı törətdikləri faciələrin bənzərinə heç rastlanmamışdır. Mən bu məlumatları oxuyarkən boğulacaq qədət iztirab çəkirəm. Bu şəxslər məsum və bakirə qızlardan başlayaraq yetmiş yaşındakı..." Kamal bəy bu mətnə açıq-aydın yaza bilmədiyini bir sonrakı raportunda mərkəzə göndərir. Yaşanan dram isə "təcavüz" kəlməsilə sənədlərdə hədsiz qalır...

Erməni ünsüründən bəhs etmək heç kəsin təxmin etməyəcəyi qədər çətin bir işdir. Çünki ermənilərin türklərə qarşı törətdikləri fəlakətlərin böyüklüyü onları heç bir millətə sevdirməmişdir. Türkiyədə yaşamış bütün fransızların və hətta rahiblərlə rahibələrin belə türklərə qarşı hörmət və sevgi dolu olmalarına müqabil o zavallı erməniləri xeyirlə anacaq yüzdəbir fransız tapılar. Bütün bunlar ermənilərə ətf olunan rolun, yəni ortodoks olsun, katolik olsun bütün xristianları müsəlmanlar əleyhində təhrik etmək, bütün Qərbi türkün əleyhində coşdurmaq rolunu şübhədən uzaq bir şəkəllə salıb mövcud olan kini şiddətləndirməkdən başqa məqsəd daşımamışdır. Ermənilərin belə məqsədlərindən birini qeyd edək: Anadolu qəsəbələrindən birindəki fransız konsulu, fransız bayrağının himayəsi altında konsulluğa mü-

kün olduğu qədər çox erməni mühaciri doldurduqdan sonra binanın ətrafında nələr olduğunu görmək üçün balkona çıxar-çıxmaz, birdən-birə qulağının dibindən arxa tərəfdən atılmış güllə vızıldayıb keçər. Dərhal başını çevirən konsul, şimşək çaxması qədər qısa bir zamanda qonşu evlərdən birinin pəncərəsindən bir erməninin onu nişan aldığını fərq etdi. Bu əxlaqsız adam yaxalanıb sorğuya çəkildikdə belə cavab vermişdir: "Mən bu təşəbbüsü türklərin günahlandırılması və konsullarının öldürüldüyünü görən fransızların da onların əleyhində çıxmaları məqsədlə etdim..."

Dünyanın bir çox ölkəsində "erməni soyqırımı" davamlı gündəmə gətirilir, gedərək güclənən erməni diasporası bir çox ölkədə "soyqırım"ın tanınması üçün lobbi fəaliyyətləri aparır. Onlara görə "köçə zorlama" zamanı ancaq ermənilər öldürüldülər və ya qətlə qoyulmuşdular. Kamal bəyin raportu kimi rəsmi qeydlərə keçən yüzminlərlə sənədi isə görməzlikdən gəlirlər. Belə ki, Osmanlı arxiv sənədləri və Avropa ölkələrinin xarici işlərinin qeydlərinə görə ermənilərin 1914-1921-ci illər arasında 2 milyondan artıq türkü qətl etdikləri bildirilir. Özü də bu öldürmələr elə-belə öldürmələr deyil, ermənilərin günah dəftərləri təcavüz, boğma, yandırma və müxtəlif işgəncələrlə doludur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz zəhərlənmə hadisəsi ilə ermənilərin fərqli bir qırğın üçün təbiiq etdikləri də olmuşdur. Ermənilərin Van bölgəsində minlərlə türkü zəhərləyib öldürdükleri Osmanlı arxiv sənədləri ilə təsbit edilir. Üstəlik, bu hadisələr Avropalı təmsilçilərin şahidliyi ilə qeydə keçmişdir. Təkcə bu sənəd Anadolu insanının nələrə məruz qaldığını ortaya qoymaq baxımından kifayətedici bir vəsiqədir. Ermənilər "soyqırımı" uğradıq deyib özlərini haqlı çıxarmaq istəyirlər, amma Nigar xanımın anladığıları və fransız konsulun qulağının dibindən vızıldayıb keçən güllə həqiqətləri ortaya qoyur.

SOYQIRIM YALANLARINA QARŞI NƏLƏR ETMƏK OLAR

Bir türk olaraq qan davası güdmək, intiqam almaq inancımıza da, tarixi şərəfimizə də yaraşmaz, amma yuxarıda yazılanlara baxdıqda...

Hesab edirəm ki, həqiqətləri ortaya qoymaq, ermənilərin bağırmasını, bizim səssizliyimizi aradan qaldırmaq elm adamlarının, xüsusilə tarixçilərin şəhidlərimizə naminə ödəyəcəkləri bir borcdur. Ermənilərin iddialarına arxa çıxan dövlətlər özlərini tarix qarşısında məhkum etdiklərini bilməlidirlər. Mən, bu gün bütün dünyada aktual bir mövzu halına gətirilən "erməni məsələsi"ni, rəsmi sənədlərə dayanaraq ciddi bir şəkildə araşdırmış bir elm adamı olaraq, erməni məsələsini geniş bir aspektdə tədqiq edən amerikalı tarixşünas-alim prof. Justin Mc Carthy'nin aşağıda verdiyi çox qiymətli yazısında qeyd etdiyi bütün düşüncələrinin doğru olduğunu təsdiq edir, onun söylədiklərini böyük məmnuniyyətlə təkrar edirəm:

"...Türk və erməni tarixi haqqında yazılan bir kitab ermənilər tərəfindən öldürülən Anadolu və Azərbaycan türklərinin tarixini ehtiva etməzsə doğru sayılmaz. Bu o qədər apaydın bir şeydir ki, söylənməsi belə yersizdir. Ancaq yenə də bunu xatırlatmaq lazımdır, çünki bəzi tarixçilər dürüst tarix yazmanın qaydalarını unutmuş görünürlər.

Tarixçilər kimi siyasətçilər də doğruları söyləməklə məsuliyyət daşıyırlar. Siyasətçilər tarix haqqında bir şeyi bəyan edərlərsə, tarixçilərin vəzifə və məsuliyyətlərini də yüklənmiş sayılırlar. Onlar tarixi qeydlərə, hətta qeydlərin tamamına dürüstcə baxmaq məcburiyyətindədirlər. Siyasi təzyiq olsun deyə özlərinə söylənənləri doğru qəbul etməməlidirlər; doğruluğuna ataları inanırlar deyə bir şeyi doğru qəbul

etməməlidirlər. Öz mənfəətlərindən hərəkət edərək bir şeyi qəbul etməməlidirlər. Siyasətçilər tarix haqqında danışacaqlarsa, tarixlə əlaqəli mövzularda məclis qərarı alacaqlarsa tarixin qayda və qanunlarına uymaq məcburiyyətindədirlər. Əks halda siyasətçilərin bəyanları həqiqəti əks etdirməyəcəkdir. Əksinə davranmaq bəlkə də özlərinə siyasi baxımdan bir fayda və səs çoxluğu təmin edə bilər. Ancaq heç bir zaman doğrunu söyləmiş sayılmaz və gec-tez o siyasətçinin yalanı ortaya çıxar. Bu xüsusun təkrar-təkrar ifadə edilməsi lazımdır. Əgər siyasətçilər tarixçi olduqlarını zənn edərlərsə, tarixçilərin qanunlarına uymaq məcburiyyətindədirlər. Lakin "erməni soyqırımı" mövzusunda qərar çıxaran parlamentlər dərslərini yaxşı öyrənməmişlər. Bu parlamentlərin tarix ilə əlaqəli bəyanları insanı dəhşətə gətirən pis tarixçilikdir. Ermənilərlə əlaqəli qərarı alarkən Fransanın və ya Avropa Birliyinin parlamentləri öz əqidələrinə zidd olan hər hansı bir dəlili incələmişlərmidi? Xeyr! Başqan Jacques Chirac qısa bir zamanda bütün hökumətlərin "erməni soyqırımı"nu qəbul etmələrinin lazım olduğunu bəyan edərkən, Osmanlı dövlətinin qeydləri daxil olmaqla bütün mənbələri ayrı-ayrı incələmişdimi? Xeyr! Amerikan konqresindən "soyqırım" qərarlarını keçirməyə çalışanlar bu çatışmada milyonlarla türkün öldüyü həqiqətləri qəbul etmişlərmidi? Xeyr! Bu bir tərəfli tarixçilərin saxta tarixində ölənlər yalnız və yalnız ermənilərdi.

Etiraf etməliyəm ki, bir tarixçi olaraq mövzunu bütünlüklə incələməyi rədd edib öz siyasi mənfəətləri istiqamətində rahat danışanlara qarşı qəzəblənirəm; əslində tərsini etmələrinə baxmayaraq "erməni problemi"ni bütün tərəflərlə incələdikləri şəkildə saxta iddialarla ortaya çıxanların ikiüzlülükələrinə də qəzəblənirəm.

"Erməni soyqırımı" olduğunu iddia edənlərin iftira alışıqanlıqları var. Onlar bütün dünyaya Osmanlı dövlətinin er-

mənileri "köçə zorladığını" və bu zamanlar bir çox erməninin öldüyünü söyləyirlər. Ölənlərin sayı olduqca şişirdilmiş olsa da, ölənlər olmuşdur. Bu "soyqırım"ın törədildiyi demək deyildir, çünki köçürüldükdən sonra ermənilərin çoxu həyatda qalmışdır. Bu da "soyqırım" kimi bir planın olmadığına bir işarətdir.

1890-cı illərdə on minlərlə erməninin müsəlmanlar tərəfindən öldürüldüyü deyirlər. Bu da doğru sayıla bilər. Amma burada söylənməyən bir şey vardır, o da on minlərlə türkün öz evlərində ermənilər tərəfindən öldürülmələridir və qətlə ermənilərin başladığı tarixi rəsmi sənədlərlə isbat olunur.

Bu gün mübahisə mövzusu olan, amma ələ alınmayan mübahisəsiz bir həqiqət var: ermənilər ermənilərin başladığı döyüşlərdə ölmüşlər. Türklər ermənilərin başladığı qırğınlara qarşılıq vermişlər. Doğrudur, türklər bəzən intiqam duyğusuyla hərəkət etmişlər, amma qan tökməyi türklər başlatmamışlar. I Dünya müharibəsində baş verən hadisələri də türklər başlatmadılar.

1915-ci ildəki üsyanı, qırğını, satqınlığı və xəyanəti başlandı türklərdilərmisə? Xeyr! Vanı mühasirə altına alıb oradakı müsəlmanları vəhşicəsinə qətl edən erməni üsyançıları olmuşlar. Türkün silahı ilə türk insanını öldürən, partizan dəstələri olaraq rüsların yanında yer alan ermənilər idi.

1919-cu ildə ermənilərə qarşı qətlə törədən Bakı türkləri idimi? Xeyr! Silahsız insanlara hücum edən, Bakının altını-üstünə çevirib qarətə məşğul olan ermənilər idi. Heç şübhəsiz, ermənilərə qarşı çıxmaq əxlaqi və siyasi baxımdan lazım idi. Azlıqda olan ermənilər azəri türklərinin paytaxtında, çoxluqda olan türklərin üzərində rəhbərlik qurmaq istəyirdilər. Belə bir ədalətsizliyə qarşı döyüşmək türklərin Vətən borcu idi. Heç kim türklərin tamamilə məsum olduqlarını söyləməyə can atmasın. Əsl günahkar məsum

saydıqları insanları öldürməyə qalxanlar idi. Problemləri kimlərin yaratdıqları əhəmiyyətlidir. Həm əxlaqi, həm də tarixi baxımdan əhəmiyyətlidir. 100 ildən artıq bir müharibə halında olan türklər və ermənilər bir-birlərini öldürmüşlər. Öldürmə hadisələrini kimin başladığı sualı yaxşıca bilinməlidir. Çünki təcavüzkarlıq ancaq nadir halda, amma müdafiə olunmaq hər zaman haqlı göstərilir. Günahkarlar döyüşü başladıq qan tökənlərdir. Problemləri başlanan erməni millətçiləri olmuşlar. Bu günah erməni üsyançıların üzərində qalmalıdır..."

BMT 96(1) sayılı qərarına görə, bir qrupun siyasi və silahlı fəaliyyətdə olduğu isbat edildiyi andan etibarən müqavilə tərəfindən soyqırma qarşı qorunan qruplar arasında qalmır. Ermənilər adından hərəkət edən partiya və ya bənzəri təşkilatların ilk addımda kollektiv haqlarının genişləndirilməsi düşüncəsilə islahatlara başlayıb muxtariyyət əldə etmək, sonra da müstəqilliyini həyata keçirmək istəyini və bu məqsədlə, terrorizm də daxil olmaqla, silaha baş vurduqlarını yuxarıda anlatmağa çalışdıq. Bu bir həqiqətdir və nəinki Osmanlı dövlətinin tarixi rəsmi sənədləri, hətta İngiltərə, Fransa, Rusiya, Almaniya və ABŞ-ın tarixi rəsmi sənədləri bunu isbat edir. Almanların yəhudilərə qarşı törətdikləri qırğın isə, sözün əsl mənasında soyqırım sayılır. Bunu BMT-nin aldığı qərar da təsdiq edir. Çünki yəhudilər Almaniyada müstəqillik üçün mücadilə etmədilər, terror hadisələri törətmədilər, torpaq istəmədilər, Almaniyanın düşmənləri ilə əməkdaşlıq etmədilər, Almaniya ordularını arxadan vurdular, nəhayət, silahsız alman vətəndaşlarına qarşı qətlə törətmədilər. Əksinə, onlar alman cəmiyyətinə tamamilə inteqrasiya olmuş, sülhsevər, inkişaf etmiş, 40 Nobel mükafatının 11-ni qazanmış müvəffəqiyyət sahibi bir qrup olaraq heç bir səbəb olmadan, planlı bir şəkildə yox edildilər. Bax bu, sözün əsl mənasında soyqırım idi. Osmanlılar isə, ermə-

nilərin törətdikləri vəhşiliklərə görə soyqırırma deyil, tamamilə yox edilməyə layiq olmalarına baxmayaraq, onları dövlətinin bir sahəsindən digər sahəsinə köçürdü. Soyqırım belə olmur. Bunu bütün dünya ictimaiyyəti tarixi rəsmi sənədləri tədqiq edib anlamalıdır.

Ermənilərə hücum edən çətəllərlə, ermənilərin vəziyyətdən istifadə etmək istəyən, üzərinə düşən vəzifəni yerinə yetirməyənlərin cəzalandırılmaları Osmanlı dövlətində erməniləri yox etmə qəsdinin olmadığına açıq-aydın sübutudur. 1918-ci ilə qədər, yəni Mondros müqaviləsinə qədər bu sahədə 1397 nəfər həbs edilib müxtəlif cəzalarla cəzalandırılmışdır. Bunların əksəriyyəti edam cəzası ilə edam edilmişdir. Almanlar isə belə səbəblərə görə deyil, soyqırımı daha təsirli bir şəkildə həyata keçirməyə əsgərini cəzalandırılmışdır.

Bu həqiqətləri azdırmaq üçün erməni əsilli yazıçılar "iki izah yoluna" müraciət edirlər. "Köçə zorlama" nəticəsində ölənlərin sayını həddindən artıq yüksək göstərir, beləcə türklərin məqsədini köçürmə deyil, öldürmə, soyqırırma uğratma olduğunu isbat etmək istəyirlər. Bu yaxınlaşmanı dəstəkləyən digər yol isə, sözlü tarix deyilən və köçürülməni yaşamış olanların başlarından keçənlərin toplanmasıyla qəsdin yox etmə olduğunu isbat etməkdən əmələ gəlir. Demək olar ki, erməni tarixçilərin yazdıqları kitabların hamısında "soyqırım" bu yükləmələrlə "isbat edilir."

Müxtəlif səbəblərlə ermənilərin şəxsiyyətlərini hədəf alan bir zülm olmamışdır. I Dünya müharibəsi başladıqda və şərqlə cəbhəsində təhlükəli vəziyyət ortaya çıxdıqda, ermənilər əsas haqlardan faydalanmağa davam etdikləri kimi, köçürülmə qərarına qədər də bu haqlardan məhrum edilməmişlər.

Yuxarıda, "soyqırım" iddialarını incələdiyimiz zaman türklərin erməniləri yox etmə qəsdlərinin olmadığını bildir-

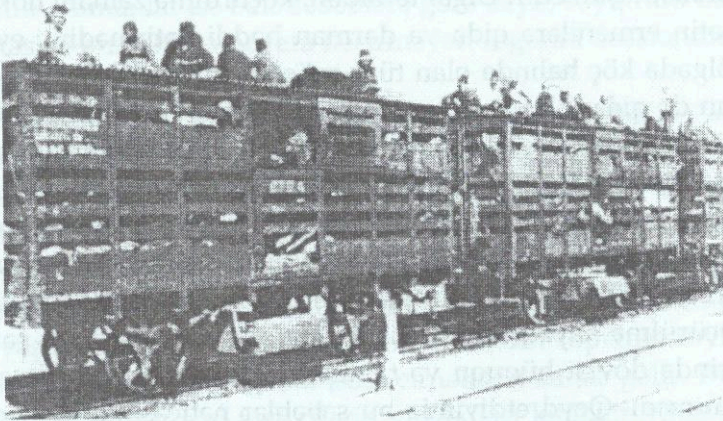
mişdik. Yəni osmanlılar "köçə zorlama"dan istifadə edərək ermənilərin həyat şəraitlərinin yox olmasını təmin edəcək şəkildə davranmamış, köçürülmə qərarı erməniləri yox etmə məqsədilə qəbul edilməmişdir. Buna görə, köçürülmə mövzusunun ermənilərin türk insanına qarşı törətdikləri qeyri-insani qətləmlərlə birləşdirərək ələ almaq daha doğru olardı. Bu həqiqətlər, köçürülmənin insanlığa qarşı işlənən bir cinayətin olmadığını açıq-aydın ortaya qoyur.

Köçürülmə qərarı silahlı ermənilərin şərqlə cəbhəsində dinc əhaliyə qarşı törətdikləri qeyri-insani hərəkətlərin və qətləmlərin qarşısını almaq üçün alınmışdı. Bu, əhəlinin başqa yerə köçürülməsi üçün dövlətlər hüququna uyğun bir hərəkət təşkil edir. Digər tərəfdən, köçürülmə zamanı hökumətin ermənilərə qida və dərman həddi gətirmədiyi, eyni bölgədə köç halında olan türk-müsəlman əhalisinin arasından da qidasızlıq və dərmansızlıq səbəbilə həddindən artıq ölümlərin olması Boqos Nubarın Paris sülh konfransındakı bəyanından da anlaşılır. Bundan əlavə, ermənilərin işğalçı rus ordusuyla birləşərək türklərin böyük çoxluqda olduqları şərqlə bölgəsində soyqırım kimi bir etnik təmizləmə aparaq öz dövlətlərini qurma səylərinin qarşısını almaq üçün köçürülmə həyata keçirilmişdir. Bu, xüsusilə o günün şərtlərində dövlət hüququ və təhlükəsizlik baxımından qərara alınmışdı. Qeyd etdiyimiz bu səbəblər nəticəsində ermənilərin köçürülmələri hər baxımdan qanuna uyğun olmuşdur. Doğrudur, köçürülmə zamanı baş verən bəzi ölümlər cəza hüququ baxımından adi cinayət xarakteri daşmışdır. Nəticədə, 1914-1918-ci illər arasında bu cür cinayətləri işləyən 1397 nəfər çox ağır cəzalarla cəzalandırılmışdır.

Ermənilərin köçürülməsində zorla köçürülmə hadisələri də vardır. Ancaq "köçə zorlama" vətəndaşa hücum şəklində olmamışdır, yaşayış yerlərindən qovulub atılmaları üçün öldürülənlər, yaralananlar, təcavüzə uğrayanlar, qətl edilən-

lər, atəşə tutulanlar, ac buraxılanlar da demək olar ki, olmamışdır. Bundan əlavə, "köçə zorlananlar" ölkənin xaricinə atılmamışlar, ölkənin bir yerindən başqa bir yerinə köçürülmüşlər. Hətta köçürülənlərə yeni yerləşim yerlərində yeni həyata uyum təmin etmək üçün dövlət vəsaiti belə ödənilmişdir.

"Köçə zorlama"da bir etnik irqi yox etmək planının olmadığı, ermənilərin ikiüzlü, xəyanətkar olmalarına baxmayaraq Osmanlı dövləti onları qatarlarla köçürmüşdür. Köçürülən qrupların təhlükəsizliyi və qida ehtiyaclarının qarşılınması üçün də mərkəzi hökumətin verdiyi dəqiq və açıq təlimatlar rəsmi sənədlərlə isbat olunur.

Ermənilərin qatarlarla köçürülmələri.

Beləcə, Osmanlı dövləti erməniləri soyqırma uğratmaq niyyətilə deyil, onların rus işğal ordusuyla əməkdaşlığa girmiş olduqlarına, Osmanlı torpaqlarında casusluq etdiklərinə, üsyanlar çıxardıqlarına, Osmanlı ordusunu arxadan vurdularına, gediş-gəliş xətlərini kəsdiyələrinə, terror dəstələri yaradaraq türkün yaşadığı bölgələrdə qətlamlar törətdiklərinə görə, ölkənin şərq bölgəsindən döyüşlərdən uzaq olan

bölgələrə köçürmüşdür. Əgər bu köçürülmə olmasaydı, rus ordusuyla birləşən ermənilər o bölgələrdə çoxluq yaratmaq məqsədilə türk-müsəlman əhaliyə qarşı qətlamlar törətməyə davam edəcək, etnik təmizlik aparacaqdılar ki, xəyalında olduqları "Böyük Ermənistanı" qura bilsinlər. Yəni erməniləri "köçə zorlama"nın əsas səbəbi ölkənin parçalanmasının qarşısını almaq və müsəlman əhalinin varlığını və təhlükəsizliyini təmin etmək olmuşdur.

II Dünya müharibəsindən sonra Qərbi Polşada yaşayan 15 milyona yaxın alman da 1945 Potsdam protokolunun XIII maddəsinin tələbinə uyğun Almaniya köçə zorlandılar. (442).

Bu da bir həqiqətdir ki, ermənilərin "köçə zorlanmaları" zamanında baş verən faciəvi hadisələr bəzi tarixçilər tərəfindən kiçildiyi qədər də az olmamışdır. Lakin Avropa və Amerikanın bir çox Universitetlərində dərslər verən, ermənilərin ən çox tanınan alimlərindən biri olan prof.Vahakri N.Dadriyanın "Türk mənbələrində erməni soyqırımı" adlı kitabında irəli sürdüyü qeyri-insani hadisələr də doğru deyildir. "Köçə zorlama"nu bir "soyqırım" olaraq görən Dadriyan kitabında belə yazır: "...Gənc və gözəl qadınlar təcavüz edilmək, fahişəxanalara verilmək üçün qaçırıldılar. Uşaqlar torbalara doldurulub Qara dənizə atıldılar, bir qismi canlı canlı torpağa basdırıldı, bir qismi evlərdə və hətta peçlərdə yandırıldı, bir qismi virus verilərək öldürüldü..." (443).

Diaspora ermənilərinin cəminə yaxını Osmanlı erməniləridir. Bunlar erməni məsələsini nəsil-dən-nəslə elə bir kin və qərəzlilik duyğusuyla anlatmışlar ki, erməni olmayan dünya ictimaiyyəti belə ermənilərin tərəfini müdafiə edir, Türkiyə Cümhuriyyətini uydurma "soyqırım" maddəsinə qəbul etdirməyə çalışırlar. Biz türklər isə səsimizi çıxarmırıq, hətta bəzən bu olanlar Osmanlı dövrünə aiddir, Türkiyəni bağlamaz deyər düşüncələrimiz belə olmuşdur. Bu gün Milli

Məclis başda olmaqla, Türkiyə dövləti və müxalifət bu mövzuda bir nöqtəyə vurmağa başlamışlar. Heç şübhəsiz, tarixi həqiqətlər türklərin tərəfindədir, "soyqırım" deyə bir şey baş verməmişdir. Bunu dünya ictimaiyyətinə anlatmaq elm adamlarının borcudur. Durduğumuz yerdə kimsə "Biz haqsız ittihamlar irəli sürmüşük, üzr istəyirik" deməyəcəkdir. Biz türklər bunu həyata keçirməliyik.

Bilindiyi kimi, o zamanlar Osmanlı dövlətinin vəziyyəti ağır olmasına baxmayaraq Balkanlardan və Qafqaz bölgəsindən qaçan türklər Anadoluya sığınmaq məcburiyyətində qalmışlar. Malını-mülkünü buraxıb sadəcə Qafqaz bölgəsindən gələn qaçqınların sayı 830 minə yaxın olmuşdur. Bunu da unutmamaq lazımdır ki, keçici xəstəliklər nəticəsində dünyasını dəyişən türklərin sayı 350 mindən artıq olmuşdur.

Tarixi rəsmi sənədlər incələndikdə, istər müxtəlif çətə dəstələrinin hücumları, istərsə də keçici xəstəliklər nəticəsində yetim qalan erməni uşaqları yetimxanalara yerləşdirilmiş on minlərcəsi də türklər tərəfindən övladlığa alınmışdır. Heç şübhəsiz, erməni uşaqlarının türklər tərəfindən övladlığa alınmaları "köçə zorlama"nın bir "soyqırım" olduğunu deyil, olmadığını isbat edir. Türkiyə Baş Nazirliyinin Osmanlı arxiv sənədlərində yer alan "şifrəli" teleqraflar, erməni yetimlərin vəziyyəti yaxşı olan ailələrə bir övlad olaraq verildiklərini, hətta bunun bir dövlət işi olaraq ələ alındığını doğrulayır. (444).

Babiali Daxili işlər nəzarəti və Ümumi mühacir müdürlüyü tərəfindən 30 aprel 1916-cı ildə Adana, Ərzurum, Edirne, Halep, Bursa, Sivas, Diyarbəkir, Konya, Kastamonu, Trabzon, İzmit, Əskişəhər, Maraş, Urfa, Kayseri və Niğdə rəhbərlərinə göndərilən şifrəli teleqraflarda bu dörd təlimat diqqət çəkicidir:

a) gənc və dul erməni qız və qadınların evləndirilmələri;

- b) 12 yaşına qədər olan uşaqların bizim yetimxana və kimsəsizlərin yurdlarına verilmələri;
- c) yetimxanaların kifayət qədər olmadığı təqdirdə, sahibi müsəlman olan məhəllə tərbiyə təmsilçiliklərinə verilmələri;
- d) bunları qəbul edə biləcək yetimxanaların və məhəllə tərbiyə təmsilçiliklərinin olmadığı təqdirdə, ayda 30 quruş vermək şərtilə kəndlilərə paylanmalıdır.

Heç şübhəsiz, bu, ermənilərin tanınmış alimlərindən biri olan prof.Dadriyanın iddialarına verilən tutarlı bir cavabdır.

Bizə görə, erməni övladlıqların yaşadıkları zülmə diqqət çəkmək yerində olardı. Ata-anasının ölümünə şahid olan insanların həyatları boyunca bunu unutmalarını gözləmək doğru deyildir. Bir də, qardaş və bacılarının həyatda olduqlarını bilsələr də onlarla görüşə bilməyənlər nəzərə alındıqda bu faciənin daha çox böyük olduğu ortaya çıxır. Bununla "köçə zorlama" səbəbilə tək ermənilərin acı çəkdiklərini düşünməmək lazımdır. Çünki o zamanlar ölən müsəlmanların sayı qat-qat artıq olmuşdur. Yəni Anadolu əhalisinin beşdə biri dünyasını dəyişmişdi. Bütün bu duyğulu cümlələrimizə səbəb yenə də ermənilərin I Dünya müharibəsində türklərə qarşı törətdikləri vəhşiliklər və vətəndaşı olduqları dövlətə qarşı uydurduqları yalanlar, milli hissələrinə qapılaraq törətdikləri xəyanətlər olmuşdur.

Türkiyə Cümhuriyyəti erməni övladlıqlarını heç bir zaman bir təhdid olaraq görməmişdir. Ancaq terror təşkilatları və kürd üsyanında yer alan ermənilər diqqətə alındıqda bu siyasətin o qədər də doğru olmadığı ortaya çıxır. "Türkiyənin hər bir vətəndaşı türkdür" qanun maddəsi qəbul edildiyində doğru və son dərəcə əhəmiyyətli idi. Bu gün buna "hər hansı bir ermənidən türk olarmı?" sualı ilə baxmağı uyğun görürük. Çünki ermənilərin Daşnak və ASALA terror komitələri Türkiyənin şərqində müxtəlif üsyan çıxarı

rib terror hadisələri törədir, bütün bu hərəkətlərini də kürdlərin adına çıxırlar.

Türkiyənin şərqində fəaliyyətdə olan PKK bütün dünya ictimaiyyəti tərəfindən bir kürd terror təşkilatı olaraq bilinir, halbuki bu təşkilatın başında duran Abdullah Öcalan bir ermənidir. Və bu terror təşkilatı bu günə qədər 40.000-nə yaxın türkün canına qıymışdır. Bunu kürd etməz!.. Erməni terror komitələri Türkiyənin şərqini “öz torpaqları” kimi görmüşlər və görməyə də davam edirlər. Onlar beynəlxalq ictimaiyyətin dəstəyi ilə yenidən “erməni məsələsi”ni ortaya atmışlar və yenidən o bölgəyə dönməyi arzulayırlar. Türkün düşmənlərinin ermənilərə verdikləri dəstəklərə baxmayaraq, gələcəkdə də olsa bu arzunun təkrər edəcəyini ağılla gətirmək belə doğru deyildir.

Türk millətinin başına qeyri-insani oyunlar açmış erməni Daşnaksütyun komitəsinin rəhbərindən biri bu gün “Ermənistan Respublikası”nın prezidenti seçildiyini hər bir türk dövlət adamı yaddan çıxarmamalıdır!.. Ermənistanın keçmiş prezidenti Ter-Petrosyan, “Qarabağ Azərbaycana aiddir” – dediyi halda bugünkü Prezident Sarkisyan, “Qarabağ geri verilməyəcəkdir” – deyir. Yaxşı, bəs bu problem necə həll olunacaq? Biz bu sualı kitabın III cildində cavablandırmağa çalışacağıq.

Bu gün Anadoluda erməni övladlıqlar arasında müsəlman görünüb Qriqoryan adət-ənənələrini sürdürənlərin sayı bəlli deyildir. Lakin, əgər “köçə zorlama” zamanı yetimxanalara verilən və övladlığa götürülən 90 min erməni uşağından o zamanın qaydalarına uyğun olaraq hər bir erməninin 3-5 uşağı olmuşsa, bunların da uşaqları, nəvələri, nəticələri və s. varsa, onda Türkiyədə erməni soyluların sayı bir milyondan artıqdır...

1916-cı ildən sonra dinini dəyişdirərək xristianlığa keçənlərin çoxu erməni soylu olduğu ortaya çıxmışdır. Bu din də-

yişənlərin bəzən gizli halda xristianlığa dönmələri Türkiyədə “gizli ermənilər”in də olduğunu ortaya qoyur. 1988-ci ildə Türkiyədə 2 minə yaxın insan dinini dəyişdirib xristianlığı qəbul etmişdir və bunların cəminə yaxını keçmiş dinlərinə dönənlərdən olmuşdur... (445).

Türkiyəyə və Azərbaycana qarşı cəbhə yaratmış, qitələrarası güclərin maşası olan erməni diasporası hər il erməni “soyqırımı” günü olaraq qəbul etdikləri 24 aprel tarixində yaşadıqları ölkələrdə uydurduqları bu mövzunu gündəliyə gətirir, yerli və mərkəzi idarələri Türkiyə əleyhində qərar almağa məcbur edir, qurduqları planlarına qaldıqları yerdən davam edirlər. Əslində 24 aprel günü “erməni soyqırımı” deyə bir şey baş verməmişdir. Bu, ermənilərin türklərə qarşı uydurduqları bir iftiradır. Çünki 24 aprel günü ermənilərin yaşadıqları dövlətə qarşı törətdikləri xəyanət və ikiüzlülüyə görə, Osmanlı dövləti 235 erməni komitəçi və çə-təçiləri həbs etmiş, öldürməmişdir. Amma ermənilər o günü elə təsvir etmişlər ki, guya o gün ermənilərə qarşı böyük bir qətlə törədilmişdir. Beləcə, 24 aprel günü 93 ildir təkrarlana-təkrarlana beyinlərə həkk olmuşdur. Nəticədə, bir çox xarici dövlətlərin milli məclisləri işin əslini araşdırmadan, ermənilərin bu böyük yalanını doğru kimi qəbul edib 24 aprel 1915-ci il tarixini “erməni soyqırımı” olaraq qərar qəbul ediblər. Doğrusu, bir çox ölkədə müqəddəs sayılan Milli Məclisin belə bir qərarı qəbul etməsinə inanmaq olduqca çətinidir. Çox güman ki, bu qərarın qəbul edilməsində, ermənilərin Baş katolikosu Amerikanın prezidentinə çəkdiyi teleqrafda bildirdiyi kimi, xristianlıq baş rolu oynamışdır. Eçmiədzinin Baş katolikosu 24 aprel günü ABŞ-ın prezidentinə belə bir teleqraf çəkmişdir:

“Hörmətli Prezident, Türk Ermənistanından aldığımız son xəbərlərə görə, orada qətlə başlamış və erməni xalqının mövcudluğu təhlükə altında qalmışdır. Yaranmış bu

kövrək anda böyük Amerika millətinin hisslərinə müraciət edir, insaniyyət və xristianlıq inamı adından!.. Türkiyədə türk fanatizminin şiddətinə tərki edilmiş xalqımızın qorunmasını rica edirəm...

Gevork, Bütün Ermənilərin
Baş Katolikosu."

Bu yazılanlara qarşılıq tam bir məsuliyyətlə deyə bilərik ki, dünyadakı bütün dinlər, o cümlədən xristianlıq hər cür uydurmaları və iftiralara qadağan edir!

Biz belə hesab edirik ki, erməni diasporasının uydurulmuş hadisələri olmuş kimi təbliğ edərək türk millətini "erməniləri soyqırmağa uğratmış bir millət" olaraq göstərməyə çalışmaları hər zaman nəticəsiz qalmağa məhkumdur. Çünki yalan və yanlış məlumatlarla hədəfə çatmaq mümkün deyildir, əvvəl-axır həqiqət ortaya çıxar. Yəni biz türklər həqiqətləri ortaya qoyub kimin-kim olduğunu bütün dünya ictimaiyyətinə bildirməliyik.

Baxın, əgər Osmanlı dövləti ermənilərə qarşı soyqırım törətməyə qərar verdisə, o zaman nəyə görə erməniləri yox etmək yerinə, onları təhlükəsiz bir şəraitdə ölkənin bir bölgəsindən digər bir bölgəsinə köçürmək üçün yüksək vəsaitlər xərcləmiş, köç zamanı ermənilərə pis davrananı və ya onların təhlükəsizliyini təmin edə bilməyən vəzifəli məmurlarını, aralarında zabıtların da yer aldığı 1397 insanı cəzalandırırdı, hətta bəzilərini edam etdirdi? Əgər Osmanlı dövləti ermənilərə qarşı soyqırım törətməyə qərar verdisə, onda bəs nəyə görə ermənilərdən bütün Türkiyədə yaşayanları deyil, bəlli vilayətlərdə yaşayanları köçürmə qərarı aldı? Qalanlarını unuda bilərdimi? Yaxşı, bəs necə ola bilər ki, türklər, o zamanlar bütün Türkiyədə 1,3 milyon civarında erməni var ikən, 1,5 milyon erməni öldürə bildilər? Türk düşməni yetişdirən ermənilərin bu uydurma rəqəmlərinə xarici dövlət-

lər necə inana bilərlər?

Ermənilər Türkiyənin "toplu məzarlar varsa yerini göstərin" təklifini qəbul etdikləri halda nəyə görə bu qədər zaman keçməsinə baxmayaraq bir yer göstərə bilmirlər? Bəs öldürülən ermənilərin məzarları haradadır? Yəni 1,5 milyon erməni qətlə uğramışsa və bunlar ermənilərin dedikləri kimi vəhşicəsinə toplu halda basdırılmışlarsa, o zaman 1.000-in üzərində toplu məzarlıqlar olmalıydı!.. Halbuki ermənilərin Anadoluda və Azərbaycanda vəhşicəsinə törətdikləri qətləmlər nəticəsində əmələ gələn çox sayda toplu məzarlıqlar bu gün bütün dünya ictimaiyyətinin gözü qabağında ortaya çıxarılmışdır və bunu rəsmi sənədlər təsdiq edir!.. Əgər ermənilərin əlində soyqırımı isbat edən rəsmi sənədlər varsa, onda bəs necə oldu ki, 16 iyun 2004-cü ildə Vyanadakı türk-erməni toplantısına türklər 100 ədəd rəsmi sənəd təqdim edərkən, ermənilər, söz vermələrinə baxmayaraq bu toplantıya heç bir sənəd təqdim etmədilər, üstəlik, bu toplantıya tərki etdilər? Alman, ingilis, fransız, amerikan və rus arxivlərində yer alan 50.000-dən artıq rəsmi sənəd "soyqırım"ın olmadığını göstərirkən nəyə görə erməni arxivləri açılmaz? Onlar hansı sənədlərin görünməsindən qorxurlar? Nəyə görə ermənilər "soyqırım" haqqında bugünə qədər bir dəfə də olsun rəsmi sənəd yayımlamayırlar? Yoxsa rəsmi sənədlər onların yalanlarını ortaya qoyar? Doğrusu, buna şübhə edilməməlidir, çünki nəinki Osmanlı dövlətinin və Türkiyə Cümhuriyyətinin arxiv sənədləri, hətta ABD, İngiltərə, Fransa, Almaniya və Rusiyanın rəsmi arxiv sənədləri bu həqiqətləri ortaya qoyur!..

Yaxşı, bəs bəzi güclü dövlətlər həqiqətləri qəbul etmədiyi halda nəyə görə türklər işləmədikləri bir günahı, üstəlik, insanlığa qarşı işlənmiş kimi göstərilən bir günahı qəbul etməlidirlər? Heç şübhəsiz, ən böyük cinayəti işləyən yenə ermənilərdir! Məhz onlar 6-7 yaşındakı qız uşaqlarına təcavüz

edib divara mıxlamışlar, məhz onlar bələkdəki türk körpəsini bələkdən çıxararaq havaya fırladıb altına süngü tutmuşlar!.. Bu hərəkətlərin insanlıqla bir əlaqəsi varmı?..

XX əsrin əvvəllərində azəri türklərinin ata-baba yurdu olan İrəvan xanlığında yaşayanların yüzdə 12-ni təşkil edən erməni daşnaklar 9.000 kv.km sahədə uydurma bir "Ermənistan" elan etdilər!.. Bu gün bu sahə 46,2 kv. km-yə çatdırılmış, yaşayanların isə yüzdə 98-i ermənidir, oralarda bir türk belə yoxdur!.. Dünya ictimaiyyəti bunu görmürmü?..

Tədqiq etdiyimiz mövzu bu suallarla incələndikdə ermənilərin "soyqırma" uğradıqları iddiaları, hər şeydən əvvəl insan zəkasına həqarət edir. Heç şübhəsiz, arxiv sənədləri incələndikdə ermənilərin maskası açılır, "soyqırım" mövzusu çürüyür, uydurma "soyqırım" yalana çevrilir. Bu uydurma yalanı ortaya atıb haqq tələb edənlər haqqında isə söylənəcək o qədər də bir şey qalmır! Oxucularımız özləri qiymət versələr daha doğru olar. Bizə görə, iddia sahiblərinin uydurduqları planlarını yerinə yetirmək məqsədilə abidələr qurdurub dünya ictimaiyyətinə əl açaraq yardım diləmək üçün mərasimlər təşkil etmələri insanlığa sığmaz! Hər bir millətin tarixinə və ya mənliyinə ləkə sürtmək bizim məqsədimizə uyğun deyildir! Heç şübhəsiz, iddia sahibi iddiasını ispatlamaqla mükəlləfdir. Bizim vəzifəmiz həqiqətləri ortaya qoymaqdır.

Madam ki, Osmanlı dövləti ermənilərə qarşı bir soyqırım hərəkəti başladacaqdı, onda bəs nəyə görə əli silah tutan 20-45 yaş arasındakı ermənilər silahlandırıldı? Nəyə görə onlara əsgəri təlim verildi? Bu, olduqca təəccüblüdür! Çünki osmanlıların ermənilərə qarşı bir soyqırım planları olsa idi, onlar ermənilərə nəinki silah verib təlim edərdilər, hətta onları əsgərliyə belə almazdılar. Bəlkə də bunu söyləmək yerində olar: Anadoluda türklər, kürdlər və ermənilər birlikdə yaşayırdılar, lakin ruslar, ingilislər və fransızlar er-

mənilərin ikiüzlülüyünü bilərək onları türklərə qarşı istifadə etməyə çalışdılar, "Böyük Ermənistan" xülyası ilə onları türklərə qarşı təhrik etdilər. Beləcə, ermənilər əvvəl üsyan etdilər, sonra türkün silahı ilə türk insanına qarşı qətliaamlar törətməyə başladılar, nəticədə "köçə zorlandılar." Nəyə görə məhz ermənilər "köçə zorlandılar"? Axı o zaman Anadoluda kürdlər də yaşayırdılar, hətta kürdlər bir çox bölgədə çoxluq təşkil edirdilər. Bax, yuxarıda qeyd etdiyimiz ikiüzlülük, arxadan vurma, "Qonşusunu öldürməyən erməni deyildir!" şüarı hər şeyi açıq-aşkar ortaya qoyur!..

Xarici dövlətlərə yaramaq üçün bu qeyd etdiklərimizi həyata keçirən bir millət, həqiqətən, soyqırma layiqdir. Bu vəhşəti kim edər? Bu dərəcədə vəhşiliyi, xəyanəti edəcək bir insana insan deməyi mən şəxsən təsəvvür edə bilmirəm. Batsın belə insanlıq! Mənim oxucularıma bir tövsiyəm var: bu kitabı oxuyarkən özünüzü məhkəmə yerinə qoyun və hökmü özünüz verin!..

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, daşnakların Azərbaycan türklərinin ata-baba yurdu olan İrəvan xanlığında elan etdikləri "Ermənistanın" ərazisi bugün 46,200 kv. km. çatdırılmışdır. Minillərdir bu torpaqlarda yaşayan azəri türkləri ata-baba yurdlarını tərk etmək məcburiyyətində qalmış, qaçqın vəziyyətinə düşmüşlər. Bütün bunlara baxmayaraq bugünkü "Ermənistan" Azərbaycanla olan sərhədlərini tanımadığı kimi, Türkiyə dövləti ilə olan sərhədlərini də tanımır, yəni Qars və Gümrü müqavilələrini qəbul etmir. Bəli, onlar bacarıqsız və bəsirətsiz idarəçilərin əlində qalıb, dünya imperializminin bir maşası olaraq istifadə olunurlar. Xəyalları isə Xəzər, Aralıq və Qara dənizlərinə çıxışı olan türksüz "Böyük Ermənistan" Onlar "erməni soyqırımı" ilə əlaqəli həqiqətlərin ortaya çıxmasına baxmayaraq, bu mövzunu daima canlı tutmağa çalışırlar. Heç şübhəsiz, bu iddiaların sonu məyusluqla bitəcəkdir, yetər ki, türk elm adam-

ları, tarixçiləri və siyasətçiləri bu mövzunu qulaqardına vurmasınlar.

Hesab edirik ki, xüsusilə tarixçilərimiz "erməni soyqırımı" ilə əlaqəli həqiqətləri rəsmi sənədlərə dayanaraq hər platformada müzakirə etməli və dünya ictimaiyyətini məlumatlandırmalıdır. Siyasətçilərimiz beynəlxalq simpoziumlar təşkil edib bu mövzunun tamamilə uydurma, əsilsiz və yalan olduğunu ortaya qoymalıdır. Rəsmi sənədlərə dayanaraq yazılan bütün kitablar, erməni terror təşkilatlarını dəstəkləyən ölkələr başda olmaqla bütün dünya dillərinə tərcümə edilməli və təbliğ olunmalıdır. Biz, Fransada "soyqırımı" qınayanlara cəza qanununun çıxarılması, yəni "soyqırım olmamışdır" deyənlərə qarşı cəza uyqulanması Türk dünyası tərəfindən qınanmalı və mütləq bir qarşılıq verilməlidir, düşüncəsindəyik. Dövlətlərarası əlaqələrdə ən təbii haqqınız sizə qarşı olan davranışın eynisini qarşı tərəfə edəcəksiniz. Bunu etmədiyiniz təqdirdə üstünlük qarşı tərəfdə olacaqdır!..

"Erməni soyqırımı" mövzusu həqiqətlərdən uzaq məlumatlara dayanan uydurmaldan ibarətdir. Bu gün qulaqdan-qulağa dolan rəvayətlərlə yaradılan vəziyyət altından çıxılmaz beynəlxalq bir problem halına gətirilmişdir. Geriyə dönüb baxdığımızda ortaya belə suallar çıxır: Biz bu mövzuda uşaqlarımıza nə verdik? Beynəlxalq miqyasda haqlılığımızı təsdiq edəcək işlər gördük mü? Doğrusu, deyəcək bir şey yoxdur. Atalarımız "Yaddan çıxmaz Göyçə mahalı," demişlər, biz isə "Yaddan çıxmaz Qarabağ" deyirik. Bəli, biz ermənilərin işğalçı bir millət olduğunu, Anadolu və Azərbaycan türklərini qətliama uğratdıqlarını dünya ictimaiyyətinə bağırmaqdan, "Yaddan çıxmaz Qarabağ" deyirik. Bəli, biz BMT-nin aldığı qərarları həyata keçirməsini qətiyyətlə tələb edib yer üzünün ən gözəl nöqtələrindən biri olan Şuşanı erməni tapdağı altından qurtarmaqdan, "Yaddan çıx-

maz Qarabağ" deyirik. İrəvanın, Zəngəzurun, Göyçə mahalının Azərbaycan türkünün ata-baba yurdu olduğunu rəsmi sənədlərlə isbat etməkdənsə, "Yaddan çıxmaz Qarabağ" deyirik. Heç şübhəsiz, gələcək nəslimiz bizim kimi deməməlidir! Dərbənddən Zəncana qədər olan ata-baba yurdumuzu işğal altından qurtarmalıdır!..

Bizim bu yazdıqlarımızı hər kəs bilir, lakin bunu tələffüz etməkdən belə çəkinirlər. Bu gün Anadolu türkünün Baş Naziri, "Bu gün Türkiyədə 70.000 erməni qeyri-qanuni yaşayıb çalışırlar. Yaşasınlar, canım, biz türklər qanı su ilə yuyarıq"- deyir. Müsəlman farslar isə erməniləri təbii qazla, benzinlə təmin edirlər. Bəli, minlərlə məscidlərimizi, ibadət-gahlarımızı, yaxıb-yandıran, meyitxanalara çevirən erməniləri müsəlman farslar qazla, benzinlə, neftlə təmin edirlər, yəni ermənilərə həyat verirlər. Bilirsiniz, bugünkü şərtlərdə benzinsiz, təbii qazsız, neftsiz yaşamaq mümkün deyildir. Tarix boyu türklərə, farslara qarşı düşmənçilik edib qətlialmlar törədən, qəbristanlıqlarımızı yaxıb-yandıran, müsəlmanlarla qeyri-insani davranan ermənilərə bu gün türklər və farslar həyat verirlər. Milli duyğularına qapılaraq bu yazdıqlarımı "qana-qan" demək məqsədilə yazmadım, sadəcə bəzi həqiqətləri gələcək nəsə çatdırmaq istədim. İstədim ki, onlar doğruları bilsinlər və ona görə davransınlar. Mən isə, rəhmətlik şairimiz Sabirin dediyi kimi, "Hər nə gördüm yalan gördüm, başqa halət görmədim," deyir, bu dünyadan üz çevirmək istəyirəm.

Bu gün bizlər doğruları ortaya qoymaqdan qaçarkən bəzi xarici yazıçılar və elm adamları doğruları söyləməkdən çəkinmirlər. Bizlər ağzımıza su alıb durarkən, onlar həqiqətləri ortaya qoymaqdan qorxmurlar. Məsələn, amerikalı alim prof.Jastin Mc Carthynin, rusiyalı general Mayevskinin, İngiltərənin keçmiş Baş Naziri Marqaret Tetçerin uzun zaman boyunca xarici işlər üzrə məsləhətçisi olmuş prof.Norman

Stonenin, italiyalı yazıçı Sergio Romanonun yazılarını oxuyanlar "erməni məsələsi"nin nə olduğunu, ermənilərin necə bir millət olduğunu, "soyqırım"ın olub-olmadığını anlaşırlar. Yabancılar həqiqətləri ortaya qoymaqdan çəkinmirlər, bizlər isə fransızların qəbul etdikləri qərardan çəkinirik, ermənilərə təbii qaz, benzin, neft, elektrik, ərzaq veririk, onlar isə işğal altında tutduqları Qarabağ bölgəsini yaxıb-yandırır, tikili evlərin şiferlərini, qapı-pəncərəsini, daşlarını, dəmir yollarının dəmirələrini söküb aparırlar. Bütün bunlar ermənilərə xas bir davranışdır. Çünki onlar yüz il bundan əvvəl də eyni şeyləri etmişlər. Aramızdakı fərq çox böyükdür: onlar bizim məsələlərimizi yaxıb-yandırır, biz isə onların kilsələrini təmir etdiririk, "Ahdamar" kilsəsini təmir etdiyimiz kimi...

Amerikalı alim Justin Mc Carthynin TBMM-dəki çıxışını kitabımızın əvvəlki səhifələrində vermişdik, general Mayevskinin I Dünya müharibəsi zamanı ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri öz gözlərilə görmüş və yazdığı kitabda bu hadisələr haqqında geniş məlumatlar vermişdir, prof. Norman Stone fransızların Milli Məclisdə aldıkları, "Erməni soyqırımını olmamışdır deyənlərə həbs və pul cəzası veriləcəkdir," qərara qarşı, "Erməni soyqırımını olmamışdır, mən həbsə girməyə hazırım" – demiş, bizim bütün elm adamlarımıza nümunə olacaq bir qərarlılıq ortaya qoymuşdur. Biz, "Erməni məsələsi" haqqında susmağı tərcih edən yazıçılarımız, elm adamlarımız və ziyalılarımız prof. Norman Stonenin bu davranışından dərs almaları lazımdır, düşüncəsindəyik. Fransızların ağıla, məntiqə, tarixə və hüquqa sığmayan aldıkları qərarı qınayan italiyalı jurnalist, Romada həftəlik olaraq nəşr edilən və tirajı həftədə bir milyon olan "Panorama" siyasi jurnalının 26 oktyabr 2006-cı il tarixli sayında "Tarixi tarixçilərə buraxağın" – deyir. Biz, həftədə bir milyon oxucusu olan bu jurnalın baş məqaləsi kimi nəşr edilən bu yazı-

dan bəzi sətirləri nəzərinizə çatdırmaq istərdik: "Fransa Milli Məclisinin qəbul etdiyi və I Dünya müharibəsi zamanında Türkiyədəki ermənilərin soyqırımına uğradıqlarını inkar edənlərə bir il həbs cəzası və 45 min avro pul cəzası verilməsini ehtiva edən maddə heç bir zaman uyqulanmayacaqdır. Amma yenə də, bu qərar çox səhv bir qərardır. Fransa məclisinin verdiyi bu qərar türkləri incitdi və millətçi müsəlmanlara küçələrə tökülüb Türkiyənin AB yolundakı "uzun maratonunu" protest etmə fürsəti verdi. Əgər bu maddə Türkiyə ilə AB arasındakı müzakirələri çətinə salma məqsədi daşıyarsa, o zaman hər iki tərəfdən eyni şeyi istəyənlərin məmnuniyyətlə məqsədlərinə çatdıqları sayıla bilər..."

Bir neçə ay əvvəl Fransa Milli Məclisi sümürməçilik dəyərləri xatırladan və bunların məktəblərində tədris edilməsini tələb edən bir maddəni təsdiq etdi. Bütün bunların qarşısında Türkiyə siyasətçilərindən bəziləri fransızların aldıkları qərarlara qarşı eyni dildə qarşılıq verilməsini, 1954-1962-ci illərdə fransızların Əlcəzairdə törətdikləri vəhşəti inkar edənlərin eyni şəkildə cəzalandırılmasını təklif etdi.

Bilindiyi kimi, Əlcəzair bir vilayət kimi uzun illər boyu Fransanın sümürgəsi altında olmuşdur. Sayıları milyonları aşan fransızlar Əlcəzairə yerləşmiş, orada yaşamışlar. Əlcəzair Lyon və ya Marsel kimi bir vilayət olmasına baxmayaraq, ərəb-müsəlman olan əlcəzairililərin seçmə və seçilmə haqları olmamışdır. Fransa 1954-1962-ci illərdə, əvvəl seçmə və seçilmə haqqı əldə edib, sonraları müstəqillik mücadiləsinə başlayan Əlcəzair xalqına qarşı amansız bir müharibə aparmışdır. Bir milyondan artıq əlcəzairlinin ölməsinə səbəb olan fransızlar bu müharibədə qoca, cavan, qadın, uşaq demədən böyük qətliaamlar törətmişlər. Görəsən, Fransa dövlətinin rəhbərləri uydurulmuş "erməni soyqırımını" tanıdıqda özlərinin törətdikləri qətliaamlar haqqında düşün-

dülərmi? Yoxsa onlar bir “mədəni” millət olaraq hər bir işi görə bilərlər, düşüncəsindədirlər? Nə isə...

Fransız milli məclisində qəbul edilən uydurma “erməni soyqırımı”nı tanıma söyləri araşdırıldıqda bu qərarın tarixi həqiqətlərlə üzləşmə, onları ortaya qoyma söylərindən uzaq olduğu ortaya çıxır. Bu hadisə yaxından incələndiyi zaman, tarixi həqiqətlər deyil, seçki zamanı səs toplama imkanı, gəlib-keçici mənfəət əlaqələrinə üstünlük verildiyi görülür. Fransa Milli Məclisində 29 may 1998-ci il tarixində tək bir maddəlik qanun qəbul edilmişdir: “Fransa 1915 erməni soyqırımını rəcmən tanıyır.”

Fransa Milli Məclisinə 29 yanvar 2001-ci il tarixində isə üç maddə olaraq təqdim edilən, lakin tək bir maddə olaraq qəbul olunan qanun belədir: “Fransa 1915 erməni soyqırımını rəsmən tanıyır. Bu qanun dövlət qanunu olaraq uyqulanacaqdır.”

Göründüyü kimi, Fransa Milli Məclisində eyni mövzu haqqında iki il ara ilə eyni kəlmələrlə iki ayrı qanun qəbul edilmişdir. Doğrusu, Fransanın “erməni soyqırımı” mövzusunda tarixi qanunu çox düşündürücüdür. Üstəlik, 2001-ci il tarixində qəbul edilən qanunun arqumentlərinə baxıldığı zaman o dövrün hadisələri ilə əlaqəli mövzulardan o qədər də bəhs edilmir. Bu qanun maddəsinin arxasında duran millət vəkilləri və qəbul edilməsi üçün təzyiq qrupu təşkil edən Bələdiyyə və digər fransız təşkilatları araşdırıldıqda, bu bölgələrdə erməni soylu fransızların çoxluqda olduqları təsbit edilmişdir.

Bu da bir həqiqətdir ki, bu “qanuna” dəstək verən siyasi qrupların insan haqları tərəfdarı olduqlarını söyləmək olduqca çətindir.

Təbii ki, bu söylərin heç biri doğru deyildir. Qanunların, Milli Məclis qərarlarının, tikilən soyqırım abidələrinin və təşkil edilən toplantıların arxasında hər zaman siyasi mən-

fəətlər və seçki hesabları yatır. New Yorklu və ya Kaliforniyalı siyasətçilərin bəzi təkliflərinin arxasında yəhudi idarəçilər sinfi durur. Türklərin soyqırımı əlaqəli fransız maddəsinin arxasında da seçkilərdə səs vermə hesabı var – franko-ermənilərin (təxminən 500.000 nəfərlik) səsləri ilə Türkiyənin AB-yə girməsini əngəlləmək istəyənlərin səsləri...

Abidələrin çox sayda olması da artıq “doza” kimi Qərb dünyasını zəhərləyir və tarix elmini siyasətə xidmət edər vəziyyətə gətirir. Ümid edirəm ki, bu çirkin fransız maddəsi artıq dolub-daşan bir hovuzun son damlası olacaqdır və bundan sonra parlament üzvlərini tarixin tarixçilərə buraxılmasına razı salacaqdır.

Sergio Romano”

Heç şübhəsiz, Fransanın “erməni soyqırımı” ilə əlaqəli qəbul etdiyi maddə xalqımızın bu ölkəyə baxışına tamamilə mənfə təsir etmişdir. Fransa və fransızlar millətə günahkar və güvənilməz qəbul edilmişlər. Bu da bir həqiqətdir ki, dövlətin bütün idarəçilərinin üzərinə düşən vəzifə Fransa ilə əlaqəli işlərdə diqqətlə düşünməli və qarşı-qarşıya qalınacaq oyunlara hazır olmalıdır.

Türk dünyasının düşmənləri sanki sıraya girmişlər kimi erməni iddialarını ən üst səviyyədə dilə gətirib bu mövzudan tamamilə xəbərsiz parlamentləri dövrəyə salaraq, Türkiyə və Azərbaycan başda olmaqla bütün Türk dünyasını sıxıdırmağa çalışırlar. Təbii ki, bu mövzuda erməni diasporasından və uzaqgörənlikdən yoxsul olan Ermənistan rəhbərliyindən də dəstək istəyirlər. Ermənilərin irəli sürdükləri tələblər tamamilə türk düşmənçiliyi və siyasi bir xarakter daşıyır. Heç şübhəsiz, bu tələblərin cavabı da qarşı tərəfin anlayacağı sərtlikdə siyasətçilər tərəfindən verilməlidir. Yəni bugünkü Ermənistanın “ərazisində” ermənilərin azəri türklərinə qarşı törətdikləri qətliamlar, Qarabağ hadisələri,

günümüzdə bütün dünyanın gözü qabağında törədilən Xocalı soyqırımını, TBMM başda olmaqla bütün Türk Cümhuriyyətlərinin Milli Məclislərində müzakirə edilib qərara bağlanmalı, BMT-nin dörd dəfə arxa-arxaya "Ermənilər işğal etdikləri Azərbaycan torpaqlarından qeydsiz-şərtsiz çəkilməlidirlər" aldığı qərarın yerinə yetirilməsini ciddiyyətlə tələb etməlidirlər. Əslində bu tələbi irəli sürüb aldığı qərarı yerinə yetirməsi üçün BMT-yə təzyiq etmək Türk dünyasının borcudur. Çünki "erməni soyqırımını" məsələsi Qərbi ölkələrinə oynanan bir oyundur. Amma Türk dünyasının tələb edəcəyi oyun deyil, həqiqətdir! Heç bir ciddi hökumətin bir ovuc erməninin uydurduğu iddialara qatılaraq Türk dünyası kimi böyük bir güc ilə qarşı-qarşıya gəlib oyun-oynaması mümkün olmamalıdır. Yəni Türk dünyasının bu qədər səs-siz qalması doğru deyildir və Türk dünyası özünə yaraşan bir şəkildə qərarlı olmalıdır!..

Heç şübhəsiz, Türk dünyasının qərarlı olması üçün Türkiyənin üzərinə böyük vəzifələr düşür. Çünki Türkiyə dövlətini quran Anadolu türkləri sayıları 300 milyona yaxın olan Türk dünyasının təməl bir quruluşudur. Çünki Türkiyə dünyaya yayılmış türk insanının yaşamına ilham verən mənəvi bir dayaqdır.

Keçən əsrin əvvəllərində türk milləti Atatürkün rəhbərliyində sümürgəçilərə qarşı qurtuluş mübarizəsi verərək imperializmin dağıdılmasının mümkün olduğunu bütün dünyaya isbat etmişdir. Müstəqil Türkiyə Cümhuriyyətini quran türk milləti dünya siyasi coğrafiyasının dəyişməsinə bir nümunə olmuşdur. 06 mart 1922-ci ildə istiqlal müharibəsinin ən şiddətli dövründə TBMM-dən millət vəkillərinə xitab edən Mustafa Kamal Atatürk bu günləri görürmüş kimi Türkiyəyə yol göstərmişdir: "...Türkiyədə yaranmış vəziyyəti düzəltmək üçün mütləq Avropadan nəsihət almaq, bütün işləri Avropanın əməllərinə uyğun sürdürmək, bütün

dərsləri Avropadan almaq kimi bir çox düşüncələr ortaya çıxmışdır. Amma hansı istiqlal vardır ki, xaricilərin nəsihətlərlə, xaricilərin planları ilə yüksələ bilsin? Tarix belə bir hadisəni qeyd etməmişdir. Tarixdə belə bir hadisəni yaratmağa səy göstərənlər zəhərli nəticələrlə qarşılaşmışlar. Bax, Türkiyə də bu yanlış zehniyyətlə şikəst olan bəzi idarəçilər üzündən hər gün, hər saat bir az daha geriləmiş, çökmüşdür... Bu çökmə, bu alçalma yalnız maddi şeylərdə olsaydı heç bir önəmi olmazdı. Təəssüflər olsun ki, Türkiyə və türk xalqı əxlaq baxımından da çökər. Bu vəziyyət incələndikdə, Türkiyə şərq mənəviyyəti ilə sona çatan bir yol üzərində görünür. Türkiyə Şərq ilə Qərbin birləşdiyi yerdədir. Biz tamamilə Qərbbə yaxınlaşdığımız təqdirdə, əsl mayamız olan şərq mənəviyyatından təcrid olarıq. Heç şübhəsiz, bu da buradakı bu böyük məmləkətin, bu millətin çökməsinə və yox olmasına gətirib çıxarar..."

Bu çökmənin çıxış nöqtəsi qorxu və acizliklə başlamışdır. Türkiyənin, türk xalqının başına keçmiş bəzi insanlar, qalib düşmənlər qarşısında susmağa məhkumlanmış kimi Türkiyəni aciz və çəkingən bir halda tutmuşlar. Məmləkətin və millətin mənfəətlərini yerinə yetirməkdə qorxaq və qərarsız olmuşlar. Türkiyədəki bəzi "fikir və elm adamları" öz-özlərinə adətən həqarət edirdilər. Onlar deyirdilər ki, "Biz adam deyilik və ola bilmərik. Bizim öz-özümüdə adam olmağımıza ehtimal yoxdur..." Bu "fikir və elm adamları" bizim canımızı, tariximizi, varlığımızı bizə düşmən olan, düşmən olduğundan heç şübhə edilməyən avropalılara buraxmaq istəyirdilər. "Onlar bizi idarə etsinlər" deyirdilər. Mustafa Kamal Atatürk isə, "Milli mənlüyini bilməyən millətlər başqa məllətlərin şikarıdır" demiş, Türk dünyasının Türkiyə Cümhuriyyətindən gözlədiyini çox doğru təsbit etmiş və bu ölkəni qoruyub, gürrür və güc mənbəyi edəcək türk silahlı güvvələri haqqında bunları demişdir: "Türk silahlı güvvələ-

rinin türkün Vətənini, türklük camiasının şan və şərəfini daxili və xarici hər cür təhlükələrə qarşı qorumaqdan ibarət olan vəzifəsini hər an ifa etməyə hazır olduğuna mənim və böyük millətimin inam və etimadımız olmalıdır...”

Buradan görüldüyü kimi, türk silahlı qüvvələrinə sadəcə Türkiyə türklərini deyil, bütün Türk dünyası cəmiyyətini daxili və xarici hər cür təhlükəyə qarşı qoruması vəzifəsi verilmişdir. Bu gün bu deyilənlər bütün türk dünyasına milli ruh qazandırma baxımından bir hədəf halına gətirilməlidir. Bu, hədəfin həyata keçirilməsi, heç şübhəsiz, Qafqaz üzərindən keçir. Doğrudur, Türkiyə Qarabağ məsələsində Rusiyanı yanına alaraq çözüm üçün əməkdaşlıq yaratmaq istəmişdir, lakin ciddi bir nəticə əldə edə bilməmişdir. Beləcə, Türkiyə üçün o bölgədə sıxıntı yaradan güc, yenə də Rusiyadır. Çar Rusiyasından gələn təməl hədəflər, təəssüflər olsun ki, hələ də dəyişməmişdir...

Qafqazda yaradılan digər önəmli bir problem İrandır. Bilindiyi kimi, İran Azərbaycanında yaşayan azəri türklərinin sayı Qafqaz Azərbaycanında yaşayanların bir neçə qatı qədərdir. Bu gün Ankara-Bakı xəttinə bir alternativ olaraq Tehran-İrəvan və hətta Tehran-Moskva xəttinin qurulduğu bir fantaziya deyildir. Buna görə də Türkiyə müsəlman İranın bu bölgədəki fəaliyyətini diqqətlə izləməli və Tehrana təsir etməlidir. Doğrudur, bu gün Türkiyə və Azərbaycan sistemli çoxtərəfli güclərlə qarşı-qarşıyaadırlar. Lakin Türk dünyasının təzyiqlərə qarşılıq verə biləcək gücü və təcrübəsi vardır. İndi Türkiyə 1980-ci illərdəki kimi hazırlıqsız deyildir. O gündən bu yana “erməni soyqırımı” ilə əlaqəli həqiqətlər ortaya çıxarılmış, təcrübəli elm adamları tərəfindən müzakirə edilmişdir. Nəticədə, bu mövzuda ortaya qoyulacaq çox sayda rəsmi sənədlər əldə edilmişdir. İqtisadiyyat daxil olmaqla hər baxımdan çətin bir vəziyyətdə olan Ermənistanın üç tərəfi türklərlə çevrəlidir. Bu ölkənin idarəçiləri

ağllarını başlarına toplamalılar.

Yuxarıda qeyd etdiklərimizə baxmayaraq, bu gün ermənilər yeni yetişən gənclərini tam bir türk düşməni olaraq yetişdirirlər. Belə ki, ermənilər 10-cu sinif tarix dərslər kitabında türk düşmənçiliyini və “soyqırım” fikirlərini tarixi həqiqətlərdən uzaq bir şəkildə erməni gənclərinə tədris edirlər. Beləcə, erməni gənclərində ata-babalarından qat-qat artıq bir türk düşmənçiliyi yaradılır. Bəhs edilən dərslər kitabında “Erməni soyqırımı” və “Erməni millətinin sürgünü və yox edilməsi” başlığı altında belə məlumatlar verilir:

“Qərbi Ermənistanda və kiçik Asiyada ermənilərin yaşadıkları yerlər jon-türklərin qeyri-insani siyasətinə məruz qalmışdır. Bunun yaradıcıları Tələt paşa, Ənvər paşa, Bahəddin Şakir bəy və başqaları olmuşlar. Jon-türklər erməniləri yox edərək erməni problemini sona çatdırmaq istəyirdilər. Çünki ermənilər və Ermənistan Osmanlı dövlətinin Pantürkizm proqramının həyata keçirilməsində bir problem idi. Türklər Böyük Turan Türk dövlətini qurmaq istəyirdilər. Jon-türklər bu dövlətin içərisinə bütün türkdilli millətləri toplamaq, sərhədlərini Konstantinopoldan Altaya qədər uzatmaq arzusunda idilər. Erməniləri yox etmək üçün başqa bir səbəb də, imperatorluğun bütün iqtisadiyyat sahələrindəki erməni burjuaziyasının sağlam və güclü bir yerə sahib olmasıydı. Yəni qurulan türk burjuaziyasına istənməyən güclü iqtisadi rəqibdən qurtulmaq lazım idi. Beləcə erməni soyqırımına başlamaq üçün bütün siyasi və iqtisadi səbəblər vardı. Jon-türklərin liderlərinin keçirdikləri gizli iclaslarının birində Nazmi bəy belə bir açıqlama vermişdir: “Mən dəfələrlə söylədim və indi də təkrar edirəm: erməni xalqını tamamilə yox etmək lazımdır ki, ölkəmizdə heç bir erməni qalmasın və bu ad tamamilə unudulsun. İndi müharibə gəlir. Belə uyğun zaman bir daha ələ keçməyəcəkdir...”

1914-cü ilin baharında “Xüsusi təşkilat” quruldu. Təşki-

latın rəhbərliyi Bahəddin Şakir bəyə verildi. Bu təşkilata həbsxanada yatanlar, türmədən çıxmış canilər cəlb olunurdular. Qurulan bu "Xüsusi təşkilata" ermənilərin yox edilməsi əmr edilmişdi. I Dünya müharibəsi illərində ermənilərin sürgün və qətl edilmələri ilə yanaşı digər millətlərin də (asurilərin, yunanların və ərəblərin) qətlə yetirilməsi bu xüsusi təşkilata tapşırılmışdı...

1914-cü ilin payız və 1915-ci ilin bahar aylarından etibarən erməni xalqının zorla sürgün edilməsi və qətləməyə başlandı. Sürgün zamanı ermənilərin malları talan edilirdi. Bu "Xüsusi təşkilata" əsgərlər, polislər və kürd caniləri də qatılırdılar. Gözəl qızların namusları ləkələnirdi. Nəticədə, sürgün yerinə ermənilərin çox az bir qismi çata bilirdi. Məsələn, Harputdan sürgün edilən 18.000 ermənidən Halepə cəmi 150 nəfər çata bilmişdir. Qalanları ya öldürülmüş, ya da aclıqdan, susuzluqdan, müxtəlif xəstəliklərdən ölmüşdülər və ya yolda qaçırılmışdılar.

1915-ci ilin sonunadək Qərbi Ermənistanda və kiçik Asiyada ermənilərin yaşadıkları yerlər tamamilə təmizləndi. Qətlialmlardan heç bir təbəqə qaça bilmədi. 1914-1918-ci illərdə jon-türklərin ermənilərə qarşı uyquladıqları siyasət soyqırım olaraq adlandırılır. Çünki türklərin məqsədi erməni millətinin kökünü kəsməkdir. Osmanlı imperatorluğunda yaşayan 3 milyona yaxın ermənidən (ensiklopediyaların məlumatlarına görə o zamanlar bütün dünyada yaşayan ermənilərin sayı təxminən 3 milyon olmuşdur – müəllif) 1,5 milyonu ya öldürüldü, ya aclıqdan, müxtəlif xəstəliklərdən və ya əzab-əziyyətdən öldü. Sağ qalanlar isə vətəni tərk etdilər..." (446).

Əslində tarix rəsmi bir həqiqətdir. Tarixşünas heç bir doqmanı qəbul etməməli, heç bir qadağana hörmət göstərməməli, heç bir tabu tanımamalıdır. Tarixşünasın qınama və ya ucaltma haqqı yoxdur, o, həqiqətləri olduğu kimi

açıqlamalı, keçmiş zamanların hadisələrini günün tələbinə uyğun göstərməməlidir. Tarix yaraşdırma, daha açıq bir ifadə ilə desək "simpatiya" və ya "antipatiya" ilə yazılmaz. Belə olduqda tarix saxtalaşdırılır. Çünki tarix rəsmi sənəd deməkdir. Əvvəl rəsmi sənədlər danışıq, sonra tarixçi rəsmi sənədlərə əsaslanaraq hökmünü verər və bu hökm dəyişməz. Rəsmi sənədsiz tarix yazılmaz. Bəzi millətlər həqiqətləri dəyişərək tarixlərini özlərinə xoş olan bir şəkildə yazırlar. Belə olduqda, onlar özlərini dünya tarixi qarşısında günahkar vəziyyətinə salırlar, çünki tarixi sənədlər hər şeyin üstündədir və o daima söz sahibidir. Tarixi hadisələr kin və intiqam hissi ilə yazılırsa, bəzi ermənilərin türk-erməni münasibətlərinə aid yazdıqları kimi, yazılanlar rəsmi tarixi hadisələri açıqdan-açığa inkar etmiş olar. Rəsmi sənədləri inkar edənlərə isə tarix gec-tez cavab verəcəkdir.

Biz, türk elm adamlarının apardıqları elmi tədqiqatlar nəticəsində yazdıqları yazıların digər ölkələrə bir nümunə təşkil edəcəyinə inanırıq. Bu mövzuda prof.dr.Zeki Başarın 1973-cü ildə ABŞ-ın konqresinə, ermənilərin Anadoluda törətdikləri qətlialmları və vəhşicəsinə tətbiq etdikləri işgəncə üsullarını isbat edəcək bəzi rəsmi sənədləri əlavə edərək göndərdiyi məktubunun məzmununu olduğu kimi oxucularımıza çatdırmağı məqsədə uyğun gördük:

"Hörmətli Başqan! Bu məktubu ABŞ konqresinin ermənilərlə əlaqəli bir maddəni qəbul etməsi ilə əlaqəli yazmış və təqdim edirəm.

24 aprelin "İnsanın insana zülm günü" elan edilməsinin təməldə bir əsası yoxdur. Xoşa gəlməyən və şəxsən mənim yadırgadığım bir səbəb varsa, o da 60 il əvvəl baş verən I Dünya müharibəsi illərinə dönülmüş olmasıdır. Bu dönüş edilərkən də, dünya millətlərinə milyonlarla insanın itkisinə səbəb olan və dörd il boyunca davam edən bir müharibənin səhnələrindən ancaq türk-erməni hadisələrinin ələ alınma-

sıdır.

I Dünya müharibəsindən sonra yenə milyonlarla insanın canına və milyardlarla maddi itkiyə səbəb olan II Dünya müharibəsi baş vermişdir. Müharibəni aparanların arasında və hətta başında duranlardan biri də sizin dövlətiniz olmuşdur.

Bu gün dünyanın dörd bir tərəfində (Cənubi Koreya ilə Şimali Koreya, Kambodja milli qurtuluş qüvvələri ilə hökumət qüvvələri, Ərəb-İsrail, İngiltərə-İrlandiya...) müharibələr və qırğınlar baş alıb gedir. Vəziyyət belə olduğu halda, Təmsilçilər Məclisində çoxluğun lideri, millət vəkili Thomas O'Neill I Dünya müharibəsinin və 1915-ci ilin qanlı dünyasından bəhs etdiyi zaman türklərin 600.000 erməniyi öldürdüklerini qeyd edərkən mövzunu birtərəfli ələ almış və ən azından duyğulu davranmış olmurdu? Əvvəl bu 600.000 rəqəmində təkid edənlər tərəfindən 1,5 milyon türkün canına qıyıldığı qəbul olunmalıdır, sonra da edilənlərdən daha artığını ermənilərin etdikləri və yüzminlərlə türkü işgəncələrlə öldürdükleri unudulmamalıdır...

Ermənilər illərdən bəri xüsusilə Livan, Fransa, Amerika və başqa ölkələrdə aprel ayında keçirdikləri iclaslarda öz iddialarına görə təbliğatlarını yaymağa çalışırlar. "Gün" müəyyən etməklə say çoxluğunun lideri yeni bir şey etmiş olmur. Çox güman ki, maddə sahibi "günün" adına "ermənilərlə türklərin bir-birlərini öldürmə günü" deyə bilərdi. Göründüyü kimi, birtərəfli qalaraq sadəcə türklərin erməniləri öldürdüklerinden bəhs edilməklə həqiqətlər çeynənir və eyni zamanda 24 aprelin "insanın insana zülm günü" adı verilib elan edilməsinin mənası olmur.

Bizim qənaətimizə görə, güdülən insani məqsədə nail olmaq üçün bəhs edilən "24 aprel günündən" ermənilərin və türklərin adlarının çıxarılaraq bütün dünya millətlərinə xitab edilməsi təmin olunmalıdır.

Yeri gəlmişkən icazənilə erməni mövzusu üzərində bir az durmaq istəyirəm. Bilindiyi kimi, biz türklərin ermənilərlə əlaqələrimiz XI əsrdə başlamışdır. Əsrlər boyunca bir yerdə yaşamış və onlarla çox yaxşı davranmışıq. O qədər ki, millət vəkilliyi, senatorluq, Milli Məclisin ikinci başqanlığı, nazirlik, marşallıq və müxtəlif yüksək vəzifələr verməkdə bir ayrı-seçkilik edilməmişdir. Digər tərəfdən, onlara hələ 1461-ci ildə patriarxlıq, 1860-cı ildə isə "Erməni Ümumi Milli Məclisi" qurmaqlarına izin verilmişdir.

Bütün bunlara baxmayaraq ermənilərin nələr etdiklərini bilirsinizmi? Vergi bəhanəsi və əsas olmayan digər səbəblərlə ara vermədən üsyan etmək... İxtilal dərnəkləri və fədakar təşkilatlar quraraq millətin hüzurunu, dövlətin avtoritetini pozmaq... Bütün bunlara baxmayaraq, türklərin millət və dövlət olaraq yüzillərcə səbr göstərmiş olmaları da tarixi həqiqətlərdəndir. Bunları yazmaqla keçmiş yüzillərdə insani və demokratik davranmanın gözəl nümunələrini vermiş və sənədlərini arxivlərimizə qoymuş olduğumuzu söyləmək istəyirəm.

Məlum olduğu kimi, 1877 türk-rus müharibəsindən sonra imzalanan Ayastafenos və Berlin müqavilələrilə erməni problemi yaradılmışdır. Vəziyyət belə olmaqla bərabər, Türk Milli Məclisinin o tarixlərdəki erməni üzvlərindən Mr. Hupen ilə Mr. Hamazasyan müsbət və səmimi çıxışlarını məclis protokolundan oxunması maraqlı olacaqdır. Bu protokollar kimi incələnəcək digər tarixi sənədlərin də bu erməniləri haqlı çıxarıb doğrulayacaqları görülməkdədir.

Hələ erməni əsilli bir hüquqçu müəllim olduğunu sandığım prof.dr. Gevork Acemoğlu 1970-ci ilin aprel ayında yazmış olduğu bir məqalədə: "Ermənilər özlərini türklərin tələyinə bağlamışdılar. Aramızda Türkiyənin fiziki və mənəvi bütünlüyünə qarşı çıxacaq bir kişi yoxdur" – deyir.

Aradan illər keçdikdən sonra Anton Doğanalp adlı digər

bir erməni yurtdaşımız 1 mart 1975-ci ildə bunları söyləmişdir: "Beyrut Türk hava yolları bürosunu partladan türk düşməni ermənilər, sizlərə səslənirəm! Siz yalnız türklərin düşməni deyil, ermənilərin də düşmənisiniz. Batsın sizin təşkilatınız da, gizli ordunuz da. Bütün bunlar sizə maddi mənfəətlər gətirə bilər, ancaq tarixi zorlamaqla və qaba hərəkətlərə yol verməklə siz bir çox insanın hüzurunu pozmaqda, yaşamını qaranlığa sürükləməkdəsiniz. Türk erməniləri insan kimi yaşadıkları bu torpaqlarda, türk düşmənlərini lənətlə xatırlayırlar. Bunu həm dost, həm də düşmən bilməlidir. Türk əleyhdarı hər bir hərəkəti nifrətlə qınayıram. İllər boyu çəkilən acılar, yetər... Sizin kimi ağılsızlar minlərlə türkün və erməninin ölməsinə səbəb oldular. Bayquşlar, susun artıq, düşmənçilik və ölüm gətirməyin. İnsanlara qarşılıqlı sevgi və hüzur gətirən fəaliyyətlərdə olun!.."

Erməni əsilli türk vətəndaşının ürəyindən gələn bu sözlərin həqiqi bir mənası olmalıdır! Tarixi həqiqətlər və doğru olanlar budur.

"...Keçmişlərə dönərək Qncak çətələrinin niyyətlərini öyrənmək istəyə bilərsiniz. Belə olduqda, ölkəmizdə illərcə çalışdığına görə Türkiyəni və türkləri yaxşı tanıyan, yurtdaşlarımızdan biri olan Dr.Hamlinin çox keçmiş illərdə Bostonda yayımlanmış yazılarını tapıb oxumalısınız. Erməni Qncak çətələrinin nələr törətdiklərini və törətmək istədiklərini görmüş və bunlardan hər birinin, 28 yanvar 1973-cü il tarixində Los Anjelesdə iki gənc türkə tələ qurub canlarına qıyan erməni Mıqırdıç Yanıkyandan fərqsiz olduqlarına qənaət gətirəcəksiniz.

Sözü daha çox uzatmamaq üçün sayını çox göstərərək hey öldürüldükləri iddia edilən ermənilərin türklərdən neçə yüzminlərinin canlarına qıydıqlarını xatırlatmış və I Dünya müharibəsi illərində törətdikləri işgəncələrdən nümunələr verməklə kifayətlənmiş olacağam. Ancaq 15 növbünü bildirə-

cəyim bu işgəncələr müharibədən və canicə işlənən hadisələrdən 52 il sonra, yəni xalqın həyacanı mövzu olmadığı bir tarixdə (1967) şəxsən öz tərəfimdən təsbit edilmişdir.

Bunları oxumaqla və bir az düşünməklə həqiqətləri bir dəfə daha anlamış olacaqsınız. Sadəcə anlamaqla kifayətlənməyib mədəni bir şəxs olaraq çox kədərlənəcəyinizi və vicdanınızın təsəllisini axtaracağınızı ümid edirəm.

Maddə sahibi hörmətli millət vəkili ilə dostlarının zamanın və tarixin artıq yaxşıdan-yaxşıya kül halına gətirdiyi yağınları təşviq etməmələrini diləyən olduğumu söyləyirəm.

Siz amerikalılar hələ yeni sayılan tarixinizdə daxili müharibələr etmiş, istiqlal üçün döyüşmüşsünüz. Bu gün də azadlıq liderliyi vəzifəsini yüklənmiş olan Amerikanın tərəfsizlik məsuliyyətindən insan haqlarına riayət edilməsini anlayışla qarşılayacağınızı ümid edirəm. Ermənilərin işgəncələrinə aid yazıları əlavədə təqdim edirəm.

Hörmətlə,

Prof.Dr.Zeki Başar."

DÜNYA MƏTBUATINDA ERMƏNİ YAZILARI

Erməni tarixşünasların, yazıçıların və qərblı diplomatların aşağıda qeyd etdiyimiz yazılarından və raportlarından açıq-aydın göründüyü kimi, erməni komitələrinin və onların təşkil etdikləri çətələrin məqsədləri Anadoluda üsyanlar çıxararaq Osmanlı dövlətinin çöküşünü təmin etmək, müstəqil bir "Böyük Ermənistan" qurmaq olmuşdur.

Daşnak komitəsi Rusiyanın Osmanlı dövlətinə müharibə elan etməsilə yayım təşkilatları olan "Horizon" da bu bildirişi yayımlamışdır: "Ermənilər heç vaxt itirmədən rusların yanında yer almışlar. Bütün güclərini Rusiyanın əmrinə verən

ermənilər, könüllü dəstələr təşkil etmişlər..." Daşnakların başqa bir təlimatı isə: "Ruslar Osmanlı sərhəddini keçdikdə və osmanlılar geri çəkilməyə başladıda, ermənilər hər yerdə üsyanlar çıxaracaqlar. Osmanlı ordularının irəliləməsi halında isə, erməni əsgərlər silahları ilə birlikdə qulluq etdikləri birlikləri tərk edəcək və dəstələr halında ruslarla birləşəcəklər..." olmuşdur. (447).

Qncak komitəsinin Parisdə yayımladığı bildirinə ilk paragrafı belədir: "Qncak təşkilatımız, Osmanlının qırğın və hücumlarıyla qarşılaşan və haqları əllərindən alınan erməni millətinin təmsilçisidir. Qncak təşkilatı Türkiyə ermənilərinin azadlığını təmin etmək üçün 25 ildən bəri qanlı yollarla irəliləyir. Təşkilatımız bugünkü siyasi vəziyyətin məcbur etməsilə müharibə və ixtilal düdüyü çalıb Toros dağlarından və Ermənistan üföqlərindən Osmanlı idarəsini qanlı bir şəkildə yox etməyi qərarlaşdıraraq döyüş sahəsinə enir." (448).

Avropa qəzetlərində Aram Turabyanın "Vəziyyətimiz" başlıqlı məqaləsində törədilən xəyanətlər belə açıqlanmışdır: "Bu böyük müharibədə kiçik millətlər ayaqlar altında taptalanırlar. Bizim də bundan qorunmağımıza imkan yoxdur. Türklərin siyasəti bizi qurtara bilməz. Biz ancaq silaha sarılıb üzərimizə hücum edən düşməni qovaraq muradımıza çata bilərik. Ermənistan hələ türk idarəsi altındadır. Tərəfsiz qalmağımız bir cinayətdir..." (449).

Marseldə yaşayan Türkiyə ermənilərinin 5 avqust 1914-cü il tarixində keçirdikləri iclasın bildirişini Aram Turabyan imzalı xəbərdən izləyək: "Rusiya erməniləri Moskva ordularının yanında qardaşlarımızın cəsədləri üzərinə edilən təhriklərin intiqamını almaq üçün öz vəzifələrini yerinə yetirəcəklər. Türk boyunduruğundakı ermənilərə gəldikdə isə, heç bir erməninin silahı ikinci vətənimiz olan Fransaya və onların müttəfiq dostlarına çevrilməməlidir!.." (450).

Çətəbaşı Yervantin Amerikada yayımlanan "Asperas" qəzetinə göndərdiyi "Ruslar və ermənilər" başlıqlı yazısında yuxarıda qeyd etdiyimiz xəyanətin bənzərini görürük: "Komitələr Qafqaz döyüşlərində rusların şanını çox parlaq bir şəkildə elan etdilər. Andranikin əsgərləri Saray və Baş qalanı alıb ruslara verdi. Bəyazid üzərindən hücum edənlər yenə Andranikin əsgərləri idi. Türklərin Azərbaycandakı hərəkətinin qarşısını alaraq rusları qanlı bir məğlubiyyətdən qurtaranlar Samsonun yanındakı erməni könüllüləri idi. (451).

25 iyun 1914-cü ildə Amerikanın "Yedidasart" adlı qəzetində yayımlanan qncaklarla əlaqəli baş məqalədə erməni xəyanətinə aid öyğülər qeyd edilmişdir: "...Hər tərəfdən gələn minlərlə erməni könüllüsü müttəfiqlərin qalib gəlmələrini təmin etmək üçün Türkiyə və onun sərhəddində qan tökürlər. Türk əsgərlərinin ruh hallarını bilən erməni fədailəri oradadırlar. Onlar, Osmanlının döyüş texnikasını, üsulunu və sirlərini bildiklərinə görə, rus ordusuna önəmli məlumatlar verib xidmət edirlər..." (452).

19 iyun 1916-cı ildə Buxarestdə yayımlanan "İnkinavar Hayastan" adlı qəzetdə, Sıbah Külyan tərəfindən yazılan "Üç düşmən" adlı məqalədə bunlar qeyd edilmişdir: "Erməni könüllü təşkilatı fəaliyyətini davam etdirəcəkdir. Üzərimizə düşən ən böyük vəzifə bu təşkilatı nizam-intizam içərisində idarə etmək və genişlətməkdir. Can verən Türkiyəyə son zərbəni vuranlardan biri də ermənilər olacaqlar..." (453).

O zamanlar İngiltərə Xarici İşlər Nazirliyində çalışan Lord Edqar Qranville belə demişdir: "Ermənilərin Osmanlı dövlətinə qarşı üsyan etmələri öz-özündən yaranmamışdır. Ruslar ermənilərə əl atana qədər Türkiyədə heç bir erməni hərəkəti olmamışdır..." (454).

Erməni tarixşünası Leo (Arakel Babaxanyan) 1935-ci ildə Parisdə erməni dilində nəşr olunan "Türkiyə ermənilərinin

ixtilal ideologiyası" adlı kitabının ikinci cildində belə yazır: "Osmanlı dövləti, rus təhriklərinə aldanaraq və rus silahlarına güvənərək qarışıqlıq və üsyanlar çıxaran erməni komitələri qarşısında öz varlığını qorumaq haqqından istifadə etmişdir. Üstəlik, köçürülmə və yerləşdirmə bir cəza deyil, müəyyən bir azlıq qrupunu təhlükəsizlik baxımından daha güvənli yerlərə yerləşdirmədir..." (455).

Osmanlı hökuməti 1916-cı ildə nəşr etdirdiyi "Bəyaz kitab" da alınan qərarın səbəblərini belə açıqlamışdır: "Ermənilər Osmanlı dövlətinə xəyanət etdilər. Bu çox aydındır. Özü də bu xəyanəti dil və millətlərini mühafizə edə bildikləri, hər zaman şəfqət və hörmət gördükləri hökumətin həyat və istiqlal bəhs olduğu bir zamanda etdilər. Osmanlı hökuməti hər zaman onların hüququna hörmət etmişdi, əvəzində xəyanət gördü... Onlar rifah və sərvət təmin etdikləri dövləti müdafiə etmək əvəzinə, məmləkəti arxadan vurmaq, can alacaq nöqtələrinə zərbə endirmək və müntəzəm tərtibatla xəyanət etdilər... Həyat və azadlığını təmin etmək üçün minlərlə övladını döyüş meydanlarında fəda edən bir zamanda, dövləti daxildən işğal edənlərə və arxadan vurmağa çalışanlara qarşı belə bir qərarın alınması Osmanlı dövlətinin ən təbii və qanuni haqqı idi. (456).

Akop Mıqrıdçın "Türkiyə erməniləri" adlı kitabından bəzi parçaları kitabımıza daxil etməyi məqsədə uyğun gördük: "...Burada anlatmaq istədiyimiz, görünüşdə kiçik, daxilən isə olduqca böyük bir həqiqətdir. Bizim var olduğunu anlatmaq istədiyimiz həqiqət, türklərlə ermənilər arasında zənn edildiyi qədər təhlükəli bir düşmənçiliyin olmadığını anlatmaqdır. Bu gün bu həqiqət millətlərin rifah və xoşbəxtliyini düşünən və bilən Türkiyə ermənilərinin qəlbində yaşayır, dünən də yaşayırdı..."

Türkiyənin son 25 illik tarixi bir çox erməni hadisələrini qeyd edir. Türkiyə əleyhində bir çox qayələri hədəf alan bu

hadisələr ermənilərin ermənilərə zülmündən başqa bir şey deyildir. Bu hadisələrin hər birinin səbəb və məqsədi ayrı-ayrılığında tədqiq edilər və hadisələr sağlam düşüncələrlə incələnsə, ortaya çıxacaq nəticə, bir az əvvəl də söylədiyimiz kimi, ermənilərin ermənilərə zülmü kimi olar.

Türkiyədə türk ənənələri içərisində doğulmuş, türklərlə yaşamış, türk dilində danışmış, türk musiqisini sevmiş ermənilərdən soruşun: Ermənistanın coqrafiya baxımından mənasını anlama bilirlərmə? Erməni istiqlalına bir məna verə bilirlərmə? Əgər erməni ixtilalını atəşləyən bir hərəkət varsa, qayəsindən aldıkları nədir?

Bu suallara qarşılıq ala bilməyəcəksiniz. Çünki türk ermənisi istiqlal bilməz. İstiqlaldan ölümü qədər qorxar. Lakin daha çox qorxduğu bir şey var, o da ixtilalçı ermənidir. "Yaxşılıq edəcəyəm" xülyası ilə erməniləri illərdən bəri fəlakətdən fəlakətə sürükləyən vicdansız düşüncəli ixtilalçı ermənilərdir. Türk erməniləri etiraf etməlidirlər ki, öz millətindən olan bu düşmən hər yerdə tapılmış, hər yerdə çalışmışdır: Rusiyada, İngiltərədə, Türkiyədə... onun bir çox ortağı olmuşdur. Bu ağılsızlar Qafqazdakı və Türkiyədəki ermənilərdən əmələ gələn böyük bir hökumət qurmaq üçün təşəbbüsə keçdikləri zaman, millətin sağlamlığını düşünən vicdanlı və imanlı ermənilər: "Müstəqil bir hökumət... Həm də sərhədləri içərisində bir çox türk vilayətlərini alacaq olan erməni hökuməti, eləmi? Bax bu, ermənilərin məhv olacaqları tarixdir..."-dedilər. Çünki bu adamlar 8-10 daş parçasıyla qocaman bir çayın axıntısını dəyişdirəcəklərini zənn edirdilər. Bu axıntıyı dəyişdirmək erməni millətinin mənfəətini o sakit cərəyandan ayıraraq çürük torpaqlara atmaq, orada boğmaq deməkdi. Bu beyinsiz kəslər düşünmürdülər ki, özlərinə ixtilallarında, sui-qəsdlərində yardım edən, qəzetlərində bu iyrenc təşəbbüslər üçün sütunlar dolduran xaricilər onların qara gözlərinə aşıq deyillər. O yardım edən xari-

cilərin məqsədləri gözlərini dikdikləri yerlərdə bir az qan qusdurmaq və o qanı silmək bəhanəsilə gəlib o yerlərə yerləşmək idi...

Bu cərəyanların, bu acıqlı və səfil macərələrin sonu nə oldu? Cəzalanmaq!.. Qanun, cinayətkarları adam edər. Amma adamın ehtirasını qorumaq üçün cinayət törətmək ən uyğun yoldur. Bir kəsin başqasına öz malını, həyatını vermək üçün heç bir məcburiyyətin olmadığını bilmək lazımdır, bunu bilməyənlər ən pis nəticəyə qucaq açanlardır. Bu qucaq açıldı və türk erməniləri məzlum olaraq məzara uğradılar. Qurunun odunda yaş da yanar...

Onlar türkü beşillik müharibədən sonra ölmüş zənn etdilər. Şərq vilayətlərini böyük bir cəsəddən asanlıqla qoparaqlarını sandılar. Qafqazda 5-10 min qüvvənin Avropa hökuməti mərkəzlərində bir neçə ziyarət və xəyanətin hər işi həll edəcəyini zənn etdilər. Qafqazın ətlərindən başlayıb Adana sahillərinə qədər bir erməni hökuməti... nə qəribə bir xəyal!..

Şübhə yoxdur ki, bir millətin içərisindən çıxan ən böyük canilər, millətini sürükləmək istədikləri yolun sonunu görməyənlərdir. Nə faydası olar ki... Nəticə meydana gəldikdən sonra nə 5-10 caninin edamı, nə də göz yaşlarıyla boğulan peşmançılıq zərəri əvəz edər. Adananı bir erməni vilayəti etmək istəyən ağıllılar, bütün silahlarından təmizlənmiş bir türk millətinin oranı I Dünya müharibəsinin qalibinə qarşı necə müdafiə etdiyini gördükdən sonra törətdikləri cinayətlər üçün peşmançılıq hiss etdilərmi?..

I Dünya müharibəsi zamanı məmləkət içərisindəki hadisələrin aydınlanmasını, ermənilərin köçə zorlanmalarını hər kəs istədiyi kimi təsfir etdi. Çətələrin və rusa xidmət edən ermənilərin siyasətlərini bəyənəməyən türk ermənilərinə bu həqiqətləri öyrənmək və qanlı macərələr haqqında hər iki tərəfi aydınlatmaları lazım idi. Yəznə Fərid ermənilərin gü-

nəhsiz zülmə uğradıldıqlarına aləmi inandırmaq istədi. Türklər isə yalnız Ərzurum şəhərində 30 min müsəlmanın öldürüldüyünü bildirdilər. Onlar "köçə zorlama" faciələrinə sadəcə özlərini günahkar görə bilməzdilər...

Xəyanətdən təmizlənmiş ermənilərin də bir cəmiyyəti vardır. Bu cəmiyyətin qayəsi türk ermənilərinə faydalı olmaqdır. Xəyanətdən təmizlənmiş bir erməni cəmiyyətinin üzvü bir türk yurdsevərini nə gözlə görər? Türkiyənin əleyhindəki fəaliyyətləri türk vicdanı ilə lənətləyər... (457).

Lozanna günlərində sağlam düşüncə sahibi olan ermənilər necə istifadə olunduqlarını hələ anlamamışdılar. O zamanlar təhrikəddi yazılar yazan qəzetlərlə yanaşı, xəbərçilik edən yazıları nəşr edən qəzetlər də vardı. Bunlardan biri Filippində çıxan "Nor Aşhar" qəzetinin "Milli yurd" başlıqlı yazısını oxuyaq:

"Milli yurd" deyimi, özlərinə erməni millətinin qoruyucusu bəzəyini verən diplomatların əsəridir. Erməni milləti bu diplomatlar tərəfindən düşünülmə və dənizdən-dənizə uzanan Ermənistan layihəsini unutmamışlar. Şərq xristianlarının başlarına and içən və öz millətinin gözlərini örtən Böyük Britaniya nazirləri yenə qurtarıcı görünərək nitqlər söyləyirlər. Ancaq bu dəfə aktyorlar dəyişmişdir. Lody Georjenin yerinə Lord Qurzondur ki, müttəfiq dövlətlərin imperialist proqramlarına qurban olan bəxtsiz millətin üzərinə göz yaşları tökür.

Vilson tərəfindən düşünülmə və dənizdən-dənizə uzanan Ermənistanın qurulması ümidini təhrik edən Fransaya erməniləri Kilikiyadan attırmaq surətilə yüzminlərlə erməninin səfalətinə səbəb olan İngiltərə deyildimi? Erməni millətinin müstəqilliyi uğrunda səy göstərən İngiltərə deyildimi ki 1919-cu ildə əsgərlərini Qafqazdan çəkərək Ermənistanı öz başına buraxdı.

Fransa da son günlərdə belə davranmadımı? Türkiyə

xristianları haqqında yalançı nitqlərlə müttəfiq dövlətlərin Türkiyə ermənilərini qurtaracaqlarından bəhs edirdilər. Amerika Lozannaya nümayəndə göndərmişdir, lakin əsas məqsəd Musul neftindən öz hissəsini təmin etmək idi...

Məhv olan Sevr müqaviləsi yaşarkən Ermənistan mandatı bazara çıxarılmışdı. Amma bir tələb ortaya çıxmadı, Norandukyanlar ilə Axaronyanlar siyasətinin iflas etdiyinə baxmayaraq, hələ erməniləri xəyallarla yaşatmaq istəyirdilər. Onlar vicdanlarını, ruhlarını və ürəklərini satmış olan dövlət başçılarına müraciət edərək bir yurd istəyirdilər. Bu yurdu bir hissəsi böyük Amanos tərəfində, digəri isə Türkiyə Ermənistanında olmasını gözləyirdilər.

Doğrusu, Lord Qurzon ermənilərin lehinə uzun bir nitq söyləmişdir... Qurzonlar nə üçün şərq xristianlarının lehinə nitq söyləyirdilər? Onların məqsədi bir tərəfdən öz millətlərinin gözlərini bağlamaq, digər tərəfdən də "erməni yurdu" və "azlıqlar" mövzularından istifadə edərək daha çox mənfəət əldə etmək üçün türk heyyyətinə təsir etmək istəyirdilər. Bu mövzular bir alış-veriş aləti olaraq istifadə edilirdi. Türk sularında olan ingilis donanması azlıqları qorumaq üçün deyil, ancaq Musul nefti üçün gəlmişdi.

Bütün ermənilər üzvlərini Avropa imperializmindən qətiyyətlə çevirməlidirlər. Ancaq o zaman dünyanın dörd tərəfinə sığınmış ermənilər məmləkətlərinə dönərək qonşuları olan türklərlə birlikdə yaşayacaq və dağılmış ocaqlarını təmir edəcəkdilər..."

Aşağıda qeyd etdiyimiz sətirlər bir komitəçinin Avetis Terzibaşyana göndərdiyi və 1930-cu ildə "Yeni gün" qəzetində açıqlanan məktubdan alınmışdır:

"...Mən ki, ailəm içərisində məni tək başına buraxanlardan qisas almaq üçün qollarımı biləklərimə qədər türk qanuna batırdım. Bu gün ürəyimdə hələ qane edilməmiş bir qıvcıqlandırıcı alovların parlamasına baxmayaraq, "Bəsdir ar-

tiq" deyirəm. İndiyə qədər etdiklərimizin balansını tutsaq tarix bizi əbədiyyətə qədər lənətləyəcəkdir. Dəlincə təşəbbüslərlə onun-bunun aləti olaraq etdiklərimizlə nə qazandıq? Erməni millətini kökündən qurutmaq üçün heç bir düşmən biz ermənilər qədər çalışmamışdır..."

İndi də bir komitəçinin səmimi etiraflarını və komitəçilərə səsələnini qeyd edək. 1913-cü ildə toplanan Böyük erməni kongresinin müzakirələrini uzun illərdən sonra S.Tumacanın "Vakit" qəzetində açıqlamışdır. Bu açıqlamalardan bəzi parçaları eynilə qeyd edirik:

"Şahakirikyan: Bilirsiniz, vəziyyət dəyişmişdir. Böyük dövlətlər ciddi olaraq hərəkətə keçmişlər. Bu dəfə Ermənistan məsələsi mütləq həll ediləcəkdir. Bizim tərəfdən atılacaq yanlış bir addım erməni millətinə xəyanət olar. Böyük dövlətlərin hərəkətlərinə yardım etməliyik.

O zaman protestant təmsilçisi olan şəxs öz tezisini mənə vermişdi. O, özü müzakirələrə gəlməmişdi. Mən söz aldım:

– Böyük dövlətlər 10 may proqramını Əbdülhəmidə qəbul etdirmişdilər. O zaman Ermənistan bəyliyinə qurulacağı zənn edilirdi. Almanyanın və Rusiyanın təşviqi ilə kütlə halında öldürmələr başladı. Üç yüz min erməni qurban getdi. Milyonlarca lirəlik sərvət məhv oldu. İndi eyni drama təkrar edilir. Avropa dövlətləri öz insanların həyatına bütün erməni millətini satarlar. İngilis intriqasına bütün erməni milləti qurban gedəcəkdir. Bunu yaxşı bilməliyik.

Dıran bəy:

– Papazyan əfəndi, siz nə deyirsiniz?

Papazyan:

– Mən də Tumacanın fikrindəyəm.

Dıran bəy:

– Şahakirikyan, siz hələ köhnə fikirdəsinizmi?

Şahakirikyan:

– Əlbəttə... Tumacan erməni millətini düşünür. Vəziy-

yət belə davam edərsə, Ermənistanda erməni qalarmı?

Tumacan:

– Dıran bəy, məsələni uzatmıyaq. Mən bunların daxilində olanları bilirəm. İnciməsinlər, amma bunlar bir addım irəlini görə bilməyən insanlardır.

Şahakirikyanın şiddətli hücumlarına baxmayaraq təklif səsə qoyulur. Şahakirikyan ilə dostunun və Kelekyanın üç müxalif səsinə qarşı əksəriyyətlə qəbul olunur. Üzvlər imza edər, sonra dağılırlar. Əvvəldən seçilən komissiya Zöhrab, Varteks və Dıran bəydən təşkil edilmişdi. Onlar hökumətlə aparılan müzakirələrinə aylarca davam edirlər. Hökumət aciz qalır. Onlar: "Bizim müraciətlərimiz bir fayda verməz" – deyirlər. Bu adamların biri təkrar Vana göndərilir, biri də Ərzuruma getmək üzrə İstanbulda hazırlanır. Beləcə, zaman keçər. Nəhayət I Dünya müharibəsi elan edilir. Türkiyə səfərbərlikdə tərəfsiz vəziyyətdə qalır. Lakin nə olursa olsun Almanıyanın tərəfinə keçəcəyimiz mütləq kimi görünür.

Sonra konqress Dıran bəyin evində toplanır və şiddətli münaqişələrdən sonra bu qərar alınır: Türkiyə müharibəyə qatılarsa erməni milləti bütün varlığı ilə sadıq qalacaq, qanı ilə və sərvətilə yardım edəcəkdir. Əgər xaricdəki ermənilər buna qarşı çıxarlarsa, bunun qarşısına keçməyə çalışacaqdır. Bu qərar imzalanır və Daxili İşlər Nazirliyinə təqdim edilir. Bu qərarın altında daşnak firqəsinin birinci təmsilçisi Şahakirikyanın imzası vardır. Bu nöqtə çox əhəmiyyətlidir. Əhəmiyyətli olduğuna görə də bu deyilənləri oxucuların yadda saxlamaları lazımdır.

İndi Türkiyə müharibəyə qatılmışdır. Müharibə bütün cəbhələrdə davam edir. Bir gün mən (R...) bəyin yanında idim. Üzümə baxdı və ruscadan tərcümə edilmiş "Rusko dö slavo" adlı bir qəzeti mənə uzatdı və özü işinə davam etdi. Mən nə gördüm: Koryagin Bastırmaçıyan, digər adıyla Ar-

men Karo, bizim keçmiş millət vəkili bir ata minmiş, iki min erməni könüllüsünü arxasına almış, türk ordusu əleyhində hərəkət edir. Özü də böyük nümayişlərlə... Mən bu mənzərə qarşısında çaşb-qaldım. Çünki qəzetdəki fotoqraflar rəsmidir. Lazım olan notları dərhal qeydə aldım. Oradan çıxıb Dıran bəyi tapdım. Məsələni ona anladım. Hər necə olursa-olsun axşam konqresi toplanmasını istədim. Kabinetimə getdim, işlərimə baxdım. Axşam Dıran bəyin evində toplandıq, danışdıq.

Dıran bəy:

– Şahakirikyan əfəndi, bu iş oldumu, yoxsa?

Şahakirikyan:

– Nə olmuşdur ki?

– Xəbəriniz yoxdurmu?

– Xeyr.

– Bastırmaçıyan 2 min adamla daşnak firqəsi naminə Türkiyənin əleyhinə üsyan etdiyinə dair xəbərlər var. Bundan sizin xəbəriniz yoxdurmu?

– Bu nağılları icad edən kimdir? Qətiyyətlə belə bir şey yoxdur.

– Bəs, isbat etsəm necə?

– İsbat etmiş olsanız da, nə çıxar? Daşnak firqəsi mərkəzin qərarına görə təşkil edilmişdir. Xaricdəki komitələrin hərəkətindən biz cavabdeh tutulmırıq.

S.Tumacan:

– Artıq biz canavarlarla birlikdə ola bilmərik. Xəyanətin acığına tənəzzül edirlər. Bilmirlər ki, mənim hər şeydən xəbərim vardır. Bastırmaçıyan buradakı məsul heyyyət tərəfindən göndərilmişdir. Bunları yox edin ki, biz öz başımızın çarəsinə baxaq.

Belə olduqda Dıran bəy şiddətli bir əmrlə bunları qovdu və biz yalnız başımıza qaldıq. Artıq gecə vaxtıdır. Səhər erkəndən gəlib onu tapacağımı söylədim. Bundan sonra kon-

qres dağıldı və bir daha toplanmadı. Ertəsi gün Dıran bəylə birləşdik. Müraciət üçün uyğun olan bir yalan uydurduq. Mən (R...) bəyin yanına getdim, məsələni ona anladım. (R...) bəy dedi ki:

– Eyvah! Yazıq sizin halınıza, çünki fəlakət mütləqdir.

Həqiqətən bir neçə aydan sonra aprelin 12-də İstanbul heyyyəti yaxalanıb Ayaşa və Çankırıya sürgün edildi. Sonra bütün ermənilər köçə zorlandı. Bu drama münasibətilə bütün erməniliyə düşüncələrimi yazmadan əvvəl başqa mühüm bir maddəni (R...) bəyin insani qiymətini yüksəldən tarixi bir qapını açaraq ikinci pərdəni bağladım.

Mən (R...) bəyin səyi nəticəsində sürgün edildiyim yerdən döndüm. Artıq Bəyoğlunda meyvə satmaqla məşğul olurdum. Bir gün yemiş bazarına gedərkən bir adam Tumaçan deyərək yanımda səsləndi. Baxdım, üstü-başı pis halda, oğruya bənzəyirdi.

– Siz kimsiniz? – deyə sordum. Belə cavab verdi:

– Tanımadınmı? Sarkis Seris.

– Bura necə gəldin? Belə sərbəst gəzməkdən qorxmursanmı?

– Aclıqdan bezdim. Nə olur-olsun. Süpürgə satıram. Bir parça çörək yeyirəm.

– Nə zaman, necə gəldin?

– Uzun zamandır gündüzlər gizləndim, gecələri yeridim. Nəhayət, bura gəldim.

– Səndən başqa qaçaq olanlar varmı?

– Doktor Kətənçiyan var. (Bu adam məşhur daşnak Şavars məsələsi səbəbilə yaxalanan, məhkəmə nəticəsində həbsə məhkum edilib həbsxanada yatan biridir).

Onun halına baxdım, mərhəmət etdim. (R...) bəyə söyləyərək onun rahatlığını təmin edəcəyimə söz verdim və onun yanından ayrıldım. (R...) bəyə hadisəni anladım o da vəd etdi. Nəticədə, necə namərdlik etdiyini bundan sonra

izah edəcəyəm. Bu adam müharibənin sonuna qədər mənim sayəmdə sağ qaldı.

İndi pərdənin digər tərəfinə baxaq: I Dünya müharibəsi bitmişdir. İstanbul, Dardanel-Bosfor boğazı və bəzi Anadolu şəhərləri müttəfiq dövlətlərinin işğalı altındadır. İttihad və Tərəqqi liderləri Maltaya sürgün edildilər. Bu zaman (R...) bəy Ortaköydə gizlənməmişdi. (R...) sayəsində həyatını qurtarmış olan Sarkis Seris canisi də eyni məhəllədə idi. Bu cani necəsə (R...) bəyin gizləndiyi məhəllədən xəbərdar olur və dərhal ingilis polislerini başına toplayaraq gəlir, mətin olan birini onlara təslim edir və ölümə göndərir. Heyvanlarda belə görünməyən bir nankorluq və xəyanət. Xəyanətin biri bu.

İndi (R...) bəy sayəsində İstanbul ermənilərinin “köçə zorlama” dan necə qurtulduqlarının izahatına keçirəm: Anadolu da erməniləri “köçə zorlama” işi başlamışdı. Ancaq İstanbul erməniləri qalmışdı. Bu zaman İttihat və Tərəqqi kongresi keçirildi. O zamanlarda İstanbul ermənilərinin də köçürülmələrinə qərar verilmək üzrə idi. Konqresdə Hüseyin Cahid bəylə Şeyxul-islam Musa Kazım bəydən başqa buna qarşı çıxan yoxdu. (R...) bəy təhlükəni anladı. Dərhal Tələt paşanın yanına getdi. Əlində İstanbul erməni əhalisinin sədaqətlərinə dair bir kəfalətnamə vardı. Bunu paşaya təqdim etdi. Şifahi olaraq da izahat verdi, yalvardı. Beləcə Tələt paşanı konqresə göndərdi və verilən qərarı ləğv etdi. İstanbul ermənilərinin yerlərində qalmalarını təmin etdi. Daşnaklar 77.000 adamın həyatını qurtaran bu böyük adama nələr söylədilər... Hətta buna görə mənə tənqid etdilər. Hələ ardı var. (R...) bəy müharibə davam etdiyi zaman kim bilir nə qədər erməninin yaşamasına səbəb olmuşdur. Bunların arasında bu gün Amerikada olan Hayk Hocasaryan, doktor Cəlal, burada da doktor Dinanyan, Puzant Keçiyan, doktor Tokimyan kimi mərifətli əlli adam vardır. İkinci dra-

ma və xəyanət burada bitir.

Bu yazıları yazan maddi həyatla əlaqəsi olmayan bir adamdır. Qeydlərində tamamilə sərbəstdir, heç bir təzyiqlə altında deyildir. Buna dünyanın və bütün ermənilərin inanmaları lazımdır. Haqqımda irəli sürülən iftiralardan hamısı yalandır. Çünki mən həyatdan bezmiş, sadəcə ölümünü gözləyən bir adamam.

İndi bütün ermənilərə, xüsusilə prof.Karapet Tumanyana və "Qoçnak" qəzetinin baş müxbiri Benneyana müraciət edirəm:

"Hələ vaxtı gəlmədimi? Hansı günü gözləyirsiniz? Çöldə olan erməni mühacirlərin daha bir konqres keçirib bu adamların ermənilikdən xaric olduqlarına dair bir bəyannamə imzalamaq və özlərinə lənət oxumaq imkanı yoxdurmu? Bu qədər nankorçuluq yetməzmi? Bunu edin. Millət sizə minnətdar olacaqdır. Əks halda gələcək tarix sizə lənət oxuyacaqdır..."

Samuel Tumacanın yazısını burada bitiririk. Keçmiş komitəçi bu səmimi etiraflarıyla tarixi həqiqətləri ortaya qoymaqla qalmır, günah çıxarır kimi yana-yana erməni millətinin gələcəyi üçün hayqırır.

1931-ci il mart tarixli, 3681 nömrəli "Arev" qəzetindəki bir yazıda belə deyilir:

"...Biz hisslərimizdən, intiqamdan bəhs etməyəcəyik. Bunlar gözlərimizi qamaşdırır. Biz erməni millətinin rifahını arzulayırıq, qan və silah siyasətinə tərəfdar deyilik. Yaşamaq üçün aqlımıza və çalışmalarımıza güvənəyin! Gəlin, türk-erməni münasibətlərinə optimistcəsinə bir nəzər salaq."

1877 tarixinə qədər **türklər ermənilərə qarşı heç bir kin bəsləməmişdilər**. Ermənilərə xoş bir nəzərlə baxırdılar. Türkiyədə ən əmniyyətdə olan qeyri-müslümlər – ermənilər idi.

1877-ci ildən sonra xarici dövlətlər bizdən istifadə etməyə başladılar. Biz xaricilərə alət olduqda, türklərin bizə qarşı

olan müsbət baxışları dəyişdi. Biz islahatı silahla təmin etməyə qalxdıq. Guya, bununla Avropanın müdaxiləsini dəvət edəcəkdik. Bunun nəticəsi olaraq 1894 və 1908-ci illərdən sonra baş verən hadisələr məlumdur. Bunlara baxmayaraq bir ara ittihatçılarla uyuşduq və dörd il türklərlə çox yaxşı keçindik. Sonra böyük müharibə başladı, öldürmələr, köçlər bir-birinə qarışdı. Sözü uzatmaq, cəzamızın səhvimiz qədər böyük olduğunu söyləmək istəmirəm. Ədalət naminə demək lazımdır ki, "biz də durmadıq və fürsət tapdıqca intiqam aldığımız..."

A.H. adında sağlam düşüncəli bir erməni yazıçının "Milliyet" qəzetində "Ermənilər" başlığı altında, yuxarıda qeyd etdiyimiz mövzuya uyğun yazılarından birində bunları qeyd edirdi:

"...Artıq intiqam hissini aradan qaldırmaq və yıxılanları təmir etmənin zamanı gəlmişdir. Hər iki tərəfin də təmir ediləcək xarabalıqları vardır. Biz türk-erməni əlaqələrini düzəltməliyik. Artıq ermənilər qəzet sütunlarında eyni şeyləri təkrar etməkdən vaz keçməlidirlər. Keçmiş günlərin acılarını xatırladaraq milləti təhrik etməyə və aldatmağa son verməliyik. Bunu etmədikcə türklərin bizim lehimizə fədakarlıq etmələrini gözləməməliyik. Silahlı çatışmaları, sui-qəsdlər proqramlarımızdan çıxarılmalıdır. Biz nə türklərə, nə də bolşeviklərə qarşı müharibə edə bilmərik. Çünki vaxtilə etmiş olanlar indi peşman olmuşlar..."

Bəzi mövzularda özlərinə haqq verən II Əbdülhəmidin: "Ermənilər böyük dövlətlərin arxasında gizlənib ən kiçik bir səbəblə hay-küy qoparan, hiss etmədikləri acı üçün ağlayan insanlardır," – dediyi kimi, keçmiş unudan və həqiqətən, hiss etmədikləri acı üçün ağlayan ermənilər, hər fürsətdə, xüsusilə hər il müəyyən etdikləri bir tarixdə türkləri tənqid edib hücumu keçirlər. Bunlardan birini də iyun ayı 1975-ci ildə Amerikanın Boston şəhərində iştirak etdikləri bir tele-

viziya proqramında təkrarlamış və türkləri özlərinə xas bir dildə tənqid etmişlər. (458).

Tarixi rəsmi sənədlər incələndikdə ermənilərin niyyətlərinin çirkinliyi qədər törətdikləri və törətmək istədikləri alçaqlıqların, xəyanətlərin və etdikləri hər cür cinayətlərin pisliyi bütün çıpaqlığı ilə ortaya çıxır. Keçmiş tarixlərdə erməni komitəçilərlə bir amerikalının söhbəti bu baxımdan çox mənalı görünür. Söhbəti aparan amerikalı Dr.Hamlinin (İstanbuldakı amerikalı kollejinin qurucusu) müsahibəsini dilə gətirən 23 dekabr 1893 tarixli məktubun qısa bir bölümünü oxucularımıza çatdırmağı məqsədə uyğun bildik ("Boston" qəzetində yayımlanmışdır):

"...Rusların Anadoluya girmələrinə səbəb olacaq bir hadisə törədəcəklərini və buna hazırlandıqlarını söyləyən bir erməni komitəçiyə Dr.Hamlin "necə?"- deyər sorduqda, komitəçinin cavabı belə olmuşdur: "Bütün imperatorluqda təşkilatlanmış Qncak çətələri türkləri öldürüb kəndlərini yandıracaqlar. Sonra dağlara qaçacaqlar. Belə olduqda dəliyə dönən müsəlmanlar bölgədəki müdafiəsiz ermənilərin üzərinə hücum edib onları elə doğrayacaqlar ki, ruslar xristianlıq mədəniyyəti adına hücumu keçib Anadolunu işğal edəcəklər." Bu cavaba çaşmış qalan amerikalı dəhşət içərisində: "Belə bir şeyi necə edə bilərsiniz? Nə qorxunc bir plandır bu!.." - demişdir. (459).

Doğrudan da bu, qorxunc bir plan olmuşdur. Bu da bir həqiqətdir ki, ermənilər belə planlarla özlərini "yazıq," "haqsız-hüquqsuz" bir millət olaraq göstərməyə çalışmışlar.

Bir konfransda çıxış edən amerikalı Dr.Renold Newburq bunları söyləmişdir: "Osmanlı imperatorluğu dövründə baş verən hadisələri Türkiyə Cümhuriyyətinə yükləmək doğru deyildir. Ermənilərin irəli sürdükləri qətiyyətlər 50 il əvvəl, yəni 1925-ci ildə deyil, 60 il əvvəl osmanlılar zamanında 1915-ci ildə baş vermişdir. Türkiyə Cümhuriyyəti bu hadi-

sələyə qurban edilmək istənilir. Halbuki Atatürkün Osmanlı imperatorluğu ilə mübarizə etdiyini və Atatürk barəsində XX əsrin ən böyük şəxslərindən biri olduğu xatirələrdədir."

Digər bir amerikalı Dr.Stuart Rosenthal 60 il əvvəl baş vermiş hadisələrin hələ də nifrət və kin yaydığına bildirdikdən sonra belə demişdir: "O zaman türklər Çar Rusiyası ilə savaşırdılar. Türklər ermənilər arasında xəstə qrupların olduğunu öyrənmişdirlər. Mən Türkiyəni dolaşdım, oradakı azlıqlarla görüşdüm, söhbət etdim. Buradakı (Amerikadakı) tərs duyğulara oralarda rast gəlmədim. 60 il əvvəl baş verənləri bugünkü türklərə yükləmək doğru deyildir. Amerikadakı bir erməni təşkilatının bu kin və nifrəti təhrik etməyinə inanıram. Nəvələrinə pis hisslər aşılamanın mənası ola bilməz. Artıq 60 illik qan davasına son vermənin zamanı gəlmişdir."

Beyrutdakı Türk hava yolları bürosunun partladılmasından sonra, 1 mart 1975-ci il tarixində Anton Doğanalp adlı erməni millətinə mənsub bir türk vətəndaşı baş vermiş hadisəyə duyduğu nifrətlə soydaşlarına belə səslənmişdir: "...Siz ancaq türklərin deyil, ermənilərin də düşmənisiniz. Batsın sizin təşkilatınız da, gizli ordunuz da. Türk erməniləri yaşadıkları bu torpaqlarda, türk düşmənlərini lənətlə yad edirlər..." (460).

Amerikada doğulub böyüyən Edvard Taşçı adlı bir erməninin Türkiyə Cümhuriyyəti Başqanına yazdığı 17 oktyabr 1965-ci il tarixli məktubunda bunları qeyd etmişdir: "Hörmətli Başqan, bütün ermənilər türklərə nifrət etməirlər. Buradakı cəmiyyətdən olub bir-birinə qarşı sevgi və hörmət bəsləyən çox sayda adamlar vardır. Bəzi ermənilər hadisələr zamanı çox sayda türk əsgərinin və sırayı türkün də öldüyünü qəbul etmək istəməirlər. Mən türkə qarşı nifrət və kin duyğularıyla türklər əleyhinə nümayiş edənlərdən iyirənəm. Bütün bu nümayişlərin həddən ziyadə milliyyətçi bir

təşkilat olan daşnaksəğan komitəsi tərəfindən edildiyini bildirmək istəyirəm. Bu daşnaksəğanlar o qaranlıq günlərdə türklər qədər erməniləri də dəhşət içərisində buraxmışlar...”

Uydurma yazıları və xəbərlərilə dünya mediasına rahatlıqla yol açan ermənilər, imperialist ölkələrin Orta Şərq projelərinə alət olaraq Anadoluda bir çox hadisənin baş verməsinə səbəb olmuşlar. Prof.Erich Feigl Van şəhərində keçirilən Beynəlxalq simpoziumda çıxış edərkən türk-erməni məsələsinə dair çox önəmli açıqlamalar vermiş, fikirlər irəli sürmüşdür. O, belə demişdir:“...Aşırı dərəcədə yalanlar vardır, kiçik yalanlar vardır, bir də statistikalar vardır. Biz bütün bunları kateqoriyalara bölə bilərik. Hər şeydən əvvəl yalanların qısa ayaqları vardır. O ayaqların üzərində uzun zaman durulmaz. Ermənilərə görə, pis liderlər pis təbliğatlar etmişlər. Türk hökumətləri ermənilərin bütün dünyaya yaydıqları uydurma təbliğatlarına qarşı bir tezis əmələ gətirmədikləri, bu istiqamətdə dünya ictimaiyyətinə təsir etmədiklərinin üzərində durmaq lazımdır. Ermənilər 1,5 milyon erməninin türklər tərəfindən qətl edildiyini söyləyirlər. Bir zaman sonra görəcəksiniz ki, bu rəqəm 2,5 milyona çıxarılmışdır. Bu mübaliğə ermənilərin qəbahətləri deyil. Ermənilər edəcəklərini edirlər. Əskiklik türklərin sağlam tezislərlə buna qarşı çıxmamalarından irəli gəlir... Amma bundan qətiyyətlə əmin olun ki, atalarınız erməniləri öldürmədilər ya da kütləvi olaraq öldürmədilər. Hər şeydən əvvəl tarixinizi öyrənin. Çünki haradan gəldiyinizi bilməsəniz, haraya gedəcəyinizi də bilməzsiniz. Bu, sizin harada durduğunuz da bilmədiyiniz deməkdir. Bir ara mən Bostonda tanınmış bir erməni ilə qarşılaşdım. Mənə Osmanlı erməniləri mövzusunda dərslər verməyə başladı. Aram Andoryandan bəhs etdi. Siz Andoryanı tanıyırsınız. O, İstanbuldan, mərkəzdən verilən əmrlərlə ermənilərin qətl edildikləri iftiranın sənədlərini saxtakarlıqla hazırlayan bir adamdır. Mən bir az sonra

dedim ki, “Bax, dostum mənəm, bunlar saxtadır. Sən bunların saxta olduğunu bilirsən...” Əmin olun ki, bu cür tarixçilik, yəni sənədləri saxtalaşdıraraq irəli sürülən tarixçilik çox da irəli getməz. Bəlkə mübahisələri qazanar, amma sülhü heç qazanmaz...” (461).

Tarixşünas Məhəmməd Muxtar əl-Fal Londonda ərəbcə yayımlanan “əl-Müslimin” qəzetində erməni məsələsi deyə bir mövzunun olmadığını Qərb dövlətlərinin və rusların Osmanlının əlində olan neft yataqlarını qapmaq üçün erməni məsələsini qurduqlarını, ermənilərin “Böyük oyun fiqurları,” olduqlarını bildirmişdir. (462).

Türkiyənin Vaşinqton səfiri Şükrü Elekdağ 1985-ci ildə “erməni məsələsi”nin beynəlxalq tədqiqatı məqsədilə “soyqırım” iddialarını müzakirə etmək üçün 69 tarixçi və elm adamlarını Vaşinqtonda bir araya gətirmişdir. Bu elm adamlarının arasında ancaq bir türk elm adamı prof.dr. Xəlil İnalçık olmuşdur. Yerdə qalan elm adamları xarici idilər. Bu 69 elm adamının hazırladıqları bildirişdə bunlar yazılmışdır:“1915-1923-cü illər arasında Türkiyədə törədilən qətlialmlar nəticəsində erməni soyundan olan 1,5 milyon insanın soyqırım qurbanları olduqları fikrinə qarşıyıq. Türklərin 1915-1923-cü illər arasında belə bir qətlialm törətdikləri mövzusunda heç bir dəlil yoxdur.” Bu bildiriş 1985-ci ilin may ayında New York və Vaşinqtonda nəşr olunan müxtəlif qəzetlərdə yer almışdır. 69 elm adamının keçirdiyi bu toplantıda Aram Andoryanın kitabı haqqında da bu nəticəyə gəlinmişdir: “Sənəd deyə bildirilən kağızların tamamilə uydurma, saxta və yalanlara dayalı olduğu təsbit edilmişdir. Bu 69 elm adamı bu vəziyyəti bütün dünyaya açıqlamaqdan çəkinməmişlər... (463).

CHP millət vəkili Şükrü Elekdağ 2005-ci ilin aprel ayında qatıldığı bir TV proqramında Vaşinqtonda 1985-ci ildə təşkil etdirdiyi və yuxarıda nəticəsi açıqlanan tədqiqatdan

bu gün bəhs etməyəcəyini açıqladı. Çünki bu 69 elm adamlarının hamısı ermənilər tərəfindən təhdid edilmiş və onların təzyiq altında olduqlarını bildirmişdir.

BƏZİ SƏNƏDLƏR VƏ YAZIŞMALAR

Mövzumuzla əlaqəli 1923-cü ildən sonrakı hadisələrə keçməzdən əvvəl, XIX əsrin sonlarından 1923-cü il arasında baş verən hadisələrin ən önəmli şahidləri olan rəsmi sənədləri və bəzi tarixi şəxslər arasındakı yazışmaları oxucularımızın nəzərinə çatdırmaq istərdik. Çünki bu rəsmi sənədlər, uzun illərdir dünya ictimaiyyətini, bəlkə də ən çox məşğul edən mövzuların başında gələn "erməni problemi"nin beynəlxalq uydurma bir yalan olduğunu mübahisəsiz bir şəkildə gözlər önünə gətirir. Çünki bu rəsmi sənədlər, yuxarıda qeyd etdiyimiz illər arasında "erməni söyqırımı"nın törədildiyini deyil, əksinə, erməni çətələrinin Şərqi Anadoluda və Qafqazda Türkiyə və Azərbaycan türklərinə qarşı vəhşicəsinə davranışlarını isbat edir. Türk-erməni deyişmələrinin baş memarları Çar Rusiyası və qərblı imperialistlər olmuşlar. Osmanlı dövlətinin torpaqlarını paylaşmaq istəyən bu dövlətlər milliyətçi erməni təşkilatlarını təhrik edərək müharibəyə sövq etmişlər. Erməni çətələri I Dünya müharibəsi zamanında işğal edilən bölgələrdə türkləri qırmış, onların mallarını qarət etmişlər. Erməni çətələrinin türklərə qarşı törətdikləri vəhşiliklər insanlıq tarixinin ən acı hadisələri kimi günümüzdə qəddər gəlmişdir. Rusiyanın bəzi arxiv sənədləri daşnakların Anadoluda, İrəvan xanlığında, Bakıda və Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində etnik təmizliyi məqsədilə törətdikləri vəhşiliklər rus komandanlarını belə, dəhşətə gətirdiyini qeyd edir. Bu səbəblə bir çox erməni subay və əsgərləri ordu məhkəmələri tərəfindən edam cəzasına çarpdırılmışlar.

Biz kitabın I cildini Daşnaksütyun komitəsinin başçısı, Ermənistanın ilk Baş Naziri O. Kaçaznunun "Lozanna müqaviləsi"ndən sonra söylədiklərini bu cümlələrlə bitirmişdik: "...Əgər Avropa bizə Türkiyədə yardım etmədi və ya edə bilmədisə, indi bundan artığını etmək istəməyəcəyini də anlamaq çətin deyildir. Rusiya yardım edə bilər. Buna görə də işi Rusiyaya buraxmalıyıq. Onsuzda bolşeviklər Ermənistanı istila etməmiş olsaydılar, onları çağırmağa biz məcbur olardıq..."

Azərbaycan türklərinin İrəvan xanlığında qeyri-qanuni elan edilən Ermənistanın ilk Baş Naziri O. Kaçaznunun nə qədər uzaqgörən olduğuna rusların 1926-cı ildə nəşr etdikləri "Böyük Sovet Ensiklopediyası"nın "Erməni məsələsi" bölümünü incələdiyimiz zaman şahid oluruq. Gəlin, bu bölümü qısaldılmış şəkildə oxuyaq:

"...Şərqi məsələsinin bir parçası olan erməni məsələsinə xarici və daxili tərəfdən baxmaq olar. Xarici tərəfdən baxıldıqda, böyük dövlətlərin Türkiyədəki qüvvələri dəstəkləyərək Türkiyənin zəiflədilməsi və daha asanlıqla sümürülməsi görünür. Bu məsələnin daxili tərəfi isə erməni millətinin öz taleyini erməni burjuaziyasının liderliyində və buna bağlı olaraq erməni burjuaziyasının inkişafı istiqamətində təyin edilməsidir.

Erməni məsələsi erməni millətinin başına İstanbul aristokratiyasının keçməsindən sonra, XVIII əsrdə ortaya çıxmışdır. Anadoluya yayılmış erməni xalqı özünün ticarət burjuaziyasını çox tez yaratmışdı. Bu ticarət burjuaziyasının Türkiyənin iqtisadi həyatında rolu böyük idi. Məsələn, hökumətə, valiliklərə və başqa təşkilatlara kredit verirdi. Digər tərəfdən bu burjuaziya din adamlarının, kilsənin adından faydalanaraq xalqı idarə edirdi. İstanbul patriarxlığı 1453-cü ildə osmanlıların İstanbulu fəth etmələrindən sonra qurulmuşdu. Erməni patriarxlığı nəzdində maddi aristokratiya-

nın liderlərindən əmələ gələn bir şura yaradılmışdı. Xalq idarə edən də, əslində bu şura idi.

Erməni burjuaziyasının Türkiyədəki inkişafında Avropa və Amerikada yaşayan erməni burjuaziyası ilə sıx əlaqələrin rolu böyük idi. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyənin əl sənətlərində erməni sənətkarları rumlarla birlikdə böyük rol oynayırdılar. Şərqi Anadoluda yaşayan kəndlilərin siyasi və iqtisadi vəziyyətləri isə o qədər də yaxşı deyildi. Bu baxımdan qərb kapitalizmi Orta Şərqdə hücumu keçirdiyi zaman, qərb ölkələri özlərinin təhlükəsizlikləri üçün Türkiyədə körpü rolunu oynayan erməni burjuaziyasını istifadə etməyə başladılar, ancaq bunda müvəffəqiyyət əldə edə bilmədilər. Çünki erməni burjuaziyası Türkiyənin iqtidarına çox möhkəm iqtisadi bağlarla bağlı idi. Belə olduqda qərb kapitalizmi özünə dayaq olaraq kilsəni secdi. Ancaq kilsədən də ümid etdiyi dəstəyi əldə edə bilmədi. Onda qərb kapitalizmi iqtisadi əlaqələrə bir vasitə olaraq ermənilərin orta ticarət burjuaziyasını tərcih etdi. Bu burjuaziya qərbin dəstəyilə gücləndi və erməni beynəlxalq hərəkatının inkişafına böyük təsir göstərdi.

Bu beynəlxalq hərəkat, xüsusilə Moskva və Tiflisdə yaşayan erməni ziyalılarından dəstək gördü. Beləcə bu şəhərlər 1870-ci illərdə rus liberal hərəkatının təsiri altında erməni liberalizminin mərkəzi halına gəldilər.

Beynəlxalq məlumat yazılı və şifahi olaraq inkişaf edir, milliyyətçilik oyanırdı. Həm Rusiyada, həm də Türkiyədə yaşayan ermənilər arasında millətçilik ortaya çıxırdı. Erməni orta burjuaziyası ilk addım olaraq kilsənin səlahiyyətini azaltmağa çalışırdı. Bu mübarizədə erməni burjuaziyası şəhər sənətkarlarına dayanırdı. Bu hərəkat kilsənin dövlət işlərindən ayrılmasına yönəlmişdi. Əsas olaraq İstanbul patriarxlığı hədəf alınır və orta burjuaziya bu mübarizədən qalib çıxırdı. Beləcə orta burjuaziya senatda yer aldı. Senata

maliyyə, ədalət və təhsil kimi geniş səlahiyyətlər verildi.

Kəndlilər əvvəlcə bu milli hərəkatın xaricində qalmışdılar. Ağırlaşan vergi sistemi və kürdlərlə pozulan əlaqələr nəticəsində erməni kəndlisinin vəziyyəti pisləşmişdi. Ermənilər 5 şərq vilayətlərində (Van, Ərzurum, Bitlis, Harput, Sivas) azlıq vəziyyətində idilər (%20 ilə %40 arasında). Burlarda əhalinin çoxunu kürdlər təşkil edirdilər. O zamanlar kürdlər aşirətlər halında yaşayırdı, köçəri həyatı sürürdülər. XIX əsrin birinci yarısında sürətli əhali artımı səbəbilə kürdlər oturaq həyata keçir, ancaq torpaqsız olduqlarına görə, Şərqi Anadolunun dağlıq hissələrində erməni kəndlilərini köçə zorlayır və torpaqlarını mənimsəyirdilər. Türk hökuməti kürd aşirətləri üzərindəki təsirini artırmaq üçün bu prosesə göz yumdu və bu torpaqları aşirət başçılarından mülkiyyətinə verdi. Yəni Şərqi Anadoluda kürd feodallığının inkişafını təmin etdi. Bu zamandan sonra kürdlər ilə ermənilər arasında qanlı davalar qan davasına, qətləmlərə döndü. Bu hadisələrin digər səbəbi isə müsəlmanların erməni şəhər burjuaziyasını vəhşi kapitalizmin təmsilçisi olaraq görmələri idi.

İqtisadi səbəblərlə ciddiləşən erməni məsələsi Rusiya, İngiltərə kimi güclü dövlətlərin müdaxiləsilə böyüdü. Rusiyanın ticarət və sənayi sərmayəsi, "xristianları müsəlman Türkiyənin hakimiyyətindən qurtarma" şüarı ilə Qara dənizi və Dardanel-Bosfor boğazını ələ keçirmək istəyirdi. Erməni burjuaziyası bu şüarı beynəlxalq inkişaf üçün istifadə edir, Rusiyaya yönələrək Türkiyədəki ermənilər arasında bu şüarla təbliğat aparırdı. Erməni burjuaziyasının bu hərəkatı türk hökumətinin 1877 müharibəsinə qədər davam edən, hətta erməniləri yüksək dövlət vəzifələrinə gətirən müsbət yaxınlaşmasını tərsinə çevirdi. Bu əlaqələr Rusiya ermənilərinin Qafqaz valisi Mixail Nikolayeviçə və patriarx Nerses başda olmaqla Türkiyə ermənilərinin Rusiyaya rəsmi dəstək

müraciətlərindən sonra kəskinləşdi. Rusiya bu müraciətləri istifadə edərək Ayastafenos müqaviləsinə 16-cı maddəni daxil etdirdi. Bu maddəyə görə, Türkiyə erməni vilayətlərində reformlara başlamalıydı. Bu reformlar bitənə qədər Rusiyanın işğal etdiyi türk torpaqları rus ordusunun işğalı altında qalacaqdı. Lakin Rusiyanın bu qərarına, onların Orta Şərqdəki əsas rəqibi olan İngiltərə qarşı çıxırdı. İngiltərə Berlin konfransında Ayastafenos müqaviləsinin 16-cı maddəsinin yerinə 61-ci maddəni qoydurdu. Bu maddəyə görə Türk hökuməti erməni vilayətlərində istənilən reformları edəcəkdi. Ancaq bu reformları yalnız Rusiya deyil, Berlin konfransına qatılan altı böyük dövlətlər də nəzarət altında tutacaqdılar.

Bu qərar erməni burjuaziyasının yüksək təbəqələrində müsbət qarşılanmışdı. Çünki erməni dövlətinin yaradılmasında sadəcə Rusiya deyil, digər güclü dövlətlər də yardımçı olacaqdılar. İngilis diplomatiyası ermənilərə dənizdən-dənizə (Qara dənizdən Aralıq dənizinə qədər) uydurma "Böyük Ermənistan" xəyalını yeridirdi. Ancaq ermənilərin fikirlərinin dəyişməsi, onları dünya ictimaiyyətindən təcrid etdi.

Ermənilər Rusiya ilə olan əlaqələrini zəiflətməmişdilər. İngilislər Rusiyanın erməniləri Orta Şərq siyasətində istifadə etmələrini istəmirdilər. İngilislərə Türkiyədə öz siyasətlərini həyata keçirmək üçün ermənilər o qədər də lazım deyildi. Əsl səbəb Türkiyə ilə İngiltərə arasında imzalanan gizli müqavilələr idi. Bu müqavilələrə görə İngiltərə Türkiyəni Rusiyadan qorumaq qarşılığında Türkiyədən Kipri almışdı. Bu səbəblərlə İngiltərə Çar Rusiyasının ermənilərə verdiyi dəstəyi ortadan qaldırırdıqdan sonra erməniləri dəstəkləməkdən vaz keçdi və onları böyük dövlətlərin oyunlarındakı rolunu anlayan Türk hökumətinin "himayəsinə" verdi. Türkiyə ermənilərinin çətin günləri belə başlamışdır. Kürdlər Şərqi Anadoluda erməniləri qətl etməyə başladılar. Bu qətləmə,

xüsusilə 1890-cı illərdə daha geniş həcmdə baş vermişdir. "Böyük Ermənistan"ın təməlini əmələ gətirən kəndlilərin qırğınından sonra erməni burjuaziyası şansını bütünlüklə itirdi və silahlı terror hadisələrinə başladı.

Bu zamanlar Rusiyanın Qafqaz bölgəsində Qncak və Daşnaksütyun millətçi komitələri quruldu. Bu komitələr Türkiyəyə təbliğatçılar və təhrikedici casuslar göndərir, partizan qrupları təşkil edirdilər. Bunların məqsədləri başlatdıqları hərəkətlə böyük dövlətlərin diqqətini Berlin konfransında qəbul edilən 61-ci maddəyə çəkmək idi. Lakin bu maddəni həm böyük dövlətlər, həm də Türkiyə unutmuşdu. Bu, komitələrin Qərbi Avropadakı şöbələri də eyni istiqamətdə çalışırdılar.

İngiltərənin ermənilərə olan "qısamüddətli" yaxınlığı keçmişdə qalmışdı. Bununla yanaşı, İngiltərə "hər hansı bir dövlətin tək başına hərəkət etməsinə dözə bilməyəcəyini" elan edən Rusiyaya bağlı vəziyyətdə idi. Rusiyaya gəldikdə isə, bu ölkə o vaxtlar Qafqazı ruslaşdırma siyasətini uyqulamaqda idi və Asiyada ermənilərə imtiyazlar təmin edən bölgələr əmələ gətirmə məqsədinə açıqdan-açığa qarşı idi.

1890-cı ilin sonuna doğru erməni şovinist burjuaziyası özünü məhv olma nöqtəsinə gətirdi və onun siyasi qanadı olan Daşnaksütyun komitəsi siyasətini dəyişdirmək məcburiyyətində qaldı. Daşnaksütyun komitəsi osmanlılara müxalif olan partiyalarla əməkdaşlıq etməyə, Osmanlı dövlətinin daxilindəki devrimçi hərəkətlərə qatılmağa başladı. 1907-ci ildə daşnakların səyi nəticəsində Osmanlı imperatorluğunda yaşayan bütün müxalif partiyalar Parisdə bir konfrans keçirdilər və bu konfransda dövləti devirmə planı qəbul edildi.

1908-ci ildə devrim oldu, lakin daşnakların gözlədikləri həyata keçmədi, ermənilərin vəziyyəti heç dəyişmədi. Ermənilərin siyasi çevrələri yenidən yön dəyişdirərək təkrar

Rusiyaya tərəf döndülər. Bu dəfə Çar hökuməti onlara müsibət baxmağa başladı, çünki dünya müharibəsi qaçılmaz hala gəlmişdi və Milyukovun dediyi kimi Rusiya ilə Türkiyə arasında yaşayan ermənilər siyasi əhəmiyyət daşıyırdılar. Rus diplomatlar erməni burjuaziyası ilə müqavilə bağlayaraq Şərqi vilayətlərində islahat aparmasını Türkiyədən tələb etdilər. Beləcə, 26 yanvar 1914-cü ildə Almaniyanın dəstəklədiyi Türkiyə uzun mübahisələrdən sonra islahat müqaviləsini imzalamaq məcburiyyətində qaldı. Bu islahatlara görə ermənilər idarəçilikdə, dildə, əsgərə alınmada və digər sahələrdə geniş müstəqilliyə qovuşurdular. Lakin I Dünya müharibəsinin başlaması ermənilərin vəziyyətini daha da çətinləşdirdi. Fəqət ermənilər "Böyük Ermənistan" şüarını unutmamışdılar və türk ordusundan qaçan əsgərlərdən könnüllü çetələr qurmağa başladılar. Türk hökuməti bunlara çox sərt qarşılıq verdi. Nəticədə güvənini itirmiş erməni xalqı müharibənin yaşandığı bölgələrdən digər bölgələrə köçürüldü..." (464).

"Böyük Sovet Ensiklopediyası"nın "erməni məsələsi" haqqında verdiyi məlumatları bitirmədən əvvəl Almaniyanın bəzi rəsmi arxiv sənədlərini oxucularımızın diqqətinə təqdim etməyi məqsədə uyğun gördük. Çünki Almaniyanın bu rəsmi arxiv sənədləri ensiklopediyanı araşdırdığımız zaman gəldiyimiz nəticəyə aid çox önəmli məlumatlar verir. Bu sənədlər Almaniyanın müttəfiqi olan Osmanlı dövləti ilə arasında sıx diplomatik və əsgəri əlaqələrinin olması baş verən hadisələrin yerində izlənmələri baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyırlar. Aşağıda qeyd etdiyimiz rəsmi sənəddə erməni patriarxı ermənilərin türk hakimiyyətindən məmnun olduqlarını bildirir, başqa bir dövlətin hökmranlığını arzulamır. Patriarxın söylədiklərinə görə Almaniya müharibədən qalib çıxarsa "erməni varlığı ortadan qalxa bilər." Eyni zamanda patriarx o bölgədə ingilis və ya fransız işğalının

olmasını da istəmir. Erməni patriarxının bu düşüncələrini Almaniyanın Türkiyə səfiri Vangenheimin alman kansleri Bethmann Hollvegə göndərmiş olduğu teleqrafdan öyrənirik. Teleqrafda, hər bir ağıllı erməninin türk hakimiyyəti altında qalmaq istədiyini, əlaqəli bölgələrin xarici bir dövlətin hakimiyyəti altına girmək düşüncəsini rədd etdiyini, Şərqi Anadoludakı ermənilərlə əlaqəli planlanan islahatlarla bərabərliyin, təhlükəsizliyinin təmin edilməsi istənmişdir. Bu da ermənilərin türk millətinə qarşı xəyanət etmədən əvvəlki yaşayışlarını, onların yaşadıkları bölgələrdə sakitliyin olduğunu ortaya qoyur:

"29 dekabr 1914-cü il, Pera.

Alman imperatorluğu Adana konsulluğunun bir raportu səbəbilə bölgədəki erməni xalqının arasında yaşayan almanların vəziyyəti ilə əlaqəli mənfi fikirlərin müəyyən edilməsi üçün buradakı Qriqoryan erməni patriarxının birtərəfli əlaqələr haqqında fikrini təfəssilatlı olaraq incələdim. Dr.Buge bəyin verdiyi məlumatlara görə, onun işlədiyi bölgədə yaşayan erməni vətəndaşlar arasında, əgər Almaniya müharibədən qələbə ilə ayrılarsa, türk torpaqlarında yaşayan erməni xalqının varlığının aradan qalxacağına ümumi bir qorxu hakimdir. Çünki buralarda Almaniyanın Türk hökumətinin erməni təqibini dəstəklədiyi və cəsarətləndirdiyi düşünülürdü. Ancaq Türkiyənin ingilis və ya fransızların əlinə keçməsi ermənilərin rahatlığa qovuşacağına və s. kimi fikirlər müdafiə edilirdi. Buna görə patriarxa, müharibədən əvvəl Şərqi Anadolu bölgəsində başladılan islahat hərəkətinin müvəqqəti olaraq təxirə salındığını, lakin bu islahat hərəkətindən tamamilə vaz keçilmədiyi təminatını verdim və sülhün təkrar təmin olunmasından sonra islahat hərəkətinin yenidən başladılması üçün dövrəyə girəcəyimi bildirdim.

Patriarx, davam etməkdə olan müharibə səbəbilə islahatın təxirə salınmasını təbii qarşılıq və müharibə bitmədən islahatın davam etdirilə bilməyəcəyini bildirdi. O, türk səlahiyyətliyərin ermənilərə qarşı hiss etdikləri inamsızlıqdan və müharibənin davam etdiyi Ərzurum ətrafındakı erməni qəsəbələrinin gələcəyi haqqındakı nigarançılığından bəhs etdi. Burada əli silah tutan 20-45 yaş arasındakı ermənilərin silahlandırıldıqları, qalanlarının da rabitə və buna bənzər vəzifələrdə çalışdırıldıqları, nəticədə erməni kəndlərinin birliklərindən qaçan əsgərlərin törətdikləri qarət hücumlarına qarşı qorunmasız qaldığını bildirdi. Erməni xalqının yaşadığı digər bölgələrin isə sükunət halında olduğu təxmin edilir. Ancaq yazışmaların kəsintiyə uğraması səbəbilə bu vəziyyətlə əlaqəli əldə güvənənilən xəbərlər yoxdur.

Patriarx, hər bir ağıllı erməninin türkün hakimiyyətində qalmaq istədiyini və əlaqəli bölgələrin xarici bir dövlətin hakimiyyəti altına girmək düşüncəsini rədd etdiyini, Şərqi Anadoludakı ermənilərlə əlaqəli planlanan islahatlarla bərabərliyin və təhlükəsizliyin təmin edilməsini qeyd etdi.

Patriarx, ermənilərin bizimlə müharibə halında olan güclərə qarşı heyranlıq hiss etdiklərini, rus sərhəd bölgələri ilə olan əlaqələr nəticəsində bölgə ermənilərinin rus heyranlığını daşıya biləcək düşüncəsindədir. Çünki minlərlə ermənin hər ilin bahar aylarında çalışmaq üçün Rusiyaya getdiklərini və payız aylarında yığıdıkları qazanclarla öz yurdlarına geri döndüklərini bildirdi. Ancaq rusun hakimiyyəti altına girdikləri zaman özlərini necə bir gələcəyin gözlədiyi haqqında qəti bir fikirlərinin olmadığını da qeyd etdi.

Patriarx, 1898-ci ildə Ərzurumdakı erməni qətliamında rus konsulu Maksimovun konsulluğa sığınan erməniləri geri qaytarmaqla kifayətlənməyib bu fanatik hücumu və hadisələrin davam etməsi üçün yüksək səslə bağırtdığını ifadə etdi. Patriarx başqa məlumatlar da verdi və Rusiyanın Qaf-

qazdakı erməniləri nəzərə alaraq Türkiyə ermənilərilə əlaqəli islahatların aparılması üçün dövrəyə girdiyini də sözlərinə əlavə etdi.

VANGENHEİM" (465).

Zəka sahibi ermənilərin türk hakimiyyəti altında qalmaq istəyini pozan erməni komitələri ingilislərin, fransızların, xüsusilə də rusların təhrikilərmənilərin fikirlərini dəyişdirmiş, Anadoluya erməni agentlərini göndərərək onları üsyana təşviq etmişlər. Erməni patriarxlar ikiüzlülük edərək, bir tərəfdən almanların müharibədə qalib gəlmələri ermənilərin varlığını ortadan qaldıracağını, digər tərəfdən də almanları, eləcə də türkləri öyərək, rusların, fransızların, ingilislərin və amerikalıların əlaltısı olaraq Anadoluda türksüz bir "Ermənistən" in qurulmasını istəmişlər. Beləcə ermənilər türklərə qarşı üsyana qalxmış, çətəllər quraraq türkün silahı ilə türkü arxadan vurmağa, onların mallarını qarət etməyə başlamışlar. Nəticədə, türklər də, ermənilərin hərəkət və davranışlarını gördükdən sonra onlara qarşı döyüşməyə başlamışlar. Beləliklə, bütün Anadoluda normal asayiş qalmamış, erməni çətəlləri silahsız türkə qarşı hər cür vəhşiliyi törətməyə başlamışlar. Onların 1877-1878 türk-rus müharibəsi zamanında olduğu kimi, türklərə qarşı törətdikləri vəhşilikləri görənlər türk əsgəri, türk insanını qorumaq məsuliyyəti altında olduğunu, türkün əsgəri olaraq üsyançı erməni dəstələrinə qarşı tədbir almağa başlamışdır. Normal insana qeyri-adi görünən erməni hərəkət və davranışlarının nəticəsində osmanlılar çox ağır bir vəziyyətə düşmüş, müharibənin ağır şərtləri və ləyaqətsiz erməni dəstələri dövlət sistemini işlənməz hala gətirmişlər. Belə olduqda türklər də dəstələr təşkil edərək ermənilərə qarşı qırğına başlamışlar. Dövlət həm erməni, həm də türk çətəlləri ilə mücadilə etmək məcburiyyətində qalmışdır.

Osmanlı dövlətini dağıtmaq istəyən ölkələrin təhrikləri nəticəsində ermənilərlə türklər arasında başlayan qarışıqlıq get-gedə şiddətlənmiş, ermənilərin Rusiya, Fransa və İngiltərəyə tərəfdar olduqları ortaya çıxdıqda isə erməni soylu əsgərlərdən silahlar alınmağa başlanmışdır. Lakin bu mövzuda Osmanlı ordusunun komandanları o qədər də müvəffəqiyyət əldə edə bilməmişlər. Çünki erməni soylu əsgərlərin çoxu silahlarıyla birlikdə ordu sıralarından qaçmağı bacarmışlar. Ermənilərin müxtəlif yerlərdə meydana gələn təhlükəsizliyi yumuşaltma və ya günahı türk idarəçilərində görmə söylərinə baxmayaraq, hadisələrin bütün Anadoluya yayıldığına görə Osmanlı dövləti "köçürülmə" qərarı almışdır. O zamanlar Almaniya səfiri Vangenheim türk əhalisinin bu hadisələr qarşısında qayğı duyğusunu qeyd etdikdən sonra, ermənilərə qarşı baş verəcək hücumların olmamasının təminatçısı olaraq yenə Osmanlı dövlətini göstərir. Hətta qan axmaması üçün xalqdan silahlarını təslim etməsini istəyir. Aşağıda qeyd etdiyimiz tarixi həqiqətlər Almaniyanın rəsmi arxiv sənədlərindən əldə edilmişdir. Bu rəsmi sənədlərin birində Almaniyanın Türkiyə səfiri Vangenheim Almaniya kansleri Bethmann Hollvegə göndərdiyi bir teleqramda belə yazırdı:

"8 may 1915-ci il, Pera.

Erməni tərəfdarlarının müxtəlif yerlərdə baş verən hadisələrin mənasını yumuşaltmaq və ya günahı türk idarəçilərinin aldıqları tədbirlərə yıxmaq söylərinə baxmayaraq, baş verən hadisələrin indiyə qədər təxmin edildiyindən daha böyük olduğu və xaricdən erməni devrim komitəsi tərəfindən dəstəkləndiyinə dair işarətlər gedərək artır. Vandan alınan xəbərdə buradakı çarpışmalarda ermənilərin qısa bir müddətə də olsa başa keçmələri bu şəhərdəki erməni xalqının kifayət qədər silah və partlayıcı maddələrlə təmin olun-

duqlarına işarət edilir. Türk idarəçilərin bildirdiklərinə görə, ölən insanlar arasında çox sayda rus geyimlərinə rastlanmışdır. Ermənilər həmşəhərliləri olan Bastırmaçıyan adında birinin rus geyimlərini payladığını yalanlamışlar. Bu təhlükəli təhrikçinin Vandakı Osmanlı bankına edilən hücumu da idarə etdiyi geniş çevrələr tərəfindən bilinir. Bu adam konstitusiya dövrünün elan edilməsilə geri dönüb millət vəkili olmuşdur, sonra yenidən seçilə bilmədiyi üçün Rusiyaya getmişdir. 8 may tarixində gələn son xəbərə görə, Vanda erməni snayperləri bir neçə dəfə ruslarla birlikdə olmuşlar.

Erməni patriarxanası Kayseridə olan bombalar haqqında, Amerikadan dönüb Everekə yerləşən bir erməninin düzəltdiyini, bombalardan üçünü düzəldib dördüncüsünü düzəldərkən baş verən partlayış nəticəsində öldüyünü bildirdi. Ermənilərin gizlətdikləri bu üç bomba polis tərəfindən aparılan axtarışlar nəticəsində tapılmışdır. Aparılan axtarışlarda erməni kilsəsinin çatısında 24 boş fişəng daha tapılmışdır. Bu hadisələr fevral ayının başında meydana gəlmişdir. O tarixdən bəri başqa bombalar da ələ keçirilmişdir. Daxili İşlər Naziri Kayseridə ələ keçirilən bombaların sayının təxminən 400 olaraq açıqlamışdır. Bundan əlavə, Diyarbəkirdə də buna bənzər bombalar ələ keçirilmişdir. Bu bombalar üsyan edən ermənilərə qarşı istifadə etmək üçün Vana göndərilmişdir.

Şərq əyalətlərində erməni xalqının silahlı olmaları ermənilər tərəfindən etiraf edilmişdir. Onların bildirdiklərinə görə, bu silahlar kürd çətələri və digər qruplara qarşı özlərini müdafiə etmək üçün istifadə edilirmiş. Ancaq bu silahların erməni devrim komitəsi tərəfindən buralarda yığıldığı zənn edilir.

İdarəçilər Zeytundakı erməni xalqının da xaricilərin dəstəyi nəticəsində hökumətə qarşı silahlı dirəniş göstərmək üçün təhrik edildiyini bildirirlər.

Erməni hərəkatının son həftələrdə qayğı oyandıracaq bir quruluşa büründüyü bir həqiqətdir. Hökumət də bu istiqamətdə məsuliyyətli və lazım olan bir təzyiqli siyasəti izləyir. Burada və başqa yerlərdə cəm halda həbslər edildi. Məsələn, Ərzurumda bir vali bir erməni sui-qəsd planını ələ keçirdiyinə inanır. Antepdə və digər yerlərdə isə erməni komitələrinin liderlərinə qarşı, xüsusilə Daşnak komitəsinə qarşı mücadilə edilir.

Zeytundakı xalqın bir hissəsi Koniyyəyə köçürüldü. Eyni təhlükəsizlik Sivas və Suriyanın bəzi şimal bölgələri üçün də həyata keçirilir. Bir neçə gün əvvəl buralarda xalqın əlinə olan hər cür silahın təslim edilməsi istəndi.

Müsəlman xalqı arasında da getdikcə çoxalan və sakitcə edilən təhriklərin qarşısı alınması alt təbəqədəki səlahiyyətli təərəfindən mümkün olmayacaq kimi görünür. Ancaq hiss edilən qorxuya baxmayaraq indiyə qədər buralarda bir qırğın baş verməmişdir. Nə Zeytunda, nə Maraşda, nə Antepdə nə də Ərzurumda bir qırğın yaşanmamışdır. Çox guman ki, hökumət gələcəkdə də bu cür hərəkatların qarşısını alacaqdır.

VANGENHEİM" (466).

Burada bir şeyi qeyd etməyi məqsədə uyğun görürük: Bu teleqraf ermənilərin "soyqırım" günü iddia etdikləri 24 aprel 1915-ci il tarixindən 2 həftə sonra göndərilmişdir. O zaman Osmanlı dövləti ilə müttəfiq və sıx əlaqələr içərisində olan, Anadolunun hər tərəfində rəsmi və qeyri-rəsmi təmsilçiliklər açan Almaniyaya, bu ölkədə hər cür uydurmaçılığını ortaya atan, yəni ən həssas etnik qrup olan ermənilər üzərində "soyqırım" törədilsəydi bunu fərq etməyə bilərdimi? Bu iddiaların ciddiyətsizliyi və iddia sahiblərinin acizliyi belə sabit ikən, bu qədər rəsmi sənədlərin varlığına baxmayaraq, hələ eyni uydurma fikri irəli sürüb göz yaş tökmək,

heç şübhəsiz, bir psixi çatışmazlıqla əlaqəli ola bilər!.. Və heç şübhəsiz, ermənilərin "əvvəl türklər "köçə zorladı" sonra ermənilər bəzi hadisələr törətdilər" yalanına da inanmaq lazımdır...

Ermənilərin "soyqırım" iftiralərini yalanlayan Almaniyanın digər bir rəsmi arxiv sənədi belədir:

"15 may 1915-ci il, Ərzurum.

Hörmətli cənab, mən, 26 il 29 aprel, 5 il 8 may və sonrakı tarixlərdə göndərdiyim teleqraflarda Vandakı və bu bölgələrdəki erməni hüzsursuzluqlarından bəhs etməyə çalışmışdım. Teleqraf raportlarıma bunları da əlavə etməyi uyğun gördüm: Vanda baş verən hüzsursuzluqların görünən səbəbi, daha əvvəllər də bəhs etdiyim kimi, xalq arasında böyük etibar görən Van millət vəkili, zavallı erməni Vramyanın həbs edilməsi və öldürülməsidir.

Bu hadisənin oradakı rəsmi təşkilatlarda fikir birliyi içərisində baş verib vermədiyini sizin təqdirinizə buraxıram. Hər halda bu hadisənin baş verməsi hökumətin uzun zaman bəri, xüsusilə də müharibənin başlamasıyla əmələ gələn və təlaşın partlaq verməsi üçün son zərbə olmuşdur. Ancaq Van və ətrafında, yəni Rusiyaya yaxın erməni yorələrində deyil, ermənilərin daha içərilərə doğru yaşadıkları torpaqlarda da müharibə vəziyyəti və əsgəri yığılmaları böyük məmnuniyyətsizlik yaratmışdır.

Əvvəllər bir qətlə qarşısında özünü müdafiə etmək məqsədilə olsa da, sonralar, yəqin ki, silahlı bir üsyan etmək üçün bir çox yerdə silahlar ambarlamağa başlanmışdır. Türk tərəfindən erməni probleminin ələ alınmasında hər zaman səhv edildiyi şəxsiniz tərəfindən kifayət qədər bilinir. Eyni şəkildə bu səhvlərin Rusiya tərəfindən müharibədən uzun zaman əvvəl də bilindiği və planlı olaraq təhrik məqsədilə ruslar tərəfindən istifadə edildiyi də sizə məlumdur.

Xüsusilə Vandakı rus konsulluğu, rus üsulu ilə mane olma fəaliyyətlərin isti bir nöqtəsi idi. Ərzurumdakı gənc konsulluq isə kifayət qədər təsirli ola bilmirdi. İndilərdə bütün diqqətimizi uyğun bir təsir altına alma səyləri imkansız görünür. Çünki Van ilə olan əlaqə kəsilmişdir. Buradakı erməni çevrələri yaxşı poçt xəbərləşməsi və yerli konsulluğun fəaliyyətləri (xəbər salonu, oxuma salonu, qəzet məqalələri, döyüş vəziyyətinin təsbiti) sayəsində dünyanın ümumi vəziyyəti və Avropanın döyüş meydanlarında rusların ortaya qoyduqları bacarıqsızlıq haqqında məlumatlanmışdılar. Eyni xəbərləşmə Vanda əksik idi.

Təbii olaraq türk yayımlarına şübhəylə baxan bölgə erməniləri qətiyyətlə tərəfsiz olmayan rus mənbələrindən məlumatlanır və beləliklə, dünyanın bir çox başqa xalqı kimi Avropanın vəziyyəti haqqında tamamilə səhv bir qənaətə gəlirdilər. Əslində bu, ermənilərin əvvəldən bəri Rusiyaya tərəf mövcud olan meyllərini ifşa etmək üçün bir səbəbdir.

Sizin də yaxşı bildiyiniz kimi Türkiyədəki ermənilər Rusiyada öz qoruyucularını görmüş, Rusiya da bu qoruma haqqını daima öz haqqı olaraq gizli tutmuş və istifadə etmişdir. Rus ermənilərinin təhlükəsizlikdə olmaları ilə yanaşı iqtisadi vəziyyətlərinin də daha yaxşı olması təbii ki, erməni cəmiyyətləri üzərində böyük bir cazibə gücü yaradır. Bununla birlikdə Rusiyanın artan təsirinin milliləşməni bərabərində gətirəcəyi şübhəsi, ermənilərin ruhani liderinin şübhələrilə təsirsiz qalmışdır. Bununla da iki istiqamət müəyyən olmuşdur – birində Türkiyədə mümkün olan milli xüsusiyyətlərin qorunmasını irəli çıxararkən, digərində iqtisadi mənfəətlər və ruslar ilə din birliyi nəzərə alınır.

İndiyə qədər almanların ermənilər üzərindəki təsirləri yox səviyyəsində idi. Almaniya və almanlardan sadəcə az sayda təhsilli erməni xəbərdar idi. Təhsilli erməni gəncliyinin çoxu fransız məktəblərində və daha sonralar Fransa və

Rusiyada təhsil görürdü. Hətta müharibə başladıqda xalqın arasında almanların "xristian" olub olmadıqlarına dair belə şübhələr vardı. Çünki onlar türklərlə ittifaq halında idilər.

Almaniyanın ermənilərə böyük acılar yaşatmış Türkiyə hökmdarlığının dostu olduğu ermənilərin şübhəylə dolu olmalarına səbəb olurdu. Müharibənin günahı eyni ölçüdə Almaniyanın təsirinə bağlanırdı və bu təsirdən irəli gələn mal varlığının qorunmasına və çoxaldılmasına böyük əhəmiyyət verən xalqın uğradığı iqtisadi zərər xalq tərəfindən məmnuniyyətsizliklə qarşılanır.

Digər ölkələrdə ortaya çıxan bir həqiqət olaraq bunu da bildirmək istərdik ki, qərribə də olsa, Almaniyada və ya alman misyonerləri tərəfindən yetişdirilən ermənilər arasında az dostumuz vardır. Mənim bildiyimə görə yalnız bir neçə il bundan əvvəl Sivasa göndərilən Sanasyanan məktəbinin yetişdirmələri bu mövzuda bir istisna təşkil edirlər. Bu da onların yüksək təhsillərini Almaniyada gördüklərinə görədir. Yəni müharibə başladıqda, ermənilərin almanlara qarşı olan münasibətləri o qədər də dostca sayılmazdı, ancaq keçdiyimiz aylarda bu münasibətlər nəzərə çarpacaq dərəcədə dəyişmişdir. Buna da, çox guman ki, almanların bütün cəbhələrdəki əsgəri müvəffəqiyyətləri və Ərzurumdakı alman zabitlərinin varlığı təsir etmişdir. Bu dəyişiklik, xüsusilə buradakı ermənilərin, təxminən mart ayının ortalarında, hardasa baş vermək üzrə olan qətləmin buradakı konsulluğun varlığı və fəaliyyətləri sayəsində əngəlləndiyinə inanılardan əmələ gəlmişdir. Nəticədə, erməni yepiskopu erməniləri qoruduğumuz üçün general Posseldt və mənə dəfələrlə təşəkkürünü bildirmişdir.

Burada yaranmış vəziyyəti qiymətləndirmək lazımdırsa, deyə bilirik ki, türk əsgərinin bu bölgədə az olmasına baxmayaraq Ərzurumda və ətrafında yaşayan ermənilər tərəfindən bir erməni üsyanının çıxarılması gözlənmir. Rus sər-

hədlərinə daha yaxın olan erməni yaşayış sahələri isə yaşayış yerlər tərəfindən tərk edilmişdir. Bunların bir hissəsi Van şəhərində olduğu kimi, türklərə qarşı savaşımaq üzrə rus hücum dəstələrinə qatılmış, bir hissəsi də Ərzuruma gəlmişdir.

Uzaq kəndlərdə işğala qarşı dirənmələr, erməni qadın və qızların təslimini istəyən türklərin qətl edilmələri, teleqraf və telefon xətlərinin pozulması və kəsilməsi, şpionluq fəaliyyətləri kimi bəzi tək-tük hadisələrdən başqa ciddi bir şey baş verməmişdir. Buradakı ermənilərin özlərini sakit aparmalarını, mənim qənaətimə görə aşağıdakılarla əsaslandırmaq olar:

a) dünyadakı ümumi vəziyyət haqqında daha yaxşı məlumatlanma, bu isə rusların "sürətli zəfəri" ümidlərini söndürür;

b) yerli idarənin indiyə qədər baş verəcək hadisələri əngəlləyən tədbirli davranışı.

Buralarda Osmanlı bankının müdiri Bastırmaçıyanın öldürülməsi xaricində başqa bir hadisə görülməmişdir. Vali Taksim bəy, əvvəlki vəzifə yeri olan Vanda erməni problemi xüsusunda geniş təcrübələr əldə etdiyinə görə, artıq ermənilərlə hesablaşma vaxtının gəldiyini müdafiə edən əsgərlərin əksinə, daha ölçülü bir vəziyyətin yaranmasına nail olmuşdur. Hökumətin tədbirləri indiyə qədər evlərdə axtarışlar aparmaq və lazım olduqda həbslərlə kifayətlənmək olmuşdur. Həbs edilənlərin çoxu təkrar buraxılmış və bunların bəziləri ölkənin daxili hissələrinə göndərilmişlər. Mənim bildiyimə görə evlərdə aparılan axtarışlarda dəlil təşkil edəcək ciddi tapıntılara rastlanmamışdır. Hökumətin bu davranışı ermənilərin sakitləşməsinə böyük təsir göstərmişdir. Türk əsgərlərinin cəbhədə bacarıqsız olub Ərzuruma geri çəkilmək məcburiyyətində qalmalarından başqa buralarda bir qətləmin başlaması ehtimalı olduqca zəifdir.

Buradakı konsulluğun erməni problemi xüsusundakı ortaya qoyduğu vəziyyətə gəldikdə isə mən, sizin təlimatınız lehinə bir müdaxilədən çəkindim. Bu mövzuda ermənilər tərəfindən mənə qarşı yönəldilən bütün tələbləri də geri çəvirdim.

Digər tərəfdən, hər bir sahədə "hesablaşma" düşüncələrinə qarşı çıxmağı və bu zamanlarda Türkiyədə çıxa biləcək daxili qarışıqlıqların yaradacağı nəticələr mövzusunda xəbərdarlıqlar etməkdən də çəkinmədim. Beləliklə, konsulluğumuzun varlığı və fəaliyyətləri, buradakı türklərin və ermənilərin sakit olmalarına az təsir etməmişdir.

SCHUEBNER-RICHTER" (467).

Bu teleqrafdan göründüyü kimi Scheubner-Richter öz ölkəsinin müttəfiqi olaraq Osmanlı dövlətini deyil, erməniləri görmüşdür. Belə ki, onun ermənilərin lehinə müdaxilə etməməsi üçün səfir Vangenheim təlimat vermək məcburiyyətində qalmışdır.

Scheubner-Richterin teleqrafından Osmanlı dövlətinin vətəndaşlığında olan ermənilərin rus ordusunun hücumlarına qatıldıqlarını da görürük. Yenə Scheubner-Richterin ermənipərəst olduğuna baxmayaraq onun yazısından o bölgədə qeyri-adi bir vəziyyətin yaranmadığını, ermənilərin bir qırıq təhdidi altında olmadıqlarını və dövlət adamlarının erməni xalqına düşmənçəsinə deyil, dövlət adamı olaraq müsbət davrandıqlarını görürük.

İftiraçı ermənilərin iddialarına görə "soyqırım"ın başlamasından təxminən bir ay keçməsinə baxmayaraq, erməni tərəfdarlığı ilə diqqətləri çəkən Scheubner-Richter, "Türk əsgərlərinin cəbhədə bacarıqsız olub Ərzuruma geri çəkilmək məcburiyyətində qalmaları xaricində burada bir qətləmin başlaması ehtimalının olduqca zəif olduğunu" bildirir.

Almanların digər bir rəsmi arxiv sənədində "köçə zorla-

ma" zamanı ortaya çıxan problemləri Osmanlı dövlətinin necə ciddiyyə aldığı bildirilir:

"19 avqust 1915-ci il, Pera.

Dolci bəy tərəfindən təqdim edildi.

Ermənilərin köçürülməsi.

İzmitdəki katoliklər digər ermənilərlə birlikdə köçürüldülər. İki rahib və katolik ermənilərin bir hissəsi sevindirici bir təsadüf nəticəsində Əskişəhərdə qaldılar. Beş gün sonra oradan qovuldular. Bu iki rahibin və ermənilərin ya öz şəhərlərinə, kəndlərinə geri dönmələrini, ya da Əskişəhərdə, oradakı katolik ermənilər qədər azad olaraq yaşamalarını təmin etməyinizi xahiş edirəm.

Verilən bütün sözlərə baxmayaraq bu ayın 16-da katolik və protestant ermənilər Baxçaşəhərdən uzaqlaşdırıldılar. Bir təsadüf nəticəsində beş rahib və rahibələr İzmitdə qaldılar. Xalq qatarlarla köçürüldü. Sizdən bu rahib və rahibələri ya Baxçaşəhərə geri göndərməyinizi, ya da İstanbula gətirməyinizi xahiş edirəm. Katolik və protestant xalqı da öz kəndlərinə geri göndərməyinizi və ya Əskişəhərdə qalmalarını təmin etməyinizi, dəmiryolu əməkdaşlarına bu bəxtsiz insanlara bir az daha insani davranılması üçün təlimat verməyinizi və kasıblara sədəqə verməyimizə izin verilməsini xahiş edirəm...

Baş konsul Mordtmannndan, Tələt bəyə.

19 avqust 1915-ci il, Pera.

Ermənilərin köçürülməsi.

Təcili xahiş.

Katolik ermənilərin qorunacağına dair verilən bütün rəsmi sözlərə baxmayaraq bu ayın 11-də katolik rahib və İzmit erməni xalqı Koniyaya köçürüldülər. İki rahib və katolik xalqın bir hissəsi Əskişəhərdə qaldı, ancaq beş gün sonra

oradan ayrılma əmri aldılar. İki rahibin və xalqın evlərinə geri dönmələrini və ya Əskişəhərdəki katoliklər kimi azad yaşamalarını təmin etməyinizi xahiş edirəm.

Çox qısa bir zamandan sonra katolik və protestant ermənilərin qorunacağına dair verilən sözlər bu ayın 16-da İzmit yaxınlığındakı ermənilərin yaşadıkları bir kənd olan Baxçacıqdan köçürülmələri ilə nəticələndi. Bir təsadüf nəticəsində üç katolik və beş rahibə İzmit vağzalında qaldılar, yerdə qalan insanlar isə göndərildilər. İzmit stansiyasında qalan bu rahib və rahibələrin ya Baxçacığa, ya da İstanbula geri dönmələrinə izin verilməsini, göndərilən digər insanların, əgər Baxçacığa dönmələrinə izin verilməzsə, heç olmasa Əskişəhərdə qalmalarına izin verilməsini təmin etməyinizi xahiş edirəm...

(Mordtmannın 21 avqust 1915-ci il tarixli qeydi:

Bu gün Daxili İşlər Nazirliyi nəzdində (Nazir bəy və Canpolad bəy yerlərində deyildilər) göndərilən katolik ermənilərin geri gətirilmələrinə səy göstərdim. Əziz bəy bu mövzunu nazirə bildirəcək. Ancaq Əziz bəy alınan son bir qərarla Ankara və Adanadakı katolik ermənilərə verilən imtiyazların geri alındığını bildirdi.

Əskişəhər və Koniyaya göndərilənlərin və bu şəhərlərdəki toplanma düşərgələrinə yerləşdirilmiş olan katolik və protestant ermənilər barəsində Əskişəhər rəhbərliyinə və Koniya vilayətinə teleqraf çəkərək insan köçürülmələrinin dayandırılmasına, beləliklə də, indiyə qədər köçürülənlərin geri göndərilmələrini istədim). (468). Mordtmannın bu qeydində mövzunun davamının necə inkişaf etdiyi bildirilir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz rəsmi arxiv sənədində köçürülmə zamanı baş verən bəzi çatışmazlıqlar dilə gətirilir və bu çatışmazlıqlar ilə əlaqəli edilən müraciətlərdən bəhs olunur.

Bu rəsmi arxiv sənədinə ortaya belə bir nəticə çıxır: köçürülmədə çatışmazlıqlar var və bu çatışmazlıqlar rəsmi ha-

kimiyyətlərlə təmasa keçilərək bildirilir; rəsmi hakimiyyətlərin də bu görüşmələri və iddiaları ciddiyyə aldığını ortaya çıxır. Yəni ermənilərin iddia etdikləri "soyqırım" törədilməmişdir, əksinə, Osmanlı dövləti ağır vəziyyətdə olan insanlara yardım etməyə çalışmışdır. Bütün bunlar aşağıda qeyd etdiyimiz rəsmi teleqraflarla da təsdiq olunur:

"4 sentyabr 1915-ci il, Pera.

3 ədəd əlavə

Tələt bəy mənə bu ayın ikisində bu yazıya əlavə etdiyim müxtəlif teleqraf əmrlərinin almanca tərcüməsini verdi. Bu teleqrafların məzmununu erməni təqibi mövzusu ilə əlaqəli vilayət idarəçilərinə göndərilən əmrlər təşkil edirdi. Tələt bəy bu mətnləri mənə verərək mərkəzi idarə daxili bölgələrdə ermənilərə qarşı meydana gələn hadisələri bitirmək niyyətində olduğunu və köçürülmə zamanı nəzarət və qayğıları təmin etmə təşvişini isbat etmək istədi. O, bir neçə gün əvvəl də bu mövzu ilə əlaqəli bu ifadədən istifadə etmişdi: La question armenienne n'existe plus (erməni problemi yoxdur).

Birinci və üçüncü teleqrafın tarixi bilinmir, ancaq ikinci teleqraf 31 avqust ayında göndərilmişdir.

Bu mövzu ilə əlaqəli başqa raportları əlimdə gizli tutmaqla bərabər, Alman imperatorluğunun Trabzon konsul-luğundan aldığım bir raporta görə, indiyə qədər burada qorunan ermənilərin (bu ermənilər arasında Osmanlı bankının məmurları, hökumət məmurları və qadınları da olmuşlar) avqust ayının sonuna doğru gecə vaxtı köçürüldükləri və şəhərə yaxın bir yerdə öldürüldükləri bildirilirdi. Buradakı katolik patriarxlığı yolda olanlardan aldığı məlumata əsaslanaraq, Ankaradakı ermənilərin (çoxu katolik olmaqla) aralarında katolik Baş yepiskop, bəzi din adamları və rahibələrin də olduqları bir qrup insanı 30 avqust tarixində Ankarada-

dan köçürərək şəhərdən bir az uzaqlaşdıqdan sonra öldürüldüklərini bildirdi.

Son hadisələri nəzərə alaraq teleqrafların mediyaya verilməsindən hələlik qaçılmasını tövsiyə edirəm.

Hohenlohe.

(Göppertin 2 sentyabr 1915-ci il tarixli qeydi:

Erməni problemi.

Bu gün Tələt bəy əlavədə olan yazılı əmrlərini təqdim etdi. O, müharibə şəraitinə görə fürsət tapar-tapmaz əyalətlərə gedərək əmrlərinə əməl olunub-olunmadığını yoxladı. Tələt bəy bu yazılı əmrlərinin Dolci bəyə Xudavəndigar, Ankara, Koniya, İzmit, Adana, Maraş, Urfa, Halep, Zor, Sivas, Kütahya, Karasi, Niğdə, Mamuretil-Əziz, Diyarbəkir, Qarahisar, Kayseri və Ərzurum katolik yepiskoplarına bildirilməsini istədi).

ƏLAVƏ 1

Xudavəndigar, Ankara, Koniya, İzmit, Adana, Maraş, Urfa, Halep, Zor, Sivas, Kütahya, Karasi, Niğdə, Mamuretil-Əziz, Diyarbəkir, Qarahisar, Kayseri və Ərzurum vilayətlərinin idarəçilərinə:

İmperatorluq hökuməti ermənilərin yaşadıkları yerləri əvvəldən müəyyən edilən bölgələrlə dəyişdirməklə ancaq bir şeyi hədəfləyir, o da hökumətə qarşı erməni millətçiliyi istiqamətindəki üsyan və həmlələrin qarşısını almaqla ermənilərin bir erməni dövlətini qurmaq səylərini ortadan qaldırmaq olmasa belə, daha çox bunu əngəlləməkdir.

Ermənilərin köçürülməsi zamanında hər cür qorumanın və qidalanma ehtiyaclarının təmin ediləcəyi və açıqlanan bildirişə görə qalan bütün ermənilərin bugünə qədər yaşadıkları yerlərdən köçürülənlər və köçürülmə gözləyənlər xaricində əsgər ailələri, ehtiyac duyulan qədər sənətkar ilə

katolik və protestant cəmiyyətinə aid şəxslərin yaşadıkları yerlərdən uzaqlaşdırılmayacaqları bildirilmişdir. Köçürülən koloniyalara hücum edən bütün insanların, çətəçilərin və utancverici cinayət işləyən bütün məmur və jandarma mənsulblarına qarşı törətdikləri cinayətlərə görə sərt bir şəkildə cəzalandırılmaları üçün məhkəmə müddəti başlanılacaq, səlahiyyət sahibləri məsul tutulacaqlar.

ƏLAVƏ 2

II şifrəli teleqraf

16 avqust 1331 (29 avqust 1915)

Koniya vilayətində və Ereğlidə olan erməni köçərilərə çörək, zeytun təmin edilməli və paylanmalı, biskvit bişirilməlidir. Lazım olan xərclərin qarşılınması üçün bizə məlumat verilməlidir.

ƏLAVƏ 3

III şifrəli teleqraf

İzmit, Əskişəhər, Qarahisar, Xudavəndigar, Koniya, Ankara, Adana və Halep vilayətlərinin idarəçilərinə:

Bu yazı ilə sizi, hələ vağzallarda qalan və digər vağzallardan gətiriləcək ermənilərin yolçuluqlarında sıxıntıya düşməmələri üçün onları üç-dörd günə çatacaq miqdarda çörəklə təmin etmək və bu istiqamətdə lazım olan bütün tədbirləri almaqla vəzifələndirirəm.

Bu gün Daxili İşlər Nazirliyində Canpolad bəyin vəkili Əziz bəy mənə bunları açıqlamışdır:

İlk teleqraf adları çəkilən böyük əyalətlərin idarəçilərinə göndərilmişdir.

Teleqrafın bir nüsxəsini bu gün 4 sentyabr etibarilə "Hörmətli kanslerin təlimatıyla" başlığı altında qısa bir üst yazı ilə Dərziyan bəyə verilmək üçün Dolci bəyə və Erməni patriarxanasından olan Nəsliyan bəyə təqdim etdim.

Buradakı Qriqoryan erməni patriarxı təcili olaraq bu nöqtələrə diqqət etməyimizi rica edir:

Qərb vilayətlərindən köçürülən ermənilərin Pozantıdan başqa bir yerə göndərilməmələri;

əsgərə alınan ermənilərin yer dəyişdirmələrdən azad tutulmaları;

hökumətin din adamlarının və rəsmi olmayan insan və dərəcələrin yardım etmələrinə izin verilməsi;

göndərilənlərə geridə buraxdıqları əqrəbaları ilə aparacaqları yazışmalara izin verilməsi.

(Neurathın 7 sentyabr 1915-ci il tarixli qeydi:

Yuxarıdakı nöqtələr yeri gəldikdə dilə gətirilməli). (469).

Tələt paşa çəkdiyi teleqraflarda baş verən axsamaları və əksiklikləri inkar və müdafiə etmir. Əksinə, bunların aradan qaldırılması üçün lazım olan əmrləri verir və narahat olanlarla əlaqəli verdiyi əmrlərə bu yazışmalardan bir nüsxə əlavə edir.

Yaranan əksikləri və axsamaları aradan qaldırmaq üçün sistemin ən güclü adamlarından biri olan Tələt paşanın dövrəyə girməsi, hər cür qoruma və qidalanmanın təmin edilməsi, ehtiyac olan qədər sənətkar ilə katolik və protestant cəmiyyətlərinə aid şəxslərin yaşadıkları yerlərdən uzaqlaşdırılmaması, ermənilərə qarşı cinayət işləyən bütün məmur və jandarmaların işlədikləri cinayətlərə görə sərt bir şəkildə cəzalandırılması üçün məhkəmə müddətinin başlanılması və yolda qalan ermənilərin qidalanmaları və yolçuluq zamanı onların sıxıntıya düşməmələri üçün İstanbuldan əlavə pul istənməsi haqqında əmr verməsi, hətta müharibə vəziyyətinə baxmayaraq nöqsanların baş verdiyi yerlərə özünün gedib verdiyi əmrlərə riayət edilib-edilmədiyini yoxlayacağını söyləməsi, ermənilərin iddia etdikləri "soyqırım"ın olmadığını ortaya qoyur.

Aşağıda qeyd etdiyimiz almanların rəsmi arxiv sənədi

Tələt paşanın erməni əhalisinin təhlükəsizliyi üçün aldığı tədbirləri təsdiq edir:

"18 dekabr 1915-ci il, Pera.

Bu gün Anadoludan dönən Tələt bəylə ermənilərin vəziyyətini müzakirə etdim. Tələt bəy köçürülən erməni ailələrinin qida ehtiyaclarının aradan qaldırılması üçün ciddi tədbirlər almışdır. Ermənilərin can və mallarına qarşı törədilən cinayətlər sərt bir şəkildə cəzalandırılmışdır. Belə ki, bir zaman içərisində bu istiqamətdə cinayət işləyən 20 nəfər cinayətkar edam edilmişdir.

Rusiya sərhəddi və Halep ətrafında əsgəri təhlükəsizlik düşünülərək böyük həcmdə köçürülmələr olmuşdur.

Rus hökumətinin Qriqoryan erməniləri arasında sərhəd bölgələrində və Halep yaxınlığında gizli plan və ya sui-qəsd hazırlığı içərisində olduqları ortaya çıxarılmışdır. Körpü və dəmir yollarında hücum hazırlığı aparılmışdır. İzdihamlar içərisində cinayətkarları yaxalamaq mümkün olmamışdır. Suriya və İstanbuldakı ermənilər hadisələrdən xəbərdar deyillər. İndi hər hansı bir yer dəyişdirmə aparılmır və hökumət köçürülmə nəticəsində ortaya çıxan problemləri azaltmağa çalışır.

Bu gün katolik ermənilərin keçmiş patriarxı və vəkili məni ziyarət etdikdə, osmanlılara sadıq olduqlarına dair qərar verildilər və katolik ermənilərin heç bir devrimci hərəkətə qatılmadıqlarını bildirdilər. Buna baxmayaraq katolik erməni cəmiyyətinə mənsub bir çox adamın köçürüldüyünü söylədilər.

Keçmiş patriarx və vəkili, Halep və ətrafından köçmək məcburiyyətində qalan ermənilərin öz yurdlarına dönməyi ümid etdiklərini bildirdilər. Mən nazirə özlərinin devrimci olmadıqlarını isbat edən protestant ermənilərə də eyni haqların verilib verilməyəcəyini soruşdum. Nazir katolik və

protestant ermənilərin devrimci hərəkətlərə qatılmadıqlarını, çox güman ki, yurdlarına geri dönə biləcəklərini qeyd etdi. Daha sonra nazirə Anadoludakı ermənilərin təqib edilməsi almanlar tərəfindən müsbət qarşılandığına dair dediqodunu xatırlatdım. O, mənim baş vəzirlə keçirdiyim görüşlərin ardından əlaqəli bütün quruluşlara bütün dediqodu ilə mücadilə edilməsi haqqında əmr verdiyini və almanların bu iş ilə bir əlaqələrinin olmadığını, ermənilərə qarşı alınan bütün tədbirlərdən ancaq Türk hökumətinin məsuliyyətli olduğunu söylədi.

Söhbət zamanı Tələt bəy və digər yoldaşlar da, bizim bənzər bir vəziyyətdə eyni şəkildə davranacağımızı, Almaniya meydana gələcək bənzəri bir üsyan qarşısında şiddət uyqulayaraq basdıracağımız kimi maraqlı bir fikrin hakim olduğunu anladım. Bu söhbətdə günahkarları yaxalamaq üçün günahsızın zərər çəkməməsi və ancaq isbat olmuş cinayətlərin cəzalandırılması istiqamətində anlayışsız hərəkət və fikirlərə hey rast gəldim. Mən nazirə bizim bənzər bir vəziyyətdə belə davranmayacağımızı və yalnız cinayətkarları cəzalandıracağımızı bildirdim.

Müxtəlif mənbələr mənim hüriyyəti əlində tutan türklərə etdiyim ilk xəbərdarlığımın təsirli olduğunu bildirdi. Artıq mən erməni təqibilə əlaqəli yeni şikayətlər alana qədər bu mövzunun üzərinə çox getməyəcəyəm, çünki həddindən artıq müdaxilə etmək təsir gücünü azaldır. Ancaq lazım olduğunu gördüyüm zaman bu mövzuya yenə müdaxilə edəcəyəm.

METTERNİCH" (470).

Səfir Volf-Metternichin teleqrafında Tələt paşanın ermənilərin ehtiyaclarının qarşılınması üçün geniş ölçüdə tədbirlər aldığını və düşmənlə əməkdaşlıq etməyən katolik və protestant ermənilərin köçürülmə xaricində tutulmasını

bildirməsinin əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Çünki "soyqırım" törətmək istəyən dövlətin "soyqırım" törədəcəkləri zaman, yox etmək istədikləri insanların rahat olmalarını, qidalanmalarını və sağlamlığını düşünməz, o insanlarla pis davrananları edam etdirməz. Heç şübhəsiz, ermənilərin "soyqırım" deyə adlandırdıqları "köçə zorlama" qərarının alınmasının tək bir səbəbi vardı, o da Vətənə sədaqət idi...

İndi isə "Böyük Sovet Ensiklopediyası"nın 1926-cı il tarixli nəşrinin "Erməni məsələsi" bölümünü qısaldılmış şəkildə oxumağa davam edək: "...Bu müharibə səbəbilə ermənilər Şərqi Anadolunu tərk etmək məcburiyyətində qaldılar. Bu müharibədə 300 min erməni öldürüldü, 300 mini də Mesopotamiya yollarında öldü, 200 min erməni Rusiyaya qaçdı, 400 mini isə islamı qəbul etdi. Beləcə, Türkiyə Ermənistanı ermənisiz qaldı.

Rusiyada baş verən 1917-ci il fevral devrimi erməni məsələsində yeni bir səhifə açdı. Qafqaz il boyunca Rusiya ilə əlaqə qurur Petroqraddan idarə olunurdu. Bununla birlikdə Qafqazda milli burjuaziya partiyaları inkişaf edirdi (Gürcü menşeviklər, müsavətçilər və daşnaklar). 1917-ci ilin yayında Tiflisdə keçirilən kəndli qurultayında ermənilərə qarşı gürcü-müsəlman bloku quruldu.

1917-ci ilin oktyabr ayında daşnakların idarəsi altında Erməni milli konfransı keçirildi. Bu konfransda Ermənistan ilə Rusiya arasındakı əlaqələr ələ alınmış, I Dünya müharibəsində Rusiya tərəfindən işğal edilən Şərqi Anadoludakı Türkiyə torpaqlarının Rusiyanın əlində qalması tələb edilmişdi. Eyni konfransda Erməni Milli Mərkəzi və 15 nəfərdən ibarət olan Milli Şura qurulmuş və bu şuranın mərkəzi Tiflis şəhərinə daşınmışdı.

1917-ci il oktyabr devrimindən sonra üç milləti birləşdirən Qafqaz Birliyi quruldu. Yenidən erməni-türk çatışmaları başladı. Bu çatışmaların nəticəsində Qafqaz Birliyi dağılıb

üç respublikanın ortaya çıxmasından sonra Ermənistan 1918-ci ilin iyun ayında Türkiyənin bütün tələblərini qəbul etdi. Ermənistan ərazisi İrəvan və Eçmiədzindən əmələ gələn bölgəni əhatə edirdi. Burada cəmi 400 min nəfər yaşayırdı.

I Dünya müharibəsinin nəticələri erməni burjuaziyası üçün yeni və geniş imkanlar yaratdı. Ermənilər o zaman qalib dövlətlərə "lazım idi": birincisi, Kilikiyada Türkiyəyə qarşı; ikincisi, Qafqazda Sovet Rusiyasına qarşı lazım idi. Beləcə, erməni məsələsi yeni və daha böyük əhəmiyyət daşımağa başladı. Buna görə də "qalib dövlətlər" öz "erməni bazalarını" ən təhlükəli saydıqları Sovet Rusiyasına qarşı silahlandırdılar.

Daşnakların Erməni Respublikası Türkiyə ilə Rusiyadan, Qars şəhərini və XVIII əsrdə İrəvan qəzasından qəsb olunmuş torpaqlar ilə digər yerləri Ermənistana qatdı. Lakin ermənilər bu torpaqları kifayət qədər görmədilər və Gürcüstandan Ahılkələk və Borçalını, Azərbaycandan Qarabağ, Naxçıvan və Gəncə şəhərinin cənub bölgəsini tələb etdilər. Ermənilər ingilislərin Qafqazı işğal etdikləri zaman bu torpaqları zorla almaq istədilər. Bu hadisə Gürcüstanla (5 dekabr 1918-ci il), xüsusilə də Azərbaycanla uzun və qanlı döyüşlərə yol açdı. Nəticədə, bu bölgənin əhalisi təxminən 20-30 faiz azaldı. Bəzi yaşayış yerləri döyüşlər nəticəsində yox oldu.

Bununla yanaşı Ermənistan Respublikası Türkiyə sərhədində (Oltu-Sarıqamış bölgəsində) kürdlərin hücumuna da məruz qalırdılar. İngilis işğalçıları ermənilərə o qədər də dəstək vermirdilər. O zaman ingilislər bütün güclərini Sovet Rusiyasına qarşı istifadə edir, Belorusiya ordusunu dəstəkləyirdilər. Digər tərəfdən daşnaklar da Sovet Rusiyasına qarşı Denikin ordusunu dəstəkləyirdilər. Bir erməni siyasətçisi Ermənistan Respublikasının Denikin ordusunun 7-ci

piyada korpusu olduğunu söyləmişdir.

1919-cu ildə İngiltərə ilə İranın anlaşmasından və İstanbul işğalından (16 mart 1920-ci il) sonra Orta Şərqdə ingilislərin vəziyyəti daha da sağlamlaşdı. İngilislər ermənilərə qarşı soyuq və məsafəli durmağa başladılar. 1920-ci ilin aprel-may aylarındakı San Remo konfransında erməni məsələsi Qərbi Avropa imperialistlərindən Amerika imperialistlərinə dövr edildi. Cəmiyyət-i Akvamın Yüksək Konseyi, "Ermənistan yardımsız ayaqüstə dura bilməz" qərarı aldı. Başqan Vilson Cəmiyyət-i Akvamda alınan qərara görə yeni Ermənistanın sərhədlərini müəyyən etdi. Vilsonun qərarına görə Ərzurum və Trabzonun böyük bir hissəsi, Bitlis və Van tamamilə Ermənistana verilmişdi. Ermənistanın ümumi sahəsi 30.000 mil. kv, dəniz sahili 150 mil idi. Lakin Amerikalı siyasətçilər başqanlarına nisbətən daha oyanıq çıxdılar. Onlar erməni mandatının neçəyə mal olacağına hesabını apararaq, əslən Avropa mənşəli olan "erməni məsələsi"ni Amerika sərmayəsinə uyğun görməyib Senatın iclasında səs çoxluğu ilə bu mandatı geri çevirdilər. Beləcə, daşnakların Ermənistan Respublikası sahibsiz qaldı. Qərbli imperialistlər gücsüz və təxrib edilmiş Ermənistanı bir daha tərk etmiş oldular.

Eynisini ermənilərə 1919-cu ildə Kilikiyanı işğal edən fransızlar da etdilər. Bu məhsuldar bölgə XI-XIV əsrlər arasında kiçik erməni krallığı olduğuna görə, əhalisinin 33 faizi ermənilərdən ibarət idi və 1915-ci il təzyiqlərindən sonra bura çox sayda mühacir gəlmişdi. Türk millətçiləri fransızlara qarşı əsgəri hərəkət başladıldıqları zaman, fransızlar erməniləri himayə altına alıb müstəqil bir dövlət quracaqlarını vəd etdilər və onları üsyan edən müsəlman əhaliyə qarşı verilən cəzaları yerinə yetirməklə vəzifələndirdilər.

1920-ci ildə Ankara hökuməti Kilikiyaya əsgəri qüvvə sөvq etdi. Bunlar fransızları dəniz sahilində sıxışdırdılar,

bəzi erməni kəndlərinə hücum etdilər. 16 minə yaxın insan öldü. Çarəsiz qalan ermənilər Fransanın himayəsində müstəqil bir Ermənistan elan etdilər və hökumət təşkilatlarını və 10 min nəfərlik bir "erməni milis gücü" qurdular. Bəzən bacarıqlı, bəzən də bacarıqsız olan fransızlar dəniz sahilinə çəkildilər və Türkiyə ilə sülh müqaviləsi imzalamaq istədilər. Öz talelərinə tərk edilən ermənilər Xadcin ilə Zeytun qalalarında türklər tərəfindən mühasirə altına alındılar və güclü döyüşlər nəticəsində yox edildilər. Ölülərin sayı təxminən 20 min idi. 1921-ci ildə Fransa Türkiyə ilə sülh müqaviləsi imzalayıb Kilikiyadan vaz keçdi. Beləcə, iki erməni bazasından biri yox oldu.

Erməni məsələsi Qafqazlara daşındı, çünki burada bütün "uca erməni" ümidlərinin boşa çıxmasına baxmayaraq, daşnaklar tərəfindən millətçilik siyasəti aparılırdı. Onların vəziyyəti Ermənistanın Sovet Rusiyası ilə qonşu olduğuna görə, təhlükəli olmağa başlamışdı. Daşnakların terrorist rejimindən, qırğın və döyüşlərdən yorulan, aclıq və yoxsulluq içərisində qalan xalq Sovet iqtidarına müsbət baxırdı. Sovetlərin Bakıda iqtidara gəlmələrindən üç gün sonra Ermənistanın bir neçə yerində üsyanlar baş verdi. Lakin bunlar daşnaklar tərəfindən mərhəmətsizcə basdırıldı.

Digər tərəfdən 1920-ci ildən bəri Ankara hökuməti ilə Sovet Rusiyası arasındakı dostluq əlaqələri daşnaklar tərəfindən pozulmağa çalışıldı. O zaman daşnaklar bu iki dövlət arasındakı strateji nöqtələrdə ikisinə də düşmən olaraq dururdular.

Daşnaklar Ankara hökumətinin qərbdəki yunan-ingilis cəbhəsindəki məşğuliyyətindən faydalanıb Türkiyənin sərhəddini təhlükəsiz hala gətirmək istədilər. Sovet Rusiyası işğalçı bir siyasət izləmirdi. Sovet Federasiyasına girmək istəyən Qarabağ və Naxçıvan kimi bölgələrin bu qərarına daşnaklar etiraz etmədilər. Ancaq bu bölgələrdə partizan hərə-

katının başladılması haqqında daşnaklar gizli bir qərar aldılar. Onların bu hərəkəti 1920-ci ilin sentyabr ayında başladı. İngilislərdən silah alan daşnaklar Qars və İrəvanın hər tərəfində müsəlman əhaliyə qarşı qırğın törətdilər. Şuragəl, Şərrur-Daralagöz, Kağızman, Sürməli, Qaraqurd, Sarıqamış bölgələrinin külünü göyə sovurdular. Beləcə, "cəbhə arxasında təhlükəsizliyi təmin etmiş" oldular.

Türklər ermənilərin bu hərəkətinə şərq ordusunun qarşı hücumuyla cavab verdilər. İrəvan hökumətinin əsgəri güvələri dağıldı. Türklər Aleksandropolu (Gümrünü) ələ keçirdilər. Erməni hökumətinə inanılmaz dərəcədə ağır şərtlər qəbul etdirərək sülh müqaviləsi imzalatdılar. Ermənilər türklərin əllərindəki torpaqların hamısını itirdilər. Üstəlik, 8 top, 8 avtomat tüfəngli 1.500 nəfərlik əsgəri qüvvədən daha böyük əsgəri qüvvəyə sahib olma haqqından məhrum oldular. Ermənistan xalqı bu sülh müqaviləsində daşnak iqtidarını yıxıb yerinə Sovet iqtidarını gətirməklə cavab verdi (dekabr 1920-ci il). 1921-ci ildə imzalanan türk-rus müqaviləsi Gümrü sülh müqaviləsini ləğv etdi və Ermənistanın Türkiyə ilə olan bugünkü sərhədlərini müəyyənləşdirdi.

Bu andan etibarən, yəni erməni xalqının yeni bir dövlət həyatına başlaması ilə erməni məsələsi bərtərəf edildi deyilə bilər. Qərbi Avropa imperializmi, Ermənistan sovetləşdikdən sonra da, Lozanna konfransı zamanı erməni məsələsini qurdalamağa başladı. "Erməni yurdu" qurma layihəsi irəli sürüldü, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının himayəsi altında olacaq bir "Milli azlıqları qoruma komitəsi"nin İstanbulda təşkil edilməsi istəndi. Ancaq bütün bunlar türk nümayəndələrini Musul probleminə kompensasiya verməyə zorlamaq üçün edildiyinə görə, bu məsələ öz-özündən həll oldu. Çünki lazım olan kompensasiya verilmişdi..." (471).

İndi isə Daşnaksütyun haqqında erməni O.A.Arutunyanın dilindən dinləyək:

"1905-ci ildə Bakıda törədilən "qardaş" qırğını silahlı daşnak çətələri tərəfindən davam etdirildi. Daşnaklar "Öldürə bildiyin qədər öldür, qarət et, kimsəyə yazığın gəlməsin" şüarıyla azərbaycanlıları yox etmək üçün kampaniya başladılar. Onlar erməni kəndlərinə dağılaraq qətlə çıxışları etdilər, əməksevər kəndliləri əllərində silah ermənilərin "qürurunu və həyatını qorumağa" çağırtdılar. Daşnaklar silah barəsində heç bir yoxluq çəkmədilər. Çünki onlar Vorontsov-Daşkovun xüsusi icazəsi ilə erməni yepiskopları Xoren və Suren tərəfindən azərbaycanlılara qarşı silahlandırılmışdılar. Daşnak banditləri qarət etdilər, sivil xalqı öldürdülər, onların kəndlərini atəşə verdilər. Bu cür hadisələr bitdikdən sonra erməni xalqının "xilaskarları" evlərinə geri döndülər və "zəfərlərinin" şərəfinə şənliklər təşkil etdilər.

Daşnak çətələri kəndlilərin üzərində ağır bir yük olmuşlar. Mən kənd yerlərində olmuş və kəndlilərdən qaniçən daşnak komandanlarının fəaliyyətləri haqqındakı yanıqlı-yanıqlı danışqlarını dinləmişdim: "Onlar insanda nə rahatlıq, nə də hüzur buraxırdılar. Biriləri gedir, digərləri gəlir, hamısını yedirt, yatmağa yer tap, atlarına arpa və quru ot ver... Yaxşı, artıq evə getmənin zamanı gəlmədimi?" – deyirdilər kəndlilər. Kəndlilərin belə bir "küstaxlığına" küskün bir səslə bu cavabı vermiş çətəbaşı: "Siz bizə möhtaçsınız." "Nəyə görə?" – sormuş kəndlilər. "Çünki biz sizin həyatınızı və varlıqlarınızı qurtarıyıq. Əgər biz olmasaydıq, azərbaycanlılar gələr, hamınızı doğrayardılar, evlərinizi yandırar, heyvanlarınızı oğurlayardılar" – demişlər. "Biz azərbaycanlılarla uzun zamandır dostcasına yaşayırıq. Bizim cəmiyyətimiz onlardan deyil, sizdən qorxur" – deyə qarşılıq vermiş kəndlilər.

Çətə başçıları təhdidlə kəndlilərdən pul və ərzaq alırdılar. Silah satın almaq bəhanəsilə xalqdan zorla pul toplanması 1907-ci ilə qədər davam etmişdir. Bölgənin kəndliləri,

bu çətəçilərin aldatmacalarına və təcavüzlərinə artıq dözə bilmirdilər. Hamısını kənddən qovdular: "Sizi və atlarınızı kifayət qədər bəslədik. Yoxsulluq içərisində yaşayarkən sizə ağır xəraclar verdik. Bizi yoxsulluğumuzla və ailələrimiz üçün hiss etdiyimiz qayğılarla baş-başa buraxın" – dedilər. Mauzeristlərin təhdidləri boşa çıxdı. Çünki daşnak qanıçənləri tərəfindən bütünlüklə qarət edilən və bezdirilən kəndlilər sadəcə onlara yardım etməyi rədd etmədilər, bu daşnak sürülərini kəndlərdən qovdular.

Macəraçılardan, qatillərdən və canilərdən əmələ gələn mauzerist daşnaklar hər zaman mauzerlərini bir insanı öldürmək üçün hazırlayırdılar. Bir dəfə Dalar kəndində daşnaklar tərəfindən keçirilən bir iclasda "milli qəhrəman" mərtəbəsindən çıxış edən Sumbat, müxtəlif bəzəmələrlə "zəfərlərindən" bəhs etməyə başladı və bir bölgədə tək-tük qalmış ermənilərin həyatı üçün təhlükə yaradan azərbaycanlıları necə yox etdiklərini anlatdı. Şans əsəri o iclasa mən də qatılmışdım. Cəsarətimi topladım və açıqdan-açığa Sumbata qarşı çıxdım. Ona azərbaycanlıların ermənilər üçün təhdit olmadıqlarını öfkə ilə anlatdım. Sözlərimi tamamlaya bilmədən Sumbat mauzerini çıxartdı və məni nişan aldı, amma mənim şansım o anda yanında duran məktəbli dostum müəllim Haçik mauzeristin qolunu tutdu və "bolşevikin" haqqından gəlməsinə izin vermədi. Bizim bölgənin daşnakları və çətəçiləri mənə bu adı taxmışdılar..." (472).

İndi də Rusiya Xarici İşlər Naziri Sazanovun 14 iyun 1916-cı il tarixində Qafqazın ümumi valisi Qrandik Nikolay Nikolayeviçə yazdığı məktubu oxuyaq:

"14 iyun 1916-cı il.

Şərqi Anadolunun böyük bir hissəsinin işğalımız altında olduğunu nəzərə alaraq Rusiyaya birləşdiriləcək yerlərin gələcəkdəki idarəsi üçün indidən tədbir almaq məcburiyyətindəyik.

Anadolunun müttəfiqlərə paylanması üçün davam edən müzakirələr tezləşdirilir. Rus hökuməti Rusiyaya birləşdiriləcək torpaqların necə idarə ediləcəyini təsbit etmək üçün bir komissiya qurmuşdur. Bu mövzuda ən çətin məsələ Ermənistan məsələsidir. Müttəfiqlərlə aramızda bağlanan müqaviləyə görə, Ermənistanın çox hissəsi Fransanın himayəsi altına girəcəkdir. Buna görə, bu məsələ keçmişdəki qədər Rusiyanı maraqlandırmır.

Erməni məsələsini incələyərkən iki mühüm nöqtənin nəzərə alınması lazımdır:

1. Rusiyanın himayəsi altında müstəqil Ermənistanın qurulması. (Bu fikir erməni millətçiləri tərəfindən çətinliklə müdafiə edilmişdir).

2. Ermənilərin yerinə yenə müsəlmanları yerləşdirmək.

Mənim fikrimə görə rus hökuməti bu iki nöqtəyə də şiddətlə qarşı çıxmaldır. Çünki müstəqil və Böyük bir Ermənistanın qurulması Rusiyanın mənfəətinə və xarici siyasətinə tamamilə uyğun deyildir. Bundan əlavə, ermənilər bu bölgədə heç bir zaman çoxluq təmin edə bilməmişlər. Beləliklə, istənilən şəkildə bir Ermənistanın qurulması azlıq çoxluğa hakim bir vəziyyətə gətirmək olacaqdır. Belə bir vəziyyəti yaratmaq Rusiya üçün heç bir zaman əlverişli olmaz.

SAZANOV"

Sazanovun bu məktubuna Qrandik Nikolay Nikolayeviçin verdiyi cavab belədir:

"3 iyul 1916-cı il. No: 21083

14 iyun tarixli məktubunuzu aldım. Düşüncələrinizə tamamilə qatılıram. Mənim fikrimə görə Rusiyanın sərhədləri içərisində bir erməni məsələsi olmamalıdır. Bu məsələdən bəhs edilməsinə belə icazə verməmək hər bir rusun vəzifəsidir. Ermənilər ümumi valisi olduğum Qafqazda erməni

məsələsi ilə məşğul olmurlar, çünki buradakı ermənilər müsəlmanlardan, gürcülərdən və rusalardan tamamilə fərqsizdirlər, eyni hüquqa sahibdirlər. Belə bir vəziyyətdə ermənilərin ayrıca imtiyaz istəmələrinə qətiyyətlə icazə verilməyəcəyi təbiidir. Bu siyasəti Rusiyaya bağlanacaq Türkiyənin şərq vilayətlərində də eynilə tətbiq edəcəyəm.

Müstəqil Ermənistan gəldikdə isə, Rusiya bu fikri qətiyyətlə müdafiə edə bilməz. Çünki müstəqil bir Ermənistan gələcəkdə Rusiya üçün böyük bir təhlükə təşkil edə bilər. Buna qarşılıq işğal etdiyimiz yerlərdəki erməni məktəblərinə dini və digər müəssisələrə xüsusi imtiyazlar vermək olar. Bu münasibətlə bunu da əlavə etmək istərəm ki, Qafqaza sığınmış erməni mühacirləri dərhal vətənlərinə qayıtmaq üçün indidən tədbir almaq məcburiyyətindəyik. Beləcə, mühacirləri keçindirmək üçün sərf edəcəyimiz pulu qorumuş olacağıq.

NİKOLAY NİKOLAYEVIÇ

13 yanvar 1918-ci ildə "Pravda" qəzeti Petroqradda Stalinin imzası ilə belə bir məlumat dərc etmişdir:

"13 nömrəli dekret" olaraq bilinən bu sənəddə Rusiyanın erməniləri silahlandırdıqdan sonra türk torpaqlarından çəkilməkləri bildirilirdi: "Türk Ermənistanı sərhədlərindən əsgəri hissələrin çəkilməsi və dərhal bir erməni milisi qurulub orada can və mal güvənliyinin təmin edilməsi..." deyilirdi. Bu açıqlama, Şərqi Anadolu müsəlmanlarını silahlı ermənilərə təslim etmək mənasına gəlirdi. (473).

4 yanvar 1919-cu ildə İrəvan quberniyasındakı azərbaycanlıların Azərbaycan Milli Məclisinin rəisinə yazdıqları məktubun qısa məzmunu:

"Azərbaycan Milli Məclisi rəisinin nəzərinə.

İrəvan quberniyası müsəlmanlarının əlavədə imzaları olan nümayəndələrindən məlumat.

1917-ci ilin dekabr ayından 1918-ci ilin iyun ayına qədər İrəvan quberniyasında erməni qoşunları tərəfindən 200-dən artıq müsəlman kəndləri atəşə verilib tar-mar edilmişdir. Buraların əhalisi isə qismən qətl edilib, qismən də dağlara qaçıb oralarda soyuq və aclıqdan tələf olmuşlar. İrəvan quberniyasının müsəlmanlarla məskun olan Sürməlidən, Eçmiədzin, Şərur və Naxçıvan qəzalarının bəzi hissələri Osmanlı ordusu tərəfindən işğal olunduqdan sonra buralarda yaşayan ermənilər yeni təşkil olunmuş erməni respublikasına hicrət etmişlər. Digər tərəfdən, osmanlıların işğal etdikləri mahallara 100-ə qədər müsəlman İrəvan quberniyasının başqa yerlərindən köçmüşlər. Bunları bu hicrətə məcbur edən 80-dən artıq müsəlman kəndlərini atəşə verib talan edən ermənilər olmuşlar. Bu minval ilə burada ancaq müsəlmanlardan əmələ gələn bir mahal törəmişdir. Müstəqil bir hala gəldikdən sonra müsəlmanlar burada özlərinə bir hökumət təşkil etməyə müvəffəq olmuşlarsa da, özlərini həmişə Azərbaycanın ayrılmaz bir parçası saymaqla bərabər ancaq bunu arzu etmişlər ki, gələcəkləri və taleləri ümumsülh konfransında həll oluncaya qədər asayışda yaşamalarına mane olmasınlar. Hal-hazırda erməni qoşunları Sürməli qəzasını tamamilə İrəvan, Şərur, Eçmiədzin qəzalarının müsəlmanlar ilə məskun məhəllələrini işğal edib Naxçıvana tərəf irəliləyirlər. Ermənilər bu hərəkət nəticəsində yerli müsəlmanları qismən öldürüb, qismən də kəndlərindən çıxıb dağ-daş aşaraq İrana hicrət etmək məcburiyyətinə buraxmışlar. Belə sui-rəftardan müsəlmanların məhv olmaları şübhə xaricindədir. Zor gücü ilə müsəlmanlardan təmizlənmiş məhəllələrə Osmanlı Ermənistanından fərər etmiş erməniləri yerləşdirir, İrəvan quberniyasının bəzi məhəllələrinin tamamilə müsəlmanlarla məskun olduğu və bu məhəllələrin tarixi və hər şeyi ilə Azərbaycanın ayrılmaz bir parçası olduğunu nəzərə almayaraq zor gücü ilə bu məhəllələri

müsəlmanlardan təmizləyib, onların yerlərinə erməni mühacirlərini oturtmalarını qeyri-viddani və qeyri-qanuni hesab edirik. Biz, imzaları əlavədə qeyd edilən İrəvan müsəlmanlarının nümayəndələri olaraq bu məsələnin həllini sülh konfransına buraxıb, cənab rəis, İrəvan müsəlmanlarının mövcudiyətinin hifzi üçün bütün tədbirləri almağınızı zati-alinizdən acizənə rica edirik.

4 yanvar 1919-cu il." İMZALAR

2 mart 1919-cu ildə Ermənistan Kommunist Partiyasının birinci konqresə təqdim etdiyi rapordən:

"Burjuaziya millətçisi partiyalar, millətlərin öz talelərini təyin etmək haqqından istifadə edərək yıxıcı siyasətlərini gücləndirirlər. Onlar qaranlıq milli ehtiraslarını şişirdir və millətlərin öz talelərini təyin etmə haqqı bəhanəsilə bütün ölkəni milli çatışmaların arenasına halına gətirirlər..."

Qarşı inqilabın gizli siyasəti, xüsusilə erməni-tatar (azəri) əhalisinin birlikdə yaşadıkları yerlərdə çox ağır şərtlər ortaya qoymuşdur. Bir tərəfdən erməni burjuaziyasının partiyası Daşnaksütyun, digər tərəfdən də müsəlman (Azərbaycan) bəylərinin partiyası Müsavat qətləli çağırılar edirlər. Bu şeytanların təhrik etdikləri ermənilər müsəlmanları, müsəlmanlar da erməniləri kəsib-doğrayırlar. Qardaş-qardaşa qır-dırırlar...

Bu fitnə-fəsad siyasəti fəhlə kütlələrə acı bir şəkildə əks olundu. Oyanan müsəlman (azəri) kəndlilər və inqilabçı sıralara yaxınlaşan erməni fəhlə kütlələri, fikirlərini dəyişdirdilər və özlərini dost göstərən şeytanların əlində kor bir silah halına gəldilər. Şeytanlar isə mənfəətlərini öz aralarında anlaşımaz iki düşərgədə uyğun bir şəkildə bölüşərək iki ayrı salonda oturdular və özlərinə ziyafət çəkдилər. Şərabla dolu bardaqlarını çınlatırkən, erməni və müsəlman kütlələrin qanlarını içdilər, vücutlarını gəmidilər. Şərabdan və qan-

dan sərxoş olub şeytani gülümsəmələrilə eyni zamanda ayrı-ayrı yerlərdə bir ağızdan hayqırdılar: "Böl və idarə et!..."

Türkiyə erməniləri daşnakların uzağı görə bilməyən və macəraçı siyasətləri nəticəsində 300 ilə 500 min arasında qurban verdilər. Daşnaklar nəyin uğrunda ermənilərin təmizlənməsinə yol açdılar? Ermənilərin soysuzlaşmış partiyası, Ermənistanın "azad" mədəni ocaqlarını və zənginliklərini erməni burjuaziyasının malı halına gətirmənin xəyalını qurdu. Erməni, fəhləsiz Ermənistan! Bu, erməni burjuaziyasını, daşnakları və ermənisevər ingilis və amerika imperia-listlərini heç bir şəkildə qayğılandırmadı. Erməni burjuaziyasının sərmayəsi, Avropa dövlətlərinin himayəsində olduqca güclənmişdi. Erməni kapitalistlərin fiziki varlıqları hər şərt altında təhlükədə deyildi.

Erməni burjuaziyası nə qədər qorundusa, nə qədər cib-lərini doldurdusa Daşnaksütyun o qədər erməni fəhlə kütlələrinin qanını içdi... Şübhə yoxdur ki, parıldayan ingilis qızilları yaltaqların gözlərini kor edir. Ancaq ingilis imperia-listləri, erməni fəhlələrin son tikəsini də əlindən almaqdan geri durmur, erməni xalqını aclığa və xəstəliklərə tərk edirdilər. Bunu son gələn xəbərlər, hətta millətçilərin mənbələri doğrulayır.

On minlərlə erməni aclıqdan və xəstəlikdən ölür... Tərk edilmiş cəsədlər küçələrdə çürüyür. Nə toplayan var, nə də basdıran. Amma "insancıl ingilislər," "şanlı müttəfiqlərimiz" duymazlıqdan gəlirlər...

AYKUNİ

3-cü kommunist internasional deleqatı,

Ermənistan Kommunist Partiyası

Mərkəzi Komitəsinin üzvü" (474).

Daşnak Ermənistanı Hərb Qərargahının Başqanı Zinkeviçin 17 avqust 1919-cu il tarixli raportundan:

“Müstəqilliyin məqsədi bütün erməni millətini yəhudilər kimi dünyadan silinmələrini əngəlləmək üçün bir yerə toplamaqdır. Buna görə, müsəlmanlardan təmizləndirilmiş bir sahəyə ehtiyac vardı, bizi qoruyacaq və gələcəyin Ermənistanının iqtisadiyyatını şahlandıracaq bir hamiyə ehtiyac vardı. Rusiya elə bir ölkədir ki, burada bütün millətlər bərabərdir – ermənilərin, tatarların (azərilərin) köçürülmələrinə yol verilməz. İqtisadi yardıma gəldikdə isə Rusiya bunu ancaq 15 il sonra edə bilər...” (475).

İndi də Sovet İttifaqının tanınmış liderlərindən olan A. Mikoyanın 1919-cu il dekabr ayında V.Leninə təqdim etdiyi raportundan bəzi bölümləri oxucularımızın nəzərinə çatdırmağa çalışacağıq:

“1. Bu günə qədər partiyamızın mərkəzi təşkilatları, nümunə olaraq gürcü məsələsindən və ya Qafqaz millətlərinin məsələlərindən erməni məsələsinə xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Bu əhəmiyyət ermənilərin müharibədən əvvəlki vəziyyətindən və Türkiyə Ermənistanı ilə əlaqəli məsələlərdən əmələ gəlmişdir. Müharibədən sonra əmələ gələn vəziyyətdə erməni məsələsi ilə əlaqəli siyasətlərin əsassız, yanlış və hətta dünya devriminin və imperializmə qarşı müharibənin mənfəətləri baxımından çox zərərli olduğu ortaya çıxmışdır.

2. Əgər müharibəyə qədər ermənilər Türkiyə Ermənistanında əhalinin çoxunu təşkil etsəydilər, hətta bir çox yerlərdə çoxluqda olsaydılar və müharibəni milli qurtuluş adına Türkiyənin feodal-təhkimçi rejiminə qarşı aparmış olsaydılar, yenə də tam ədalətlə olmasa da, devrimci bir təsir olaraq yozula bilərdi. Ancaq müharibə zamanında və sonrakı müşahidələrimiz tamamilə bunun əksi istiqamətindədir.

3. Erməni şovinistlər imperialist müttəfiqlərin və qatı mürtəcə General Denikinin dəstəyinə güvənərək Qara dənizdən Aralıq dənizinə qədər yeddi vilayəti əhatə edən tarixi sərhədlər içərisində xamxəyal olan, “Böyük Ermənistan”

qurma fikrinə qapılmış vəziyyətdədirlər. O bölgələrdə ermənilərin olmaması və əsasən müsəlmanların varlığı bunları utandırmır. “Böyük Ermənistan” əhalinin çoxuna əsaslanaraq qurula bilməz. Ancaq imperialist silahların gücü ilə axıdılacaq qanlı və “Ermənistanın günahlı ünsürlərdən,” – müsəlmanlardan “təmizlənməsi” yolu ilə mənimşədiləcəkdir. Belə bir cəhənnəmi yaratma, belə bir kabus və təcavüzü həyata keçirmə proqramı ən yaxşı və ən sadıq agentləri olaraq gördükləri ermənilərdən istifadə edib Türkiyəni qarət etmək və maddi kapitallarını dəyərləndirəcəkləri bir bölgə halına gətirmək istəyən imperialist müttəfiqlər tərəfindən gücləndirilərək müdafiə edilir.

4. Kommunist partiyası bu proqramı, “Böyük və müstəqil Ermənistan” fikrini dəstəkləyə biləmi? Şovinistlər bizə deyirlər ki, müstəqil Türkiyə Ermənistanının rədd edilməsinin mənası türk despotlarının və cəlladlarının yanında yer almaqdır, erməniləri yox edənlərin planlarını və ümidlərini doğrultmaq və ermənilərin öz talelərini müəyyən etmək haqlarını ortadan qaldırmaqdır.

Partiyamız günahsız erməni qurbanları üçün səmimi bir şəkildə kədərlənərkən, erməni millətçilərinin və imperialist müttəfiqlərin düşüncələrinə qatıla bilməz və erməni şovinistlərin adından minlərlə günahsız qurbanın və qula çevrilmiş Türkiyə yoxsullarının cəlladı ola bilməz. Partiyamız “böyük” ya da “kiçik” Türkiyə Ermənistanı deyər hər hansı bir iddianı dəstəkləyə bilməz. Millətlərin öz talelərini təyin etmə haqqı bizim üçün tarixi deyil, real bir haqdır.

5. Erməni məsələsində keçmiş düşüncəmizi davam etdirmənin, müstəqil Türkiyə Ermənistanını dəstəkləmənin mənası, erməni şovinistlərin qarətçi planlarına qarşı üsyan bayrağını qaldırmış, bir dəniz kimi qabaran Anadolu müsəlman əhalisini imperializmə qarşı tormozlamaq deyil, daxili siyasi inkişafı və Türkiyənin müsəlman xalqları arasındakı

sinfi ayrılığı durdurmaq olar.

6. Bu baxımdan Sovet Rusiyasının Türkiyə Ermənistanının öz taleyini təyin etmə haqqının olduğunu bildirməsi heç bir müsbət nəticə ortaya qoymamış, ciddi bir səhv olmuşdur. Bu bildiriş sadəcə Türkiyə müsəlmanlarını deyil, Qafqaz müsəlmanlarını da Rusiyaya qarşı üsyana qaldırmışdır. Sovet iqtidarı erməni xalqının bütün liderlərini qanunən tanımışdır. Müsəlmanlara gəldikdə isə, susaraq onların gözündə erməni şovinistlərin tərəfində və müsəlmanların qarşısında olduğu görüntüsünü vermişdir. Qafqazda az sayda erməni qrupunun olmasına baxmayaraq bildirişin elan edildiyi gündən bu görüntüyə sahibdik. Bu səhvi düzəltmək üçün gec qalınmışdır. Ancaq erməni məsələsində ən qısa zamanda yeni bir doğru istiqamət müəyyən etmək şərtidir. Bunlar qəbul edilməlidir:

a) erməni milli hərəkəti dialektik inkişaf nəticəsində azadlıq əvəzinə irticaçı vəziyyətinə düşmüşdür; ciddi olaraq işğalçı "imperialist" bir hərəkət halına gəlmişdir;

b) partiyamızın Türkiyə Ermənistanı fikri və ümumi olaraq "Böyük, birləşmiş və müstəqil Ermənistan" uğrunda qətiyyətlə mübarizə etməsi zərərli, qeyri-qanuni və geriləyici bir xamxəyaldır;

c) ermənilər məsələlərinin ən önəmli hissəsi olan Türkiyə Ermənistanı məsələsini itirməklə, keçmiş tarixi əhəmiyyətini itirmişlər; Avropanın beynəlxalq məsələsi olmaqdan çıxıb, Qafqaz Ermənistanı erməni kütlələrilə məhdud, azad, eynilə gürcü və azəri məsələlərində olduğu kimi rus məsələsi halına gəlmişdir.

7. Qafqazda qalan Türkiyə erməni köçərilərlə əlaqəli olaraq görüləcək tək bir iş vardır ki, o da bugünkü Qafqaz Ermənistanında Sovet iqtidarı qurulduqdan, Böyük Ermənistan fikri rədd edildikdən, köçərilərin türklərə qarşı daşyonmağa son vermələrindən, Ermənistandakı müsəlmanları

təqib siyasətindən həmişəlik vaz keçmələrindən, müsəlman kütlələrində güvənin hakim olmasıyla türk xalqı ilə yaxşı əlaqələr qurmalarından sonra, onları Türkiyədə son yaşadıqları yerlərə geri göndərmək. Bugünkü vəziyyətdə həyata keçirilməsi mümkün olan tək çıxış yolu budur..." (476).

Azərbaycan Sovet iqtidarının Daşnak Ermənistanına göndərdiyi ultimatum:

"29 aprel 1920-ci il, Bakı.

Sovet Azərbaycanındakı fəhlə-kəndli hökuməti inqilab komitəsinin tələbləri budur:

- 1). Ordunuz Qarabağ və Zəngəzuru tərk edəcəkdir.
- 2). Öz sərhədlərinizin içərisinə çəkiləcəksiniz.
- 3). Xalqlar arasındakı çəkişmələr kəsiləcəkdir.

Yuxarıdakı səbəblərlə Azərbaycan Sovet Sosialist Cümhuriyyəti İnqilab Komitəsi Ermənistanla müharibə etməyi nəzərə almışdır. Cavab vermək üçün üç gününüz var.

HÜSEYNOV

Azərbaycan Sovet Sosialist Cümhuriyyəti
Xarici İşlər Nazirliyinin Vəkili" (477).

8 iyul 1920-ci ildə İ.Stalinin Ordjonikidzedən gələn teleqrafın üzərində öz əl yazısı ilə yazdığı not:

"8 iyul 1920-ci il.

Məncə sonsuzadək ziqzaq cızaraq iki tərəf arasında oynamaqla bir yerə çatmaq olmaz. Tərəflərdən birini, bu vəziyyətdə, əlbəttə ki, Türkiyə ilə Azərbaycanı dəstəkləməyimiz lazımdır. Mən Lenin ilə görüşdüm, o da etiraz etmir.

İ.STALİN" (478).

29 iyul 1920-ci ildə S.Kirovun G.Çiçerinə göndərdiyi teleqraf:

"No:94

29 iyul 1920-ci il.

Moskva, G.Çiçerinə

Daşnakların terror hadisələri bitmədi. Qars bölgəsində və Aleksandropolda (Gümrü) yaranmaqda olan Sovet iqtidarının boğulmasından sonra daşnaklar müsəlmanlara və ruslara nifrətlə hücum edirlər. Qars bölgəsindəki 30 min rus əhalisindən 15 mini qaldı, qalanı qaçaraq ya Türkiyəyə, ya da Rusiyaya sığındılar və ya öldürüldülər. Kəndlərə isə xalqı qarət edən mauzerist birlikləri yerləşdilər. At-arabaları ilə yük daşıma işini rədd edən Novoselim kəndlilərinin hamısı 4-cü polk komandanın əmrilə qırmancdan keçirildilər. Tu-hurski bölgəsindəki 15 müsəlman kəndinin xalqı da qılıncdan keçirildi, kəndlər qarət edildi...

S.Kirov"

1 avqust 1920-ci ildə Naxçıvan devrim komitəsinin Ermənistanın Daşnak hökumətinə göndərdiyi məktubdan:

"Naxçıvan xalqı özünü monarxist hökumətin zəncirlərindən həmişəlik qurtarmışdır və bizi əsarət altına alacaq, qullara çevirəcək daşnakların hər cür səylərini püskürtməyə hazırdır. Naxçıvan bölgəsinin əməksevər xalqı Sovet Rusiyası ilə birlik quran Azərbaycan Sovet Respublikasının ayrılmaz bir parçası olduğunu elan etmişdir. Naxçıvan xalqı erməni zəhmətkeşlərinə heç bir zaman düşmənçilik hissi bəsləməmişdir. Ancaq qəddar daşnaklara qarşı müharibə davam edəcəkdir. Daşnaklar silah gücü ilə Naxçıvan xalqına boyun əydirməyə çalışdılar. Nəticədə daşnak erməniləri ilə Naxçıvan xalqı arasında qanlı döyüşlər meydana gəldi və xalqın qanı axıdıldı..." (479).

14 sentyabr 1920-ci ildə Y.Upmalın Bakıdan Moskvaya göndərdiyi "çox gizli" möhürlü və şifrəli teleqrafı:

"14 sentyabr 1920-ci il.

Daşnaklar türklərin passivliyindən istifadə edərək kəndlərə sistemətlə olaraq basqın hazırlayıb və türkləri qılıncdan keçirirdilər. Sürməli və Kağızman bölgələrinin təmsilçiləri Qarakilsəyə gəlib yardım istədilər. Bölgədəki 105 kənddən ancaq 35 kiçik dağ kəndi qalmışdı. Avqust ayında isə bu qalan kəndlərdən 8 kəndin xalqı da qılıncdan keçirilmişdir. Daşnaklar erməniləri yerləşdirmək məqsədilə sərhəd bölgəsindəki kəndlərdə yaşayan müsəlmanları tamamilə yox etmişlər. Kağızman bölgəsində son kənd olan Porin kəndinin xalqı da 20 avqust ayında qılıncdan keçirilmişdir...

Y.UPMAL" (480).

Bir daşnak zabitinin 1920-ci ildə Bəyazid-Varam bölgəsindən yazdığı raport:

"...Basarkeçərdəki türk əhalisini ayırd etmədən yox etdim. Bəzən güllələrə heyf olmasın deyərək, bu köpəklərə qarşı ən təsirli yolun, döyüşlərdən sonra sağ qalanları toplayıb quyulara doldurmaq və bir daha dünyada olmamaları üçün yuxarıdan ağır qayalarla əzmək olduğunu düşündüm. Elə də etdim. Bütün kişiləri, qadınları və uşaqları topladım və quyuların içinə atdım. Sonra onları quyuların içində qayalarla əzərək hamısının həyatına son verdim..." (481).

3 noyabr 1920-ci ildə İ.Stalinin G.Çiçerinə Bakıdan göndərdiyi teleqraf:

"No.368

3 noyabr 1920-ci il, Bakı.

Moskva, G.Çiçerinə

...Xəbərdarlıq edirəm, türklərin ermənilərə hücumlarının böyüklüyü ilə əlaqəli söyləntilər, ittifaq dövlətlərinin agentləri tərəfindən bilə-bilə şişirdilir. Niyə dedi-qodulara qulaq asırsınız? Sakit davranın...

İ.STALİN" (482).

7 noyabr 1920-ci ildə türk ordusu Ermənistanı aid edilən Gümrünü işğal etmişdir. Şərqi cəbhəsinin komandanlığı ilə erməni Daşnak hökuməti arasında keçici bir atəşkəs imzalandıqdan sonra Şərqi ordusunun Baş komandanı Kazım Qarabəkir yayımladığı əmrə, Gümrüdə talan edənlərin edam ediləcəyini bildirdi. Şərqi cəbhəsinin birlikləri, Sovet İttifaqının üst-üstə verdiyi notalar nəticəsində Gümrünü 23 aprel 1921-ci il tarixində boşaltmışdır. (483).

22 noyabr 1920-ci ildə G.Ordjonikidzenin İ.Stalinə göndərdiyi teleqraf:

"22 noyabr 1920-ci il.

Stalinə

Radionun sabahdan əvvəl alınma imkanı yoxdur. Bu vəziyyət Moskva-Daşkənd çalışmasını çətinləşdirir. Kasyan, Bekzadyan və Nuricanyanın sözlərilə bunları bildirirəm: Türklərin Gümrüyə hücum etmələri nəticəsində daşnaklar şəhəri tərk etdilər. Şəhərdə qalan yoldaşlarımız həbsdə olan yoldaşlarımızı həbsdən çıxartdılar və inqilab komitəsini qurdular. Sepuhun (daşnak) birliyi bunu öyrəndikdə geri döndülər və Gümrünü təkrar aldılar. Əsgəri bir gücü olmayan inqilab komitəsi qırmızı bayraqlarla 20 verst uzaqlıqdakı kamalistləri qarşılaşmağa getdilər. Ordu, hardasa, yoxdur. Daşnaklar, bolşevik-kamalist ittifaqından sonra bolşeviklərin müttəfiqi olan Kamala qarşı savaşımaq təbliğatını gücləndirdiklərini söylədilər... Türklərin işğal etdikləri bölgələrdə qırğın yoxdur...

G.ORDJONİKİDZE" (484).

4 dekabr 1920-ci ildə G.Ordjonikidzenin İ.Stalinə, V.Leninə, G.Çiçerinə telefon xətti ilə göndərdiyi raport:

"4 dekabr 1920-ci il.

Moskva, Kreml.

Nadya, salam. Aşağıdakıları Stalinə, İliçə və Çiçerinə çatdırmağınızı xahiş edirəm. Ermənistandakı hadisələr hər hansı bir çətinlik baş vermədən irəliləyir. Bu gün Ermənistan inqilab komitəsini coşqu ilə qarşıladı. Ordu bütünlüklə ixtilalı tanıldı. Leqran Dro və Terteryanın inqilab komitəsinə girmələri mövzusunda təkid edilir. Türklər erməni kommunistlərə böyük güvənsizliklə yaxınlaşırlar. Dro və Terteryanın inqilab komitəsinə girmələri məsələsi Kasyanın Yerevanə girişilə qərara bağlanacaq. Məlum qərardan vaz keçmək mümkündür. Qarakilsəni aldıq. Ayın ikisində Xatisov türklərlə sülh müqaviləsi imzaladı, surətini indi göndərirəm... Bütün erməni kommunistlərini Moskvadan qovmaq lazımdır. Ter-Qabrielyanı dərhal göndərin. Tiflis mediası İstanbul ilə Ankara arasındakı görüşmələrin kəsildiyinə çox maraqlı göstərir. Ankaradakı kommunist partiyasının qanunlaşdırılmasından bəhs edilir...

Arxivə

G.ORDJONİKİDZE" (485).

4 dekabr 1920-ci ildə İ.Stalinin "Pravda" qəzetində yayımlanan "Yaşasın Sovet Ermənistanı!" başlıqlı yazısından bəzi sətirlər:

"...Əziyyət və çox çilə çəkmiş, ittifaq dövlətləri ilə daşnaklar tərəfindən açığa və dağılmağa tərk edilmiş, kütlə halında qaçmağa məcbur qalmış və bütün "dostları" tərəfindən aldadılmış Ermənistan qurtuluşunu, bu gün özünü Sovet ölkəsi elan etməkdə görmüşdür...

Ermənistanın sovetləşməsinə yol açan hadisələr, ittifaq dövlətlərinin agentləri olan daşnakların zərərli siyasi düşüncələri ölkəni anarxiya və səfalətə sürükləmişdir. Daşnakların Türkiyəyə qarşı başladıkları müharibə Ermənistanın düşdüyü çətin vəziyyəti son həddinə çatdırmışdır...

Ermənistanın inqilab komitəsi dekabr ayının birində türk komandanlığı tərəfindən salamlandı. Dekabr ayının ikisin-

də yoldaş Ordjonikidzedən Daşnak komitəsinin İrəvandan qovulduğunu və Ermənistan birliklərinin inqilab komitəsinin əmri altına girdiklərini bildirən bir xəbər gəldi. Bu gün Ermənistanın paytaxtı İrəvan Sovet Ermənistanı iqtidarının əlindədir. Ermənistan ilə ətrafdakı müsəlmanlar arasındakı düşmənçilik Ermənistan, Türkiyə və Azərbaycan fəhlələri arasında qardaşca həmrəylik qurularaq bir qırpımda yox edilmişdir.

Keçmiş imperialist diplomatiya qurdlarının boş yerə baş ağrısı etdikləri "erməni məsələsi"ni Sovet iqtidarının çözbiləcək vəziyyətdə olduğunu hər kəs bilməlidir.

Yaşasın Sovet Ermənistanı!" (486).

5 dekabr 1920-ci ildə Mdivaninin İ.Stalin və G.Ordjonikidzeyə çəkdiyi teleqraf:

"No.357

5 dekabr 1920-ci il, Aleksandropol.

Bakı, Ordjonikidzeyə,

Moskva, Stalinə.

Surəti Yerevan, Ləqrana.

Qarabəkir müqavilə şərtlərini qaydaya salaraq komissiya üzvləri mövzusunda sabah Ankaradan məlumat alacağını ümid edir. Bundan əlavə, Ankara bu komissiyayı Moskvaya da göndərəcəyini düşünür. Komissiya başqanlığına son zamanlarda çox populyar olan və inamlı bir İngiltərə düşməni olaraq bilinən Qarabəkirin təyin ediləcəyini sanıram. Məncə bizim üçün ən yaxşı namizəddir. Qarabəkir erməni-türk müqaviləsi mövzusunda Ankaradan məlumat istəyəcək. Bunun Moskvada Rusiya ilə Türkiyə arasında (ermənilərin minimum qatılma) təxmini mövzu olacağını qəbul edirəm. Müqavilənin yenidən gözdən keçirilməsi üçün ermənilərlə görüşmələrin başlanmasına qətiyyətlə yanaşmır. Çünki türk xalqı o qədər çox qurban vermiş ki, bunu heç bir zaman qəbul etməz və özlərinə bu qədər zülm etmiş olan er-

mənilərə nə üçün kompensasiya verilməsinin lazım olduğunu anlaya bilməz. Xüsusilə indi, erməni hökumətinin nəyinə olduğunu bilinmədiyi bir şəraitdə bu, qətiyyətlə mümkün deyildir. Daşnaklar hələ yox edilməmişlər və türklərin nifrət etdikləri Dro kimi şəxslər hələ iqtidardadırlar. Xalqın bütün təbəqələrində hakim olan fikrə görə daşnaklar Sovet idarəsinə yamanmağa çalışacaqlar. Erməni ziyalıları ilə zənginlərinin böyük hissəsi xaricdədir və bunlar çalışmalarını davam etdirəcəklər. Buna görə də, sovetləşmiş olsa belə Ermənistan ən azından bir il ehtiyatla, güvənmədən yaxınlaşmaq lazımdır. Çünki bunlar Sovet Rusiyasının gücü azacıq zəifləsə bir çox pislik edə bilərlər. Türklər Moskva konfransında ingilislərə qarşı Şərqdə orta rus-türk fəaliyyət planı əmələ gətirmə çalışmalarını çərçivəsində Gürcüstan, Ermənistan və bütün Zaqafqaziya ilə əlaqəli mövzuları həll etmək istəyirlər. Türklər Novorossiyskə göndərdikləri gəmiyə silah yükləmə qadağanının ləğv edilməsini istəyirlər. Bu mövzuda mən də qətiyyətlə təkid edirəm. Mesopotamiyada üsyançı ərəblər tərəfindən türklərin də dəstəkləndiyi və İngiltərəyə qarşı müvəffəqiyyətlə mübarizə edən bir hökumət elan edilmişdir. İngilislər ölü və yaralı olaraq ciddi itkilər vermişlər. İngiltərə Mesopotamiya və İranda əsgəri hazırlıqlar görür. Təbrizə iranlı partizanları təşkil edəcək zabitlər göndərmişdir. Burada yaranmış vəziyyətlə əlaqəli əldə etdiyimiz məlumatlardan sonra türklərə qarşı daha artıq güvənsizlik əmələ gətirilməsini uyğun görmürəm. Bu xüsus onları ciddi ölçüdə narahat edir. Çiçerinin nota göndərməsini sürətləndirin.

MDİVANI" (487).

10 dekabr 1920-ci ildə Sovet Ermənistanı Daxili İşlər Xalq Komissarı A.Bekzadyanın Sovet Rusiyası Xarici İşlər Xalq Komissarı G.Çiçerinə göndərdiyi məktubdan bəzi sətirlər:

“Moskva, Xarici İşlər Xalq Komissarı Çiçerinə.

Ermənistan Sovet hökuməti, Türkiyə Böyük Millət Məclisinin Ermənistandakı inqilabçı ixtilalı və bu zamana qədər imperialist ittifaq dövlətlərinə bir silah olaraq xidmət etmiş bu ölkədə Sovet iqtidarının qurulmasını daxildən gələn bir xoşbəxtliklə qarşıladığına şübhə duyulmur. Türkiyə ilə Ermənistan xalqları arasındakı düşməncə çalışma zəmininin aradan qalxdığına qəti olaraq inanır. İki xalq arasındakı yeni əlaqələr qarşılıqlı olaraq haqların ədalətli bir şəkildə tanınması; əngəllər olmadan hər iki xalqın azadlıq inkişafı tamamilə təmin olunacaqdır. Qaranlıq keçmiş, müharibənin və qırğının qanlı izlərilə birlikdə aradan qalxmalı, yerini xalqların qardaşca əməkdaşlığına buraxmalıdır...

BEKZADYAN

Sovet Ermənistanı Xarici İşlər Xalq Komissarı” (488).

4 fevral 1921-ci ildə RSFSR-in Qafqazdakı səlahiyyətli təmsilçilərindən olan Şeynmannın Çiçerinə və Ordjonikidzeyə göndərdiyi teleqraf:

“4 fevral 1921-ci il.

Fransa mənbələrindən alınmış xəbərə görə, İstanbuldakı Ermənistan Milli Məclisi, Avropadakı türk ermənilərinin tam səlahiyyətli heyyyətilə birlikdə Poqos Nubar heyyyətilə görüşdü. Avetis Aqazqenyan qəsbçi elan edildi. Nubar bir surə əvvəl Kilikiya problemilə əlaqəli fikirlərini dinlədiyi Fransa Baş Naziri tərəfindən qəbul edildi. Türkiyə erməniləri Nubar vasitəsilə ittifaq dövlətlərilə Kilikiyada və Həravət vilayətində Fransanın himayəsi altında müstəqil bir dövlət qurulması üçün görüşlər keçirir...

ŞEYNMANN” (489).

İ.Stalin 22 fevral 1921-ci ildə Moskvada Yusuf Kamalı qəbul etdikdə belə demişdir: “Biz Türkiyə ilə ittifaq qura bilmərik. Çünki ingilislərlə bir ticarət müqaviləsi bağlayacağıq. Lakin qardaşlıq müqaviləsini imzalayırıq. Siz Ermənistan məsələsini öz-özünü həll edin. Əgər həll edəcəyiniz bir şey qalmışdırsa, onu da həll edin, lakin zamanı qəti olaraq bizə bildirin” – demişdir. (490).

16 mart 1921-ci ildə “Türkiyə-Sovet Rusiyası arasında dostluq və qardaşlıq müqaviləsi” imzalanmışdır: Bu müqavilənin 1-ci maddəsilə Sovetlər İttifaqı Türkiyəyə zorla qəbul etdirilmək istənən Sevr müqaviləsini rədd etmişdir və yeni Türkiyəni prinsip olaraq “Misak-i Milli” sərhədlərilə tanımışdır. Bu maddədə bugünkü Qafqaz sərhədləri, yəni Türkiyə-Gürcüstan, Türkiyə-Ermənistan və Türkiyə-Azərbaycan sərhədləri qəti olaraq müəyyən edilmişdir. Qars və Ərdəhan Türkiyəyə aid edilmiş, Batum isə Gürcüstan sahəsində qalmışdır... (491).

16 iyun 1921-ci ildə Xarici İşləri Xalq Komissarlığının Rusiya Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosuna təqdim etdiyi raport:

“16 iyun 1921

RKP MK Siyasi Bürosuna

Mərkəzi Komitə Ter-Qabrielyan və Ter-Vahanyan yoldaşları və bunların yanında Yofe yoldaşı da Riqaya göndərdi. Biz, daşnaklar tərəfindən təklif edilən koalisiya mövzusunun görüşüləcəyini düşünmüşdük. Yofe yoldaş MK-nın əvvəldən heç bir təlimat verməmiş olduğunu söyləyir. Hansı mövzunun görüşüləcəyilə əlaqəli ən kiçik bir direktivin belə olmadığı bir şəraitdə hər hansı bir təlimatın verilmiş olması mümkün deyildir. Görüşlər başladıldıqda isə təmsilçilərimiz bizə bir sətir olsun belə məlumat göndərmədilər. Müqavilə layihəsinin hazırlanmış olduğu mövzusunda ilk

və təkcə bir teleqrafı aldığımızda, biz, görüşmələrin başlandırılmış olduğunu belə bilmirdik. İndi təmsilçilərimiz bu layihəni təsdiq etmək üçün MK-ya təklif edirlər.

Mən, bu layihənin nəinki təsdiq edilməsinin, hətta ortaya çıxarılmış olmasının belə, bizim siyasətimizə böyük zərər verəcəyini qətiyyətlə bildirmək məcburiyyətindəyəm. Hər iki tərəf qarşılıqlı deklarasiya alışı-verişi şəklində hazırlanmış müqaviləni imzalamışlar. Beləcə, təmsilçilərimiz tərəfindən imzalanmış, digər bir deyişlə RKP MK təmsilçilərinin adlarının baş hərflərinin yazılı olduğu cavab daşnakların əlinə keçmişdir. Az qala daşnak təkliflərini əks etdirən bu cavabın zarafatı budur: RKP MK təmsilçilərinin açıqlamasına görə erməni xalqının fiziki varlığını və siyasi müstəqilliyini edam etdirə bilməsi üçün "sözdə Rusiya Ermənistanının Türkiyə Ermənistanı ilə birləşməsi, yəni Ermənistanın müstəqil iqtisadi və siyasi varlığı üçün ermənilərin keçmişdən yaşamış olduqları Türkiyə torpaqlarının Rusiya Ermənistanı ilə birləşdirilməsi" ifadə edilir. Beləcə, bizim heyyyət Türkiyə Ermənistanının Türkiyədən qoparılmasının lazım olduğunu etiraf etmiş olur. Sənəd elə qarışıq ifadələrlə hazırlanmışdır ki, o bölgə Türkiyədən zorla qoparıla biləcəyi kimi yozumlara asanlıqla imkan verir.

Bu, Rusiya-Türkiyə Moskva müqaviləsinin yox edilməsi deməkdir. Bu planın qəbul edilməsi Türkiyə ilə bir müharibənin çıxması anlamına gələcəkdir. Əgər daşnaklar təmsilçilərimizin onlara buraxmış olduğu sənədi türklərə göstərərlərsə, sadəcə bu, türklərin ittifaq dövlətlərinə baş əymələri üçün kifayət edər. Əslində ittifaq dövlətləri keçmişə daha uyğun şərtlər təklif edirlər. Daşnakların anladıqlarına görə Bəkir Sami (TBMM açılmasından sonra ilk xarici vəkil olmuşdur [3 may 1920]. Sonra zərərli fəaliyyətlərinə görə, vəzifəsindən uzaqlaşdırılmışdır. Bu adam Moskvaya gedən ilk türk heyyyətinin rəhbəri olmuşdur) demiş ki, Ermənistanın

sovetlərə qatılmaması halında Türkiyə Ermənistanını onlara verə bilər. Bu xəbər yalnız və yalnız daşnakların ifadəsinə əsaslanır. Hər halda Bəkir Sami hansı gizli niyyətə əsaslanmış və nə demiş olursa-olsun bir şey qətiyyətlə bilinir ki, türklər Ermənistanı müharibəsiz verməzlər, çünki buranı Türkiyənin bölünməz bir parçası hesab edirlər. Türkiyə Ermənistanı deyilən yerdə çoxluq müsəlmanlara aiddir. Bundan əlavə, ən dinamik və döyüşçü müsəlman xalqı bu bölgələrdə, xüsusilə də Qars vilayətində yaşayırlar. Türklərin düşüncəsinə görə bunlar Türkiyənin əsgəri gücünü artırır. Türklər Qarsın strateji vəziyyətini özlərinin təhlükəsizlikləri üçün lazım olduğunu qeydsiz-şərtsiz qəbul edirlər.

Yoldaş Yofe bu təklifi qərribə bir şəkildə dəstəkləyir. Bəli, bu bizim kamalistlərlə əlaqələrimizi pozacaqdır. Çünki biz onların torpaqlarına təcavüz etmiş olacağıq. Lakin biz özümüz üçün deyil, müstəqil Ermənistan üçün təcavüz edərək. Daha sonra isə başqa bir səbəb göstərir: "Artıq dərəcədə zülm görmüş ermənilərin mənfəətlərini müdafiə etməyimiz, Şərqi müsəlman dövlətlərində Orta Asiyada, Əfqanıstanda, İran və Hindistanda, hətta Türkiyədə əzilməkdə olan müsəlman xalq kütlələrinin bizə olan güvənini artıracaqdır." Bütün bunlar o qədər saf və doğrunu bilməməkdən irəliləyən düşüncələrdir ki, bunları yoldaş Yofenin imzasını daşıyan raportunda gördükdən sonra mən ancaq heyrət edə bilərəm.

Əslində isə, Türkiyənin "xalq kütləsi" ermənilərə qarşı qırğınlarda yaxından iştirak etmişdir və iştirak edir. Bu iki xalq arasındakı qarşılıqlı nifrət, "xalq kütlələri" içərisində paşalar ilə ziyalılar arasında görüldüyündən az deyildir. Türkiyə Ermənistanına sahib olmaq, türk hökuməti üçün elə həyati bir ehtiyacdır ki, bu mövzunu dilə gətirmək belə mümkün deyildir. 1920-ci ildə kamalistlərlə keçirdiyimiz ilk toplantılar dövründə torpaqların yenidən paylaşdırılması

mövzusunu gündəmə gətirmişdik və Türkiyə Böyük Milli Məclisində əleyhimizdə nümayişlər keçirilməsi üçün bu qədər belə kifayət etmişdi. Əgər biz Türkiyə Ermənistanı deyilən yerin, – buradakı əhalinin çoxusu müsəlmandır, – Türkiyəyə verilməməsi mövzusunu hər hansı bir şəkildə dilə gətirsək, bütün Türkiyə bundan bir məna çıxaracaqdır. Bu da bizim günümüzdə Moskva müqaviləsinin kağız parçasından başqa bir şey olmadığı deməkdir. Türklər arasında bizə qarşı olan güvənsizlik hələ qətiyyətlə yox edilməmişdir və bu ittifaq dövlətlərinin lehinədir. Bizim bütün siyasətimiz türkləri inandırılmalıdır ki, Moskva müqaviləsi bizim gözümüzdə bir kağız parçası olmayıb, bizimlə Türkiyə arasında məsələnin qəti həllidir. Türkiyə Ermənistanının Türkiyədən qoparılması mövzusunu dilə gətirdiyimiz zaman Moskva müqaviləsinin önəmi alt-üst edilmiş olacaqdır. Bu, bizim Şərq siyasətimizin sonu olar. Belə bir maddənin daşnakların əlində buraxılması bizim üçün məqsədə uyğun olmayan vəziyyətlər əmələ gətirəcəkdir və bunu təmizləmək üçün Əli Fuada (Türkiyənin ilk Moskva səfiri) bu maddəni qəti olaraq məhkum edən açıqlamalar ortaya qoymağımız lazımdır. Məsələnin gedişatından görünən budur. Bundan əlavə, Riqada daşnaklarla imzalanan müqavilənin qətiyyətlə rədd edilməsi qənaətdəyik.

RKP MK heyətindən gələn digər bir sənəddə RKP MK-nın Daşnaksütyunun qanunlaşdırılmasını və ortaqlıqlarla əlaqəli görüşmələrə başlanmasını Ermənistan KP MK-nə təklif edilməsi MK-nın təsdiqinə təqdim edilmişdir. Bundan əlavə, Ter-Qabrielyanın məna şifahi bildirdiyinə görə, əgər Zəngəzurun millətçi üsyanlarına Ermənistan Sovet hökuməti tərəfindən əfv sözü verilərsə, onda daşnaklar üsyançılara silahı buraxmalarını təklif edəcəkdir. Bizə görə bu məsələlər erməni kommunistlər xaricdə tutularaq həll oluna bilməz. Belə ki, Ermənistan KP MK katibliyindən Zəngəzur

üsyanının təxirə salındığına, Ermənistan KP MK-nın daşnaklarla görüşmələrə başlamasının lüzumsuz və hətta zərərli olacağına, xaricdəki daşnakların etibarlarının tamamilə düşdüyü nəticəsində daxildə də onlara son zərbənin vurulduğuna dair bir teleqraf aldım. Daşnaksütyunun qanunlaşdırılması və onlarla koalisiya qurulması məsələsini Riqə görüşmələrindən tamamilə ayrı ələ alaraq yerli şərtlərdən hərəkətlə qiymətləndirmək lazımdır. Bundan əlavə, erməni kommunistlərin fikirlərini də, ki bunlar hələ əlimizə çatmamışdır, diqqətə almağımız lazımdır. Mənim şəxsi qənaətimə görə, daşnaklarla koalisiya məsələsi müzakirə belə edilməməlidir. Bu, iyələnmiş provokasiyadan başqa bir şey gətirməz.

XARİCİ İŞLƏR XALQ KOMİSSARLIĞI" (492).

11 oktyabr 1921-ci ildə 110 erməni əsiri Gümrüdə Ermənistanı geri verilmişdir. 16 oktyabr 1921-ci ildə isə 98 erməni zabiti və 531 erməni əsgəri Ermənistanı geri verilmişdir... (493).

2 fevral 1922-ci ildə Qızıl ordu komandanlarından M. Frunzenin Ukrayna SSR Xalq Komissarlığının iclasına təqdim etdiyi Türkiyə raportundan:

"...Bu "dənizdən-dənizə qədər böyük Ermənistan" kimi əlçatmaz xəyali planı erməni millətçilərinə təqdim edənlər də müttəfiq dövlətlərindən başqası deyildi. Bax bu boş və axmaqca xəyali plana görə, yüzminlərlə erməni kəndlisi, qonşuları türk və kürdlər tərəfindən torpaqlarından atılmışdır. Müttəfiq dövlətlərlə olan əlaqələrinə görə, üç ildir Anadolunun dağ və tarlalarında qan sel kimi axıdılır və işin ən pis tərəfi də baş verən hadisələrin hesabı heç bir zaman bu məsuliyyətin altında olmayan adamlara ödətdirilməyə çalışılır..." (494).

ERMƏNİ KOMİTƏÇİLƏRİN SAXTAKARLIĞI

İngiltərə Xarici İşlər Nazirliyi, 1922-ci ildə İngiltərədə "Daily telgraf" qəzetində yayımlanan və Osmanlı İmperatorluğu Daxili İşlər Naziri Tələt paşaya aid olduğu iddia edilən teleqrafların mövcud olmadığını, beləliklə də, erməni komitəçiləri tərəfindən türklərin "erməni qətləmi" törətdiklərinin isbatı üçün hər 24 aprel günündə ortaya atdıqları iddianın həqiqətlə bir əlaqəsinin olmadığını açıqlamışdır. (495).

Beləcə aparılan tədqiqatlar nəticəsində, teleqrafları ələ keçirdiyi bildirilən general Allenbynin belə bir şeydən xəbərdar olmaması bu sənədlərin saxta olaraq erməni komitəçiləri tərəfindən hazırlandığı ortaya çıxmışdır.

Bilindiyi kimi, ingilis və fransızların İstanbulu işğal etdiklərindən sonra Osmanlı hökuməti ilə İttihad və Tərəqqi partiyasının üzvləri qətləmədən məsul tutularaq bir hissəsi İstanbulda mühakimə olunmuş, bir hissəsi də Maltaya sürgün edilmişdi. İngilislər Maltaya sürgün edilənlərin cinayətkar olduqlarını isbat etmək üçün rəsmi sənədlər axtarmağa başladılar. Osmanlı dövlət arxivlərində bu iddianı doğrulayacaq heç bir sənəd tapılmamışdır. Vaşinqtondakı İngiltərə səfirinin verdiyi cavab isə belə idi: "Maltada həbs altında tutulan türklərin əleyhində dəlil olaraq istifadə ediləcək heç bir sənədin olmadığını bildirməklə təəssüf hissi keçirirəm. Burada olan raportlar türklər haqqında hökumətin əlində olan məlumatların gücləndirilməsinə kifayət qədər dəlil olaraq göstəriləcək heç bir dəqiq fakt mövcud deyildir..." (496). Belə olduqda İngiltərə Xarici İşlər Nazirliyi krallıq prokurorluğundan necə bir iş görülməsini soruşmuşdur. Prokurorluq da Maltada həbs edilən türklərin ermənilərə qarşı qətləmi törətdiklərinə dair heç bir dəlilə rast gəlinmədiyini

bildirmişdir. (497). Nəticədə, ingilislər Tələt paşanı mühakimə edən alman məhkəməsinin yazıçı Aram Andonyanın irəli sürdüyü teleqraflardan çoxunun saxta olduğuna dair qərar verməsini nəzərə alaraq bu işdə də saxtakarlıq edildiyinə qənaət gətirmişlər.

Bu da bir həqiqətdir ki, Tələt paşa bu işdə verdiyi əmrlə çox həssas davranmış, günahkarların şiddətlə cəzalandırılmalarını istəmişdir: "Əsgəri səbəblərlə və asayiş qorumaq məqsədilə qərarlaşdırılan köçürülmə zamanında bəzi vəzifəlilərin və şəxslərin qaydasız və qeyri-qanuni hərəkət və rəftar etdikləri öyrənilmişdir. Məhəllələrdə istintaq aparılması və günahkarların "Divan-i Harbe" sövq edilmələri məqsədilə üç istintaq komitəsi qurulmalı və o bölgələrə göndərilməlidir. Komitələr istintaqlarına mümkün qədər tez başlamalı və günlük xərcləri üçün uyğun miqdarda pul xəzinə fondlarından təhsis etməlidirlər." (498).

Nəticədə, "cinayətkarlar" şiddətlə cəzalandırılmışlar, hətta ermənilərin xarici dövlətlərə etdikləri təzyiqlərlə bir çox məsum insan da cəzalandırılmışdır. Əslində ittiham edilən və cəzalandırılanların çoxu ermənilərdən zərər görmüş və əvəzi mümkün olmayan acılar içərisində qalmışdı.

MALTA SÜRGÜNLƏRİ

Mondros müqaviləsindən sonra ingilislər İstanbulu girəngirməz Türkiyədə bir çox tanınmış şəxslər yaxalanmış, bunların arasından seçilən 144 nəfər Malta adasına sürgün edilmişdir. Bu sürgün edilənlərdən 58 nəfərinin erməni qətləmi (soyqırımı) cinayətlərlə mühakimə olmaları istənirdi. Ancaq İngiltərənin Baş prokurorluğu Maltaya sürgün edilənləri məhkəmə qarşısına çıxara bilmək üçün qətləmi (soyqırım) cinayətinə dair dəlil istədi. O zaman İstanbul ingilislərin iş-

ğalı altında idi və oradakı bütün türk arxivləri və patriarx-xana arxivləri onların əllərinin altında idi. Lakin ciddi araş-dırmalara baxmayaraq buralarda bir dəlil belə tapa bilmə-dilər. Özlərinin 1916-cı ildə yayımladıqları "Mavi kitab" da əllərində idi. Ancaq onlar bu kitabı bir dəlil olaraq Baş pro-kurorluğa təqdim edə bilmədilər. Çarəsiz qalan Foreign ofi-si ABŞ-a müraciət etdi. Çünki 1915-ci il "köçə zorlama" za-manı Türkiyədəki ABŞ səfəratı, ABŞ konsulluqları və Ame-rikanın misyoner təşkilatları vəzifə başında idilər, yəni qət-liam (soyqırım) törədilmişdisə Amerikanın arxivlərində çox sayda rəsmi sənəd olmalıydı. Vaşinqtondakı İngiltərə səfa-rətinə təlimat verildi. Səfərət Amerika dövlət təşkilatların-dan xüsusi izin alaraq Amerikanın arxivlərində araşdırma apardılar, ancaq erməni qətləmini iddiasıyla əlaqəli heç bir dəlil tapa bilmədilər. Səfərət 13 iyul 1921-ci ildə Londona, "Təəssüf edirəm ki, bu sənədlərin (ABŞ sənədlərinin) ara-sında istintaq üçün Maltada olan türklərin əleyhində dəlil olaraq istifadə ediləcək heç bir şey yoxdur" – deyərə raport verdi. (499).

Beləcə, İngiltərənin müharibə təbliğati iflasa uğradı və Maltaya sürgün edilənlər haqqında istintaq aparılmadan 25 oktyabr 1921-ci ildə "cinayətkarlar" məhkəmə qarşısına belə çıxarılmadan hamısı sərbəst buraxıldı. Bunun mənası bu-dur: türklər hələ 1921-ci ildə erməni qətləmini (soyqırım) itti-hamından bəraət etmişlər. Yəni ermənilərin iddia etdikləri qətləmin (soyqırım) uydurulmuş boş təbliğatdan başqa bir şey deyildir. Ruslar Qafqazdan, ingilislər Çanaqqaladan Türkiyənin üzərinə çullanırkən, düşmənlə əməkdaşlıq edən ermənilər cəbhəyə yaxın yerlərdən alınıb başqa yerlərə kö-çürülmüşlər, yəni "köçə zorlanmışlar" qətləminə (soyqırıma) uğradılmamışlar.

BİR DAHA "MAVİ KİTAB" HAQQINDA

"The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire 1915-1916" başlıqlı ingilis "Mavi kitabı" Londonda yayım-lanmışdır. ABD tarixçisi Justin Mc Carthy'nin də bildirdiyi kimi, bu kitab İngiltərənin propaqanda şöbəsi tərəfindən hazırlanmış bir müharibə təbliğati kitabıdır. Guya, bu kitab osmanlıların ermənilərə qarşı qətləmlər törətdiklərini sənədləşdirmişdir. Bəzi insanların sözüylə sənədlər uydurul-muş, lakin onların bir çoxunun heç yaşamamış, xəyali in-sanlar olduqları sonradan ortaya çıxmışdır. Kitabda sənəd deyərə verilənlərin çoxu daşnak qəzetlərinin propaqanda ya-zılarıdır. İngilislər müharibə zamanı almanlar haqqında da buna bənzər bir təbliğat kitabı nəşr etmişlər, lakin o kitab "yalanlar kolleksiyası" deyərə bir tərəfə atılmışdır və bu gün artıq ondan bəhs edilmir. Lakin ermənilər özlərilə əlaqəli bu "Mavi kitabı" 2000-ci ildə yenidən nəşr etdirmiş və ona dörd əllə sarılmışlar. Kitabı hazırlayanlardan biri olan Ar-nold Toynbee bu saxta kitabın erməni məsələsini təbliğ et-mək məqsədilə hazırlanmış olduğunu 1966-cı ildə yazdığı xatirələrində etiraf etmişdir. Toynbee yeni türkçəyə tərcümə edilən xatirələrində bunları qeyd etmişdir: "Ermənilər 1877-1878 türk-rus müharibəsindən bəri siyasi ideallarının ardın-ca düşmüşlər. Onlar yunanlar kimi bir dövlət qura biləcəkləri ümidində idilər... Yunanların və ermənilərin siyasi məq-sədlərinin qanuni əsası yox idi. Çünki bu qrupların ikisi də azlıqda idilər. Onlar Osmanlı imperatorluğunu parçalamağı qarşılıqlarına məqsəd qoymuşdular. Yəni türklərə ciddi haq-sızlıq etmədən məqsədlərini həyata keçirərə bilməyəcəklərini bildirdilər. Türklər yerli ermənilərin ruslar üçün "beşinci qol" olaraq çalışa biləcəklərini kəşf etmişdilər. Buna görə də, on-lar erməniləri döyüş bölgəsindən çıxartmaq qərarı aldılar.

Bu, bir təhlükəsizlik səbəbi olaraq dəyərləndirilə bilər... Bənzər şərtlərdə başqa hökumətlər də bənzər qərarlar almışlar..."

Bu "Mavi kitab"la bir tərəfdən Osmanlı dövləti, digər tərəfdən də ABŞ hədəfə alınmışdır. İngilis təbliğat beyinləri, "Xristian ermənilər müsəlman türklər tərəfindən qılıncdan keçirildilər" təbliğatı ilə Amerika xalqını ayağa qaldırmaq, beləcə Vaşinqton hökumətini böyük müharibəyə çəkmək eyni zamanda ermənilər üçün Amerikadan yardım toplamaq məqsədi güdmüşlər. Nəticədə, ABŞ İngiltərənin yanında I Dünya müharibəsinə qatılmış və müharibənin şərtlərini dəyişdirmişdir. Yenə "Mavi kitab" sayəsində Amerikada 2 milyon dollar pul toplanmış və erməni mühacirlərə paylanmışdır... (500).

Heç şübhəsiz, "erməni məsələsi" nə dair uydurulmuş "Mavi kitab"dan qeyd etdiyimiz bəzi məlumatlar, xüsusilə bu kitabı hazırlayanlardan biri olan Arnold Toynbeenin etirafları oxucularımıza çox şey demişdir. İndi isə "erməni məsələsi" nə dair başqa rənglə adlandırılan bir əsərdən – yazıçı Karibinin (P.P.Qoleyşvili) yazdığı "Qırmızı kitab" adlı əsərindən bəzi sətirləri oxucularımızın nəzərinə çatdırmaq istərdik:

"...Qərbi Avropanın siyasət adamları öz məqsədlərinə çatmaq üçün erməniləri Türkiyədə yaranmış vəziyyətin nə qədər pis olduğuna inandırdılar və onlara bu vəziyyətdən ancaq Avropanın dəstəyilə çıxma biləcəkləri fikrini təlqin etdilər. Nəticədə, Türkiyədəki ermənilər açıqdan-açığa öz dövlətinin düşmənləri tərəfinə keçdilər və türklərin hiddətlərini öz üzərlərinə çəkdilər.

Türkiyənin yerinə xristian Rusiyasını və ya yüksək mədəniyyətə sahib Almaniyanı qoyun: Əgər rus polyaklar Avropada yaşayan bütün polyakları bir dövlət təşkilatında birləşdirmək üçün Avstriya polyaklarına qatılıydılar və bağlı

olduqları Rusiyaya qarşı savaşıydılar Rusiya nə edərdi? Əgər Alsace-Lorainedəki fransızlar, Almaniyaya qarşı savaş üçün könüllü dəstələr qursaydılar almanlar nə edərdilər? Təbii ki, bu iki mədəni xristian millətlər də, türklər ermənilərə nə etdilsə onu edərdilər. İngilislər düşməne qatılmağı düşünməyən, sadəcə keçmişdəki müstəqilliklərini geri tələb edən İrlandiyanı atəş və qanla dizə gətirdilər...

Təkrarlayırıq: bizim qəti düşüncəmiz budur ki, erməni rəhbərlərinin ən böyük səhvi, öz dövlətlərinə qarşı xəyanət etmələri, erməni könüllü dəstələri əmələ gətirib milli nifrəti atəşləmələridir..." (501).

Tanınmış Sovet şərqşünası A.Qurko-Kryajinin "Yaxın Şərq və dövlətlər" adlı əsərində bunları oxuyuruq: "...Bax, bütün mənfi şərtlərə baxmayaraq görürük ki, erməni imperialistləri Böyük Ermənistan xəyalından vaz keçməmişlər. Onlar ingilislərin parlament basqınının (16 mart 1920-ci ildə İstanbulu işğal edən ingilislərin Osmanlı Mebusan Məclisini basaraq bağlamaları qəsd edilir) ardından Anadoluda ortaya çıxan bulanıq vəziyyətdən faydalanmışlar...

Bu məqsədlə ermənilər hər şeydən əvvəl "nüfus təmizliyinə" girişmişlər. Qars və İrəvan bölgələrində yaşayan bütün müsəlmanlar ya yox edilmiş, ya da zorla Türkiyə və ya İran torpaqlarına qovulmuşlar. Şuragel, Kağızman, Qaraqurd, Sarıqamış, Sürməli yaxılıb-yandırılmış, on minlərlə insan can qorxusuyla buralardan qaçmışlar..." (502).

Sovet tarixşünası İrandust "erməni məsələsi" nə dair fikirlərini belə açıqlamışdır: "İşğal edilmiş bölgələrdə terror rejimi tətbiq edilmişdir. Fransızların daşnaklardan təşkil etdikləri jandarma birlikləri, türk əhaliyə qarşı kütləvi qırğınlar, cinayətlər törətmişlər. Kilikiyanı və Türkiyənin Trabzona qədər Şərq vilayətlərini də əhatə edən Aralıq dənizindən Qara dənizə qədər "Böyük Ermənistan" proyektini müttəfiqlər tərəfindən rəsmi olaraq müzakirə edilmişdir..."

Erməni çətləri sıra ilə kəndlərin bütün türk xalqını qılncdan keçirmişlər. Türk əhalisinin fiziki olaraq ortadan qaldırılması proqramı tamamilə şüurlu olaraq işğalçıların idarəsində törədilmişdir..." (503).

Admiral Bristolun Dr.Bartona yazdığı məktubdan qısa sətirlər: "Daşnaklar iqtidarda ikən türklərə və kürdlərə hücum edərək müsəlmanlara özlərini təmsil etmə haqqı verməmişlər, onların evlərini soyub yandırmışlar. Son olaraq da türklər tərəfindən qarşı hücumu uğrayan ermənilər qadın və uşaqlarını belə qorumadan qaçmışlar. Beləcə onlar vəziyyəti daima gərgin tutmuşlar. Erməni ordusunun Qarsda törətdiyi hadisələr amerikalıları da iyrəndirmişdir.

Mən ermənilərin nüfusun yüzdə 25-ni təşkil etmədikləri bir ölkədə müstəqil bir Ermənistan qurulması düşüncəsinə qatılmıram. Ermənilərin özlərini idarə edə biləcəklərinə də inanmıram...

Bu məktuba hiss etdiklərimi yazdım, çünki çox ciddi hisslər içərisindəyəm..." (504).

İndi isə "erməni məsələsi" nə dair bəzi erməni yazıçı və elm adamlarının düşüncələri Yedvard Çark bu məsələyə dair fikirlərini "Türk dövlət xidmətində ermənilər" adlı əsərində belə açıqlamışdır: "Əgər İstanbula türklər gəlməmiş olsaydılar o qədər erməninin İstanbula yerləşmələri mümkün olmazdı. Biz, sadıq bir millət olan ermənilərdən 29 paşa, 22 nazir və 33 millət vəkili Osmanlı hökumətində vəzifə başında olduqlarını bilirik. Yaxşı, bəs necə oldu ki, bu sadıq xain millətə çevrildi? Bunları hamımız bilirik. Mən tarixçi deyiləm, mühəndisəm. 15 mart 2006-cı il tarixində Berlində idim. Tələt paşanı anmaq şərəfinə nail oldum. Möhtərəm Elsevər bəy o gün baş verənləri anlatmağımı istədi. Mərasim saat 11-də başlayacaqdı. Mən Tələt paşanın şəhid edildiyi yerə həyat yoldaşım ilə getmişdim. Hər yer alman polisi ilə qaynayırdı. Saat 10.00-də əllərində plakatlar olan bir dəstə

Tələt paşanın şəhid edildiyi yerə gəldi. Əvvəl türk zənn etdiyim bu 15 nəfərlik dəstə plakatlarını açaraq şəkil çəkdirməyə başladılar. Plakatda: "Erməni və yunan soyqırımını üçün birləşəyin!" yazılı idi. Yunan, ingilis və alman bayraqları daşıyan bu dəstə bizim mərasim keçirəcəyimiz yeri tərk etmədilər. Polis tərəfbaz davranaraq, "Onlar gecədən izin almışdılar" deyərək mərasim yerimizin işğalına göz yumdu. Bu bir provokasiya idi. Biz bu oyuna gəlmədik və parkın başqa bir yerində Tələt paşanı yad etdik..." (505).

Onu da demək istərdik ki, Tələt paşanın qatili terrorist Tehliryan bəraət edərək məhkəmədən bir qəhrəman kimi ayrılmışdır. ABŞ-ın Fresno şəhərində Tehliryanın heykəli tikilmişdir. Bu heykəl Amerikada tikilən ilk qatil heykəli olaraq tarixə keçmişdir.

I Dünya müharibəsində türk ordusunda xidmət edən və Baş komandanlıq qərargahının başqanı olan Alman general Bronsart Schellendorf Tehliryanın bəraət etməsinə əsəbiləşmiş, hadisəyə şahid olduğu halda məhkəməyə çağırılmadığına görə vicdani hüzsuzluq və təəssüf hissi keçirmişdir. Alman general Anadoluda yaşadıklarını "Deutsche Allgemeine Zeitung" qəzetində 24 iyul 1921-ci ildə yayımlanan məktubunda belə açıqlamışdır: "Mən məhkəmədə dinlənən şahidlərin hadisəni görmədiklərini və hadisə haqqında bir şey bilmədiklərini bilirəm. Erməni zülmələri zamanı bu hadisənin baş verdiyi yerdə vəzifəli olan alman zabitləri niyə dindirilməmişlər? Öz nöqsanım olmadan, axsədilmiş olan şahidlik borcumu, bir həqiqətin ortaya çıxmasına yardım etmək üçün burada ödəyirəm..."

Müttəfiq medianın ermənilərin sürgün edilərək köçürülmələrini türklərin xristianlara qarşı düşmənçilik şəklində təbliğat edəcəklərini əvvəldən təxmin etdiyi üçün o zamanlar Türk hökuməti hər cür sərtlikdən uzaq durdu və bunda haqlı idi. Amma, həqiqətən, xarici ölkələrin hər tərəfində bu

sarsaqlığa inanıldı..." (506).

Tanınmış erməni yazıçısı T.Hacıqoklyan "erməni məsələsi" nə dair düşüncələrini belə açıqlamışdır: "...Şərəfsiz Daşnak Respublikasının qısa dövründə Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ilə aparılan müharibələrdə daşnakların qanlı əllərlə minlərlə türkü yox etdikləri və kəndlərini yandıraraq küllə döndərdikləri Zəhgəzur, Şərur, Daralagöz, Meqri, Ərbaba, Zəngibasar və Vedidəki türk kəndlərində törətdikləri vəhşiliklər, qətliaamlar, qarətlər hələ də ağillardadır..."

O zaman erməni əsgərlərində yaltaqlıq, keyfiyyət, qarət, günahsız və çarəsiz insanları öldürmə psixologiyası kök atmışdı..." (507).

Erməni millətinə mənsub elm adamı B.İşxanyan ermənilərin Qafqazda məskunlaşmaları barədə həqiqəti ortaya qoymuşdur. Onun 1916-cı ildə nəşr olunmuş kitabında bunları oxuyuruq: "...Ermənilərin həqiqi vətəni kiçik Asiyadır, yəni Rusiya hüduqlarından kənardadır və Qafqazda bir neçə erməni əyalətindən başqa, Qafqaz ərazisinin müxtəlif hissələrinə ermənilər yalnız son yüzildə səpələnmişlər..." (508).

Erməni yazıçı H.Osepyan 1930-cu ildə Ermənistan dövləti tərəfindən azərbaycanca nəşr edilən "Müharibə və quruluşun 10 ili," adlı kitabında bunları qeyd etmişdir: "...Daşnakların iqtidarı zamanında etnik döyüşlər ağılaşmaz həcmə çatmışdı. Onlar menşevik Gürcüstanı ilə bir dəfə, Türkiyə ilə iki dəfə, Azərbaycanla isə bir neçə dəfə müharibə etdilər və ölkə daxilində türk cəmiyyətini ortadan qaldırmaq siyasətini irəli sürdülər. Ağbabada, Zəngibasarda, Vedibasarda, Şərurda on minlərlə türk qətl edildi. Bu vətəndaşların varlıqları talan edilib daşnak komandanlarının mülkiyyətinə keçirildi.

Milli çatışmalar üçün və türk cəmiyyətini yox etmək məqsədilə devrimci Daşnak hökuməti qırx minə yaxın adamı silah altına aldı. Daşnak hökuməti "tərtibli orduların"

xaricində çox sayda könüllü dəstələr qurdu. Bunları ayaqda tuta bilmək üçün də fəhlə və kəndlinin belinə ağır vergilər yüklədi. Daşnaklara öz çirkin siyasətlərini həyata keçirmək üçün bu da azlıq edirdi. Belə olduqda Daşnak hökuməti İngiltərə və Amerika imperialistlərinin yardımına müraciət edərək onlardan böyük miqdarda hərbi sursat aldı.

Daşnak hökumətinin çirkin siyasəti nəticəsində xalq məhv olmaqla qarşı-qarşıya qalmışdı. Ölkədə açlıq, qarışıqlıq şiddətli bir şəkildə davam edirdi. Tifdən və digər yoluxucu xəstəliklərdən minlərlə insan öldü. Türkiyədən və Yunanıstandan gələn yüzminlərlə mühacir çirkin daşnak siyasətinin qurbanı olaraq ac-susuz və cır-cındır içərisində qalmışdılar. Az miqdarda olan sənaye təşkilatları və kənd iqtisadiyyatı tamamilə devrə xaricində buraxılmışdı və tamamilə dağınıq halda idilər. Sağlam işçilər səfərbərlik nəticəsində məcbur olaraq orduya alınmışdılar. Kəndlərdə sadəcə iş görə bilməyən kişilər və qadınlar qalmışdılar. Ölkəni yox olmaqla qarşı-qarşıya gətirən devrimci Daşnak hökuməti, Amerikanın, İngiltərənin və Fransanın sapoqlarını yalayaq imperialistlərin köməyi ilə "Böyük və müstəqil bir Ermənistan" qurmaq istəyirdilər. Lakin bəllidir ki, onların planları xəyal olaraq qaldı. Qərbi Avropa və Amerika imperialistləri erməni daşnaklarını yalnız Zaqafqaziyanı və Bakı neftini ələ keçirmək üçün istifadə edirdilər...

Bir müddət sonra Daşnak hökuməti ingilis imperialistlərinin təhriki ilə və onların himayəsi altında Türkiyə ilə müharibəyə başlayaraq yeni bir macərəyə atıldılar. Fəhlə və kəndlilər bu müharibəyə qarşı çıxdılar. Lakin daşnaklar onları silah gücü ilə ordu sıralarına cəlb edərək cəbhəyə göndərdilər..." (509).

A.A.Lalayanın "Daşnaksütyun komitəsinin qarşı devrimçi rolu" başlıqlı məqaləsindən: "Daşnaksütyunun devrimçi diktatorluğu dövründə (1918-1920-ci illər) erməni olmayan

bütün əhali qanun xaricində sayılmışdır. Daşnaksütyun komitəsinin məqsədi erməni torpaqlarında yaşayan azəri və kürd əhalisini yox edərək ölkəni erməniləşdirmək idi.

2,5 illik hökmranlığı dövründə Daşnaksütyun Ermənistanında yaşayan azərbaycanlılara qarşı qətlamlar törətdi, kəndləri və qəsəbələri qarət etdi, yaxıb-yandırdı. Daşnak hökuməti 1918-1919-cu illərdə "dövlətin tələblərini yerinə yetirmədikləri" bəhanəsilə azəri və kürd kəndlərinin sivil xalqını bombaladı. 1920-ci ildə isə erməni işçi və kəndlilərin şanlı may üsyanının basdırılmasının ardından Daşnaksütyun, "Müsəlmanlar bizim düşmənimizdir" süarı altında azəri və kürd kəndlərini yenə bombaladı və sivil xalqı qətl etdi..." (510).

Ermənistanın tanınmış dövlət və elm adamlarından olan A.B.Karinyanın "Erməni millətçi axınlarının xüsusiyyətlərinə dair" adlı məqaləsində bunları oxuyuruq: "...Türkiyə Ermənistanında yaşayan ermənilər xristian olmayan bütün qruplara qarşı olan nifrətlərini gizlətmirdilər. Rus ordusunun zəfərlərilə coşan könüllü ermənilər işğal edilmiş bölgələrdə bütün güclərini və təsirlərini artırmağa çalışır, erməni olmayan əhalini fiziki olaraq yox etmək istəyirdilər.

Müəyyən edilən bu üsulun həyata keçirilməsindəki ən ciddi əngəl Türkiyə Ermənistanının qarışıq milli quruluşu və Ermənistanla bağlanmaq istənən altı vilayətdə ermənilərin azlıqda olmaları idi. Buralarda müsəlman olan xalqlar mübahisəsiz çoxluq təşkil edirdilər. Bu çoxluğu aradan qaldırmaq üçün ermənilər Daşnaksütyun komitəsinin başçılığında yuxarıda bildirilən tədbirləri alırdılar.

Rus ordusunun raportlarından və təlimatlarından da göründüyü kimi, erməni könüllü dəstələri xristian olmayan xalqların aradan götürülməsi məsələsi ilə ən geniş ölçüdə məşğul olmuşlar. Könüllü erməni dəstələri kürd və türk əhalisini yox edərək Daşnaksütyun komitəsinin erməni böl-

gəsini müsəlmanlardan təmizlənməsini və sərhədlərin qurulması planını yerinə yetirirdilər. Bu plan, rus ordusundakı komandanların narahatlıqlarını bir neçə dəfə dilə gətirməyinə baxmayaraq inadla yerinə yetirilməyə çalışıldı. Heç şübhəsiz, bu plan ermənilərin özləri üçün də yuxarı idi. Çünki yüzillərdir ermənilərlə eyni şərtlər altında birlikdə çalışan kürdlər və türk fəhlə kütlələri qonşuları ilə ortaq mənfəətlərlə bağlıydılar. Bu o qədər açıq idi ki, Rusiyanın əsgəri diplomatları belə, bunu tez-tez dilə gətirirdilər. Lakin Daşnaksütyun komitəsi tərsini etdi. Onlar qarışıq siyasətlərilə Türkiyədəki ermənilərin vəziyyətini daha da dözülməz hala gətirdilər. Erməni könüllülər tərəfindən həyata keçirilən zorbalıqlara türk kəndliləri də eynilə cavab verərək erməni xalqının haqqını verdi və türk hökumətinin bütün "vəzifələrini yerinə yetirdi..." (511).

Podpolkovnik Tverdo Xlebovun raportuna bir nəzər salaq. Podpolkovnik Tverdo Xlebov ermənilərin Ərzurum və ətrafındakı türk xalqına qarşı törətdiklərini bir raportla öz mərkəzlərinə bildirmişdir. Raport rus ixtilalının başlanğıcından Ərzurumun Osmanlı əsgəri hissələri tərəfindən geri alınma tarixi olan 27 fevral 1918-ci ilə qədər olan bir zamanı əhatə edir: "Türklərlə ermənilər arasındakı düşmənçilik Avropada bilinirdi. Lakin bunun I Dünya müharibəsində olduğu kimi, ciddi bir çatışmaya gətirib çıxaracağını kimsə düşünmürdü. Ermənilərin türklərə dözə bilmədiklərini hər kəs bilirdi. Ermənilər daima haqsızlığa uğramışların roluna girmiş və ən ağır qırğınların qurbanı olduqlarını bütün dünyaya çatdırmışdılar. Ermənilərlə ən çox təmas etmiş olan ruslar, ermənilər haqqında bu qənaətə gəlmişdilər: Ermənilər xəsis, pula düşkün və başqalarının zərərinə düşünən bir millətdir. Ermənilərin əsgəri xüsusiyyətləri də bu bənzətmələrə uyğundur. Rusiyanın əsgəri hissələrində yer alan ermənilər, nə qədər qürur qırıcı olursa-olsun, daima cəbhə arxa-

sındakı xidmətlərə üstünlük vermişlər. Ordu sıralarından qaçma və ya öz-özünü yaralama hadisələri bunların isbatıdır. 1917-ci ildə Ərzurumun ixtilalçı erməni komitəsi xalqın silahlarını toplamaq məqsədilə ümumi bir axtarış təşkil etmişdir. Lakin bu axtarış heç bir qaydaya uyğun olaraq təşkil olunmadığına görə, soyğunçuluq şəklini almışdır. Soyğunçular arasında ən azgınları düşmən qarşısında ən qorxaq hərəkət edən erməni əsgərləriydi...

Ermənilər silahsız və hər cür müdafiə vasitələrindən yoxsul olan səkkiz yüz türkü öldürmüşdülər. Onlar törətdikəri bu qırğından sonra son dərəcə yaxşı silahlanmış olaraq Ərzuruma doğru çəkilməyə başlamışdılar. Erməni hissələrini kürdlərə qarşı qorumaq lazım idi. Qafiləni qorumaqla vəzi-fələndirilmiş rus zabiti bir neçə erməni dəstəsini cəbhəyə göndərmək istəmişdir. Kürdlərlə döyüşmək istəməyən ermənilər rus zabitlərindən qurtarmaq üçün oturduları evi atəşə vermişlər. Zabitlər böyük çətinliklə ölümdən dönmüş, xilas ola bilmişdilər, lakin bütün varlıqlarını bu yangında itirmişdilər...

Ərzincandan Ərzuruma doğru çəkilməkdə olan ermənilər yolları üzərindəki bütün müsəlman kəndlərini və sakinlərini yox etmişlər. Rus ordusunun geri çəkildiyi zaman topçu cəbhəsini dağıtmaq üçün kürdlərdən və heç birində silah olmayan sivil xalqdan arabaçılar seçilmişdir. Ermənilər Ərzurum yaxınlığında rus zabitlərinin dincəlməyə çəkildikləri fasilədən faydalanaraq arabaçıları öldürməyə başlamışlar. Rus zabitlərinin bu hadisəyə mane olmamaları üçün silahla onları qorxudan ermənilər arabaçıları ən vəhşi şəkildə öldürmüşlər...

28 fevral tarixində İlicədən döənən podpolkovnik Qryaznov mənə bunları anlatmışdır: "Kəndə gedən yollarda cinsiyyət orqanları parçalanmış cəsədlərə rastlanmışdır. Yoldan keçən hər bir erməni cəsədlərə söyərək tüpürürmüş...

Caminin həyəti cəsədlərlə doldurulmuşdur. Bunların arasında hər yaşda qadın, kişi, uşaq və qocaların meyitləri vardı. Qadınların vücudlarında təcavüz izləri görünürdü. Qadın və gənc qızların cinsiyyət orqanlarına fişənglər soxulmuşdu. Podpolkovnik Qryaznov erməni dəstələrində telefonçu olaraq çalışan bir neçə gənc erməni qızını caminin həyətinə çağıraraq vətəndaşlarının törətdikləri qırğını göstərmişdir. Bu törədilənlərlə öyünə biləcəklərini söyləmişdir. Lakin qızların bu görüntü qarşısında dəhşət içərisində qalmaları əvəzinə sevincdən güldüklərini gördükdə Qryaznovu nifrətlə bir çaşqınlıq bürümüşdür. O, həyacana qapılaraq onlara söymüş və ermənilərin qadınları da daxil olmaqla ən alçaq və barbar bir millət olduqlarını söyləmişdir. Bir zabitin saçlarını dimdik edən bu mənzərə qarşısında, təhsil görmüş gənc qızların sevincdən çilgün bir hala gəlmələri ermənilərin soylarından gələn vəhşiliyin bir sübutu olduğunu əlavə etmişdir. Bu sözlər qarşısında qızlar bikef görünməyə çalışmış, gülüşlərinin hirsdən irəli gəldiyini iddia etmişlərsə də qarşılarındakını ruhən qana nə qədər susamış olduqları xüsusunda aldada bilməmişlər."

Ermənilər bir qadının ürəyini çıxardıqdan sonra cəsədini bir divara başı aşağı mıxlamışdılar... Haqlı bir səbəb olmadan bir türkü öldürmüş olan bir erməninə həbs etmişdim. Baş komandan onun Hərb məhkəməsinə verilməsini əmr etmişdi. Keçmiş qanunların tələbinə görə belə cinayət işləyənlərin edam edilməsi lazım idi. Erməni zabitlərdən birinə bu cinayəti törədənin asılacağına söylədiyimdə, erməni qatil hiddətlə yerindən fırlayaraq: "Bir türkə görə bir erməninin öldürüldüyü görülmüşdürmü?" – deyə bağırırdı...

Yuxarıda anladığım hadisələr erməni millətinin nə qədər qana susamış olduğunu açıq-aydın ortaya qoyur. Bu qorxunc və üzüntü verən hadisələri baş verməmiş kimi göstərmək heç bir insanın əlində deyildir..." (512).

Ermənistanın ilk Baş naziri O.Kaçaznuninin Daşnak komitəsinin konfransına təqdim etdiyi rapordən bəzi bölümlər: "...Rəsmi olaraq Azərbaycanla müharibə vəziyyətində deyildik, ancaq Qarabağda, qismən də Qazaxda döyüşlər yaşadıq. Sonra ölkə içərisində sıra ilə Ərbab, Zod, Zəngibasar, Vedibasar, Şərur, Naxçıvan, Zəngəzur və s. bölgələrində yerli müsəlman xalqla qanlı döyüşlər yaşandı. Azərbaycan bizə qarşı olan mənfi davranışını davam etdirməməliydi. Yerli müsəlman xalq da Türkiyə və Azərbaycana dayanaraq dövlətə qarşı bir cizgi izləmələrini davam etdirməməliydi. Biz daxildən və xaricdən vəziyyətimizin düzəlməsini təmin edəcək uyğun tədbirlər ala bilmədik. Azərbaycanla az da olsa orta bir məxrəc tapa bilmədik. Müsəlman bölgələrində qayda-qanunu təmin edəcək inzibati tədbirlər ala bilmədik, silaha sarılmaq məcburiyyətində qaldıq, ordular göndərdik, yıxdıq, qətlialmlar törətdik. Vedibasar, Naxçıvan kimi önəmli nöqtələrdə silah gücülə belə iqtidarımızı qura bilmədik, dağıldıq və geri çəkildik. Bu müvəffəqiyyətsizliyin nəticəsində, şübhəsiz, iqtidar olaraq etibarımızı itirdik.

1918-ci ildə dağılan Türkiyə sonrakı iki ili yaxşı istifadə etdi. Bu iki ilin ardından türklər həyata geri döndülər. Gənc vətənsəvər subaylar Anadoluda ordunu yenidən qurdular. Türkiyədə milli şüur və özünümüdafiə hərəkəti canlandı. Kiçik Asiyanın gələcəyini təmin etmək üçün Sevr müqaviləsinə qarşı silahla durulmalıydı. Əslində bu qarşı hərəkət Cənubi Qərbdə ortaya çıxmalıydı və yunan cəbhəsində çoxala bilmək üçün Şimali Şərqdə Ermənistan tərəfindəki cəbhəni möhkəmlətmək lazım idi.

Biz müharibədən çəkinmək üçün əlimizdən gələn hər şeyi etmədik. Nəticədən razı olaraq türklərlə ortaqlıq bir dil tapmaq üçün daha çox səy göstərməliydik. Bax, bunu etmədik.

Müharibədən qorxmurduq, çünki zəfərdən əmin idik. Ol-

tunu ələ keçirmək, Türkiyəyə meydan oxumaq idi. Gördük ki, müharibəni hər kəsdən əvvəl biz istəyirdik.

Sərhəddə əsgəri hərəkətlər başlamışdı ki, türklər görüş təklif etdilər. Təkliflərini geri çevirdik. Bu, böyük bir cinayət idi.

1920-ci ilin payızında türklərin gözündə gülünc bir ölçüdə olmadığımızı xatırlamaq lazımdır. Keçmiş iki ilin fəlakətləri unudulmuşdu belə. Xalq bir az dincəlmiş, həyata dönmüşdü. İngilislər tərəfindən yaxşı geydirilmiş və silahlandırılmış bir ordumuz var idi. Əlimizdə Qars kimi önəmli bir qala, kifayət qədər əsgərimiz var idi. Son olaraq, o zaman elə belə bir kağız parçası olmayan Sevr müqaviləsi türklərə qarşı böyük bir kozur idi. Sevr müqaviləsi gözlərimizi kor etmişdi.

Bu gün anlayırıq ki, Sevr müqaviləsi yerinə bilavasitə türklərlə bir müqaviləyə yanaşmış olsaydıq çox şey qazanardıq. O zaman bunu anlamadıq.

Fakt bağışlanmaz! Fakt olan odur ki, biz müharibədən çəkinmək üçün heç bir şey etmədik, əksinə, müharibəyə bir yol açdıq. Bağışlanmazlıq isə Türkiyənin əsgəri gücündən xəbərdar olmamağımız və öz ordumuzu qura bilməməyimizdir.

Müharibə tam bir məğlubiyyətlə nəticələndi. Qarnı tox, yaxşı silahlandırılmış və geyindirilmiş ordumuz döyüşmədi. Əsgərlərimiz hər zaman geri çəkildi, silahlarını buraxıb kəndlərə qaçdılar.

Müstəqillik dövründə xarici dünyada (Avropa və Amerikada) diplomatik fəaliyyətlərimizin mahiyyəti nə idi və hansı nəticələr verdi?

1919-cu ilin yazında Respublika heyyyəti ilə Milli heyyyət sülh konfransında irəli sürdüyümüz tələbləri bildirən memorandumu müttəfiq dövlətlərə birlikdə təqdim etdilər.

Bu memoranduma görə, aşağıda adı keçən torpaqlar Er-

mənistan dövlətinin sərhədləri içərisinə alınmalıydı:

a) sərhədləri genişləndilmiş Qafqaz Ermənistan Respublikası (İrəvan əyalətinin tamamı, Ərdəhanın şimal hissəsi xaric Qars şəhəri, Tiflis əyalətinin cənub hissəsi, Yelizavetpol əyalətinin cənubi-qərb hissəsi;

b) Türkiyənin yeddi şəhəri (Van, Bages, Diyarbəkir, Harberd, Sivas, Karin, Trabzon (Diyarbəkirin cənub bölgəsi ilə Sivasın qərb hissəsi xaric);

c) Kilikiyada dörd vilayət (Maraş, Sis, Cəlal-bərəkət və Aleksandretta ilə Adana).

Qara dənizdən Aralıq dənizinə, Qarabağ dağlarından ərəb çöllərinə uzanan Böyük Ermənistan planlanmaqda və tələb edilməkdə idi.

Bu imperialist tələb necə həyata keçirilə bilərdi?

Nə erməni hökumətinin, nə də idarədə olan Daşnaksütyun komitəsinin belə sarsaq bir proyektı vardı. Əksinə, bizim heyyyət bir direktiv olaraq İrəvandan bizim gücümüza bağlı olan tələblər gətirmişdi.

Necə oldu ki, heyyyət "dənizdən-dənizə" tələbini ortaya atdı? Bu qeyri-adi və inanılmaz bir vəziyyət idi. Bu tələbləri Paris erməniləri irəli sürdülər, bizim heyyyət də koloniyalarda hakim olan təmayülə uydu. Bunu hamımız bilirik.

Mən bizim heyyyətimizi günahlandırmıram, tələbimiz daha mütəvazi olsaydı fərqli nəticələr ala bilərdik də demək istəmirəm. Biz əsas və önəmli mövzuların həlli istiqamətində öz iradəmizi ortaya qoymadıq, fəaliyyətlərimizi öz anlayışımıza görə irəlilədə bilmədik, öz yolumuzla gedə bilmədik, başqalarına bizi öz arxalarınca sürükləməyə imkan verdik.

Bunlar keçmişdə qaldı. Əgər etdiklərimizi ümumi olaraq dəyərləndirsək, respublikanın elanından, ağır fəaliyyətlərimizdən və aldığımız nəticələrdən sonra deyə bilərik ki, öyünüləcək heç bir şey etmədik və üzərimizə aldığımız yük,

dövlət təşkilatlanması, dövlət işlərinin idarəsi bizim imkanlarımızın üzərində idi. Biz imkanlarımızın ölçülərini bilmədik və çox zaman öz gücümüzü doğru dəyərləndirmədik, əngəllərin böyüklüyünü anlamadıq, qarşı gücləri olduğu kimi dəyərləndirmədik. Biz dövlət adamı ola bilmədik.

Artıq Daşnaksütyunun görəcəyi iş yoxdur!

Komitəmiz lazım olan bir şeyi etdi – özünü tükətdi. Biz, yeni həyat şərtləri, yeni tələbləri gətirib bu tələblərə cavab verəcək gücə sahib deyilik. Demək, bu səhnədən çəkilib yerimizi bizdən daha bacarıqlı olanlara verməliyik.

Mən söylədim, "Artıq Daşnaksütyunun görəcəyi iş yoxdur," dedim. Doğru ifadə etmədim. Son bir işimiz daha var, erməni siyasi hərəkətinin keçmişinə və öz keçmişimizə qarşı bir məsuliyyətimiz var. Komitə öz qərarı ilə şüurlu və qəti olaraq varlığına son verməlidir!

Bəli, intiharı təklif edirəm.

Ən şərəfli çıxış yolu – intihardır. Bax, komitəmiz tam bu vəziyyətdədir.

Bunu dörd-beş il əvvəl etməliydik. Əgər bu qərarı almasaq, irəlidə bizi şəərəfsiz bir son gözləyir.

Bax, acı həqiqət! Biz bu həqiqəti qəbul etmə cəsaretini göstərib və lazım olanı etməliyik. Nəticə budur: varlığımıza son verməliyik..." (513).

General İ.Denikinın xatirələrindən bəzi sətirlər: "...Dekabr ayının sonunda parlamentdə Parisə göndəriləcək təlimat müzakirə edilərkən ortaya ortağ bir fikir çıxmadı. İqtidar partiyasında daşnakların səsləri ikiyə bölündü. Bunların bir hissəsi Ermənistanın, Rusiyanın bir parçası olaraq müstəqilliyini və ya federasiyanı müdafiə edərkən, digər hissəsi, Kilikiyanı da içərisinə alan, Qara dəniz ilə Aralıq dənizinə çıxışı olan "Böyük və müstəqil Ermənistanı" tələb etdi. Bu, qaliblərin fantaziyaları ilə ortaya çıxarılan amerikan proyektı idi. Bu proyektə görə, müsəlmanların dörd qat çox-

luqda olduqları bölgələr ermənilərə verilir...” (514).

Ermənistan vətəndaşı Veys Veysovun “Horrdayn Ayastan” qəzetində yayımlanan xatirələrindən: “...Daşnaklar bizi qış vaxtı güllə yağmuru altında kəndimizdən qovdular. Bu “iş” General Silikov və Tevosov idarə edirdi. Bölgəmizdəki türk kəndləri tamamilə yandırıldı. Daşnaklar hansı vəhşiliyi törətmədilər ki! Nə qədər insan öldürdülər... Səkkiz baş ailəmdən tək-cə mən qalmışam... Dolaşdığımız bu dağlar, insan cəsədlərilə örtülmüşdü. Ölkənin sovetləşdirilməsindən sonra mən və qonşularım daşnaklar tərəfindən yaxılıb-yandırılan kəndlərimizə döndükdə hər ailədən bir adamın sağ qaldığını gördük...” (515).

Qızıl ordu komandanı V.Tarxovun xatirələrindən bəzi bölümlər: “...1920-ci il iyul ayının ortalarında 11-ci ordu komandanlığı Şuşa, Gorus və Bazarçay xəttində olan 32-ci nişançı diviziyasını 28-ci süvari diviziyası ilə dəyişdirmək qərarı aldı. Ermənistan ilə sərhəddin Bazarçay xəttində süvari diviziyası yerləşdirildi...”

Əvvəl Xəlil paşanı gözləyib Kamal paşanın ordusu ilə əlaqə quracağımız Naxçıvana getməyimiz təklif edilirdi, lakin sonrakı gün Xəlil paşanı gözləmədən dərhal yola çıxacağımız barədə yeni bir əmr gəldi...

Biz, əhalinin Qızıl ordu haqqında yanlış məlumatlara sahib olan yaşayış yerlərindən keçirdik. Burada yaşayanlar heç bolşevik görməmişdilər, bizdən hay-küy içərisində qaçıb-gizlənilir, heyvanlarını dağlara çıxarırdılar. Lakin Qızıl ordunun, əzmək üçün deyil, qul halına gətirilən xalqların azadlığı üçün döyüşdüyünü və fəhlələrin haqlarını qoruduğunu gördükdə bu əzilən xalqın çaşqınlığı və sevinci görülməyə dəyərdi. Məsələn, bir gün günortadan sonra ordumuzun yaxınlığında mühafizlərimizə bənzəməyən insanlar peyda oldular. Onlardan iki atlı ayrılaraq bizə yaxınlaşdılar və əllərini başlarına qoyaraq bir şeylər anlatmağa çalışdılar.

Müsəlman tərcüməçi bu dağlı köçərilərin dincəlmək üçün bizi dəvət etdiklərini söylədi. Ordu hissələrimizi yüksək yaylaqlarından izləyən bu insanlar qorxulacaq bir şey olmadığını görüb Qızıl ordu əsgərlərini öz yaylaqlarına dəvət edirdilər. Ordu hissələrimiz gecəni keçirəcəkləri yerə yaxınlaşmışdırlarsa da, bu insanların yaşam tərzlərini, təmayüllərini yaxından tanımaq üçün mən, alay komissarı və bir komandanla köçərilərin olduqları tərəfə döndüm, əsgərlərimiz isə yollarına davam etdilər. Mənim qərarımı öyrənən bir atlı dördnala çaparaq yaylağına getməyə başladı. Digər atlı isə yanımızda qaldı və bizə rəfaqətlik etdi. Əsgərlərimizin yola davam etdiklərini gören rəfaqətçi, niyə hamını yanıma almadığımı sordu. Mən əsgərlərin qəzada dincəlmələrinin lazım olduğunu söylədim.

Biz çadırların və torpaq damlı ev sıralarının olduğu yaylağa gəldik. Oradakı insanlar ilk baxışda bizi incələyir, bizdən çəkinirdilər. Lakin qısa zamandan sonra hərəratlı bir söhbət şəraitı yarandı. Güvənsizlik və qorxu yaratmaq üçün xanlar ilə bəylərin agentlərinin Qızıl ordu əsgərləri haqqında verdikləri yalan məlumatları öyrəndik. Bunlar bolşeviklərin acıma duyğusu olmadığına daxilən inanmışdılar. Yol-daş L. tərcüməçinin vasitəsilə Qızıl ordunun sadəcə fəhlə və kəndlilərin düşmənlərinə qarşı yaradılmış olduğunu izah etdi. Bütün bu söyləmələr burada yaşayanları çaşdırmışdı. Onlar sevinc və həyacan içərisində təlaşlanmışdılar. Sehrli dəyənək dəymiş kimi çadırlar quruldu, kilimlər sərildi, yeməklər gətirildi. Hava qaralmağa başlamışdı. Getməliydik. Lakin bu qonaqpərvər insanlar bizi buraxmaq istəmirdilər, gecəni burada keçirməyimiz üçün təkid edirdilər. Mən əvvəldən Qafqazda yaşadığıma görə bu dəvəti rədd etmənin çox ayıb olacağını bildirdim. Bundan əlavə, Qızıl ordu haqqındakı səhv düşüncəni kökündən yox etmək lazım gəlirdi. Gecəni burada keçirməyimiz yerli xalqa yaxınlaşmağımızı

təmin edəcək, göstərəcəyimiz etimad isə onları qürurlandı-racaqdı. Qalmağa qərar verdik. Ordu hissələrimizdən gecə-ni keçirmək üçün yerləşdikləri xəbəri gəldi. Hər şey yolun-da idi.

Ev sahibləri arasından, heyvanları otlatmaq və atlarımızı qorumaq üçün bir neçə adam ayrıldı. Peşmanlıqla etiraf edi-rəm ki, bu insanların səmimiyyətinə baxmayaraq at və si-lahlarımıza nəzarəti əldən buraxmırdım. (İnciyən biri varsa məni bağışlasın, lakin bu, müharibə qaydalarında lazım olan bir tədbir idi).

Sabahısı mənə Qafqazın bir xəritəsini gətirdilər. Əllərinə necə keçmişdi, bilmirəm, amma mənim xəritəyə ehtiyacım vardı. Yeni üzlər diqqətimi çəkdi, bizi görmək üçün qonşu-lar da gəlmişdilər. Bugündən etibarən Qızıl ordunun zəfər keçidi başlamışdı. Xəbərimiz dağlardan-dağlara ildırım sü-rətilə yayılmışdı. Hər yaşayış yerlərində insanlar həyətləri-nə çıxır, bizi salamlayırdılar. Bəzi kəndlərin girişində kişilər sıraya düzülmiş gözləyirdilər, biz yaxınlaşdıqca aralarından ən yaşlı olanı ustalıqla qoyunun başını kəsir, atının ayağının altına atırdı. Xalq bu şəkildə mənim şəxsimdə bü-tün Qızıl orduya böyük hörmət göstərirdi. Yəqin ki, bütün bu qonaqlamalar, keçdiyimiz yerlərin fəhlə və kəndlilərilə sıx bağlar qurmaq üçün qiymətləndirdiyimizi anlatmağımıza ehtiyac yoxdur. İnqilab komitəsinin mitinqlərindən sonra xanlar və bəylər İrana getdilər.

Üçüncü gün Şaxtaxtı yaxınlarında partizanlar üçün uğur-suz bir çarpışmanın olduğunu və Naxçıvanın yerli xalqa bu-raxıldığını öyrəndiyimiz Şahbuza çatmışdıq...

Cağdaya çatdıgımda partizanların üzücü vəziyyətlərini və istisnasız bütün müsəlman xalqın Şərur və Naxçıvan qə-zalarından qaçdıqlarını öyrəndim. Ermənilərin zəfəri, cin-siyyət və yaş ayırımı etmədən bütün xalqın yox edilməsi təhlükəsini yaradırdı. Düşmənçilik milli zəmin üzərində ya-

radılmışdı. Cağda xalqına qarşı döyüşəcək nizamlı erməni əsgərlərinin və Dro hissələrinin yaxınlaşdığını diqqətə ala-raq patrullar göndərdik, lakin əsgəri hərəkətə başlamamaq, Qızıl ordunun uğrunda savaştığı sosializm düşüncələrini izah edərək erməni kütləsilə görüşlər keçirmək, ancaq düş-məncə qarşılıq verərlərsə o zaman eyni şəkildə qarşılıq ver-mək əmri gəldi.

Ordumuz 28 iyul ayında Naxçıvan şəhərini zəbt etdi. Bu-rada bir inqilab komitəsi təşkil edib işimizin idari və siyasi qismini yoldaş L-yə dövr etdim. Sonra 1-ci alay komanda-nıyla şəhər ətrafında kəşf gəzintisi etdim və daşnakların hü-cum etməsi ehtimalına qarşı bir plan hazırladım. Bundan əlavə, 18-ci süvari diviziyası ilə əlaqə yaratmaq və türklərin harada olduqlarını öyrənmək lazım idi.

Qərargaha gəldikdə Bəyazid hissələrindən əlaqə qurmaq məqsədi ilə qələni iki türk zabitinin məni gözlədiklərini öy-rəndim. Salamladıqdan sonra türk ordu hissələrinin Naxçı-vana göndərilməsini tövsiyə etdim.

İrəvandan dönən deputatlar erməni komandanların par-tizanlara təklif etdikləri ultimatumun şərtlərini elan etdilər. Şərtlər yerinə yetiriləcək kimi deyildi, olduqca alçaldıcıydı; Naxçıvanı atəşə vermək, talan etmək və xalqı qılıncdan ke-çirmək təhdidilə bitirdi.

Xalqın gözü Qızıl orduya çevrilmişdi. General Şelkovni-kova Naxçıvan şəhərinin Qızıl ordunun əlində olduğunu, atəşə verilməsinə və xalqın qılıncdan keçirilməsinə izin ve-rilməyəcəyini bildirən bir məktub yazıldı. Yazılan məktub oxunarkən pəncərənin qabağında dağ batalyonumuz keçdi. Hər kəs sevinirdi, "Ura" nidaları iclas salonunda eşidilirdi. İnqilab komitəsi ultimatumu tamamilə rədd cavabı verdi.

Ayn 29-da süvari alayı göründü. Qızıl ordu generalı yol-daş Bağırov ilə Xəlil paşa gəldilər. Xəlil paşanın qəhrəman Qızıl ordu, Rusiya və xüsusilə Moskva haqqındakı təəssü-

ratlarını dinləməyə dəyərdi.

Ayın 31-nə qədər erməni ordusu ilə əlaqə qurduğumuzu nəzərə almasaq heç bir önəmli hadisə yaşanmadı. Erməni əsgərlər qızıl əsgərlərlə məmnuniyyətlə söhbət edirdilər. Bu da komandanların xoşuna gəlmirdi. Ermənilər açıqdan-açıq düşmənçilik göstərə bilmirdilər, çünki Ermənistan bizimlə rəsmi olaraq müharibə halında deyildi. Ayın 31-i axşama yaxın Dizadan Araz çayı yaxınlığına 500 süngü, 2 top və avtomat tufəngli türk hissələri gəldilər. Türkləri şəhərin girişində qarşılamaq üçün bir bölüm xüsusi tapşırıqlar verilmişdi. Yüzlərlə şəhərli və qonşu yaşayış yerlərindən axan insan seli toplandı. Türk ordusu göründü. Rus və türk komandanların əmrləri eşidildi, ardından Araz çayı boyunca güclü internasional səsləri yüksəldi. Türklər yaxın keçmişdəki müharibədə düşməni, bugünkü dost inqilabçı müttəfiqlərinin qarşısında rəsmi keçid etdilər.

Qızıl ordu arasında kiçik boz eşşəklərin üzərindəki avtomat silahlı türk əsgərləri simpatiya yaratmışdılar. Təmiz geyimli, təchizatlı türk əsgərləri qeyri-adi görkəm əks etdirirdilər. Əsgəri müttəfiqlik aktlaşdırılmışdı. Kefimizə dəyəcək yoxdu.

Həmin gün axşama yaxın Əngəlyurddakı xalq arasında müxtəlif sayıqların gəzdiyi xəbərləri gəldi. Doğru olan bir şey vardı, Dronun liderliyindəki daşnaklar Bazarkənd və Əngəlyurda basqın edərək, ordu hissələrimizin yolunu və irtibatını kəsmişdi.

Bu məlumatları aldıqda ağla gələn ilk düşüncə, General Şelkovnikovun hücumu keçməsi idi, yəni bu ehtimala qarşı tədbirlər alınmalıydı. Türklər lap vaxtında gəlmişdilər. Bundan əlavə, ətrafdakı yaşayış yerlərində əsgəri qruplar qurulmuş, birliklər əmələ gətirilmişdi. Bunlar öz evlərində gözləyirdilər. Hücum olduğu təqdirdə onlardan istifadə olunacaqdı.

Xəlil paşa ilə Veysəl bəy mənə türk əsgəri hissələrinə komandanlıq etməyi təklif etdilər. Lakin mən, Ermənistanın Sovet Rusiyasına qarşı münasibəti qəti olaraq müəyyən olmadığına görə, qəbul etmədim. Bütün bu məsələlər birlikdə müzakirə edildi.

Bir neçə gün keçmişdi, irtibat yox idi. Dördüncü və ya beşinci gün Gorusdan bir Qızıl ordu əsgəri gəldi və mənə olanlarla əlaqəli qəti məlumatlar verdi, mənim Naxçıvanda qalmam və 28-ci nişançı diviziyasının hərəkəti haqqında mərkəzin əmrini gətirdi. Təəssüflər olsun ki, bu ağıllı və cəsur yoldaşın adını xatırlamıram. Dilini və inancını bilmədən Dron əsgərləri ilə bizə düşmənçilik bəsləyən xalqın olduğu qəzalardan keçərək gələ bilmək ağıl çevikliyi və qərarlılıq istəyirdi. General Şelkovnikovun passiv qalması və Naxçıvan cəbhəsindəki səssizlik qarşısında Əngəlyurda təzyiq etmək qərarı aldım.

Naxçıvanda qonaq olduğumuzun təxminən 12-ci günü avtomat tufənglərlə köçürülən bölümümüz Peçenek dağı keçidindəki çatışmalardan sonra, 28-ci süvari diviziyasının Dronu məğlub edərək və ələ keçirdiyi bütün təchizat və bir topu alaraq Əngəlyurda çıxdıq.

Əlaqə yenidən qurulmuşdu.

Əlaqələrin, hardasa iki həftə boyunca tamamilə qopuq olması Qızıl ordu əsgərlərinin cəsarətlərini qıra bilirdi. Qovurucu istilər, böcəklər və gecələr dəhşətverici Qafqaz üşütməsi insanı bezdirirdi. Bundan əlavə, əsgərlər növbələrin xaricində sadəcə öz hissələri üçün deyil, İrandan geri dönmə, lakin öz yerlərinə getməkdən qorxan insanlar üçün də tarlalarda işləyirdilər. Geyimləri cırıq-cırıq, ac-susuz, həm fiziki, həm də mənəvi baxımdan yorğun düşmüş, qızdırmalı bu qaçqın insanlar əllərinə keçən hər şeyi yeyirdilər. Xəstəlik yayılmağa başlamışdı. Ölənlərin sayı artırdı. İran qaçqınları ölkənin daxilinə buraxılmırdılar, evlərinə də dönəcək

kimi görünmürdülər. Qızıl ordunun gəlişi onlara evlərini olmasa belə, ölkəsini geri qaytarmış, əllərilə çörək tutma imkanı vermişdi. Qızıl ordu əsgərləri tibbi ləvazimatların bir qismini onlara vermiş, ölənləri toplamış, dəfn etmişdi, pərişan, ac və evsiz qalan bu zavallılara yardım etmişdi..." (516).

ERMƏNİLƏRİN KÜRDLƏRƏ, RUSLARA VƏ GÜRCÜLƏRƏ OLAN MÜNASİBƏTLƏRİ

Dünyada ermənilərdən başqa heç bir millət bağlı olduğu dövlətə qarşı düşmənin yanında yer alıb könüllü dəstələr yaratmamışdır. Buna görə, Osmanlı Türkiyəsinin aldığı tədbirlər təbiidir və özünümüdafiədir. Türkiyənin yerində Avropanın hansı dövləti olursa-olsun, Osmanlı dövlətinin aldığı qərarın eynisini alardı.

Rusiyanın arxiv sənədləri göstərir ki, erməni könüllü dəstələri müsəlman xalqı üzərində qırğınlar, qətləmlər törətmişlər. Bununla yanaşı, o bölgədə yaşayan kürdlər, ruslar və gürcülər də erməni şovinizminin qurbanı olmuşlar. Daşnak komitəsi bütünlüklə irq ayrılığı üzərində qurulmuşdur. Onların "Qırmızı kitabı" türkləri, kürdləri, azəriləri və gürcüləri Avropa ictimaiyyətinə barbar olaraq tanıtməyə çalışmış, Avropa mədəniyyətinin davamcısı olaraq da o bölgədəki yeganə mədəni millətin ermənilər olduğunu bildirmişdir. (517).

Türklərə və gürcülərə qarşı "ədəbi" əsərlərilə məşhur olmuş Çaluşyan ilə ortaqlarının yazdıqları "əsərlərin" qiyməti yaxşı bilinir. Lakin bu boyda yalan və iftiranı bir kitabda görəcəyimizi gözləmədiyimizi də etiraf etməliyik. Daşnak komitəçilərinin iftiralarına cavab vermək olduqca çətindir. Çünki bunlar ədəbi əxlaq və şəffaflıqdan o qədər də anlamazlar. Əgər bu kitab hər hansı bir jurnalistin qələmindən

çıxmış olsaydı, onu görməzlikdən gəlmək olardı, lakin çox təəssüflər olsun ki, bu kitab Ermənistanın tanınmış şəxslərinin ortaq məhsuludur. Və çox təəssüflər olsun ki, bu kitab fransız və ingilis dillərinə tərcümə edilmiş və erməni kilsəsinin lideri tərəfindən Sülh Konfransına təqdim edilmişdir. Məqsəd: Avropa mədəniyyətinin tək təmsilçisi olan erməni xalqının bir tərəfdən Anadolu türkləri, bir tərəfdən gürcülər, bir tərəfdən də Azərbaycan türkləri olmaqla, "mədəniyyətsiz" xalqların arasına soxulmuş olduğunu ortaya qoymaq, "Böyük Ermənistan"ın qurulmasına yardım diləməkdir. Bu "mədəniyyətdən uzaq" xalqlar hər zaman və hər yerdə erməni xalqını sıxışdırır, onun Kiçik Asiya və Cənubi Qafqazın aydınlandılmasında böyük tarixi missiyasını həyata keçirməyə mane olurlar. Ermənilər "böyük müttəfiqləri" Rusiya, Fransa, İngiltərə, İtaliya və Amerikaya olan "duyğulu bağlılıqlarına" görə məğrurdurlar. Bizim dostlarımız olan ruslar, ingilislər və fransızlar bizə azərilər və gürcülərlə və ya ən azından gürcülərlə yaxşı keçinməyimizi məsləhət gördülər. Amma buna xalqımızın gücü çatmaz. Çünki bu iki xalqın mənəfiyyətləri arasında bir uçurum var. Onlar Rusiyaya və onun müttəfiqlərinə xəyanət etdilər. Ancaq ermənilər "böyük müttəfiqlərinə sadıq qaldılar və qalmağa davam edəcəklər..." – deyilir, Çaluşyanın "Qırmızı kitab"ında.

Yer üzünə dağılmış ermənilərin bir yerə toplanmaq və bir dövlət qurmaq həsrəti varmı? Bu həsrət təkcə erməni xalqınamı aiddir? Əvvəl birinci suala cavab olaraq demək istərdik ki, ermənilər təkcə türkü, azəri türkünə, kürdü, farsı, gürcünü deyil, bir-birlərini belə sevmirlər. Yəni bugünkü Ermənistanda qeydiyyatda olan ermənilərin yarısından çoxu xaricdə yaşayır. Bu insanlarda vətən, millət sevgisi yoxdur... İkinci suala gəldikdə isə deyə bilərik ki, bir çox millətlər də bu vəziyyətdə olmuşlar. Lakin onların hamısı erməni daşnakların seçdikləri yola girməkdən çəkinmişlər.

Onlar vətəndaşı olduqları dövlətin daxilində olan qarışıqlığı öz millətçi məqsədləri üçün istifadə etmədilər. Onların heç biri könüllü dəstələr quraraq öz dövlətinin düşmənlərinə qatılmadılar. Əlbəttə, mədəni xristian dövlətləri də Osmanlı dövlətinin ermənilərə etdiklərini edərdilər. Bu dediklərimizi isbat etmək üçün çox da uzaqlara getməyə ehtiyac yoxdur. Günümüzdə İngiltərə, İngiltərənin düşmənlərinə qatıldığı üçün deyil, sadəcə keçmiş müstəqilliyinə qovuşmaq istəyən İrlandiyanı yandırır-yaxdı. Öz gözündə pisliyi görməyən, başqalarının gözündə xırda çöpü görən bu insanlar doğru yolda deyillər. Ermənilərin uydurduqları yalanların tarix ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Tarix baxımından nə mədəniyyətsiz türk, nə də mədəniyyətsiz ingilis vardır. Tarixi məsələlərdə rəsmi sənədlər danışar. Ədəbiyyat isə yalnız yazıçının deyil, onun aid olduğu xalqın ruhunun aynasıdır. Nə isə...

Biz rəsmi sənədləri araşdırmağa və erməni devrim komitələrinin, xüsusilə də Daşnaksütyun komitəsinin I Dünya müharibəsi zamanında kürdlərə, ruslara və gürcülərə qarşı olan münasibətlərini oxucularımıza çatdırmağa davam edək. Rus ordusu Türkiyə torpaqlarında zəfərdən-zəfərə irəlilədiyi zaman, Daşnaksütyun komitəsinin qurduğu erməni könüllü dəstələrinin vəziyyəti "fövqəladə" idi. Onlar nizam-intizamlı bir ordunun arxasınca irəliləyir və döyüşün qanlı izlərini yox edirdilər, yəni türklər və kürdlər tərəfindən tərk edilən kəndləri, döyüş zamanı yaralanları və şəhid düşən insanların cəsədlərini yandırirdilər, hətta əsir düşən insanları belə qeyri-insani davranışlarla öldürürdülər. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, ruslar sivil kürd xalqının qorunması üçün hər zaman tədbirlər almağa çalışırdılar, lakin çox təəssüflər olsun ki, ermənilər nəinki əsir düşmüş, hətta günahsız kürd xalqına qarşı vəhşicə davranır, onları öldürürdülər. Nəticədə, könüllü erməni dəstələrin bu cür hərəkətlə-

rinin qarşısını almaq üçün Vanda bir əsgəri səhra məhkəməsi quruldu və könüllü erməni dəstələrindən üç nəfər (Kutrik Tiosov, Azis Minasov və Mesrop Melikov) haqqında edam qərarı alındı. Aşağıda qeyd etdiyimiz rəsmi sənəd könüllü erməni dəstələrinin fəaliyyətlərini açıq şəkildə ortaya qoyur:

"Əmr

34 sayılı birlik, 22 iyun 1915-ci il, Van.

Artilleriya komandanı təslim olan kürdlərin öz kəndlərinə dönmələrinə izin vermişdir.

Kürd kəndlərinə hücum etməmək, mallarını qarət etməmək, kürdlərin tarlalarına və onların geri döndükləri kəndlərin əkinlərinə toxunmamaq, kiralamamaq, kürdlərin heyvanlarını mənimsəməmək haqqında erməni xalqına təbliğ edilməsini və təkidlə tələb etməsini Van valisinə əmr edirəm.

Kürdlərə heç bir üsyan çıxarmamalarını əmr edirəm, əks halda əlimizdə olan əsirlərin edam ediləcəklərini və kəndlərdəki xalqın yox ediləcəyini şərt qoyuram. Ermənilər ilə təslim olan kürdlər arasında hər hansı bir qanlı döyüş çıxması halında bütün məsuliyyət Van valisinə aid olacaqdır.

Amerika və İsveçrə təmsilçiliklərinə sığınan əsir türk və kürd qadınları sabahdan (23 iyun) etibarən öz evlərinə göndəriləcəklər. Bu qadınların təhlükəsizliyi, mallarını və özlərinə aid torpaqları və əkinləri azad istifadə edə biləcəkləri mövzusunda məsuliyyət Van şəhəri ilə ətraf bölgələrin polis komissarlarına aid olacaqdır.

General-mayor NİKOLAYEV

Ordu komandanı"

General-mayor Nikolayevin bu əmri erməni liderlərini üsyan etdirdi:

"Necə yəni? Rus komandanlar kürd deyilən bu adamları

qoruyurlarmı? Bizi kürdlərlə bərabərmi görürlər?"

Ermənilər bütün güclərini səfərbər edib bu əmrin ləğv edilməsinə çalışdılar. Van valisi Aram bu əmrə qətiyyətlə qarşı çıxdı: "Türkiyədə rus silahının müvəffəqiyyət əldə etməsinə dəstəkləyən və bu müvəffəqiyyətin qazanılmasına imkanları daxilində yardım edən yeganə zümrə olan Türkiyə vətəndaşları ermənilər bu əmrə çəşib-qalacaq" deyərək sözə başlayan Aram, Bəyazid əsgəri hissəsinin komandanına göndərdiyi yazısında belə davam etmişdir: "Ermənilər, rus əsgəri rəhbərliyinin həm öz müttəfiqləri olan ermənilərə, həm də düşmənləri olan kürdlərə bərabər davrandığını, Rusiya vətəndaşlarını əzən və kəsən insanları himayə etdiyini görməzlikdən gələ bilməzlər. Rusiyanı özlərinin xilas-karı və kürdlər ilə türklərin boyunduruğuna qarşı müdafiəçisi olaraq görən ermənilər arasında bu əmrin nə qədər acı bir xəyal qırıqlığına yol açacağını görə bilmək çətin deyildir. Rus əsgərlərinə təslim olan kürdlərin ya müharibə əsiri, ya da müharibə günahkarı olaraq qəbul edilməsi və bu son vəziyyətə baş verdikdə cəzalandırılmaları, digər bir deyimlə edam edilmələri lazımdır."

Beləcə, rus komandanlar kürd başçılarını öz yanlarına çəkə bilmək məqsədilə onlarla əlaqə qururdular. Rusların bu siyasəti çox güman ki, müsbət bir nəticə verə bilərdi. Lakin ermənilər bunu əngəllədilər. Heç şübhəsiz, ermənilər bu bölgədə çoxluq yaratmaq, müharibə bitdikdə isə müstəqillik əldə edib bir Ermənistan qurmaq istəyirdilər. Məsələ burasındadır ki, Türkiyənin heç bir sancağında erməni nüfus sayı toplam nüfus sayının yarısından belə çox-çox aşağıda idi. Kürdlər isə ermənilərdən çox idilər.

Beləliklə, erməni xalqının liderləri Türkiyədəki soydaşlarını təhrik etməklə, Rusiyanın yanında yer alıb öz vətənləri olan Türkiyə əleyhində rus ordusuna yardım edərək xalqın nifrətini və intiqam hissələrini öz üzərlərinə çəkirdilər. Bu

vəziyyət, məsələn, Yunanistan ilə Türkiyə arasında qanlı döyüşlər baş verdikdə belə, yunanlı yurddaşları ilə heç döyüşməyən türklər və kürdlərin ermənilərə nə üçün hücum etdiyi sualına tam bir cavab ola bilər. Bu cavab çox sadə və asandır. Məsələ burasındadır ki, Türkiyədəki yunan xalqı yunan-türk müharibəsi zamanı çox diqqətli davrandı, tərəfsizliyini qorudu. Onlar müharibə işlərinə heç qarışmadılar. Sakitcə müharibənin bitməsinə gözlədilər. Əlbəttə ki, onların öz soydaşları olan yunanlılara simpatiya ilə baxmalarını və hissələrini paylaşmalarına heç kim mane olmadı.

Türkiyədəki ermənilər isə devrimci erməni komitələri sayəsində öz dövlətlərinin düşmənləri tərəfində yer aldılar, buna görə də onlar yurddaşları olan türklər və kürdlər tərəfindən pisləndilər.

Erməni liderlərinin ən böyük səhvi, onların könüllü erməni dəstələri qurub yüzillər boyunca bərabər yaşadıkları millətləri arxadan vurmaq olmuşdur. Bu, bir həqiqətdir. Bu da bir həqiqətdir ki, ermənilərin "Qırmızı kitab"ında bu könüllü erməni dəstələri və onların qurucuları haqqında söylənməsi belə qorxunc olan öyğülər yer almışdır. Məsələn, "Könüllü dəstələrin rus-türk müharibəsində iştirak etmələri yüzminlərlə mühacirin həyatını qurtarmış, erməni xalqını yüksəltmiş, xalqın əsgəri və irqi cəsarətini ortaya qoymuşdur. 10 min erməni könüllüsünün I Dünya müharibəsi zamanı əsgəri fəaliyyətləri millətimizin tarixində iz buraxmışdır..." – deyilir, ermənilərin "Qırmızı kitab"ında. (518).

Rəsmi sənədlər incələndiyi zaman erməni liderlərinin, erməni "Qırmızı kitab"ının yazdığı kimi deyil, fərqli davrandıqları ortaya çıxır. Belə ki, erməni devrimçilər fəaliyyətlərinin ilk günündən etbarən həm türk-kürd çoxluğunu, həm də ermənilərlə bir yerdə yaşayan digər xristian cəmiyyətlərini görməzlikdən gəldilər. Ermənilər bu tələsiz bölgəyə, yəni Cənubi Qafqaza digər xalqların mənfəətlərini rədd edən,

tamamilə millətçi bir proqramla gəlmişdilər. Erməni devrim başçılarının, xüsusilə də Daşnaksütyun komitəsinin peyda olmasından əvvəl, cənubi qafqazlılar sülh və hüzur içərisində yaşayırdılar. Lakin gələcəyin Ermənistanı üçün bir torpaq parçası əldə etmək məqsədilə gələn ermənilər o zamana qədər sakit bir həyat sürdürən Cənubi Qafqaz kənd və şəhərlərinə etnik düşmənçilik və nifrət duyğuları gətirdilər.

Daşnaklar Cənubi Qafqaz sərhədlərinin içərisində peyda olduqları ilk gündən etibarən xüsusi dəstələri vasitəsilə terror hərəkətinə başlamış və çox sayda dövlət adamlarını qətl etmişlər. Beləliklə, ermənilər bir tərəfdən başlatdıqları terror hadisələri, digər tərəfdən də Vorontsov-Daşkovun siyasəti sayəsində Qafqaz cəbhəsində hakim bir vəziyyətə gəlmişlər.

Vorontsov-Daşkov yaranmış vəziyyət haqqında imperatora göndərdiyi məktubda belə yazırdı: "Bir çatışmanın çıxma bilməsi üçün kiçik bir bəhanə kifayət edir. Bu çatışmaların hər birində hansı tərəfin günahkar olduğunu müəyyən edə bilmək isə mümkün deyildir. Şuşada xalqa ilk atəş edənlər ermənilərdir. Bakıda qarışıqlıq yaradan azərilər, Tiflisdə isə yenə ermənilərdir..." (519).

Ermənilər tərəfindən bütüldürülən Dük Vorontsov-Daşkovun raportunda Daşnaksütyun komitəsi haqqında bunlar yazılmışdır: "Erməni-azəri çatışmasında önəmli rol oynayan Daşnaksütyun, özünün erməni xalqına lazım olduğunu isbatlaya bilmək üçün tez-tez "fədai" çətlərin Azərbaycanın kəndlərində tamamilə təhrik xüsusiyyəti daşıyan üsyanlara müraciət etdiyi erməni xalqı üçün bir sirr deyildi. Əlbəttə azərilər də ermənilər qarşısında borclu qalmırdılar. Daşnaksütyunun bu canfəşanlıığı xalq tərəfindən müstəqil bir Ermənistanın qurula bilməsinə zəmin yaratmaq məqsədi daşımış, ermənilərin yaşayacaqları bir torpaq parçası əmələ gə-

tirmək istəyi olaraq bilinmiş və açıqlanmışdır..." (520).

Daşnaksütyun komitəsi hər zaman Rusiyanı deyil, rusların silahlarını sevmiş və onlardan öz mənfəəti üçün istifadə etmişdir. Bu komitə hər zaman ikili oynamış və ikiüzlü davranmışdır. Bu gün belə erməni xalqının taleyini müəyyən edən siyasətçilər bu taktikalardan istifadə edirlər. Ermənilər dünyanın bugünkü rəhbərləri qarşısında ikili oynayaraq "Böyük Ermənistan" qurmaq istəyirlər.

Daşnaklar İrəvan xanlığında Ermənistan Respublikasını elan etdikdən sonra erməni "Qırmızı kitabı"nın yazıçıları erməni xalqının və onun hökumətinin "həqiqi demokratlar" olduğunu bağırmağa başlamış, rus millətinə olan "sevgilərini" yaymağa çalışmış, rus "demokratiyasını" öyməyə səy göstərmişlər. Gəlin, bu "həqiqi demokratların" rus millətinə olan "sevgisini" "Ermənistan Respublikası"nda yaşayan ruslara qarşı necə davrandıqlarını rəsmi sənədlərə dayanaq gözdən keçirək.

Cənubi Qafqazda yaşayan rus xalqının, rus təmsilçiliklərin II Konqresinə təqdim etdiyi məlumatların bəzi bölümləri aşağıda göstərilir:

"1918-ci ilin əvvəllərində rus əsgərləri Qafqazı tərk etdikdə hakimiyyətin öz əllərinə keçməkdə olduğunu və rus xalqının müdafiəsiz qaldığını hiss edən qonşu erməni kəndləri bizi hər tərəfdən sıxışdırmağa başladılar. Onlar bizə aid torpaqları öz aralarında paylaşır, heyvanlarımızı mənimsəyir, qarət və təhdid yolu ilə rus kəndlilərindən bir çoxunun evlərini çox ucuz qiymətə satdırdılar. Rusların özlərilə apara bilmədikləri ev əşyalarını isə ermənilərə havayı vermələrini təmin etdilər. Erməni qonşularımızın təzyiqli nəticəsində bölgələrdə az sayda qalan biz ruslar çox az tarla sahəsinə əkin əkə bildik, amma erməni əsgəri hissələri və erməni mühacirlər bu əkin sahələrimizi də zəhərlədilər..."

Erməni hökuməti hər tərəfdə rus xalqına qarşı acımasız-

ca qəddarlıq və qarışıqlıq yaradır, dövlətin yüklərini daşımaq üçün nəyə görə hey biz rusalardan istifadə etdilər. Bizdən çox olan erməni kəndləri bu məsuliyyətdən azad idilər.

Kəndlərə gələn erməni əsgərləri evlərimizi işğal edir və sahiblərini ailə üzvləri ilə birlikdə çölə çıxarıb, guya dövlətə aid malları axtarırlar, amma sandıqlarımızı açır və bəyəndikləri hər şeyi götürürdülər. Bölgədən gəlib-keçən erməni əsgəri hissələri atlarımızı mənimsəyərək özləri ilə aparırdılar. Bizim bütün tələbimiz, xahişimiz, şikayətimiz və yalvarmağımız erməni hökuməti tərəfindən cavabsız buraxılırdı..." (521).

Ermənistanda yaşayan rus kəndlilərinin acılı ürəklərindən qopan bir çığlıq daha:

"1918-ci ilin mart ayının sonunda, Yeni Bəyazid qəzasındaki erməni qonşularımız kəndimizi basdılar, yaxıb-yandıрмаğa və qarət etməyə başladılar. Nəticədə, 10 cüt öküz, 56 inək, 38 dana, 55 buzov, 149 qoyun, 150 pud buğda 17.570 rubl dəyərində quru ot, 19.300 rubl dəyərində saman və tikinti mallarımızı, hətta evlərimizin qapı-pəncərəsini söküb apardılar; kənd təsərrüfatı alətlərimizi, qayıqlarımızı, ev əşyalarımızı da apardılar. Yaradılan komissiyanın qiymətləndirməsinə görə toplam zərər 3.854.000 rubl olmuşdur.

Ermənistan idarəçiləri və silahlı erməni mültəcilər zərəri ödəmək yerinə geri qalan atlarımızı və pullarımızı da aldılar. Erməni mühacirlər bizim evlərdə yaşayıb, bizim kəndlilər isə qismən çadırlarda, qismən də 5-6 ailə bir yerdə olmaqla uçuq-sökük evlərdə yaşayırlar. Mühacirlər tarlalardakı kartoflarımızı toplayır, əkinlərimizi zəhərləyirlər. Bu haqsızlığa qarşı çıxanları isə öldürürlər. Oğurladıqları heyvanları və ya əşyalarımızı əllərində tuturlar, geri vermələrinə istədiyimizdə isə bizi döyürlər..." (522).

"1918-ci ildə Yeni Dilican üzərindən erməni milləti və erməni ordusuna mənsub əsgərlər keçdi. Bunların bir qismi bağlara, bostanlara və evlərimizə yerləşdilər. Bu əsgəri hissələr eynən mühacirlər kimi tarlalardakı kartoflarımızı çıxardılar, odunlarımızı yandırdılar, əkinlərimizi zəhərlədilər. Komissiyanın yoxlamasına görə tək bizim kəndə dəyən zərər 913.000 rubl dəyərindədir. Son zamanlarda erməni süvari alayı kəndimizə yerləşdirilmişdi. Zabit və sırası əsgərlər bizim evlərə yerləşdirildilər, qadınlarımıza təcavüz etdilər, oğurluqla məşğul oldular. Ermənistan hökumətinə etdiyimiz şikayətlər heç bir nəticə vermədi. Xalq çaşqın bir vəziyyətdə, kəndlilər İrana köçməyə qərar verdilər..." (523).

"Ermənilər bizi əsgərliyə almaq və özlərinin millətçi məqsədləri naminə digər qonşularımıza qarşı istifadə etməyə çalışırlar. Bütün bu təzyiqlər bizi İran kimi mədəni olmayan bir ölkəyə köçməyə zorlayır.." (524).

Cənubi Qafqaz Rus Beynəlxalq Konseyinin sənədlərinə baxdıqda bunları görürük: "Rus kəndlilərinin vəziyyəti həm siyasi, həm də iqtisadi baxımdan xüsusilə Ermənistanda olduqca ağırdır. Cənubi Qafqazın digər bölgələrilə müqayisə etdikdə burada ərzaq problemi son həddə çatmışdır. Buna baxmayaraq erməni şovinizmi azmış bir vəziyyətdədir. Belə ki, bir çox rus kəndləri dağıdılaraq daş yığını halına gətirilmişdir. Evlərinin dağıdılması nəticəsində gördükləri zərər xaricində, ev əşyalarının, kənd təsərrüfatı alətlərinin və heyvanlarının erməni mühacirlər və qonşu ermənilər tərəfindən oğurlanması, əkin sahələrinin zəhərlənməsi rus xalqının böyük zərər görməsinə səbəb olmuşdur. Zərərin toplamı olduqca böyükdür. Məsələn, Yelenovka kənd sakinlərinin toplam zərəri təxminən 8 milyon rubldur..." (525).

"Sosial Demokrat" qəzetinin 1919-cu il tarixli, 75 sayılı nömrəsində dərc olunan erməni zorakılıqlarından zərər çəkmiş kəndlilərin siyahısı aşağıda verilmişdir:

1. Mixaylovka kəndi – bağlar mənimsənmişdir.
2. Borisi kəndi – torpaqlar və bağlar mənimsənmişdir.
3. Frezevo kəndi – kənd tamamilə qarət edilmişdir.
4. Slavyanka kəndi – heyvanlar aparılmış, torpaqların bir hissəsi mənimsənmişdir.
5. İ. Qoreloe kəndi – heyvanlar aparılmış, torpaqların bir hissəsi mənimsənmişdir.
6. İ. Sapasovka kəndi – heyvanlar aparılmış, torpaqların bir hissəsi mənimsənmişdir.
7. Alekseevka kəndi – kənd tamamilə qarət edilmişdir.
8. İ. İvanovka kəndi – kənd tamamilə qarət edilmişdir.
9. İ. Saratovskaya kəndi – kənd tamamilə qarət edilmişdir.
10. Yelisavetino kəndi – kənd tamamilə qarət edilmişdir.
11. Filippovskoe kəndi – kənd tamamilə qarət edilmişdir.
12. Mixaylovskoe kəndi – heyvanlar aparılmış, arıcılıq bağı dağıdılmışdır.
13. Sunjinskoe kəndi – kənd tamamilə qarət edilmişdir.
14. Xankəndi – kənd tamamilə qarət edilmişdir.
15. Vasilyevka kəndi – kənd tamamilə qarət edilmişdir.

Bir tərəfdən belə təzyiq və qarətlər, digər tərəfdən də bu vəhşiliklərdən qurtulmaq üçün Ermənistandan qaçmaq düşüncəsi...

Bax, "Ermənistan Respublikası" adlandırılan torpaqlardakı rus kəndlilərinin vəziyyəti belə olmuşdur. Erməni xalqı, erməni ordusu və erməni hökuməti rus demokratiyasına belə yaxınlaşmışlar. Bütün bunları "erməni demokratiyası" deyərək adlandırsaq səhv etmərik, düşüncəsindəyəm.

Ermənilərin "Qırmızı kitabı" isə dünya ictimaiyyətinə bu mesajı vermişdir: "Ermənistan hökuməti ayrı-ayrı soylardan gələn öz vətəndaşlarının yalnız bədənlərini deyil, ürəklərini və ruhlarını da qazanmağı düşündüyündən, qonşu

Gürcüstan Respublikasında olduğu kimi, istənməyən xarici vətəndaşlara aid nəticələri də bərabərində gətirən və sərtlik iyi verən bir vətəndaşlıq qanunu çıxarmaq üçün tələsir..." (526).

Bəli, "Ermənistan Respublikası"nda nələrin baş verdiyini bundan sonra bütün dünyanın öyrənəcəyini zənn edirik. Həqiqətlər ölməz!

Ermənilərin "Qırmızı kitab"ında Gürcüstan Respublikasının misal çəkilməsi haqqında bunları deyərək: rus kəndliləri Gürcüstandan qaçmırlar və onlara qarşı heç bir yanlış hərəkət edilmir. Gürcüstan Respublikası bütün vətəndaşları üçün nə edirsə, ruslar üçün də eyni şeyləri edir. Hətta Gürcüstana və Gürcüstan hökumətinə qarşı mübarizə aparmaq məqsədilə qurulan və bolşevik vasitəsilə nəşr edilən "Sosial Demokrat" qəzeti belə, bu mövzunu müzakirə etmir. Gürcüstan hökuməti ərzaq məsələsi barəsində ölkə vətəndaşları arasında heç bir fərq qoymur. Bunu gürcü hökumətinə qarşı xüsusi bir sevginin olmadığı bilinən Cənubi Qafqaz Rus Beynəlxalq konseyi belə, təsdiq etmişdir... (527).

Maraqlıdır, daşnak yazıçılar Rusiyanı çox sevdiklərini bütün dünyaya eşitdirməyə çalışırdılar. Rus kəndliləri isə ümitsizlik içərisində Ermənistandan qaçırdılar... Hətta öz vətənlərinə deyil, Azərbaycana qaçırdılar. Demək, rus kəndlisi Ermənistanda yaxşı yaşamış olsaydı, hər hansı bir təzyiq altında olmasaydı Azərbaycanda sığınacaq axtarmazdı. Rus kəndlisi bilirdi ki, onun soydaşları müsəlman Azərbaycanda xristian Ermənistana nisbətən daha yaxşı yaşayırlar.

Rus kəndlisi baş verən qeyri-insani hərəkətləri Ermənistan hökumətinə şikayət etdiyi zaman da, bu yazılı şikayətlər cavabsız qalmışdır. Bunu aşağıda təqdim etdiyimiz rəsmi sənəd sübut edir. Gürcüstan hökumətinin nəzdində olan Ermənistan hökumətinin diplomatik təmsilçisi, erməni xalqı ilə əsgəri hissələr tərəfindən qarət edilən rus kəndlilərinin

zərərlərini ödəmək mövzusunda Cənubi Qafqaz Beynəlxalq Konseyinin ərizəsinə belə cavab vermişdir: "Verilən yazılı şikayətlərdə qarət və digər hadisələrin baş verdiyi tarix və əsgəri hissələrinin nömrəsi göstərilmədiyinə görə, ərizəni işləmə qoymaq imkansızdır.

İMZA: Gürcüstan hökumətinin nəzəndə olan Ermənistan hökumətinin diplomatik təmsilçiliyinin idarə amiri M.Tumanov, 12 iyul 1919." (528).

Bu mözuları qələmə alan erməni yazıçılar belə yazardılar: "Biz başqa soylardan gələn vətəndaşlarımızı mənəvi cəhətdən özümüzə bağlayırıq, onları öz ölkəsinin torpaqlarından qovan gürcülər kimi deyilik..."

Heç sübhəsis, yuxarıda açıqladığımız rəsmi sənədlər ermənilərin, həqiqətən, gürcülər kimi olmadıqlarını isbat edir, əks halda onlar şikayət ərizəsi verənləri başlarından etməz, gürcü hökumətinin davrandığı kimi davranardılar: "Gürcüstan Respublikası erməni-gürcü döyüşləri zamanı zərər çəkən Borçalı qəzası sakinlərinin ərizələri ilə əlaqəli olaraq Xarici İşlər Nazirinin məruzəsini dinləyərək bu qərarı almışdır:

1. Ermənistan-Gürcüstan müharibəsi zamanında zərər çəkən Borçalı qəzası sakinlərinin sənədləri baxılmaq üçün xüsusi bir komissiyaya təqdim ediləcək. Maliyyə Naziri ilə Dövlət Nəzarət Naziri də komissiyanın çalışmalarına qatılacaqlar.

2. Bunlar tərəfindən açıqlanan zərər məbləğinin 1 / 5-nin zərər çəkənlərə dərhal ödənməsi üçün Daxili İşlər Nazirinə səlahiyyət verilmişdir." (529).

Bax, yaranmış acınacaqlı vəziyyətin həllində Gürcüstan hökuməti yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi davranmışdır. Lakin belə bir Gürcüstanın varlığı erməni liderləri tərəfindən

məqbul qarşılanmır, onların üzərində bir qorxu hissi yara-dırdı.

Ermənilər Cənubi Qafqazın müstəqil dövlətlərə bölünməsinə Avropa mediasında Gürcüstana qarşı apardıqları təbliğatı kəskinləşdirərək bu ölkəyə qarşı müharibəyə hazırlaşmağa başladılar. Erməni xalqının liderləri hər kəsi bezdirən uydurma hekayələrlə könüllü erməni dəstələrini türk ordusuna "qalib gəlməklə" göylərə çıxarmışdılar. Lakin yaranmış vəziyyət erməni silahlı qüvvələrinin tamamilə bitmiş bir ordu olduğunu ortaya çıxardı. Çünki rus ordusu cəbhədən çəkildikdən sonra ermənilərin "möhtəşəm ordusu," öz xalqını müdafiəsiz buraxıb qaçmışdı. Ermənistan ölümə məhkum edilmiş bir vəziyyətə düşmüşdü.

Ermənilər əvvəldən bəri müharibənin bütün dəhşətlərini yaşamışdılar. Onlar, mənfəətləri rusun topu-tüfəngi ilə qorunduğu müddətcə bir növ daha yaxşı bir gələcək ümidi ilə yaşayırdılar. Lakin rusun ordusu çəkildiyi zaman daşnakların bədəl ödəmə zamanları gəlmişdi. Onlar Türkiyə ermənilərinin türklər və kürdlər ilə yaxşı qonşuluq qurmalarının bir yük olmayacağını bəlkə də ilk dəfə olaraq anlamışdılar. Lakin artıq çox gec idi. İndi ermənilər üçün öz xalqını qorumaq çox çətin olsa da, öz komitələrini qorumaq üçün bir yol tapılmalıydı. Günahı kiminsə üstünə atmaq lazım idi. Çox götür-qoy etdikdən sonra "günahkarın" gürcülərin olduğunu kəşf etdilər. Amma gürcülərin heç bir günahı yox idi. Onlar türkün ordusuna qarşı dura bilməmiş, Batum daxil olmaqla o bölgəni türklərə təslim etmişdilər. Ermənilər: "Xeyr, gürcülər bizə xəyanət etdilər! Cənubi Qafqaz Məclisinin sülh heyyyətinin rəhbəri İ.Şengeliya türklərlə sülh müqaviləsi imzalamasaydı, bizim vətənimiz Qars qalasını türklərə verməseydi, bizim silahlı güclərimiz düşməni "Ermənistan" sərhədlərinin yaxınına belə buraxmazdı. Beləcə, Daşnaksütyun komitəsi uydurma düşüncələrlə Gürcüstan

hökumətinə təhqirlər yağdırmağa başladılar. Daşnaklar erməni xalqının öfkəsini özlərindən uzaqlaşdırmaq istəyirdilər. Erməni xalqı təbii olaraq öz liderlərindən hesab soracaqdılar: "Niyə xalqı satıb məhv etdiniz?" Daşnaklar xalqın bu sualına gürcü xəyanətini irəli sürüb: "Biz əlimizdən gələni etdik. Biz öz mənfəətlərimizi qorumaq üçün güclü bir ordu qurduq. Amma nə edə bilərik ki, gürcülər problemi diplomatiya yolu ilə çözdülər, bizə düşməyə qarşı silahla çıxmaq imkanı vermədilər," – deyərək erməni xalqını sakitləşdirməyə çalışdılar.

Beləcə, erməni liderləri Türkiyənin özlərindən "qoparmış" olduğu torpaqların əvəzinə Gürcüstandan torpaq qoparmaq istəklərini ortaya atıb öz xalqını təhrik etmək istəyirdilər. Bu uydurmalar müharibə mövzusu ola bilməzdi. Əslində bu yeni bir mövzu da deyildi. Çünki daşnaklar Azərbaycanın İrəvan xanlığında elan etdikləri "Ermənistanın" sərhədlərini genişlətmək üçün Tiflis əyalətini də öz sərhədlərinin içərisinə qatmaq istəyirdilər. Ermənilər bu əyalətin torpaqlarını da öz torpaqları olaraq görürdülər.

Burada Gürcüstanın tanınmış yazıçısı İ.Çavçavadzenin "Erməni alimləri və fəryad edən daşlar" adlı əsərinə müraciət etməyi uyğun gördük. İ.Çavçavadze belə yazır: "Erməni alimlər sözlə və qələmlə bütün dünyaya and içirlər ki, guya, Qafqaz sıra dağlarından Dəclə və Fərat çaylarının başlanğıcına qədər olan sahə qədimdən Ermənistan deyilən bir yer olub və guya, bəzi yerlərdə hər hansı bir "varası" (ermənilər gürcüləri belə adlandırırlar) cücəribse o da ermənilərin təqsiri ucbatından bir pəyə tutub yaşamağa başlamışdır. Bu varasilər bir millət kimi adı çəkilməyə layiq deyillər, çünki onlar məhv olma və nəslə pozulma yolundadırlar..."

Bizi yer üzündən tamamilə silib atmaq üçün onlar adımızı biabır edib bizi milli hissiyyatdan məhrum etməklə kifayətlənməyərək bütün tariximizi də, salnaməmizi də, tarixi

qalıqlarımızı və abidələrimizi də, xristianlıqdan əvvəlki xidmətlərimizi də məhv edirlər, tarixi var-dövlətimizi, bizə məxsus hər şeyi müxtəlif fırıldaqlarla öz adlarına çıxırırlar...

Belə toz-duman nəyə görə qaldırılıb, nəyə görə yalançı illdirimlər çıxır və ya göy guruldayır? Bax bütün bunlar Zaqafqaziyada lap qədimdən ancaq erməni millətinin olduğunu, gələcəyin də bu millətə məxsus olacağını dünyaya sübut etmək üçün lazımdır...

Bütün bu fırıldaqları kim edir? Başımız üzərində hərlənən və qarıldayan bu qara qarğadır, nədir? Biz əvvəllər də deyirdik, indi də təkrar edirik: "Allah eləməsin, bu işlərdə bütün erməni xalqını təqsirləndirək, bu günahların hamısını onun ayağına yazaq. Şübhəsiz, bu işdə yalnız məşhur bir erməni dəstəsi və erməni kitab həvəskarları – savadlı adamları, alimləri günahkardılar. Erməni xalqının burada günahı yoxdur. O, dinc, əməksevər bir xalq kimi öz işi ilə – ya ticarətlə, ya da əkinçiliklə məşğul olar, çağırılmamış boşboğazların hay-küyləri onun qəhrəmanlıqlarına şan-şöhrət gətirməz və onlar olmayan yerdə qəhrəmanlıq yarada bilməzlər. Əsl qəhrəmanlıq, təbiətinə görə təvəzökardır, boşboğaz deyil. Və bu qəhrəmanlıq nə qədər dinməz və təvəzökardırsa, o qədər də böyük və cəzbedicidir. Bu qəhrəmanlığın nəcib xüsusiyyətlərini anlamaq üçün elmlə və bilikli adam olmağa ehtiyac yoxdur. Bunun üçün sağlam ağıla və səmimi təmiz qəlbə malik olmaq kifayətdir. Bədbəxtlikdən, erməni xalqının şöhrəti və böyüklüyü haqqında hər yerdə car çəkən və yeri gələndə gürcüləri alçaldan və yer üzündən silən erməni alimləri bu müdrikiyə hələ çatmayıblar.

Biz ermənilərin heç bir səxavətinə və fədakarlığına həsəd aparmırıq, əksinə, bu yaxşı cəhətləri biz özümüz də arzu edirik. Onlar qətiyyətlə paxıllıq yox, yarış mövzusu təşkil edir. Paxıllıq özgə var-dövlətinə, özgə uğurlarına acığı tutur və o, başqasının şərəfini və yaxşı cəhətlərini əldə etməyə ça-

lıdır. Paxıllıq özgənin yaxşı cəhətlərinə dözməz, yarış isə, əksinə, buna çox sevinər. Buna görə, biz ermənilərin şərafətini və böyüklüyünü, hətta onlar mübaliğəli, ya da başdan-ayağa gopçu olsalar da qiymətləndirməyəcəyik. Ermənilər öyünsələr də, qoy onları Qadir Allah Özü saxlasın, əgər bundan məhrumdurlarsa, qoy Uca Allah Özü onlara kömək etsin. Ancaq ona məyus oluruq ki, özünü öyən bir erməni dəstəsi gürcülərin mənəvi və fiziki mövcudluğunu inkar edərək bizə yalnız qarşımıza geniş açılmış qəbiri göstərir, guya onların mövcud olmaları bizim mövcud olmamağımızdan irəli gəlir...

Müdrək adamlar, istisnasız olaraq, böyükdən-kiciyə hamı biz gürcülərə qulaqburması verirlər ki, ermənilərin bu dəstəsinin iç üzünü açıb göstərək. Onlara, doğrudan da, olduğu kimi baxmaq vaxtıdır. Başımız üzərində qara qarğanın hardan qarıldadığını, bizi döyən bu daş axınının hardan gəldiyini bilmək vaxtı gəlib çatmışdır. Bu saxta liberalların oyunbazlığı, ikiüzlülüüyü, vicdansızlığı qarşısında qorxmaq lazımdır. Onlar: "Fırıldaqlarımızın üstünü açmayın, yoxsa sizi milli düşmənçiliyə təhrik etməklə günahlandırırıq, sizi irticaçı cəbhəyə qatarıq"– deyirlər. Heç şübhəsiz, saxta liberalizmin təsəvvür edilən bu göy gurultuları və ildırımını ilə yalnız körpə uşaqları və mənasına varmadan ancaq sözlərə inanmağa adət edənləri qorxutmaq olar. Doğrudanmı liberalizm fırıldaqların ifşa olunmasından yox, həqiqətin gizlədilməsindən, cürbəcür hoqqabazlıqların, saxta karlıqların ört-basdır edilməsindən ibarətdir? Xeyr, millət arasında əlaqə otunun yayılması, ağılın inkişaf etməməsi, cəhalətpərəstlik liberalizmin təhqiri deməkdir. Məzəmmətləri ifşa etməsən, çarmıxa çəkməsən, bizim təriflədiyimiz liberalizm nəyə lazımdır?..

Əgər gözlənilən iğtişaşların qabaqcadan görünməsi ilə bizi qorxudurlarsa, yelbeyin gəncləri başdan çıxarmaq və

qorxutmaq üçün liberalizmə əsaslanmaq bəclik deyilsə, nə üçün elə bu liberalizm naminə onlar yeri gəldi-gəlmədi bütün gürcü millətində, bəli, bütün gürcü millətində qara yaxan, ona qəbir qazan həmin o erməni dəstəsinin ağzını yummur-lar? Bəs, heç olmasa, bu saxta liberallardan biri ağzını açıb deyibdir ki: "Siz nə cəfəngiyyat uydurursunuz, cənablar, əgər sizdə şəxsi ləyaqət hissi, öz vətəniniz varsa, bu haqda danışıq! Yoxdursa, niyə bütün gürcü millətində sataşırırsınız? Niyə onun adını batırırsınız və sizə aid olmayan şeyləri niyə öz adınıza çıxırırsınız? Məgər cənnətin qapıları bizim üçün ona görə açılıb ki, biz gürcü millətini söyək və onu məhv edək? Məgər bilmirsiniz ki, haqqı gizlətmək olmaz və gəc-təz o üzə çıxar?.."

Burda şəərəfsiz bir qorxaq kimi qaçmaq, geri çəkilmək yox, fırıldaqları açıq ifşa etmək lazımdır. Əslində nə liberalizm, nə cəhalətpərəstlik, nə də buna bənzər şeylər insan ləyaqətinin meyarı deyil. Təkrar edirik ki, pisliyin ifşa edilməsi uydurulmuş halda yox, əsaslı olsun, sübut edilmiş olsun və qoy heç kəs bununla kiminsə narazılığına, məyusluğuna, ədavətinə səbəb olmaqdan qorxub-çəkinməsin. Məgər biz bilmirik ki, ifşa olunmaq pislik edənün ürəyinə yatmır. Lakin bu pislik bütün ağırlığı ilə üstümüzə düşəndə, bizim guya acizliyimizi bütün dünyaya car çəkəndə, bu, gözlərini yummağın, qulaqlarını tutmağın, susmağın üzürlü səbəbidir. Biz nə üçün susmalıyıq? Doğrudanmı ona görə ki, dediklərimiz ermənilərin narazılığına səbəb olacaq? Düşmənçilik yaratmaq isə indiki vaxta yaraşmaz. Məgər, doğrudanmı, bu yalanlardan qorxmalı və öz şəxsiyyətimizi müdafiə etmək və qorumaq haqqında fikirləşməliyik?

Bizə çırtma vurmaq təhqiredicidir, biz kətkəklə vuranda isə sizin inciməyə haqqınız yoxdur. Necə yəni, biz bu dünyanın ögey oğullarıyıq ki, onlar bizi lətifələrlə əyləndirməyə cəsarət edirlər? Bizim mövcud olmağımızı kökündən qopa-

randa liberalizm və cəhalətpərəstlik haqqında nə söhbət ola bilər? Ancaq bu lətifələr nifrətə layiq qorxağın xeyrinədir, ancaq qorxaq səssiz-səmirsiz özgə təcürçəyini yalayar. Buna, Allaha şükür, biz hələ çatmamışıq, özümüzü müdafiə etmək və qorumaq üçün və gürcü adını tapdalamağı və təhqir etməyi heç kimə imkan verməmək üçün ürəyimiz güclü döyünür...

Baron Brambeys təxəllüslü məşhur rus yazıçısı Senkovski hələ 1838-ci ildə belə yazırdı: "VI Vaxtanqdan əvvəl gürcülərin salnaməsi yox idi, gürcülərin özləri, hətta eramızın XII əsrindən əvvəl mövcud deyildilər. Müxtəlif dağlı tayfaları ibər adı ilə tanınırdı. Bütün ölkə Kür çayının o biri tərəfində idi. Tiflis və Gürcüstanın böyük bir hissəsi qədimdən ermənilərə məxsus olub və burda ermənilər, miqyalılar, massagetlər, yaxud türklər və bir neçə nəsil alban yaşayıb." Belə yalan təhrif olunmuş tarixin və coğrafiyanın tərtibini kimin ayağına yazaq? Onu Senkovskinin yazdığına şübhə yoxdur, lakin doğrudanmı şübhələnməmək olar ki, Senkovski kim tərəfindənsə aldadılmayıb və o, əks-səda kimi eşitdiklərini təkrar edib? Axı, aydındır ki, bu cür yalanı o, heç bir yerdə oxuya bilməzdi. Çünki bütün Yer kürəsində bu mənada göstərişlər tapa biləcəyi salnamələr yoxdur və bu yalanı o, hətta rəvayətlərdə belə tapa bilməzdi. Gürcülərin XII əsrdən əvvəl hətta mövcud olmadıqlarını aləmə yarmaq kimə lazım idi. Gürcüstanda gürcü olmayıb və burda ermənilər və başqa xalqlar yaşayıblar, yaxud Tiflis ilə birlikdə Gürcüstanın böyük bir hissəsi qədimdən bəri ermənilərə məxsus olub! Yalandır, həm də belə gözlənilməz yalan gizli məqsəd və niyyət olmadan meydana çıxmaz...

Erməni alimləri o vaxtdan indiyə qədər Gürcüstanın sahəsindən mümkün olan qədər çox kəşib öz adlarına çıxmaq və onun keçmişini mümkün olan qədər məhv etmək üçün bütün güclərini sərf edirlər və hətta indisini ləkələmək üçün

hər vasitə ilə onu ən pis cəhətdən dünyaya göstərməyə çalışırlar.

Məsələn, hamıya məlumdur ki, Çorox hövzəsi keçmişdən bəri Samtsxe-Saatbaqodan ibarət olan yuxarı Kartaliniyanın bir hissəsini təşkil edirdi. Erməni yazıçıları – Xudabaşov, Yeritsov isə kürün yuxarı hissəsinin və bütün Çorox hövzəsinin Böyük Ermənistanın tərkibinə daxil olduğunu sübut etməyə çalışır bu yerlərin bizim olduğuna etiraz edirlər. Onlar bizə yalnız bir qarış torpaq saxlayırlar. Bu mərhəmətə görə sağ olsunlar! Ancaq bu faktla necə razılaşırlar ki, onların iddia etdikləri yerlər İsanın doğulmasından xeyli əvvəldən indiyə qədər gürcü adlarını, məsələn, Çorox hövzəsində Klarçeti, Liqani-xevi, Taos-kari, Şanşeti, Acara, kürün yuxarı hissəsində isə Kola, Artaani, Eruşeti, Samtsxe və Cavaxeti saxlayıblar. Bu yerlərdə gürcülər VII və VIII yüzilliklərdən başlayaraq XIV əsrə qədər, məsələn, Kolaxidə Daşski, Samtsxedə Atskurski, Zarmzski, Səfərski, Cavaxetdə Tskarotavski, Şavşetiyada Tbeti, Klarjetidə Xaxulski, Acarıstanda Sxaltski və indiyə qədər də mövcud olan bir çox başqa məbədlər, monastırlar tikiblər.

Gürcülərdən çox ermənilərin tərəfdarı kimi tanınan avropalı alim Sen-Marten Çoroxun, Kürün, Fəratın, Arazın suayırıcı olan dağ silsilələrinin Gürcüstanın və Ermənistanın daimi sərhəddi olduğunu qeyd edərək erməni kitab həvəskarlarını təqsirləndirmişdir. Beləliklə, onları Kürün və Çorox hövzəsinin yuxarı axarlarından tamamilə məhrum etmişdir.

Bütün bunlara baxmayaraq erməni tarixçiləri yenə də çərtləyir və özlərini heç vaxt yaşamadıqları yerlərin sakinləri sayırlar. Ermənilər bu alimliklə dünyanı inandırmaq istəyirlər ki, guya, bu yerləri tutmağa onların tarixi haqları vardır.

Beləcə, erməni kitab həvəskarlarının və savadlı adamları

nun nə ilə məşğul olduqları və belə fırıldaqlarla müqəssir olduqları ortaya çıxır. Həmin yerlərin kimin olduğu və indi kimə məxsus olması haqqında tarixi qalıqların və abidələrin dil açıb danışmaq vaxtı gələcək, çünki daşlar, çoxlu tikililər, monastırlar, məbədlər dilə gəlib fəryad edirlər ki, qədim zamanlardan bəri bu yerlərdə gürcülər yaşayıblar.

Ermənilərin gürcü mənbələrində və monastırlarında gürcü mənşəli izləri məhv etməyə, gürcü yazılarını daşlardan qaşyaraq təmizləyib yox etməyə, daşların özünü tikililərdən çıxarıb yerinə erməni yazıları olan başqa daşları qoymaq üçün əlləşdiklərinə çoxlu misal gətirə bilərik. Bu barədə həm rus, həm də gürcü qəzetlərində yazılmışdır. Yeri gəlmişkən, mərhum D.Bakradze ermənilərin bu cür yaxşı qabiliyyətini göstərən bir əhvalatdan söhbət açdığını qeyd edək: Artvində çox qədim bir kilsə var. O yerin erməniləri bu məbədi öz adlarına çıxmaq istəyirdilər. Lakin yerli yunanlar mübahisə etməyə başladılar ki, bu məbəd qədim zamanlardan bəri gürcülərə məxsusdur. Yunanların bu açıqlamaları ermənilərə təsir etmədi. Onlar məbəddə gürcü yazısı olan daşı yerindən çıxarıb gizlətdilər, çünki bu yazı məbədin gürcülərə məxsus olduğunu sübut edirdi. Beləliklə, ermənilər bu kilsəni pravoslavların əllərindən alaraq öz adlarına çıxdılar...

Gürcü və erməni kilsələrinin ayrılması ilə əlaqədar olaraq gürcülər Xalkidon kilsəsinin qərarını qəbul edən vaxt (495-ci il) ermənilər Dvində xüsusi yığıncaq çağırıblar. Ermənilərin qəbul etdikləri qərara görə, onların patriarxi Avraam gürcülərə bu cür yazılı lənət yağdırıb: "Biz gürcü katolikosu Kirionu lənətləyib üstüstə yerə yıxmışıq. Ermənilərə gürcülər barəsində əmr edirik ki, nə dua vaxtı, nə də yemək-içmək zamanı, nə dostluqda, nə də ki, uşaqların tərbiyəsində bu gündən etibarən onlarla heç bir əlaqə qurmasınlar. Şərəfli xaça sitayiş etmək üçün nə Mtsxetiyyə, nə də Men-

klisə getməyə heç kim cəsarət etməsin. Qoy bizim məbədlərə gəlməyə onlara (gürcülərə) icazə verməsinlər, onlarla niğah əlaqələrinə girməkdən çəkinsinlər. Yəhudilər kimi onlarla da ancaq ticarət əlaqələrinə girməyə icazə verilir. Bu qərarı pozanlara lənətlər olsun!" (530).

Lakin 26 may 1918-ci ildə Gürcüstan müstəqilliyini təntənəli bir şəkildə elan etdikdə, bu açıqlama heç kəsə təəccüblü görünməmişdi. Amma 1918-ci ilin sonlarında, gürcülərin açıqlamalarından 6 ay sonra erməni Daşnaksütyun hökuməti bu "problemi" də ortaya ataraq gürcülərə meydan oxumağa, öz xalqını sakitləşdirməyə çalışdılar. Bütün bunlardan aydın olurdu ki, nə İ.Şengeliyanın Türkiyənin xəbərdarlığını qəbul etməsi, nə köçərilər problemi, nə də sərhədlər mövzusu Ermənistan hökumətinin Gürcüstana qarşı əsgəri hərəkət başlatması üçün bir zəmin yaradırdı. Əsas məqsəd daşnakların öz xalqı qarşısında öz prestijini xilas etməklə yanaşı Gürcüstanın hesabına "öz torpaqlarını" genişlətmək olmuşdur.

Ortaya bir sual çıxır, nəyə görə erməni hökuməti 26 may 1918-ci ildə Gürcüstan müstəqilliyini elan etdikdə ermənilər qarşı çıxmədılar? Bu suala cavab vermək olduqca asandır. Məsələ burasındadır ki, daşnaklar Azərbaycan türklərinin ata-baba yurdu olan İrəvan xanlığında elan etdikləri Ermənistanın sərhədlərini genişlətmək üçün Tiflis əyalətini də öz sərhədlərinin içərisinə almaq istəyirdilər, çünki onlar bu əyalətin torpaqlarını da öz torpaqları olaraq görürdülər. Lakin 25 may günü ermənilərin düşündüklərini yerinə yetirmələri çox riskli görünürdü. Amma indi onlar üçün bir fürsət doğmuşdu – gürcülərin hamisi olaraq bilinən Almaniya məğlub olduqdan sonra buralardakı hegemonluğunu müttəfiqlərə vermişdi.

Bax bu "sevindirici" günü gözləyən erməni daşnaklar mətbuat və iclaslarda gürcülərə qarşı olan tələblərini irəli

sürməyə başladılar. Gürcüstana qarşı döyüşə bilmək üçün ermənilər arasında böyük miqdarda pul toplandı. Erməni xalqının yaşadığı kəndlərdə erməni papazlar səy göstərirdilər. Onlar Gürcüstana qarşı xaçlı döyüşü aparmaq mövzusunda vaazlar verərək, kəndlilərə and içdirdilər. Bunu edərkən də onlara xaç deyil, əllərində silah gürcülərə qarşı döyüşəcəklərinin bir simvolu olaraq xəncər öpdürürdülər. (531).

Almaniyanın məğlubiyyəti, Almaniya tərəfindən işğal edilən bölgələrdəki kiçik xalqların vəziyyətinə, o cümlədən Gürcüstanın vəziyyətinə təsir etmirdi. Hər şey müttəfiq dövlətlərinin xeyrinə cərəyan edirdi. Erməni daşnakların da döyüş atəşi yüksəlməkdə idi. Onlar heç bir elan etmədən Gürcüstanın sərhəddini keçdilər. Bu əsgəri döyüşləri təfsilatı ilə incələmək məqsədimiz deyildir. Qısacası, onu deyə bilərik ki, gürcü hökuməti silahlı döyüşləri əngəlləmək üçün mümkün olan hər şeyi etmişdir. Erməni çətələri gürcü sərhəddini keçib irəlilədikdə Gürcüstan hökuməti döyüş çəkləri atan Ermənistan hökumətini sülhə çağırırdı, lakin ermənilər razılığa gəlmədikdə, gürcülər erməni ordusunu darmadağın edib onlara böyük itkilər verdirdi. Ermənilərin bu hərəkəti hər iki ölkəyə maddi-mənəvi və siyasi baxımdan böyük zərərlər vermişdir. Heç şübhəsiz, erməni daşnaklar qonşu bölgələrdə oyun oynamağa son verib yaşamağa alışmadıqları müddətcə dünya ictimaiyyəti arasında boynu bükük qalacaqlar.

ERMƏNİLƏRİN I DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI FƏALİYYƏTLƏRİ

Lozanna sülh konfransında azlıqlar məsələsi içərisində yer alan "erməni yurdu problemi" konfransın alt komissiyasında aparılan müzakirələr və mübahisələrdə Türk heyyyətinin həqiqətləri ortaya qoyması nəticəsində ermənilərin bütün iddia və istəkləri, kitabın I cildində də bildirdiyimiz kimi, təməlsiz qalmış və rədd edilmişdir. Bundan sonra ermənilərin quruluş və təşkilatları uzun zaman boyunca yeni strategiyalar müəyyən etməyə, aralarındakı fikir ayrılıqlarını aradan qaldırmağa və dünya siyasətində söz sahibi olan sümürgeçi dövlətləri də yanlarına alaraq "erməni problemi"ni canlı tutmağa çalışmışlar.

I Dünya müharibəsindən sonra dünya ölkələrinin böyük bir qismi müharibənin buraxdığı problemləri həll etmək, yorğun düşmüş cəmiyyətlərin iqtisadi əksiklərini tamamlamaq, siyasi istiqrarı qorumaq məcburiyyətində qalmışdır. 1928-ci ildən başlayan iqtisadi böhran bütün dünya ölkələrinin öz təsiri altına almışdır. ABD, İngiltərə və Fransa kimi böyük dövlətlər belə bu böhrandan kənar qala bilməmişlər. Sovet İttifaqı yeni rejimin qüvvətlənməsi üçün böyük sənaye həmlələrə girişmiş, daxildə yaranmış qeyri-sabitliyi yeni rejim ümidilə aradan qaldırmağa çalışmışdır. Almaniya müharibə sonunda imzaladığı müqavilələrlə iqtisadi gücündən və böyük dövlət olma hədəflərindən çox şey itirmişdir. Milli nasizm rejimi Almaniya yeni güclər təmin etmək üçün, "nümənəvi irqin dünyaya hakim olması" şüarları ilə hərəkət edirdi. İtaliya faşizm rejimi içərisində Aralıq dənizi əməlləri üçün səfərbər olmuşdu. Balkanlarda müharibə nəticəsində sərhədləri genişləmiş və ya daralmış ölkələr müxtəlif problemlərlə üz-üzə qalmışlar. Orta Şərqdə

İraq və Suriya, İngiltərə və Fransanın təsiri altında qalmış, Misir və Livan böyük dövlətlərin mənfəətlərini həyata keçirmək sahələri halına gəlmişlər. İran daxili qarışıqlıqlara son vermiş, neft yataqları baxımından Qərbi və ABD üçün əhəmiyyət qazanmış, ancaq böyük bir əsgəri gücə sahib olmamışdır. Türkiyə milli mübarizə və qurtuluş müharibəsində qazandığı zəfərlər nəticəsində, ölkənin parçalanmasının qarşısını almış, Anadolu torpaqlarında güclü bir dövlət olma, yeniləşmə hərəkatları ilə milli birlik və bərabərlik içərisində mədəni bir cəmiyyət yaratmaq, müharibə etdiyi ölkələrlə yaxşı əlaqələr qurmaq niyyətindədir. Mustafa Kamal Atatürk millətdən aldığı gücün böyüklüyü ilə "Yurdda sülh, cahanda sülh" şüarı ilə xarici siyasətini sağlam əsaslara oturtmuşdur. Dünya Türkiyəni tanımaqda, ona hörmət bəsləməkdə, imperializmə qarşı başladılmış nümunəvi bir hərəkat olaraq gördüyü qurtuluş müharibəsindən sonra yeni bir dövlətin inkişaf səfərbərliyini diqqətlə izləməkdədir. Ermənistan 1922-ci ildə bolşeviklərin əl atması ilə bir Sovet Respublikası halına gətirilmişdir.

Dünyada yaranmış bu vəziyyət daxilində erməni hərəkatlarının təsirsiz qalacağı açıqdır. Daşnak komitəsinin Türkiyədə və Azərbaycanda başladığı üsyana İngiltərənin müdaxiləsini təmin etmişsə də bir nəticə əldə edə bilməmişdir. Bu üsyanlar İngiltərənin işinə yaramışdır. Onlar Musul və Kərkük mövzularında məqsədlərinə nail olmuşlar.

Beləcə, Avropa ölkələrindəki Daşnak və Qncak komitələrinin bir idarə altında toplanıb türklərə və Lozanna sülh müqaviləsinə qarşı apardıqları təbliğat bir nəticə vermədikdə onlar üzlərini Amerikaya çevirdilər və Amerikadakı erməni lobbisi ilə birlikdə Amerika dövləti ilə Türkiyənin arasını pozmağa başladılar. O zamanlar Lozanna sülh müqaviləsinin imzalanmasıyla Türkiyənin xarici əlaqələri normala dönmüşdü. Türkiyə illər boyu müharibə etdiyi ölkələrlə

normal diplomatik əlaqələr qurmuş, 1925-ci ilə qədər Macarıstan, Arnavutluq, Polşa, Almaniya, Avstriya, Çexoslovakiya, Estoniya, Hollandiya, İspaniya, İsveç, ümumiyyətlə 30-a yaxın ölkə ilə dostluq müqaviləsi imzalamışdı. Artıq Türkiyə Cümhuriyyətinin səfirləri London, Paris, Roma, Afina kimi köhnə düşmən ölkələrin paytaxtlarında, bu ölkələrin səfirləri də Ankarada işə başlamışdılar. O zamanlar Türkiyənin normal əlaqələr qura bilmədiyi ölkə Amerika Birləşmiş Ştatları idi. Doğrudur, hələ Lozannada 6 avqust günü Türkiyə ilə ABŞ arasında dostluq və ticari məsələlərə dair müqavilə imzalanmışdı (532), amma diplomatik əlaqələr 1927-ci ilin sonuna qədər qurula bilməmişdir. Bu iki ölkə arasında normal diplomatik əlaqələrin qurula bilməməsinin səbəbi Amerikadakı erməni lobbisinin iftiraları və yalan-yanlış təbliğatı idi. Amerikadakı erməni lobbisi və onların dəstəkçilərinin Türkiyə əleyhində düşməncə irəli sürdükləri təbliğat kampaniyası Amerikanın konqresinə təsir edə bilməmişdi. Türk düşmənçiliyini açıq-aşkar təbliğ edən erməni lobbisi Türkiyə ilə Amerika arasında Lozannada imzalanan müqaviləyə belə qarşı çıxmış, Amerikada Türkiyəyə qarşı düşmənçilik kampaniyası başlatmışdılar. Əsas məqsəd erməni siyasətinin iflasa uğradığı Lozanna sülh müqaviləsini pozmaq idi. Nəticədə, Amerika hökuməti, Türkiyənin qurtuluş müharibəsində türklərə əlini uzatmamış, Türkiyə Böyük Millət Məclisi hökumətini tanımamış, Fransa və İtaliya qədər belə, Ankara hökumətinə yaxınlıq göstərməmişdir. Beləcə, 1917-ci ildə kəsilən türk-amerikan əlaqələrinin yenidən normala dönməsi 1927-ci ilə qədər davam etmişdir.

Türkiyə ilə Amerikanın Lozannada imzaladıqları müqavilə 32 maddəlik bir müqavilə idi. Bu müqavilə sərhədləri, torpaq problemlərini, əsgərlik və bir çox önəmli məsələləri deyil, sadəcə Türkiyə və Amerika vətəndaşlarının gedib-gəlmə, yaşama, çalışma haqları ilə şirkətlərin qurulması, id-

xalat-ixracat və Amerika gəmilərinin Dardanel-Bosfor boğazı bölgəsindəki haqları kimi mövzuları ehtiva edirdi. (533).

Heç şübhəsiz, Türkiyə ilə Amerika arasında belə bir dostluq müqaviləsinin imzalanması təbii idi. Türkiyə dövləti xarici əlaqələrini normala döndərmək üçün müharibə halında olduğu köhnə düşmən dövlətlərlə sülh müqaviləsi, müharibə halında olmadığı dövlətlərlə dostluq müqaviləsi imzalayırdı. Lozannada imzalanan Türkiyə-ABŞ müqaviləsi bu dostluq müqavilələrindən biri idi. Türkiyənin digər ölkələrlə bağladığı müqavilələr səssiz-sədasız qaldığı halda Türkiyə-ABŞ dostluq müqaviləsinin ətrafında bir fırtına qoparılmışdı. Erməni lobbisi başda olmaqla rum və digər türk düşmənləri ayağa qalxmış, yeni bir türk düşmənçiliyi başlatmışdılar.

O zamanlar Türkiyənin Amerikada nə səfəreti, nə də önəmli bir lobbisi vardı. Diplomatik əlaqələr qurulmadığına görə, türkün səsi çıxmırdı. Türkün düşmənləri meydanı boş görüb at oynadı, istədiklərini söyləyir, Amerikanın saf ictimaiyyətini aldadırdılar. Türkün düşməni olan senator Kinqin iddiasına görə Amerika Lozanna sülh müqaviləsilə ermənilərə verdiyi sözü tutmamışdı. Türkiyə, ölkəsində yaşayan azlıqlara zülm edir, müqavilələrin maddələrinə əməl etmirdi. Buna görə, Lozanna müqaviləsi rədd edilməliydi. (534). Bunlar türk düşməni idilər, başlarında da J.W.Gerald vardı. 1927-ci ilin ortalarında qurulan Türkiyə-Amerika diplomatik əlaqələr nəticəsində Türkiyənin Amerika səfiri Əhməd Muxtar bəy, Gerald barəsində qısaca belə məlumat vermişdir: "New Yorkun digər vəkillərindən və müxalifətdəki Demokrat Partiyası liderlərindənədir. O, hökuməti davamlı narahat etməsilə tanınır. Erməni təşkilatları tərəfindən satın alınmış bir adamdır. Böyük müharibə zamanı Amerikanın Berlin səfiri idi. Amerikaya bəslədiyi kinlə amerikalıların yurdsevərlik duyğularını bir xeyli oxşamış və

beləcə ictimaiyyətdə tanınmışdır. Türkiyəni heç tanımayan bu adam qarşımıza çıxmış şarlatan bir düşməndir. Aartıq dərəcədə ingilis tərəfdarıdır. Berlində səfir olduğu zaman Amerikanı İngiltərənin yanında Almaniyaya qarşı müharibəyə sövq etmək üçün böyük səy göstərmişdir. İngiltərəyə göstərdiyi bu xidmətə görə, İngilis hökuməti onu bir ordenə layiq görmüşdür..." (535).

Türk düşmənçiliyi kampaniyasının liderlərindən biri də Amerikanın keçmiş İstanbul səfiri Henry Morgenthau idi. Müxalifətdəki Demokrat Partiyası liderlərindən olan Morgenthau hər zaman türklərə qarşı yazılar yazmış, Lozanna sülh konfransı zamanında da türklərə qarşı silahdan istifadə etməyi irəli sürmüşdür. O, 10 yanvar 1923-cü il tarixli "The New York Times" qəzetində bunları yazırdı: "400 ildir türkləri Avropadan qovmaq üçün səy göstərən avropalılara Lozanna çox acı bir dərs olmuşdur. Türklərin Avropadan qovulmaları bir yana dursun, avropalıların Türkiyədən qovulacaqları aydın olur... Türkləri yola gətirmənin tək yolu onlara qarşı silahdan istifadə etməkdir." (536).

Lozanna sülh müqaviləsinə qarşı çıxanlar erməni tələblərinin yerinə yetirilməsini istəyir, Lozanna sülh müqaviləsinin veto edilməsini və Amerikanın Türkiyə ilə heç bir əlaqə qurmamasını uyğun görürdülər. O zamanlar Türkiyə, Lozanna sülh müqaviləsinə qarşı Amerikada başlanılan kampaniyaya təsir edə biləcək gücdə deyildi. Normal diplomatik əlaqələr qurulmadığına görə, Amerikada türk səfəreti və konsulluqlar yox idi. Amerikada türkün səsi heç çıxmırdı, yəni türkün düşmənləri meydanı boş görmüş, istədikləri kimi at oynadırdılar.

Lozanna sülh müqaviləsinin veto edilməsini istəyənlərə qarşı çıxanlar yenə amerikalılar oldular. Bəzi misyoner dərəcələri, ticarət quruluşları və bəzi təşkilat və dərəcələr mərkəzi New Yorkda olan "General Committee of American Ins-

titutions and Associations in Favor of Ratifikation of the Teaty with Turkey" adlı bir komitə qurdular. Bu komitənin qurucuları, qarşı tərəf kimi iftiraçı olmamalarına baxmayaraq 1923-1926-cı illərdə bir çox raportlar hazırladılar, yazılar yazdılar, məlumat və bəyanatlar yayınladılar. Komitəçilər bu yayımlarda Lozanna sülh müqaviləsinin nə üçün müdafiə olunmasını, yeni Türkiyədəki bütün amerikalıların Lozanna müqaviləsinin təsdiq olunmasından yana olduqlarını, Türkiyədəki amerikalılara digər ölkələrin vətəndaşlarına tənənin haqların tanındığını, müqavilənin veto edilməsi Türkiyədəki ermənilərə və rumlara hər hansı bir fayda verməyəcəyini təbliğ etmişlər. Sadalanan bu həqiqətlər Lozanna müqaviləsinin müdafiəsini xeyli gücləndirmişdir. Bu gücləndirmədə bəzi din adamlarının və misyonerlərin rolu böyük olmuşdur. Lozanna sülh müqaviləsinin təsdiqinə tərəfdar olan amerikalı din adamları 150 imzalı bir bildiriş ilə türk xalqına qarşı Amerikada sürdürülən öfkəni və günahlandırmanı üzüntü ilə qarşıladıklarını bildirmişlər. Misyonerlər isə 8 iyun 1926-cı ildə Bostonda aldıkları qərarla, "Lozanna sülh müqaviləsi təsdiq edilərsə, amerikalı misyonerlərə Türkiyədə çalışma qapısı açılacaq, təsdiq edilməzsə, daha əlverişli bir müqavilə bağlamanın şəraiti əmələ gələcəkdir..." – deyirdilər.

"The Boston Herard" qəzeti Lozanna sülh müqaviləsinə əngəlləməyə çalışanlara qarşı çıxır: "Türkiyə ilə əlaqələrimiz anormaldır. İstanbulda bir admiralımız var, amma onun türk rəhbərlərlə şəxsi dostluq əlaqələrinin xaricində heç bir rəsmi səlahiyyəti yoxdur. Müqavilə dərhal təsdiq edilməli və Türkiyə ilə əlaqələr qurulmalıdır..." deyərək yazırdı.

"The New York World" qəzeti isə, "Bugünkü Türkiyə, 1916-cı ilin Ənvər paşa Türkiyəsi deyil, 1926-cı ilin Mustafa Kamal Türkiyəsidir... Müstafa Kamal hökuməti və Lozanna sülh müqaviləsi ölkənin keçmiş və çökmüş vəziyyətinə qar-

şı güclü bir oyanış simvoludur. Eyni oyanış 1890-cı illərdə Yaponiyada da olmuşdur. Lozannada güclü milliyətçi rejim Türkiyənin dünya millətləri arasında bərabər olaraq yerini alacağını bildirdi. Avropa bunu qəbul etdi. Bu rejimə Amerika tək başınanı qarşı çıxacaqdı. Aşırı millətçiliyin yalnız dadsız tərəfini düşünüb Mustafa Kamal hökumətinin sivil, siyasi və sosial müvəffəqiyyətlərini görməzlikdənmi gələcəyik..." deyərək yazırdı.

1926-cı il yanvar ayının 2-də Türkiyənin gömrük qanunu dəyişdirildi. Yeni qanun Türkiyə ilə ticarət müqaviləsi olmayan ölkələrdən mallar ithal edildikdə gömrük vergiləri artırılacaqdı. Bu qanun amerikalı tacirləri maraqlandırır, daha doğrusu, onları təhdid edirdi. Əgər Türk-Amerikan Dostluq və Ticarət müqaviləsi təsdiq edilməzsə, Amerika mallarından daha çox vergi alınacaqdı. Belə vəziyyətə düşməmək üçün Amerikanın tacirləri Lozannada imzalanmış Türk-Amerikan müqaviləsinə senatdan keçirmək üçün səylərini artırdılar. Bundan əlavə, Amerika Xarici Siyasət dərənəyi, Lozanna sülh müqaviləsinə aid mübahisələr davam edərkən, bu müqaviləni incələmək üçün xüsusi bir komitə qurdu. Dövlətlər, hüququ və beynəlxalq siyasət mövzularını ələ alan elm adamları Lozanna müqaviləsinə müdafiə edən bir raport hazırladılar. Bu raporta görə, "Türk-Amerikan müqaviləsi Lozanna sülhünün bölünməz bir parçası olaraq görülməlidir... Amerika Ankara hökumətini dəstəkləməlidir. Lozannada Amerika deleqasiyası doğru iş görmüşdür... Amerika heç bir zaman ermənilərə heç bir vəd etməmiş, 1856 Paris və 1878 Berlin müqavilələrinə tərəf olmuşdur. İndi erməniləri Lozanna sülh müqaviləsinə qarşı təhrik etmək cinayət olar. Çünki Amerika erməniləri silahla dəstəkləyə biləcək vəziyyətdə deyildir. Lozanna sülh müqaviləsində azlıqlarla əlaqəli hökmlər vardır. Türk hökuməti azlıqlara güvən verir. Amerika erməniləri təhrik etməklə

onlara yaxşılıq etmiş olmayacaqdır, əksinə, xəyanət etmiş olacaqdır. Bu təhriklər nəticəsində ermənilər yenə üsyan edər və yenə əzilərsə, bu dəfə günah ermənilərdə və ya türklərdə deyil, amerikalılarda olacaqdır. Ermənilərə qarşı həqiqi dostluq, onları türklərlə yaxınlaşdırmaqda olar. Bu da sülh içərisində həyata keçirilə bilər. Görüləcək iş Türk-Amerikan müqaviləsini təsdiq edərək Lozanna sülhünə mənavi gücü qazandırmaq olmalıdır. Amerikanın Yaxın Şərqi ən böyük xidməti insanları günahlandırmaq və çatışmaları təhrik etmək deyil, irq və din çatışmalarını sakitləşdirmək ola bilər..."

Amerikada 1923-cü ildə başlayan Lozanna müqaviləsinə dair mübahisələr 1926-cı ilə qədər davam etmişdir. Nəhayət, 18 yanvar 1927-ci ildə Amerika senatı Türkiyə ilə ABŞ arasındakı əlaqələr haqqında Lozannada imzalanan müqaviləni təsdiq etmədi. Türkiyə dövlətinin New York Baş konsulu Cəlal bəyin verdiyi məlumata görə, "Senatda verilən 84 səsədən 50 səs lehimizə, 34 səs isə əleyhimizə olmuşdur, yəni üçdə / iki çoxluq əldə olunmamış, 6 səs əksik qalmışdı. Beləliklə, Türkiyə ilə ABŞ arasında Lozannada imzalanan müqavilə Amerika senatı tərəfindən rədd edilmişdir.

O zamanlar Amerikada çıxan qəzetlərin əksəriyyəti senatın qərarını "uzaqgörmezlik," "böyük səhv" hesab edirdilər. Türkiyə isə bu qərara soyuqqanlılıqla yanaşdı və Amerika senatının qərarını daxili siyasi çəkişmələrə bağladı. Amerika hökumətini sakitləşdirmək məqsədilə Admiral Bristolu İstanbuldan Ankaraya göndərdi. O da bu qərarın, doğrudan da, Amerikanın daxilində siyasi çəkişmələr nəticəsində alındığını anladı. Lakin türk idarəçiləri Amerikanın senatında üçdə/iki çoxluq əldə edə bilmədiklərinə baxmayaraq, üstünlük təşkil etdiklərini çaşqınlıqla qarşıladıklarını gizlətməmişdilər. Mustafa Kamal da Admiral Bristolun qarşısında bu barədə: "Mədəni və inkişaf etmiş bir ölkədə, azgın bir azlı-

ğın, ziyalı çoxluğa necə üstün tutulduğunu anlamadığını," söyləmişdi. (537).

Beləcə, Türkiyə ilə ABŞ arasındakı Lozanna müqaviləsi Amerika senatında veto edilmişdi. Lakin ABŞ bir Türk-Amerikan əlaqələrinin qaydaya salınması məqsədilə bir "Modus Vivendi" müqaviləsinin bağlanması üçün Admiral Bristolu səlahiyyət verdi. Bristol Amerikanın artıq kapitulyasiyadan vaz keçdiyini Türk hökumətinə rəsmən bildirəcəkdə. Türk hökuməti də Lozanna müqaviləsinin Amerika senatından keçirilməsini gözləmək yerinə yeni bir müqavilə bağlanmasına üstünlük verirdi. Beləcə, bu iki böyük dövlətlər arasında bir "Modus Vivendi" müqaviləsinin bağlanmasına qərar verildi və uzun müzakirələrdən sonra 17 aprel 1927-ci ildə Türkiyə Xarici İşlər Naziri Dr.Tevfik Rüştü ilə Admiral Bristolun imzalarıyla notlar təsdiq edildi. Nəticədə, 10 illik aradan sonra türk-amerikan əlaqələri yenidən qurulmuş oldu. Belə bir müqavilənin bağlanmasında Türk hökumətinin anlayışlı davranışı ilə Admiral Bristolun Türkiyədəki şəxsi dostluq əlaqələrinin böyük rolu olmuşdur. (538).

Türkiyə BMT-yə qəbul edildiyi zaman da komitəçi ermənilər öz fəaliyyətlərinə davam etmişlər. Lakin bu dəfə təhriklərini bir az daha mübaligə etmişlər. "Jurnal" qəzeti 1921-ci ildə Assambleyanın ermənilər haqqında bir qərarı olduğunu xatırladır və bu qərarın ittifaqla qərarlaşdırıldığını irəli sürərək, son paragrafını yayımlayırdı: "...Türkiyə ilə bağlanacaq müqavilədə Ermənistanın istiqlalı maddəsi qəbul ediləcək, Türkiyə hakimiyyətindən qurtulmuş bir erməni yurdu təmin ediləcək, Türkiyə hakimiyyətindən qurtulmuş bir erməni yurdunun təmin edilməsi müttəfiq dövlətlər tərəfindən sülh məclisinə təqdim ediləcəkdir."

Erməni komitəçiləri Türkiyə zəif olduğu zaman necə kin qusaraq istər öz millətlərindən, istərsə də türk millətindən yüzlərlə, minlərlə insanın həyatına qəsd edirdilərsə, Türki-

yə gücləndiyi zaman da fəsad toxumları əkməkdən özlərini saxlaya bilmirdilər.

Türkiyədə "erməni yurdu" məsələsini 1932-ci ildə yəni-dən canlandıraraq, özünə Ermənistan hökumətinin təmsilçisi haqqını yaraşdırıb yenə fürsət toxumları əkmək istəyən daşnak lideri Axaronyan düşünmürdü ki, daha doğrusu düşünmək istəmirdi ki, o, türklərin milli mücadiləsində erməni ordularını məğlub edən Kazım Qarabəkir ilə Gümrü müqaviləsini imzalayaraq Qars vilayətini Türkiyəyə qatan Ermənistan hökumətində erməni lideri olaraq qatılmışdı və Sovet İttifaqı "Ermənistanı" işğal edərək Sovet Ermənistanını qurduqları zaman canını zorla qurtara bilməmişdi.

Əslində Axaronyanın düşüncəsi Ermənistan haqqında Sevr müqaviləsinə bir maddə qoydura bilən Fransa məclisi yenidən bir qərar hazırlayaraq Türkiyənin BMT-yə girməsinə necə qarşı çıxa bilər düşüncəsi idi. Lakin Fransa bu işə necə qarşı çıxa bilərdi ki? Türkiyə Sevri parçalamış və Lozannanı Fransaya imzalatmışdı.

Erməni komitəçilərinin bu davranışları onu göstərirdi ki, onlar 1932-ci ildə belə xamxəyaldan özlərini qurtara bilməmişlər. Onlar dünya dövlətləri tərəfindən qəbul edilən bir nizamı poza biləcəklərini düşünürdülər. Daha doğrusu, hələ ətrafı bulandıracaqqlarını zənn edir, Fransanın "Jurnal" kimi bir qəzetini də özlərinə alət edirdilər.

Ermənilər I Dünya müharibəsi zamanında olduğu kimi, müharibədən sonra da "Böyük Ermənistan" xamxəyalından vaz keçməmişlər. 1930-cu illərdə nasizmin güclənməsi və özünə xas təbliğatı erməni komitələrində yeni imkanlar, düşüncələr yaratmışdır. Buna görə Daşnak komitəsi Anadolu üzərindəki əməllərinə hazırlıq yolunda Almaniyanın gizli təşkilatları ilə əməkdaşlığa başlamışdılar. Lakin erməni komitələrinin öz aralarındakı anlaşmazlıqlar və çatışmalar onların təşkilatlanmalarına yol verməmişdir.

Qərbin zəif zamanında nasizmin güclənməsi, İtaliyanın ortaqlığı ilə Alman imperatorluğunu qurmaq düşüncəsi almanların hədəfi halına gətirmişdir. Bu da bir həqiqətdir ki, II Dünya müharibəsi dövründə bütün ölkələr ölüm-dirim qorxusu altında idilər. Doğrudur, Türkiyə müharibəyə qatılmayan nadir ölkələrdən biri olmuşdur. Ancaq II Dünya müharibəsi ərəfəsində Türkiyənin iqtisadi inkişaf həmlələri və qarşılaşdığı xarici təhlükələri aradan qaldırma təşəbbüsləri kifayət qədər nəticə verməmişdir.

Almaniyanın xarici və gizli təhlükəsizlik komitəsinin sənədlərindən əldə edilən məlumatlara görə, Almaniya I Dünya müharibəsindəki məqsədlərini həyata keçirmək üçün II Dünya müharibəsini başlatmışdır. Bu məqsədlərin başında Orta Şərq bölgəsini ələ keçirmək, Hindistan yolunu açmaq, İngiltərənin hakimiyyəti altındakı bölgələrə sahib olmaq gəlirdi. Almaniyanın Orta Şərq üzərindəki əməlləri, Türkiyəni istila etmədən hakimiyyəti altına alınmasını, bu bölgədə yaşayan cəmiyyətlərlə əlaqə qurulmasını da hədəfləmişdir. Bax bu dövrdə erməni azlıq təşkilatlarının almanlarla Türkiyədə, Azərbaycanda, İranda önəmli əməkdaşlığa girdikləri görülür. Lakin tamamilə gizli aparılan bu əməkdaşlıq nəticəsiz qalmışdır.

II Dünya müharibəsinin sonuna doğru müttəfiqlərin (İngiltərə, Fransa, ABD, SSRİ, Çin) müharibədən sonra Avropada və dünyanın digər qitələrində insan haqlarına, azadlığa cavab verən rejimlərin qurulması, nasizmin, faşizmin yox edilməsi üçün aparılan çalışmalar və görüşlər erməni komitələri tərəfindən diqqətlə izlənməmişdir. Sovet İttifaqı müharibədən sonra Orta Şərq torpaqları üzərindəki tələblərini ortaya qoymuşdur. Bu tələb ermənilərin işinə yarayırdı. Beləcə, İrəvanda dünya erməni kilsə üzvlərinin iclasının adı altında Daşnak və Qncak komitələrinin bir araya gələrək gələcəkdə "erməni problemi"nin necə həll olunacağı möv-

zusunu müzakirə edib bu məsələnin həllini təmin etmək istəmişlər. Onlar Ermənistanın Qərb Ermənistan torpaqlarını da əldə edərək "erməni problemi"ndə güdülən məqsədin təmin olunacağı, Sovet İttifaqına bağlı qalacaqlarsa da sərhədlərinin genişləndirilməsini müzakirə etmişlər. O zaman ermənilər Qars, Ərdəhan, qısacası bütün Şərqi Anadolu torpaqları üzərindəki tələblərinin böyük dövlətlər tərəfindən dəstəklənməsini təmin etmək istəmişlər. Bu məqsədlə erməni komitələri Potsdam konfransına ermənilərin tələblərini əhatə edən memorandum təqdim etmişlər.

O zamanlar Fransa və Amerikadakı erməni komitələri birlik yaratma və təşkilatlanma ehtiyacı ilə qarşı-qarşıya qalmışlar. Belə ki, din mövzusu 1933-cü ildə başlayan Eçmiədzin-Antilyas ayrılıqları və uyuşmazlıqları şəklində keçmişsə də, bu dövrdə ayrı-ayrı xətlər almağa başlamış və nəticədə hər iki dini mərkəz tamamilə ayrılmışlar. Bu Sovet İttifaqı ilə ABŞ-ın siyasətləri paralelində baş vermişdir.

Sovet İttifaqının tələb və istəklərinə paralel olaraq erməni tələbləri Türkiyənin ciddi və qəti bir qərarla bu mövzunu rədd etməsi get-gedə bu mövzunu aradan qaldırmışdı. Lakin hər şey ola bilərdi. Türkiyə müharibəyə qatılmamışdı, lakin demokratik dünyanın dostluğuna ehtiyacı vardı. Müttəfiqləri qərb demokratları ola bilərdi. Əks halda bir Bolqarıstan və ya bir Rumıniya olmaq və Sovet İttifaqı respublikalarından birinin halına gəlmək vardı. Nəticədə, Türkiyə yeni dünyada tutduğu yerin və Türk millətinin istəyi nəticəsində tarixində ən əhəmiyyətli həmlələrdən birini həyata keçirdi – NATO-ya qatılması ilə müdafiəsi də Qərb blokunun dəstəyinə bağlandı. Beləcə, Türkiyə Orta Şərqdə sosializm quruluşunun yayılmasının qarşısını almaqda və Amerika demokratiyasının müdafiəçisi kimi ilk sıralarda yer aldı və Bağdad paktının həyata keçirilməsində və bölgəni müdafiə edəcək təşkilatların yaranmasında böyük rol oynadı.

Yaranmış vəziyyətdə erməni hərəkəti uzun zaman səssiz qalmağa məhkum idi. Çünki onlar NATO birliyinə qatılan Türkiyəyə qarşı yanlarına, xüsusilə Qərb tərəfdən bir "dost" tuta bilmədilər. Nəticədə, ermənilər 20 ilə yaxın bir zaman içərisində, bir neçə hadisələr xaricində Türkiyəyə qarşı "erməni davası"nu davam etdirmək söylərini təxirə salmaq məcburiyyətində qaldılar. Lakin İsrailin yaranma hadisəsi onlara yeni ümidlər verdi. Məsələ burasındadır ki, İraq, Suriya, Misir, Ərəbistan yarımadasındakı ərəb dövlətləri, Ürdün, Livan müstəqilliklərini müharibə nəticəsində əldə edərkən, 2 min il əvvəl torpaqlarından uzaqlaşdırıldıklarını iddia edən müsəvilər, İsrail dövlətini bəzi dövlətlərin sayəsində qurmuşdular. Bundan faydalanmaq istəyən ermənilər Birləşmiş Millətlər Təşkilatına mütaciət etdilər. O zamanlar müxtəlif elmi təşkilat və tədqiqat müəssisələri erməni tarixi üzərində araşdırmalar aparırdılsa da, müsbət bir nəticə əldə edə bilmirdilər. Bütün bunlara baxmayaraq ermənilər Eçmiədzin və Antilyas dini quruluşların vasitəsilə mövzunu siyasi bir rəqabət içərisində tutmağa çalışırdılar. Onlar ABŞ-da, Fransada və digər önəmli ölkələrdə erməni hərəkətlərini bir-birinin ardınca sıralayırdılar. Beləcə, ermənilər "köçə zorlama," "soyqırım," "erməni dövlətinin parçalanması," "Qarabağ" kimi müxtəlif mövzuları ortaya ataraq Türkiyəyə və Azərbaycana qarşı tələblər irəli sürməyə başladılar. Konfranslar, nümayişlər keçirdilər. Məqsəd bir "erməni problemi" uydurmaq, bu uydurma problemlə dünya ictimaiyyətini türklüyə qarşı döndərmək, mövzunu Birləşmiş Millətlər Təşkilatının gündəliyinə daşımaq, Anadolu və Azərbaycanın torpaqları üzərində "Böyük Ermənistan" qurmaq idi.

ERMƏNİLƏRİN II DÜNYA MÜHARİBƏSİNDƏN SONRAKI FƏALİYYƏTLƏRİ

II Dünya müharibəsinin sona çatması ilə ermənilər yeni bir siyasi fəaliyyətə başladılar. Məqsəd bütün dünyaya yayılmış erməniləri Ermənistan Respublikasında toplamaq, erməni millətini üsyana təhrik edib türk düşmənçiliyini yeniləmək və güclü dövlətlərə təsir edərək Amerika başqanı Vilson tərəfindən sərhədləri cızılan Ermənistanı Ermənistan Respublikası ilə birləşdirmək olmuşdur. Bu məqsədlə onlar müxtəlif ölkələrə agentlər göndərərək oralarda erməni cəmiyyətləri qurdurmağa və erməni məsələsinin bir insanlıq və ədalət məsələsi olduğunu irəli sürərək böyük dövlətlərə müraciət etməyə başladılar. Eçmiədzin katolikosu VI Georq Çörəkçiyan üç böyük dövlət rəhbərlərinə (Stalin, Truman, Atlee) 27.11.1945-ci il tarixində İrəvanda çıxan "Hayastan Sovetaqan" qəzetində də yayımlanan bu memorandumu göndərdi:

"Sovet İttifaqı Xalq komissarlarının rəhbəri Stalin, ABŞ-in prezidenti Truman və Böyük Britaniyanın Baş vəkili Atleyə.

Sovet İttifaqı, Böyük Britaniya və ABŞ kimi üç demokrat və hüriyyət sevər böyük dövlətlərin despotizmə, faşizmə və nasizmə qarşı qələbə çaldıqları və millətlərin mövcudiyət məsələsinin həll edildiyi bu günlərdə Türkiyədən qovulan və bütün dünyaya səfilcəsinə yayılan erməni milləti haqlı olaraq qanlı davasını böyük dövlətlərin ədalətinə ərz edir.

Biz, bütün ermənilərin katalikosu VI Georq ənənələrini-zə sadıq qalaraq bütün dünyaya dağılan bədbəxt erməni millətinin davasını sizə ərz etmək kimi müqəddəs bir vəzifə ilə mükəlləfik. Dünyanın hər tərəfinə yayılmış olan ermənilər tərəfindən bizə göndərilən müxtəlif müraciətləri nəzərə

alaraq erməni davasının adılanə həllini sizdən xahiş edirik.

Erməni milləti yüzillər boyunca osmanlıların boyunduruğu altında hər cür məhrumiyətlərə, zülmərə və ağır məşəqqətlərə dözmüş, hər haqdan məhrum olub əsir vəziyyətinə düşmüş, lakin xristian dinini mühafizə etmiş, xristian dövlətlərinin gətirəcəyi hüriyyətə inanmışdır. Bu inam eyni aqibətə düçar olan Balkan xalqları üçün tədricən həyata keçdikcə və onlar türk boyunduruğundan qurtarıdıcə erməni milləti üçün ölümlə nəticələnən bir faciə təşkil etmişdir.

Məlum olduğu kimi ermənilərin islahat məsələsi ilk dəfə 1878-ci ildə imzalanan Yaşilköy müqaviləsi ilə siyasi səhnəyə çıxmışdır. Erməni vilayətlərindəki vahiməli vəziyyət, ermənilərin düçar olduqları sonsuz zümlər, mal və həyat təhlükəsi hər kəs tərəfindən bilinirdi. Rusların Türkiyə ilə sülh bağlayacaqları sırada ermənilər cəhənnəmin yenidən yaranacağını nəzərə alaraq ruslara müraciət etməyə məcbur olmuşlar. Ruslar bu müraciəti qəbul etmişlər. Lakin Yaşilköy müqaviləsinin 16-cı maddəsi Berlində 61-ci məsum maddə ilə dəyişdirilmişdir.

Sultan Əbdülhəmid öz üzərinə götürdüyü islahatı tətbiq etmək yerinə, Avropa dövlətlərinin rəqabətindən və mənfəətpərəstliyindən istifadə edərək şeytani proqramını sistemətik olaraq tətbiq etməyə başlamış, erməni davasının həllini ən yaxşı çarə saydığı erməniləri yox etmə işinə girişmişdir. O, hərtərəfli təşkilatlandırılmış haydut çətələri vasitəsilə qətlialmlar, qarətlər törətdirmişdir. 1894-1896-cı illərdə törədilən qətlialmlar nəticəsində 300 min erməni qətl etdirməyə və ya məmləkətdən qovdurmağa müvəffəq olmuşdur. Sultanın tətbiq etdiyi rejim, İttihad və Tərəqqi partiyası, Tələt və Ənvər paşalar və Kamalist Türkiyəsi tərəfindən davam etdirilmişdir.

İmperialist hərəb ərəfəsində Türkiyədə yaşayan 2,5 milyon (Avropanın müxtəlif mənbələrində o zaman Türkiyədə

yaşayan ermənilərin sayı 1.056.000 – 1.555.000 arasında, Lozanna konfransına qatılan erməni heyyyətinin sənədlərində isə bu rəqəm 2.250.000 olaraq göstərilmişdir – müəllif.) ermənidən bu gün Türkiyədə təqribən 100.090 erməni qalmışdır ki, bunlar da, Türkiyədə faciəvi bir həyat sürdürürlər. (Lozanna konfransına qatılan erməni heyyyətinə görə o zamanlar Türkiyədə qalan ermənilərin sayı 280.000 olmuşdur – müəllif).

Bir milyon (erməni mənbələrində bu rəqəm 1,5-2 milyon göstərilir – müəllif) erməni tükləri ürpərdən qətliamlar nəticəsində yox edildi. Türklər Balkan xalqına qarşı bəslədikləri intiqamı müdafiəsiz ermənilərdən aldılar. Bu hüduzsuz faciə üzərində durmaq istəmirik. Bu mövzuda hər dildə yazılmış çox sayda cildlər vardır. Dövlətlərin arxivləri öz konsullarının buna dair raportları ilə doludur. İnsanlığın yaxşı qisməti, yaxşı ürək və fikrə sahib olanlar, insanlığın şərəfini yaralayan bu mənfur cinayətə qarşı üsyan edərək qarşı çıxdılar. Buna baxmayaraq erməni milləti müqəddəs vətəndən qovuldu və müdafiəsiz qalaraq yer üzünə dağıldı.

Erməni millətinin başına gələn fəlakətlərə əlavə olaraq türklər verdikləri sözü ayaq altına alıb 1920-ci ildə Ermənistanın mühüm və həyati qismini təşkil edən Qars, Ərdəhan, Artvin və Sürməlini aldılar. Yeni doğan Sovet İttifaqı tarixi erməni torpaqlarının kiçik qismində yaşayan erməniləri yox olmaqdan qurtardı. Beləcə, 25 ildən bəri sülh və hüriyyət içərisində yaralarını müalicə edərək tərəqqi və inkişaf etməkdə olan Ermənistan Respublikası yaradıldı.

Bu gün millətlərin müqəddəratı Birləşmiş Demokrat dövlətlərin əlindədir. Ədalət və insanlıq zəfəri üçün milyonlarla insanın canlarını fəda etdikləri bu qanlı müharibədən sonra böyük və qüvvətli dövlətlər, millətlərə qarşı törədilən qətliamların təkrarlanmasına mane olmaq, ocaqların söndürülməsinin qarşısını almaq kimi şərəfli bir vəzifə sahibidirlər.

Bu dövlətlər haqsızlığı yox etməyə, dostla düşməni yaxşı tanımağa, dürüst və məğdurları, haqsızlığa uğrayanları məmnun etməyə borcludurlar.

Türkiyədən qovulub yer üzünün müxtəlif bölgələrində sürünməkdə olan erməni mühacirləri ilə bütün ermənilərin katolikosluğu sizə mütaciət edərək ermənilərin müqəddəs vətənləri üzərindəki haqlarının tanınmasını xahiş edir.

Biz, qəsb edilmiş və hələ də boş olan bu torpaqların türklərin əlindən alınaraq həqiqi sahiblərinə qaytarılmasını və Sovet Ermənistanına birləşdirilməsini istəyirik. Beləcə onlar da sülh içərisində yaşamaq və qardaşları ilə birlikdə çalışaraq öz milli mədəniyyətlərini inkişaf etdirmək imkanına malik olacaqlar. Birləşmiş Demokrat millətlərin davası ilə demokratiyanın zəfəri uğrunda erməni millətinin fədakarlıqları adil həllini tapacaqdır. Erməni milləti bütün cəbhələrdə zəfər üçün cəsurcasına çarpışdı. Bu etibarla xəyal qırıqlığına düşmək haqsızlıq olacaqdır. Ermənilərin müqəddəs haqlarına bu dəfə də riayət edilmədiyi təqdirdə dünya bunu bağışlamayacaqdır.

Yunanistan, Serbistan, Rumıniya, Bolqarıstan, Arnavutluq, Girit və Fələstin Türkiyənin "məsum" pəncəsindən qurtuldular. Məsum Ermənistan qaldı. Nəyə görə və hansı səbəblə insanlıq kədərli Ermənistanə ən müqəddəs haqqını verməkdən çəkinəcəkdir? Dövlətlər rəsmi prinsiplərə sadıq qalaraq mədəni və klassik bir dil və ədəbiyyatı olan, şərəfli ənənə və abidələri vücuda gətirən və dünya mədəniyyətinə xidmət edən qədim bir milləti yox olmaqdan qurtarmağa məcburdur. Erməni davasını çürütmək məqsədilə Türkiyə və dostları indiki Türkiyənin demokratik rejimə sahib olduğunu, əvvəlki Türkiyənin olmadığını və arzu etdikləri təqdirdə ermənilərin keçmiş yerlərinə dönməkdə sərbəst olduqlarını elan edirlər. Ancaq mazinin təcrübələrinə əsaslanaraq erməni milləti keçmiş və yeni Türkiyənin mövcud ol-

madığını, Türkiyənin eyni Türkiyə olduğunu bildiyi kimi, Avropa diplomatiyası da türklər tərəfindən verilən vədlərin qiymətini yaxşı bilir.

Bunun çarəsi vardır, – Türkiyə Ermənistanını qurtarmaq və Sovet Ermənistanına birləşdirmək.

Bu etibarla Türkiyədəki erməni vilayətlərinin Sovet Ermənistanına birləşdirilməsini xahiş edirik. Beləcə ermənilər ana vətəndə toplanaraq tamamlanacaq, sülh içərisində mədəni çalışmalarına davam edəcək və şanlı bir millət olduğunu meydana çıxaracaqdır. Bu haqlı işin yerinə yetirilməsi üçün Allahın yardımına müraciət edirəm. Cənab Haqq sizi təqdir etsin, fikirlərinizi, ürəklərinizi yaxşı işlər görməyə yönəltsin və sələflərinin ağır günahlarını əfv etdirmək üçün indiki Türkiyəni idarə edənlərin vicdanını hərəkətə gətirsin ki, hər baxımdan sülhsevər, çalışqan və yaradıcı bir millətə qarşı bugünkü inkişaf etmiş mədəniyyət dövründə törədilmiş böyük haqsızlıq ortadan qalxsın.

Bütün ermənilərin katalikosu VI Georq Çörəkçiyan, Eçmiədzin."

Məşhur şair Firdövsinin "Bal vermirsən, barı sancma" deməsi nə qədər yerində söylənmiş böyük bir kəlamdır. Görəsən, bu bal verməyən arının vızıltısı nə qədər davam edəcək? Kitabımızın birinci cildində bütün açıqlığı ilə anlatdığımız kimi, bu məsələ Lozannada tamamilə bağlanmışdır! Azərbaycan türkünün ata-baba yurdu olan İrəvan xanlığında "qanunsevər" dövlətlərin köməyiylə qeyri-qanuni qurulan Ermənistan azmış kimi bunlar iki-üç Azərbaycan boyda bir torpaq sahəsini Türkiyədən alıb "Böyük Ermənistan" qurmaq, kiçicik varlığı ilə nəinki türk dünyasına, hətta bütün İslam dünyasına nağıl oxuyaraq bu xamxəyalın arxasınca nə zamana qədər qaçacaqlar? Heç şübhəsiz, onlar nəinki

Qarabağ bölgəsini, hətta Gümrünü, Göyçə mahalını, Zəngəzuru, İrəvan xanlığını... boşaltmalıdırlar. Və heç şübhəsiz, onlar işğal etdikləri bugünkü Ermənistandan başqa heç bir zaman heç bir yerdə çoxluq yarada bilməzlər, çünki bu millət, deyil başqa millətlərə, özlərinə belə dözə bilmirlər. Bu gün Ermənistanda, Qarabağda qeydiyyatda olan ermənilərin əksəriyyəti xaricdə, orada-burada yaşayırlar. Hələ özlərinə düşmən saydıqları Türkiyədə, Baş Nazirin ifadəsinə görə 70 min erməni qeyri-qanuni yaşamaqdadır. Bunlar qoca-cavan, uşaq, qadın demədən yüzminlərlə türkün canına qıymış, meyitlərlə belə vəhşicəsinə davranmışlar. Tarixi abidələri, camiləri, məscidləri, təbiəti belə yaxıb-yandırmışlar və yandırmağa davam edirlər. Biz onların bu hərəkətləri haqqında kitabımızın birinci cildində rəsmi sənədlərə istinad edərək məlumat verdik. Onların bu gün belə bütün dünyanın gözü qabağında Xocalıda törətdikləri faciələr insanlığa sığmaz! Qarabağ bölgəsində sahibsiz qalmış evləri, mal-qaranı qarət etməklə kifayətlənməmiş, evləri, dəmir yollarını belə söküb aparmış, yerdə qalanlarını isə yandırmışlar. Bunlar 100 il bundan əvvəl necə idilərsə, bu gün də elədirlər!.. Bütün bunlara nə ad vermək olar? Qoy buna dünya ictimaiyyəti cavab versin!..

Sultan Əbdülhəmidin mənfəətçi dövlətlərdən faydalana-raq erməni davasının həlli üçün ən uyğun çarənin erməniləri yox etmək olduğunu və bu məqsədlə çətəllər qurdurduğunu və bunlarla qətliaamlar və qarətlər başlatdığını, xüsusilə də 1894-1896-cı illərdə 300 min erməninin qətl edildiyini iddia etmək iftira və yalandan başqa bir şey deyildir. İnsanlıqdan, insan haqlarının yox edildiyindən bəhs edən papaz, əslində türk millətinə qarşı törədilən haqsızlığı dilə gətirmişdir. Uca Allahın böyüklüyündən, ədalətindən bəhs edən bu adam iftira atmaqla, yalan söyləməklə günaha girmişdir. O illərdə qaniçən Andranik və sivaslı Muradın rəhbərliyin-

dəki erməni çətləri Sasun dağlarında minlərlə türkü qətl etmişlər. Tarix kitablarını oxumamış olan və ya oxuduğu halda yalan söyləyən bu din adamı 300 min erməninin öldürüldüyündən bəhs edir. Əslində o zamanlar Türkiyədə Sasundan başqa bir yerdə üsyan olmadığına görə, 300 min erməninin öldürülməsini söyləmək insanı ancaq güldürər. O illərdə Türkiyədə Sasundan başqa heç bir yerdə üsyan olmadığına görə erməni qətliamından bəhs etmək uydurma və sağlam bir düşüncədən uzaq olan muxtardan başqa bir şey deyildir. Erməni papazı "Erməni milləti müqəddəs vətəndən qovularaq yer üzünə yayıldı" deyir. Demək, ermənilər qovulmuşlar qətl edilməmişlər. Sonra papaz Ermənistan Respublikasının ruslar tərəfindən qurulduğunu bildirir. Halbuki I Dünya müharibəsinin sonunda Ermənistanın Daşnaksütyun komitəsi tərəfindən qurulmasında türklər yardımçı olmuşlar və qeyri-qanuni qurulan bu Ermənistanı ilk tanıyan yenə də türklər olmuşlar. Belə yalançı və iftiraçı papazların sözlərini ciddiyyə almaq nə qədər doğrudur, qoy buna oxucularımız özləri qərar versinlər.

2500 ildən bəri bütün dövlətlər və millətlər tərəfindən oradan-ora, buradan-bura qovulan və heç bir zaman müstəqillik əldə edə bilməyən, xüsusilə də din baxımından davamlı təzyiqlə altında tutulan bu millət ancaq türklər tərəfindən səadətə qovuşdurulmuş olmasına baxmayaraq türklərə qarşı nankorluq etmişlər. Ermənilərin bu nankorluğu II Dünya müharibəsindən sonra daha da şiddətlənmişdir. Belə ki, şovinist ermənilər dünyanın hər tərəfinə yayılan erməniləri İrəvan xanlığında qurulan Ermənistana gətirərək orada yaşayan ermənilərin sayını artırmaqla Türkiyədən və Azərbaycandan torpaq qoparmaq məqsədi güdmüşlər. Yüz il bundan əvvəl "erməni məsələsi"ni ortaya atıb, erməni davasını yaradan komitələr ermənilərin yaşadıkları bölgələrə səlahiyyətli şəxslər göndərərək erməniləri Ermənistana köç-

məyə təşviq və təhrik etməyə başladılar. Suriya və Livandakı ermənilərin Ermənistana köçmələrini təşkil etmək məqsədilə 1946-cı ilin mart ayında Beyrutda gələn Karnik Mezaratyan köçün 1 iyun 1946-cı ildə başlayacağını, ermənilərin öz vəsaitləri ilə köçəcəklərini, kasıblar üçün zənginlərdən pul toplanacağını bildirmişdir.

Ermənilərin "erməni məsələsi"ni ortaya ataraq türklər əleyhində apardıqları çalışmaları qısaca olaraq aşağıda sıralanmışdır (539):

1. 1945-ci ilin dekabr ayında ermənilər Vaşinqtonda "Ədalət" adı altında bir Amerikan komitəsi qurmuşlar. Səlahiyyət sahibi bir amerikalı Türkiyənin səfirinə bu komitəni quranların kommunistlər olduğunu söyləmişdir. Bu komitə bir bəyannamə nəşr edərək Vilson tərəfindən müəyyən edilən Türkiyədəki erməni torpaqlarının Ermənistana verilməsini istəmişdir.

2. 1946-cı ilin yanvar ayında Rusiya Federasiyasından olan bir erməni diplomat Beyrutdan gələn erməni heyətlər ilə görüşərək Kremlin əmr və istəklərini onlara bildirmişdir. Bu görüşmələrə Suriya erməniləri adından Nəzarət Yaqubyan, Livan heyyyəti adından Dr.Emanulyan və Hatay heyyyəti adından Movses Derkalosyan qatılmışlar. Diplomat Rusiyada din və məzhəblərin nəzərə alınmadığını bildirərək ortodokslar kimi katoliklərin də köçmələrində təkid etmişdir. Nəticədə, katolik ermənilər Romadakı kardinal Ağaçiyana bir məktub göndərərək rusların ermənilərə aid istəklərinin papalıq məqamı tərəfindən də dəstəklənməsini istəmişlər.

3. 16 may 1946-cı ildə Livan Erməni Milli Komitəsi tərəfindən Təhlükəsizlik Konseyinə bir teleqraf çəkilmiş və "1,5 milyon erməninin qətliamı" zamanı türklər tərəfindən istila edilən erməni torpaqlarının Ermənistan Respublikasına birləşdirilməsi istənməmişdir.

4. 1946-cı ilin iyun ayında "Türkiyə Ermənistanı"nın Mü-

dafiə Komitəsi Başqanı pensiyaçı General Prument Fransa Xarici İşlər Naziri ilə dörd böyüklərə yazılı bir müraciət təqdim edərək Qars və Ərdəhan vilayətlərinin Ermənistan Respublikasına birləşdirilməsini tələb etmişdir.

5. Sovet İttifaqı, xaricdə olduğu kimi daxildə də xalqlarını aldatmağa və başlatdıqları davaları qazanmaq üçün dəstək axtarmağa çalışmışdır. Bu məqsədlə hər cür nəfriyyat vasitələrindən istifadə etdiyi kimi, tez-tez konfranslar da təşkil etmişdir.

Bu konfransların məqsədini ortaya qoymaq üçün o zamanlar keçirilən konfranslardan birinə diqqətinizi çəkmək istərdik. 20 fevral 1946-cı ildə Sovet İttifaqına bağlı respublikaların yüksək təhsil məsələlərini müzakirə etmək üçün Moskva Politexnik İnstitutunda bir konfrans təşkil olunmuşdur. Ermənistan heyyyətinin nümayəndəsi, Ermənistan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Kivelov çıxışına başlamadan əvvəl Ermənistanın inkişafı bu məmləkətin Türkiyə ilə olan münasibətlərinin alacağı şəkllə bağlı olduğunu, ona görə də konfransa "Ermənistan və Türkiyə" adının verildiyini söyləmiş, sonra konfransın mövzusunə uyğun olmayan bu mövzuda çıxışına başlamışdır. Bu elm adamı Ermənistan krallığının sərhədləri içərisinə bugünkü Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbəkir, Ərzurum, Sivas və Trabzon vilayətlərinin daxil olduğunu bildirmiş və Timurləng, Səlcuq və Osmanlı türklərindən bəhs edərək, o zamanlar ermənilərin çox pis bir vəziyyətdə yaşamış olduqlarını bildirmişdir. Sözlərinə davam edən Kivelov, 1894-1896-cı illər arasında Anadoluda yaşayan ermənilərə qarşı törədilən qətlialmlardan bəhs etmiş və bu qətlialmlarda 100 mindən artıq (bütün ermənilərin katalikosu VI Georqun Sovet İttifaqı Xalq komissarlarının rəhbəri Stalin, ABŞ-ın prezidenti Truman və Böyük Britaniyanın Baş vəkili Atleyə göndərdiyi memorandumda bu rəqəm 300 min göstərilmişdir) erməninin yox edildiyini,

ermənilərin bütün fəryadlarına Avropa diplomatlarının bitərəf qaldıqlarını, türklərə qarşı hərəkətə keçmədiklərini söyləmişdir. Sonra o, çox sayda erməninin Rusiyaya köçmək məcburiyyətində qaldığını, beləcə Rüşyanın erməni məsələsinə qarşı maraq göstərdiyini bildirmişdir. Nəhayət, İstanbulda Osmanlı bankında baş verən hadisə ilə Avropa diplomatlarının oyanmaları nəticəsində Türkiyədə hürriyyətin elan edildiyini, İttihat və Tərəqqi partiyası tərəfindən ermənilərə və digər azlıqlara bir çox vədlər verildiyini, lakin bu vədlərin yerinə yetirilmədiyini söyləyərək, I Dünya müharibəsində 2 milyon! erməninin türklər tərəfindən qətl edildiyini, o zamana qədər dünya tarixində belə bir qətlia- ma rastlanmadığını, türklərin bu qətlia- ma almanların direktivlərilə törətdiklərini, məqsədin erməni millətini yox etmək olduğunu əlavə etmişdir. Bu qətlia- mın təsirsiz qalmadığını, Rusiya, İngiltərə və Fransa arasında bağlanan müqaviləyə əsasən müharibədən sonra qurulacaq bir erməni dövlətinə Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbəkir, Ərzurum, Sivas və Trabzon vilayətlərinin veriləcəyi və bu müqaviləni Rusiya tərəfindən Sazanovun imzaladığını söylədikdən sonra belə davam etmişdir: "Rusiyada ixtilal baş vermişdir. Gənc Sovet İttifaqı çox ağır şərtlər altında almanlarla Brest-Litovsk müqaviləsini imzalamaq məcburiyyətində qalmışdır. Bu müqavilənin 4-cü maddəsinə görə Qars, Ərdəhan və Batum vilayətləri Türkiyəyə tərk edilmişdir. Daha sonra bağlanan Sevr müqaviləsində isə bu torpaqların yenidən Ermənistana geri qaytarıldığını görürük.

Sevr müqaviləsi ilə bu vilayətlərin Ermənistana verilməsinə baxmayaraq Atatürk bu müqaviləni pozaraq Ermənistanı hücum etmiş və Ermənistandakı idarənin daşnakların əlində olmasından istifadə edərək bunlarla Gümrü müqaviləsi bağlamışdır. Bu müqavilə əsasında Qars, Ərdəhan və Batum yenidən Türkiyəyə verilmişdi ki, erməni milləti bu-

nu əsla qəbul etməmişdir. Belə ki, bu müqavilə bağlandıqdan sonra xalq üsyan etmiş, Qızıl ordunun yardımı ilə daşnaklar devrilmiş və Ermənistan Respublikası qurulmuşdur.

Sovet İttifaqında baş verən qarışıqlıqdan faydalanaraq Moskva müqaviləsində də Qars və Ərdəhan sancaqlarını ələ keçirən türklər bunu Sovet İttifaqına təsdiq etdirmişdir. Beləcə, bu müqavilələr heç bir şey ifadə etməz və yenidən dəyişikliyə ehtiyac göstərar. Yəni Qars və Ərdəhan ilə digər vilayətlər bizə geri qaytarılmalı və Ermənistan Respublikasına bağlanmalıdır. Bu dediklərimiz həyata keçirilməsə xaricdə yaşayan 1,5 milyon erməni öz vətənlərinə dönə bilməyəcəklər...

Bütün dünyada fəaliyyət göstərən ermənilər Sevr müqaviləsi əsasları altında "Böyük Ermənistan" quracaqlarına inanırlar. Türklər Qars və Ərdəhan vilayətlərində tək bir erməninin belə olmadığını söyləyərək bu torpaqların özlərinə aid olduğunu iddia edirlər. Təbii ki, bütün erməniləri qılıncdan keçirdikdən sonra bu bölgələrdə tək bir erməninin qalması mümkün deyildi. Bu cinayətlər türklərə haqq qazandırır mı? Əslində onlar bu vilayətlərdə hüquqi bir hakimiyyətə sahib olmadıqlarını bildiklərinə görə, oraları mühacirləri yerləşdirmişlər. Oralar hələ də boş olaraq qalır. Çünki türklər bu vilayətlərin gec-tez əllərindən alınacağını bilirlər..." deyərək, çıxışına son vermişdir.

Beləcə, bütün dünyadakı fəaliyyətlərini gücləndirməyə çalışan ermənilər, uydurma əsaslarla Sevr müqaviləsini həyata keçirib Türkiyənin böyük bir sahəsini daşnakların İrəvan xanlığında qeyri-qanuni elan etdikləri "Ermənistan" birləşdirərək "Böyük Ermənistan" quracaqlarına inanırdılar.

6. Digər bir rus hiyləsi də Halep ermənilərinə uydurulmuş "Ermənistanı" göstərən xəritələri təbliğ etməklə ermənilərin milli hisslərini qamçılaraq davanı qızışdırmaq olmuşdur. Bu xəritələri gözdən keçirdikdə iddiaların xəyali

olaraq Vilson prinsiplərinə dayandığı görünür. O zamanlar ermənilərin doğru hesab etdikləri Vilsonun cızmış olduğu "Böyük Ermənistan"ın sərhədləri idi. Biz kitabın I cildində bu mövzuya açıqlıq gətirmiş və Vilsonun Anadolunu incələtdirdikdən sonra cızmış olduğu sərhədlərin qəbulunu haqq və ədalətdən nə qədər uzaq olduğunu görüb verdiyi qərardan vaz keçdiyini qeyd etmişik. Heç şübhəsiz, Vilsonun ermənilərə mandat verməkdən vaz keçməsi, türklər və hətta "erməni məsələsi"ni ortaya atıb erməniləri öz məqsədləri üçün istifadə edən ölkələrə də ibrət verici bir vəsiqədir.

7. Digər bir rəsmi sənəddə belə deyilir: "17 iyun 1946-cı ildə New Yorkda Amerikanın "Erməni haqlarını müdafiə komitəsi" ilə "Erməni milli komitəsi" 800 nəfərə verdikləri bir ziyafətdə, Türkiyə tərəfindən qəsb edilən erməni əyalətlərinin Sovet Ermənistanına birləşdirilməsini bütün dünyaya dağılmış 15 milyon (tarix boyu dünyadakı ermənilərin sayı 6 milyon aşmamışdır – müəllif) erməni adından BMT-yə müraciət etməyə qərar verilmişdir."

Bu ziyafətdə söz alan amerikalı professor Kamberra: "...Tək istəyimiz I Dünya müharibəsində və sonrakı dövrlərdə türklər tərəfindən istila edilən erməni bölgələrinin Ermənistanına geri qaytarılmasıdır. Bu bölgələrdə yaşayıb sonradan bütün dünyaya dağılan ermənilər bu gün Ermənistan Respublikasına birləşmək şərtilə məmləkətlərinə dönməyə hazırdırlar..." – demişdir. Bu ziyafətdə alınan qərarla belə deyilirdi: "...Birləşmiş Millətlər Təşkilatı bütün millətlərin haqlarını qorunmalıdır. Türkiyə tərəfindən istila edilən bəzi erməni vilayətlərinin geri qaytarılmasına dair 1920-ci ildə Vilsonun verdiyi qərar millətlər cəmiyyəti tərəfindən həyata keçirilməlidir. Nəticədə, Amerikanın "Erməni haqlarını müdafiə komitəsi" ilə "Erməni milli komitəsi" Birləşmiş Millətlər Təşkilatına müraciət edərək Qars, Ərdəhan, Sürməli, Ərzurum, Van, Bitlis və Trabzon vilayətlərinin Ermənistan

Respublikasına birləşdirilməsini və beləcə Vilson qərarının icrasız qalan qismini yerinə yetirməklə "erməni məsələsi"ni iki tərəfin də hüququnu nəzərə alaraq həll edilməsini xahiş edirik."

8. Başqa bir rəsmi sənəddə: "...29 iyul 1946-cı ildə İngiltərə və Sovet İttifaqı erməni cəmiyyətlərinin təşkil etdikləri konfransın deleqatları jurnalistlərlə keçirdikləri bir görüşdə, Boshon adlı bir deleqat: "Ermənistanın tarixini bilən orta təhsilli hər hansı bir ingilis belə, türklərin erməniləri qətl etdiklərini, ermənilərin çox iztirab çəkdiklərini bilir və Ermənistanı simpatiya ilə baxır. Mən məmləkətimizə döndüyüm zaman bu simpatiyayı ingilis xalqının daimi qənaəti halına gətirməyə çalışacağam..."- demişdir.

9. 1946-cı ilin sentyabr ayında Amerikadakı ermənilər konseyi "Ermənilər nə istəyirlər" adlı bir kitabça yayımlamışdır. Bu kitabçada, bu gün Ermənistanın çox basırıq bir hala gəldiyi, torpaqların əhaliyə kafi gəlmədiyini, istila edilən torpaqların isə boş olduğu yazılırdı. Qısacası, bu yazıda, "Ermənilər torpaqlarının geri qaytarılmasını və ədalətin yerinə yetirilməsini istəyirlər..."- deyilirdi.

10. 15 avqust 1946-cı ildə "Türk-erməni məsələsi müdafiə komitəsi" tərəfindən 21 dövlətin nümayəndələrinin iştirakı ilə London konfransına müraciət edilmişdir. Ermənilərin iddialarını və işin mahiyyətini qavramaq baxımından bu müraciətin tədqiqi çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu rəsmi sənəddə də dörd xarici işlər nazirinə təqdim edilən bəyannamədəki xüsuslar təkrar edilmişdir. Sovet İttifaqındakı Ermənistan Respublikasına birləşdirilməsi istənən Van, Bitlis, Ərzurum, Qars, Ərdəhan, Sürməli və Trabzon vilayətləri göstərilmiş, minlərlə erməninin ana vətəndə yaşamaq üçün Ermənistan Respublikasının sərhədləri içərisində vurnuxduqları qeyd olunmuş və bu məsələnin də konfransın gündəliyinə alınması xahiş edilmişdir.

Bundan əlavə, "Türkiyə Ermənistanı davası müdafiə komitəsi" də müxtəlif uydurmalar və iftiralarla dolu bir ərizəni müraciətə əlavə etmişdir. Bu ərizədə belə deyilirdi: "Mədəniyyət, tarixi və hüquqi haqlara baxmayaraq, hələ də Türkiyə tərəfindən mühafizə edilməkdə olan erməni torpaqlarının vəziyyətini nəzərinizə çatdırmaq istəyirik. 1914 müharibəsi zamanında bir çox irqdaşımız bu davanın həll edilməsi üçün müttəfiq sıralarında canlarını qurban vermişlər. Türklər tərəfindən ermənilərə tətbiq edilən qeyri-adi qətlialmlardan sonra bu gün Türkiyədə ancaq 80 min erməni qalmış, 500 min də bu qətlialmlardan qaçaraq müxtəlif ölkələrə sığınmış, canlarını qurtara bilməmişlər.

Müttəfiq dövlətlər Sevri müqaviləsi ilə bu torpaqlardan heç olmasa bir qismini qurtarmağa söz vermişdilər. Cənab Vilson digər dövlətlər tərəfindən ona verilən səlahiyyətə dayanaraq bu torpaqların sərhədlərini təyin etdi. Lakin Amerika senatı Monroe doktrinasına sadıq qalaraq Amerikaya bu torpaqlar üzərində mandat haqqını tanımaqdan çəkindi. Lozanna sülh müqaviləsi isə ermənilərə verilən bütün bu vədləri nəzərə almadı. Despotlara və haqq tanımayanlara qarşı verilən belə qərarlar II Dünya müharibəsinin çıxmasına səbəb oldu.

1915-ci ildə müttəfiq dövlətlər müharibə "günahkarları" olan türk nazirlərini və digər türkləri cəzalandırmağa və ermənilərin əlindən qeyri-qanuni alınan 19 milyard frank dəyərindəki malların təzminatını istəyəcəklərini vəd etmişdilər. Lakin müttəfiq dövlətlər bu vədlərini yerinə yetirmədilər və türklərin geridə qalan kiçik Ermənistan Respublikasına hücum edərək Qars və Ərdəhanı işğal etmələrinə icazə verdilər. Bu vilayətlər 1914 müharibəsindən əvvəl Rusiyaya aid idi. Bu iki vilayətin Türkiyə üçün heç bir faydası olmadığı halda Ermənistan üçün olan əhəmiyyətləri həyatidir.

Hələ ermənilərin milli bir dövlətləri yoxdur. Sovet İttifaqı

nəzdindəki Ermənistan Respublikası isə 29.500 kv. km. bir ərazi üzərində 1.400.000 əhalini daldalandırır. Bunlardan 1.200.000 ermənidir. Bu dövlət erməni mədəniyyətini inkişaf etdirən yeganə quruluşdur.

II Dünya müharibəsi zamanı ermənilər rus ordusu sıralarına 300.000 əsgər vermişlər. Bunlardan başqa rus ordusunda 60-a yaxın erməni generalı vardır. Hər an artmaqda olan erməni cəmiyyətinə bu dövlətin dağlıq və çürük ərazisi, kifayət etmir. Doğrudur, ermənilər harda olurlarsa-olsunlar müttəfiq dövlətlər əllərindən gələn maddi və mənəvi yardımlarını göstərmişlər. Türklərin almanlara olan meyllərinə görə bu davaya heç bir yardımları olmamışdır. Beləliklə, Lozannada buraxılan səhvlərin bu dəfə təkrar edilməyəcəyini və ermənilərə aid edilən Sevr müqaviləsinin yerinə yetiriləcəyini ümid edirik. Vətən həsrətilə dünyanın hər tərəfinə dağılan ermənilər bu konfransın qərarını səbirsizliklə gözləyirlər. Yüzminlərlə erməni Türkiyədəki erməni vilayətləri ilə Ermənistan Respublikasının sahəsi genişləndirildiyi təqdirdə orada yaşamaq və çalışmaq arzusundadır.

Biz bu konfransın bu davanı həll etməsini istəyirik. Bu məsələ, Qars vilayətilə Türkiyə hakimiyətində olan bütün erməni əyalətlərinin və ya heç olmasa sərhədləri Vilson tərəfindən qərarlaşdırılan bölgələrin Ermənistan Respublikasına birləşdirilməsilə həll oluna bilər. Bu bölgələr hələ də tamamilə boşdur. Oralarda yaşayan türklərin sayı olduqca azdır. Oralarda yaşayan ermənilər qətl edilmişlər və ya xarici ölkələrə qovulmuşlar.

Dünya üzərində hüriyyət və ədalət prinsiplərini yenedən qurmaq üçün bir araya gələn müttəfiq dövlətlər bu davanı da həll etməklə mədəniyyətə böyük xidmət etmiş olacaqlar.

Türkiyə Ermənistanı Davasının
Müdafiə Komitəsi"

Bu ərizədən sonra Parisdəki ermənilər 7 sentyabr 1946-cı ildə Milli erməni birliyi tərəfindən toplanaraq bir mitinq keçirdilər. Bu mitinqdə alınan qərarı London konfransında görüşlər keçirən Müttəfiq Dövlətlərin Xarici İşlər nazirliklərinə teleqraflarla bildirilməsini istədilər. Mitinqdə alınan qərar belə idi: "Türkiyə Ermənistanı davasını müdafiə etmək üçün Paris və ətrafında yaşayan ermənilər toplanaraq hər iki dünya müharibəsində müttəfiqlər uğrunda döyüşdükləri davanın həllinə London konfransında bir çarə tapılmasını xahiş edirlər. Əsrlərdən bəri ermənilərə aid olan və cənab Vilson tərəfindən 1920-ci ildə sərhədləri cızılan torpaqların Ermənistan Respublikasına qaytarılmasını dünyanın hər tərəfində yaşayan ermənilər səbirsizliklə gözləyirlər."

"Böyük Ermənistan" xamxəyalı ilə yaşayan və bu xamxəyallarını həyata keçirmək üçün boş durmayan ermənilərin yuxarıda qeyd etdiyimiz fəaliyyətlərindən sonra necə bir nəticə əldə etdiklərinə qısa bir nəzər salaq:

Ermənilərin 1948-ci ilə qədər davam edən köçürülmə fəaliyyətləri nəticəsində müxtəlif ölkələrdən Ermənistan Respublikasına gətirilən ermənilərin sayı bu rəqəmlərdə ifadə edilmişdir:

İrandan	20.526
Suriya və Livandan	34.529
Yunanistandan	18.422
Bolqarıstandan	4.352
Fransadan	4.280
Rumıniyadan	1.846
Misirdən	1.680
Amerikadan	152
Cəmi	85.787

1948-ci ildə isə Ermənistana köçürülən ermənilərin sayı 3.000 nəfəri aşmamışdır.

Bax bu illərdə Ermənistanda yaşayan azəri türklərinin qara günləri daha da şiddətlənmişdir. Çünki onlar milli və mənəvi dəyərlərini, tarixi abidələrini, evlərini, bağ-bağçalarını, məscidlərini, qəbiristanlıqlarını, bütün mal varlıqlarını Ana Vətəndə buraxaraq tarix boyu yaşadıkları yerlərdən sovinist ermənilər tərəfindən köçə zorlandılar. Onlar Zəngibasar, Göyçə mahalı, Vedibasar və Zəngəzur kimi yaylaq yerlərindən Azərbaycanın aran bölgələrinə köçürüldülər. Ermənistana 88.787 erməni köçürüldüyü halda, 280.000 azəri türkü yurd-yuvasından zorla qovulub Azərbaycanın aran bölgələrində yerləşdirildi.

Bu rəqəmlərdən aşağıda qeyd etdiyimiz nəticələri çıxarmaq mümkündür:

a) Ermənistanda yaşayan ermənilər xaricdə yaşayan 1,5 milyon ermənidən ancaq 5,9%-ni aldada bilmişlər;

b) Ermənistan Respublikasına köçən ermənilərin sayı gündən-günə azalmışdır. Bu da Ermənistanda törədilən hadisələrin, xaricə əks etməsindən irəli gəlmişdir;

c) Amerika kimi ən geniş erməni azlığına və ən geniş erməni təşkilatlarına malik bir yerdən ən az köç edilmişdir. Bu da onu göstərir ki, Ermənistana coşqun nümayişlərlə, ixtilal mahnıları ilə gələn və Stalinə minnətdarlıq teleqraflarını hələ Ermənistana çatmadan Batumdan göndərən erməni qafilələri xarici məmləkətlərdə rifah və səadətdən biganə qalmış ac və səfalət içərisində olan ermənilərdən başqası deyillər;

d) Ermənistan Respublikasında yaşayan ermənilər nüfus sayını çoxaltmaq üçün cürbəcür yalanlar uydurub rifah içərisində yaşadıklarından bəhs etmiş, xaricdəki erməniləri şirnikdirmişlər. Halbuki o zamanlar II Dünya müharibəsi təzə bitmiş, Sovet İttifaqı bütünlüklə aclıq içərisində idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, o zaman bütün dünyada yaşayan ermənilərin sayı 2.500.000 idi. Yəni bütün ermənilər

Türkiyədə istədikləri bölgələrə yerləşdirilmiş olsaydılar belə, yenə də azlıqda qalardılar, çünki o bölgələrdə yaşayan türklərin sayı 6 milyondan artıq idi.

Dünya erməniləri uydurduqları qərarlarla Türkiyə tərəfindən "istila olunan" erməni vilayətlərinin geri qaytarılmasını istəyirlər. Əslində türklər tərəfindən istila edilmiş erməni vilayəti yoxdur. O torpaqlar türklər tərəfindən ermənilərdən deyil, farslardan və bizanslılardan alınmışdır (1071-ci il). Ermənilər özləri istilaçılardır. Onlar oradan-buradan qovulduqda Azərbaycanın İrəvan xanlığına doluşub azəri türklərinin ata-baba yurdunda qondarma bir Ermənistan elan etmişlər.

1915-ci ildə ermənilərin Türkiyədə törətdikləri hadisələr və cəbhələrdə müharibə edən türk ordusunu arxadan vurmaq kimi düşməncə hərəkətlər nəticəsində 27 may 1915-ci ildə dövlətin aldığı bir qərarla bu tip vətəndaşları dövlətə zərəri toxunmayacaq yerlərə yerləşdirilməsindən və türkün müqəddəs vətəninin bu xain insanlardan təmizlənməsindən uzun illər keçməsinə baxmayaraq, xarici ölkələrdə yaşayan və heç bir yerdə çoxluq təşkil etməyən bu bir ovuc insan, cürbəcür uydurmalar ortaya ataraq Türkiyənin və Azərbaycanın əleyhində çalışır, "Böyük Ermənistan" xəyalı ilə yaşayırlar. Bu, bizim rəsmi sənədlər üzərində apardığımız tədqiqatlar nəticəsinə, dəfələrlə açıqladığımız kimi, xamxəyal arxasınca qaçan bir xasiyyətə sahib erməni milləti üçün heç bir zaman faydalı olmayacaqdır. Onların bu hərəkəti ancaq Türkiyədə və Azərbaycanda hüsur içərisində yaşayan erməniləri hüursuz edər. Görəsən, yüzillərlə bərabər yaşadığımız bu insanlar bu mənfur hərəkətlərindən nə zaman əl çəkəcəklər?

Əslində bu sualın cavabı qəti olaraq bilinir, çünki ermənilər indidə olduğu kimi, son yüzildə heç boş durmamış, türk düşmənciliyini davam etdirmiş və daha ciddi bir şəkil-

də davam etdirirlər. Onlar beynəlxalq təşkilatlara, dövlətlər-
arası konfrans və görüşmələrə məqsədlərini, təkliflərini
müxtəlif yollarla çatdırmağa çalışırlar. Ümumiyyətlə, daş-
nakların təsirli olduqları və nəzarətləri altında olan Ermə-
nistən Respublikasının nümayəndələri o uydurulmuş dü-
şüncələrini bütün dünya ictimaiyyətinə açıqlamaq və bir
çox siyasi quruluşlara memorandumlar göndrərək bu quru-
luşlara təsir etməyə çalışırlar. Daşnak komitəsinin əsas fikir-
lərini daşıyan və "Böyük Ermənistan" planını ortaya qoyan
bu memorandumlar aşağıda xülasəsi verilən mövzuları əha-
tə edər:

"...Orta Şərqi çatısı vəziyyətində olan "Ermənistanın"
içərisində olduğu Musul-İskəndərün-Trabzon-Bakı dörbu-
cağı Şərqi ilə Qərbi arasında bir körpü və ətrafdakı vadilərə
hakim olan bir qaladır. Bu körpünün bölünməsilə meydana
gətirilmək istənən tarazlıq keçicidir. Tarix göstərmişdir ki,
Ermənistanın siyasi birlik mahiyyətini itirdiyi zamanlarda
rəqabətlər və müharibələr ortaya çıxmışdır. Şərqi ilə Qərbi
arasındakı bu tamponun bir qisminin Türkiyəyə verilməsi
(köhnə siyasət olaraq) hər iki dünya müharibəsi ilə isbat
edilmiş bir səhvdir. İndiki vəziyyətdə isə bir sülh ünsürü ol-
madığı kimi, irəlidə də olmayacaqdır. Ancaq "erməni məsə-
ləsi"nin həll edilməsi Orta Şərqi istənən sülhü təmin edə-
cəyi kimi, dünya sülhünə də xidmət edəcəkdir. "Erməni
məsələsi"nə millətlərarası sülhə yardımçı olacaq adil bir
həll yolu tapmaq üçün Ermənistan yaylası üzərində Şərqi ilə
Qərbi arasında ortaqlıq bir anlayışın meydana gəlməsi lazımdır.

II Dünya müharibəsindən sonra Şərqi və Qərbi dövlətləri
Ermənistanın Orta Şərqi gələcəyində oynadığı rolu anla-
dıqları təqdirdə qarşılıqlı güzəştlərə razı olmaqla birləşmiş
və müstəqil bir Ermənistan yaradacaqlar. Türkiyəyə öz
mənfəətləri üçün belə bir Ermənistanın yaradılmasını anlat-

maq çətin olmayacaqdır və Ermənistanın qurulması Türki-
yəni hər zaman hiss etdiyi istila təhlükəsindən qurtaracaq-
dır. Yəni bu məmləkətin iqtisadiyyatına böyük ölçüdə fay-
dalı olacaqdır.

Ermənistan yaylasını çevrələyən digər Orta Şərqi dövlət-
lərinin bu yaylada müstəqil və birləşmiş bir Ermənistanın
qurulmasını istəmələri heç də çətin olmaz. Orta Şərqi bü-
tün dövlətləri bu məqsədin təmin edilməsi üçün lazım olan
zəmini Birləşmiş Millətlər cəmiyyəti içərisində yaratmaları
məcburidir. Eyni zamanda kiçik millət və dövlətlərin Ermə-
nistənün davasını və haqlarını müdafiə etmələri bilavasitə
öz mənfəətləri və müstəqillikləri üçün lazımdır..."

Heç şübhəsiz, hər cür məlumatlardan yoxsul, həqiqətlər-
dən uzaq və Türkiyə, İraq, İran, Sovet İttifaqının torpaq bü-
tünlüyünə göz dikən, onlardan torpaq istəyən bu düşüncə-
lər, yaxın tarixin "erməni məsələsi" olaraq ortaya atılan
mövzuların həcmi aşır. Millətlərarası əlaqələrdə heç bir
tutarlığa sahib olmayan, ancaq dünyanın müxtəlif ölkələri-
nə yayılmış və o ölkələrin vətəndaşı olan ermənilər arasında
"ermənilik ruhunu" konkret modellər içərisinə almaq məq-
sədilə irəli sürülən təkliflərin təbliğat gücü və təbliğat təsiri
mübahisə yaradacaq ölçüdədir. Bu memorandumda görə,
"erməni məsələsi"nin həll edilməsi üçün Musul-İskəndərün-
Trabzon-Bakı dördbucağı içərisinə girən sahələrin ermənilə-
rə verilməsi lazımdır. Bu "problemin" həll edilməsi isə, bir
tərəfdən bu torpaqların sahibləri ölkələrin anlayışına və ya
bu ölkələri zorlamağa, digər tərəfdən də lazım olan zəminin
yaradılaraq Birləşmiş Millətlər Təşkilatının verəcəyi qərara
bağlanır. Siyasi, iqtisadi və müxtəlif mənfəətlərin təmin
olunması baxımından və böyük dövlətlərin təsiri altında iki
qrupa ayrılmış olan ermənilərin fikirlərində "erməni məsə-
ləsi"nin mənası baxımından böyük bir fərq yoxdur. Fikir və
təkliflərdəki fərqliliklərlə üsuldakı uyumsuzluqlar "erməni
məsələsi"nin həll olunmasını ancaq Ermənistan Respublika-

sının vasitəsi ilə təmin olunacağı, əks səylərin erməni davasına zərər verəcəyinə bağlı hərəkətlərdən irəli gəlir.

Ermənistan Respublikasında yaşayan və Moskvanın nəzarəti altında olan ermənilərin böyük patriarxı Eçmiədzin katolikosu I Vazgen 15 avqust 1964-cü ildə bir məlumat yayımladı. 3 Gün sonra 19 avqust 1964-cü ildə Livanda yaşayan və ABŞ-ın gündəliyində olan Antilyas patriarxı I Xoren də I Vazgenin məlumatına bənzər bir məlumat yayımladı. Hər iki patriarx 1915-ci il "köçə zorlama"nın 50-ci ildönümünün yaxınlaşdığını fürsət bilərək dünya ermənilərini Türkiyəyə qarşı səfərbər etməyə çalışdılar. Patriarx I Vazgen Antilyas patriarxı I Xorenə, Qüds patriarxı Yehişeyə, İstanbul patriarxı Şnorka, bütün erməni papazlarına və bütün erməni xalqına səs-lənərək belə deyirdi: "Şəhidlərimiz müharibədə can verdilər. Amma ermənilər əbədiyyən ölmədilər. Dünyaya yayılmış erməni köçəriləri bir gün vətənlərinə, əbədi Ararata (Ağrıya) dönməyi, oradakı qardaşlarına qovuşmağı ümid edirlər. Şəhidlərimiz yaşamaq, ana vətəni yenidən diriltmək ümidilə can verdilər..." Sonra o, türklərin 1915-ci ildə 2 milyona (!) yaxın erməni qətl etdiklərini, bu "tragediyanın" 50-ci ildönümünün yaxınlaşdığını, bu "soyqırımın" türklər tərəfindən planlanmış və yerinə yetirilmiş olduğunu, yüzlərlə kəndin, qəsəbənin, erməni kilsələrin və monastırların yandırılıb-yaxıldığını söylədikdən sonra erməni cəmiyyətinə bu göstərişi verir:

- a) bütün erməni kilsələri və erməni xalqı yaxınlaşan 1965-ci ilin milli yas və dua ili elan etməlidir;
- b) 24 aprel günü bütün erməni kilsələrində dini mərasimlər keçirilməli və şəhidlər üçün dua edilməlidir;
- c) şəhidlərin xatirələrini yaşatmaq üçün bütün erməni kilsələrinə hər zaman yanan lampalar qoyulmalı və hər il 24 apreldə dini mərasimlər keçirilməlidir;
- d) aprel qətliamını anmaq üçün istisnasız bütün erməni

cəmiyyətləri və dərnəkləri əl-ələ verib ermənilərə və erməni olmayanlara görkəmli milli mərasimlər, konfranslar, ədəbiyyat fəaliyyətləri keçirilməlidir;

e) erməni dini məqamları, milli təşkilatları, tarix, ədəbiyyat və mədəniyyət vəqfləri və erməni nəşriyyatı, böyük qətliamda canlarını qurban vermiş erməni ölümlərinin müqəddəs xatirələrini canlandırmaq üçün tarixi dəlilləri, sənədləri, tədqiqatları, xatirələri, erməni və erməni olmayan yazıçıların ədəbiyyat və sənət əsərlərini nəşr etməyi üstün bir vəzifə bilməlidirlər.

Antilyas patriarxı I Xoren də bütün ermənilərə səs-lənir, "aprel tragediyası"nın 50-ci ilinin yaxınlaşdığını yada salır, 1915-ci ildə "bir milyondan artıq" (Eçmiədzin patriarxı I Vazgen bu rəqəmi 2 milyona yaxın göstərmişdir) erməninin öldürüldüyünü, bu insanların ermənilik ruhunu əbədiyyən yaşatmaq üçün can verdiklərini, 24 aprelin artıq bir yas günü olmaqdan çıxarılıb bir zəfər gününə çevirmənin lazım olduğunu söyləyir: "Erməni milləti 1965-ci ilini birlik və qardaşlıq ili etməli, girdiyi mübarizədən zəfərlə çıxmalıdır" – deyir və əzəmətli Ararat (Ağrı) dağını hədəf göstərir...

Beləcə, hər iki patriarx dünya ermənilərinə Ağrı dağını və Türkiyəni hədəf göstərmişlər. Bununla da istər Eçmiədzin patriarxı I Vazgen, istərsə də Antilyas patriarxı I Xoren 1915-ci ili ermənilərin qətliam ili olaraq göstərərək Türkiyəyə müharibə elan etmişlər. Bunlar, xüsusilə də Eçmiədzin patriarxı erməni camaatının gözündə papa kimi idilər və bunların hər bir çağırışı əmr sayılır və hər bir erməni bu buyruğa uymağı dini və milli bir vəzifə sayırdı. Bu patriarxların çağırılırlarıyla erməni məsələsi bundan 40 il əvvəl yenidən gündəliyə gətirilmiş və: "...Erməni məsələsinin canlı tutulması, xüsusilə universitetlər, qəzetlər, televiziya və digər vasitələrlə barbar türklərə qarşı güclü bir kampaniya başlatmaq və bu kampaniyanın, soyqırımı türklərə qəbul etdirincəyə qədər davam etdirilməsi..." istənmişdir. (540).

Nəticədə, erməni təşkilatlarının sayında önəmli bir artım görülmüş, yüzlərlə yeni erməni təşkilatı qurulmuşdur. Yalnız ABŞ-da erməni təşkilatlarının sayı 228-ə (bunların 182-si kilsədir) çıxmışdır. Bu təşkilatların artmasıyla ermənilərin uydurulmuş mövzulardakı fəaliyyətləri də artmışdır. Erməni təbliğatının artmasıyla, onların törətdikləri terror hadisələri də artmış və arxasında ağır düşmənçilik hissələri buraxmışdır. Bu təbliğat sonrakı illərdə "erməni soyqırımı" abidələrinin tikilməsi və sisteməlik sui-qəsdlər təşkil edilməsi ilə davam etdirilmişdir. Beləcə, "erməni soyqırımı" iddiası çox sayda ölkənin milli məclisinin gündəliyinə gətirilmişdir.

Ermənilər azərbaycanlıların Ermənistandan sıxışdırılıb çıxarılmasına əllinci illərdə də davam etmişlər. Lakin, ermənilərin sayını Ermənistanda çoxaltmaq üçün cürbəcür yalanlar uyduraraq rifah içərisində yaşadıqlarından bəhs edib xaricdəki erməniləri şirnikdirmək yalanı ortaya çıxdığına görə, bu dəfə onlar yeni üsullar düşünüb ermənilərin sayını Ermənistanda artırmaq üçün beynəlmiləçilik, xalqlar dostluğu şüarlarını irəli sürərək azərbaycanlıların Ermənistanda yaşayış və inkişaf imkanlarını əl altından məhdudlaşdırmağa başlamışlar. Onlar hər şeydən əvvəl respublikada mövcud olan Ali məktəblərin, texkumların, mətbuat orqanlarının çoxluğunu ortaya ataraq bu quruluşların kütləvi sürətdə ləğv edilməsini irəli sürmüş və bu mənfur fikirlərini həyata keçirməyə başlamışlar. Beləcə, 1930-cu illərdə yaradılmış X.Abovyan adına İrəvan Pedaqoji İnstitutunun fakültələrində Azərbaycan dilində təhsil verən Azərbaycan dili və ədəbiyyatı, tarix, coğrafiya, fizika və riyaziyyat bölmələrinin əyani və qiyabi şöbələri bağlandı. 1925-ci ildə təşkil edilən və Ermənistanda müəllim kadrların hazırlanmasında mühüm rol oynayan İrəvan Pedaqoji Texnikumu, buna böyük ehtiyac olduğuna baxmayaraq ləğv edilib Azərbaycan Respublikasının Xanlar rayonuna köçürüldü. Nəticədə, hər

il Ermənistanda Azərbaycan dilində təhsil verən məktəblərin orta hesabla buraxdığı 5.000 nəfər məzunun xeyli hissəsi öz təhsilini davam etdirmək üçün Ermənistanda imkan olmadığına görə başqa respublikaların, xüsusilə də Azərbaycanın ali məktəblərinə getməyə məcbur oldular. Bundan əlavə, başqa ali məktəblərdə təhsil alan qənc mütəxəssislər öz doğma yerlərində işlə təmin edilmədiklərinə görə Azərbaycana getməli və Azərbaycanda qalmağa məcbur olurdular. Beləliklə, Ermənistandan Azərbaycana azərbaycanlıların yeni axını, köçləri başlamışdır. O zamanlar Ermənistan Respublikasında rəhbər vəzifələrdə çalışan azərbaycanlıları ermənilərlə əvəz etdilər. Azərbaycan dilində olan bir çox nəşriyyat müəssisələri, qəzetlər və C.Cabbarlı adına dram teatrı bağlandı.

1965-ci ildə uydurma "erməni soyqırımı"nın 50 illiyinin erməni diasporasının təsiri və A.Mikoyanın köməyi ilə respublika miqyasında qeyd edilməsi ermənilərlə azərbaycanlılar arasında münacişənin dərinləşməsinə səbəb olmuşdur. Aprel ayının 24-dək Ermənistanın bütün kütləvi informasiya vasitələri, nəşriyyatları ancaq bir istiqamətdə – antitürk, anti-azərbaycan təbliğatı ilə, təhriklərlə, hədə-qorxu ilə məşğul olmuşlar. 1965-ci il aprelin 23-də "erməni soyqırımı"nın 50 illiyi münasibətilə İrəvanda keçirilən nümayişdə aparılan plakatlar ermənilərin məqsədlərini açıq-aydın ortaya qoyurdu. "Qərbi Ermənistan (Anadolu) Ermənistanın olmalıdır," "Dağlıq Qarabağ bizimdir," "Naxçıvan Ermənistan torpağıdır," "Ermənilər, 1915-ci ilin qisasını almaq vaxtıdır, birləşin!" və s. kimi plakatlar bir daha sübut edirdi ki, ermənilər açıq surətdə millətçiliyi qızışdıraraq, millətlərarası ədavət yaranan bir hərəkətə girişmişlər. Ermənilərin milli ensiklopediyasında 1-ci cilddən başlayaraq 12-ci cildin sonunadək bir ideya hakimdir: Ermənistan böyük dövlətdir, ermənilər nadir millətdir, 1915-ci il "erməni soyqırımı" erməni millətini

məhv olmaq təhlükəsi qarşısında qoymuşdur. Bu ensiklopediyada Türkiyədə və Azərbaycanda olan-olmayan uydurulmuş bütün erməni kəndlərinin qısa tarixi verilmiş və bu kəndlərdə yaşayan ermənilərin hamısının türklər tərəfindən qırıldığı göstərilmiş, ermənilərin özlərinin Türkiyədə və Azərbaycanda törətdikləri qırğınlar Anadolu və azəri türklərinin adına yazılmışdır.

1989-cu ildən sonra Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların sayı sıfıra enmişdir. Son olaraq 1988-1989-cu illərdə Ermənistandan qovulan azərbaycanlıların sayı 220 mindən artıq olmuşdur. Dünya ictimaiyyəti bilməlidir ki, Ermənistanın indiki ərazisinin 36 rayonundan 33-ndə 1918-ci ilədək Azərbaycan türkləri yaşamışlar. Və İndiki Ermənistandakı şəhərlərin, rayonların, kəndlərin, dağların, göllərin adları dəyişdirilmiş, erməniləşdirilmişdir.

Ermənilər 1945-ci il noyabr ayında Qarabağ məsələsini yenidən ortaya atıb Dağlıq Qarabağın Ermənistanına verilməsini tələb etmişlər. O zaman Ermənistan Respublikası KP MK-nin I katibi Q.Arutyunov Sov.İKP MK-nə bir məktub yazaraq bu tələblərini irəli sürmüşdür. Sov.İKP-nin başında duran İ.Stalin də bu məktubu Sov.İKP-nin katibi G.Malenkova göndərmiş, o da Azərbaycan Respublikası KP MK-nin I katibi M.Bağirova göndərüb xahiş etmişdir ki, bu məsələ barəsində öz rəyini bildirsən. M.Bağirov da bu məktuba çox ciddi bir cavab verərək ermənilərin bu tələbinə etiraz etməmiş, lakin Gürcüstanda və Dağıstanda çoxluq təşkil etdikləri bölgələrin və tarixən Azərbaycan torpağı olan bu yerlərin Azərbaycana qaytarılmasını istəmişdir. Nəticədə, İ.Stalin Q.Arutyunov və M.Bağirovun tələblərinə etiraz etmişdir.

M.Bağirovun verdiyi bu çox ciddi cavabla məsələnin geri çəkilməsindən sonra Ermənistanın rəhbərliyi "Türksüz Ermənistan" yaratmaq məqsədilə yeni fitnələrə əl atmağa başlamışdır. Onlar 1943-cü ildə Çiçerinin vasitəsilə İranda ya-

şayan ermənilərin SSRİ-yə köçməsinə icazə almışdılar. Uydurma Qarabağ məsələsində bir şey əldə edə bilməyən ermənilər 4 il əvvəl alınan qərarı yerinə yetirməyə başlamışlar. Bir neçə yazışmalardan sonra İ.Stalinin 23 dekabr 1947-ci ildə imzaladığı, azərbaycanlıları Ermənistanın müxtəlif bölgələrindən Azərbaycanın Kür-Araz aralıq bölgəsinə köçürülmələri haqqında qərarı əldə etdilər. İ.Stalinin imzaladığı bu qərar azərbaycanlılar üçün gözlənilməz bir zərbə idi. Əslində bu, bir millətə qarşı alınan bir repressiya qərarı idi. Bu qərarla azərbaycanlıların boşaltdıqları tikililərdən xaricdən gələn erməniləri yerləşdirmək üçün istifadə edəcəkdilər. Nəticədə, yüzminlərlə azəri türkü əmlaklarını Ermənistanda buraxıb Azərbaycanın müxtəlif yerlərinə köçmək məcburiyyətində qalmışlar. Bütün bunlar tarixi həqiqətlərdir. Bax, əsl köçə zorlama budur!, ermənilərin Osmanlı türkünə, əsgərinə, xəyanət etdiklərinə görə Anadoludan köçürülmələri deyil.

Dağ rayonlarından Kür-Araz aralıq bölgəsinə zorla köçürülən 100 minlərlə əhalinin aqibəti çox pis olmuşdur. Dağ iqlim şəraitinə öyrənən insanlar aralıq iqlim şəraitinə dözməyib müxtəlif xəstəliklərə yaxalanaraq həlak olmuşlar. Erməni daşnaklar Ermənistandan zorla köçürülən azərbaycanlıları Qarabağda məskunlaşmağa qoymamışlar. Yəni nəinki Ermənistanın azərbaycanlılardan "təmizlənməsi," hətta gələcəkdə ələ keçirmək istədikləri Qarabağ bölgəsinə belə azərbaycanlılardan uzaq tutmağa çalışmışlar. O zamanlar Ermənistandan köçürülən Azərbaycan kəndlərinin bir çoxu bu gün belə boş qalmış, xarabalıqlara çevrilmişdir. Hələ 1975-ci il Ermənistan KP MK-nin yanvar plenumunda göstərilirdi ki, 476 kənd istifadəsiz qalmışdır. (541). Hətta 1990-cı il tarixli erməni qəzetləri bu mövzuda belə yazırdılar: "Azərbaycanlıların köçürülməsi nəticəsində boş qalan evlərdən xaricdən gələn erməni kəndlilərinin yerləşdirilməsi

üçün istifadə edilmədi.”

Bu qeyd etdiklərimizdən ortaya belə bir nəticə çıxır: azərbaycanlıların Ermənistandan zorla köçürülmələri xaricdən gələn ermənilərin yerləşdirilməsi üçün deyil, daşnakların “Türksüz Ermənistan” yaratmaq istəyi nəticəsində baş vermişdir.

II Dünya müharibəsindən sonra “Ermənistanda” yaşayan azəri türklərini ata-baba torpaqlarından qovmağa başlayan ermənilər xarici ölkələrdə də dünya ictimaiyyətini cəlb etmək məqsədilə uydurma mövzularda yayın işlərini davam etdirmişlər. Türk düşmənçiliyi olan ölkələrin və şəxslərin yardımı ilə xaricdə, xüsusilə də Amerika, İngiltərə, Fransa, Livan, Suriya, Yunanistan, Misir, Braziliya, Argentina, Həbəşistan, İran və bir çox ölkələrdə yaşayan ermənilərin Türkiyə Cümhuriyyətinin və Azərbaycan Respublikasının əleyhində çalışdıqları təsbit edilmişdir. Bunların bu ölkələrdəki fəaliyyətlərindən bəzilərini nəzərinizə çatdırmaq istərdik.

Beyrutda yayımlanan “Aztaq” adlı erməni qəzetində 8 mart 1968-ci il tarixli sayında nəşr edilən “Türklər və Daşnaksütyun komitəsi” başlıqlı yazıda belə deyilirdi:

“Türk tarixçiləri 1915-ci ildəki böyük qətləmin əsl günahkarlarının erməni komitəçiləri olduğuna dair millətlərarası ümumi siyasi qənaəti dəyişdirməyə səy göstərirlər. Bu tarixçilərin hamısı birlik halında eyni əfsanəni təkrarlayıb I Dünya müharibəsində erməni üsyançılarının müharibə halında olan Türkiyəni arxadan vurmağı planladıklarını, türk hökumətinin bu yuxucu fəaliyyətlərə qarşı vətəni müdafiə etmək və bu bələdan qurtarmaq üçün tədbirlər almağa başladığını irəli sürürlər.

İmperatorluğun bütün camaatları sıra ilə Əbdülhəmidin canicə vəhşətinə qurban getdilər. Əbdülhəmid camaatları bir-birinə qarşı təşviq etdi. Onları qışqırdıb irqlərin və dinlərin arasına fəsad soxdu. Türk, erməni, rum, bolqar, arna-

vut, ərəb, yəhudi və kürd camaatları sürgün və qətlə məruz qaldılar. Bizi üsyana məcbur edən də bu rejimin cinayətləri olmuşdur...” Altı səhifəyə yaxın olan bu məqalənin mövzusu budur, yalan və uydurmalarla doludur.

Heç şübhəsiz, 1915-ci ildə baş verən “köçə zorlama” hadisəsindən ermənilər məsuldurlar. Dünya ictimaiyyətində bitərəf və adil düşünən yazıçılar da bunu təsdiq edirlər. Biz də bunun belə olduğunu kitabımızın I cildində rəsmi sənədlərlə isbat etməyə çalışdıq. Məsələ burasındadır ki, inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən dəstəklənən ermənilər, son zamanlarda yayımlanan türk əsərlərilə ermənilərin dünya ictimaiyyətini aldatdıqları ortaya çıxacağından qorxurlar. Lakin həqiqətlər göz önündədir. Əslində ermənilərin daima inkarçı və uydurmaçı olduqları bilinir. Əlbəttə, ermənilər I Dünya müharibəsində Türk millətini arxadan vurdular və Türk millətinə qarşı tarixdə bənzəri görünməyən vəhşiliklər törətdilər. Əbdülhəmid xristianlara və türk soylu olmayan insanlara səbəbsiz yerə pislik etməmişdir. Əksinə, Osmanlı bankında törədilən cinayətlərin təşkilatçılarının sağ-salamat Avropaya getmələrinə izin vermişdir. Bütün bunlar rəsmi sənədlərlə isbat olunur.

1968-ci ilin sentyabr ayında ilk “erməni dövlətinin quruluşunun 1.000-ci illiyini” qeyd etmək məqsədilə Ermənistan Respublikasında böyük bir mərasim keçirilmişdir. Bu mərasimə, aralarında Livanın da olduğu bir çox ölkələrdən tarixçilər dəvət olunmuşdular. O zamanlar Erməni təşkilatları tərəfindən Türkiyə əleyhində xaricdə nəşr edilən kitabçaların birində, Beyrut erməni Universiteti tələbələrinin hazırladığı bir bəyanatda belə deyilirdi:

“XI əsrdə milli hökumətini itirən erməni xalqı, özlərinə qarşı olan qüvvələrə baxmayaraq kiçik Asiyada yaşamağa davam etmişlər. Qəddarların əlində erməni xalqının çəkdiyi zülmələr nəticəsində qurulacaq bir təşkilat və yerləşmə prob-

lemləri Yaşilköy və Berlin konfranslarında müzakirə olundu. Bu konfranslarda alınan qərarlar ermənilərin xeyrinə idi. Lakin Türk hökuməti erməni xalqına qarşı hücumlarını davam etdirərək daha çox erməni düşmənçiliyi yaradırdı. Beləliklə, müntəzəm çatışmalar nəticəsində türklər ermənilərin çoxluqda olduqları Sasun (1894), Zeytun (1895) və Kiliya (1909) şəhərlərində xalqı yox etməyə müvəffəq oldular. Bu qətləmlər 1915-ci ildə zirvəyə çıxmışdır. Aşırı dərəcədə irqçi olan türklərin əsas qayəsi – bütün erməni xalqını yer üzündən silmək olmuşdur. Çünki türkün röyası olan Pan-Turan imperatorluğuna qovuşmağa ermənilərin şərq bölgələrində çoxluqda olmaları bir maneə təşkil edirdi.

Buna görə, 24 aprel 1915-ci ildə alınan qərarlarla türk polisi İstanbul bölgəsində yaşayan 2345-dən artıq erməni doktor və iş adamlarını səssizcə həbs edib, insafsızca öldürüldülər. O zaman yüz minlərlə erməni gənci zorla türk ordusuna alındılar. Həqiqətdə isə onlar vəhşicəsinə öldürülürdülər. Minlərlə qadın və uşaq qeyb oldu, qumlara basdırılmaq üzrə Suriya çöllərinə sürükləndilər. Nəticədə, əvvəlcədən hazırlanmış təlimatla 1.500.000 erməni öldürülmüş, malları qarət edilmiş, əsərləri yandırılmışdır. Əfsuslar olsun ki, bir millət dünya tarixində ilk dəfə yox edilərkən dünya buna seyirci qalmışdır. Osmanlı imperatorluğunun varisi, indiki Türkiyə 1.500.000 erməninin öldürülməsini və mallarının qarət edilməsini inkar etdiyi müddətcə bu çox çirkin hərəkət üçün tək başına qalmaqla cəzanı haqq edəcəkdir. Gənc ermənilər olaraq sürgün edilən bizlər heç bir zaman haqqımızın geri verilməsindən vaz keçməyəcəyik.”

Beyrut erməni Universiteti tələbələrinin hazırladıqları bu bəyanatın maddələri tamamilə uydurma və həqiqətlərdən uzaqdır. Şübhəsiz ki, Türkiyə və türk dünyası susduqca dünya ictimaiyyətində yayımlanan erməni yalanları doğru zənn ediləcək və zamanla bir “həqiqət” olaraq insanların

beyninə yerləşəcəkdir. Ona görə, ermənilərin yalan və həqiqətdən uzaq olan yayımlarına cavab vermək və həqiqətləri ortaya qoymaq hər bir elm adamının müqəddəs borcudur.

Ermənilər ortaya atdıqları məqsədlərini həyata keçirmək üçün dünyanın bir çox ölkələrində müxtəlif tələblər irəli sürmüşlər. Məsələn, Ermənistan Respublikasının I katibi E. Q.Ohanesyan Moskvaya Mərkəzi Komitənin rəhbərinə bir məktub göndərərək, “İnsan yeyən türklərin qətl etdikləri ermənilərin xatirəsinə” deyərək İrəvanda bir abidə tikilməsini tələb etmişdir. Bu abidə tikilmişdir...

Antilyas katolikosu I Xoren Həbəşistanın paytaxtı Ədis-Əbəbədə yanvar 1965-ci ildə keçirilən kilsələrarası iclasda xristian dünyasının “erməni davası”na ciddiyyətlə yanaşmasını tələb etmişdir. I Xoren bu iclasda Makarios ilə birlikdə iştirak etmişdir...

10 aprel 1965-ci ildə Livanda Türkiyə əleyhində küçə nümayişləri keçiriləcəkdə. Təhlükəsizlik konseyi 20 mart tarixli qərarı ilə bu nümayişə izin verilməyəcəyini açıqladıqda erməni millət vəkilləri Livan məclisini təhrik etdilər. Nəticədə, 40 millət vəkili erməniləri dəstəkləyəcəklərini açıqladılar. “Əl-Nahur” qəzeti erməniləri müdafiə edən bir bildiriş yayımladı. Bu bildirişdə Tələt, Camal və Sait Həlim paşaları öldürən qatillər qəhrəman elan edildilər. Eyni zamanda bu qəzet Şərqi Anadolunu “Ermənistan” olaraq göstərən bir xəritə yayımladı və Livan marunilərinin ruhani lideri Kardi-nal Mqr.Meuchinin erməni məsələsini dəstəklədiyini bəyan etdi.

O zamanlar “erməni məsələsi”nin təbliğatı baxımından Livan önəmli bir yer tuturdu. Burada baş verən erməni hərəkətinin başında Daşnaksütyun komitəsi dururdu. Qərb tərəfdarı olan bu komitə Livanda yaşayan erməniləri öz təsiri altına almaqla kifayətlənməmiş, Orta Şərq ölkələrindəki erməniləri də Türkiyənin əleyhində hər cür çirkin təbliğata

təşviq etmişdir. Ermənilərin milli varlığının qorunması, türk düşmənçiliyinin yayılması və Türkiyədən intiqam almaq hissini yaradılması ilə mümkün olacağını irəli sürən bu komitə təbliğat işlərinə çox böyük əhəmiyyət verirdi. Müxtəlif qəzet və jurnallarla yanaşı Universitetlərdəki elmi tədqiqat işləri də bu məqsədlə istifadə olunmuşdur. Bu komitə davamlı olaraq Amerika, Fransa və digər ölkələrdə olan erməni təşkilatları ilə yaxın təmasda olmuş, orta q hərəkət birliyini təmin etmişdir.

Ermənilər Livanı özlərinin ikinci bir dini mərkəzləri halına gətirmişdilər. Ermənistan katolikosluğu Ermənistanın bütün ermənilərin yurdu olduğunu Ecmiədzinin də ən böyük ruhani mərkəzi olaraq bütün erməni kilsələrinin buna bağlanması istəmişdir. 1933-cü ildə Livandakı Antilyas katolikosluğunun Ecmiədzinin ruhani üstünlüyünü tanıması ilə başlayan və ABŞ-dakı kilsələrin iştirakı ilə New Yorkda keçirilən erməni kilsələrinin iclasında ortaya çıxan bu ikilik 1957-ci ilə qədər davam etmiş, Ecmiədzinə bağlılığı rədd edən kilsələr Antilyas katolikosluğuna bağlılığı qəbul edərək Ecmiədzindən ayrılmışdılar. Nəticədə, Daşnak komitəsinin təsiri ilə Livandakı Antilyas kilsəsi ermənilərin dini mərkəzi halına gətirilmişdir. Daşnak tərəfdarlarının təsiri və nəzarəti altında olan bu mərkəz, xüsusilə katolikos I Xoren zamanında tamamilə siyasi fəaliyyətlər altında qalmaq-la Türkiyə və Azərbaycan əleyhindəki təbliğatları və türklüyə qarşı düşmənçə davranışlarıyla tanınmışdır. Beləcə, daşnakların təsiri ilə Livandakı erməni hərəkəti dini bir mərkəzin də dəstəyini təmin etmişdir.

Livandakı erməni hərəkəti, xüsusilə Amerika və digər ölkələrdəki ermənilərlə aparılan əməkdaşlıq Türkiyə və Azərbaycana olan tələblərini 1965-ci ilə qədər davam etdirmişdir. 1965-ci ildən sonra isə ermənilər böyük dövlətlərin nəzərlərini cəlb etmək məqsədilə Türkiyə və Azərbaycana

olan tələblərini üsyan və nümayişlərlə irəli sürməyə başlamışlar. Erməni komitələrinin liderləri hər ilin 24 aprel gününü ermənilərin qətlə uğradıqlarının ildönümü olaraq qeyd olunmasını təşkil etmişlər. İlk dəfə Beyrutda başlayan və bütün erməni azlıqlarının olduqları ölkələrdə davam edən bu nümayişlərdə Türkiyə və Azərbaycana qarşı düşmənçilik irəli sürülür və bunun unudulmaması istənirdi. Beləcə, nümayişlər, konfranslar, xüsusi kitab və qəzet yayımları Livanda başlanmış və digər ölkələrdə davam etdirilmişdir. Beyrutun Bikfaya səmtində tikilən və ən böyük abidə olaraq qəbul edilən "Şükran" abidəsi 24 aprel 1972-ci ildə açılmışdır. Bu abidəyə yerləşdirilən yazıda:

"Bu abidə erməni qətləminin 50-ci ildönümü münasibətilə Livandakı bütün ermənilərin yardımı ilə erməni millətinin şəninə, Livan vətəninə minnətdarlıq nişanəsi olaraq tikilmişdir..." ifadəsi qeyd olmuşdur.

Ermənilərin Livandakı bu hərəkətləri bütün dünyada yaşayan erməniləri öz təsiri altına almış, bir çox ölkələrdə belə abidələr tikilmişdir...

11 aprel 1965-ci ildə "Le Soir" qəzetinin Baş yazıçısı Dikran Tasbat erməni davasının hərəkət halına gətirilməsini istəmişdir...

11 aprel 1965-ci il tarixində Livan Baş Nazirliyinə bağlı Gülbekyan salonunda, Liviya-Sovet İttifaqı Dostluq cəmiyyətinin rəhbəri George Xannanın da iştirak etdiyi gecədə məşhur erməni qan içəni Andranik pyesi seyr edilmişdir...

Livandakı erməni məclisi 1965-ci ildə iki qərar almışdır:

- a) ermənilərin türk dilində danışmaması;
- b) ermənilərin uşaq, ailə, dost və yaxınlarına türklərin "törətdikləri zülmün" anılması.

Daşnaksütyun komitəsinin İranda da, xüsusilə 1965-ci ildən sonra ciddi fəaliyyətləri olmuşdur. İranda yayımlanan "Alik" erməni qəzeti davamlı olaraq Türkiyə və Azərbaycana olan erməni iddialarını təkrarlamışdır. Daşnaksütyun komitəsinin təsiri ilə müxtəlif təşkilatlar, dini və siyasi quruluşlar, xüsusilə erməni tarixi üzərində apardıqları çalışmaları ilə diqqətləri cəlb edib qətliam mövzusunda müxtəlif məlumatlar uyduraraq dünya ictimaiyyətinə çatdırmağa çalışmışlar.

1965-ci ildə İranın müxtəlif şəhərlərində erməni qətliamını anma mərasimləri keçirilmişdir...

1968-ci ildə Tehrandə keçirilən "İnsan haqları iclası" bəhanə edilərək Türkiyə haqqında pis-pis yayım proqramları keçirilmiş, çıxışlar edilmişdir. İranın rəsmi şəxsləri bu iclaslara və proqramlara qatılmışlar...

1969-cu ildə erməni şairi Alfanes Tumanyanı anma mərasimi keçirilmişdir. Eyni ildə İranda yayımlanan "Alik" erməni qəzeti "erməni məsələsi"ni BMT-yə göndərilməsini istəmişdir...

İndi isə daşnakların 1968-ci ildə Fransada qurduqları "Erməni Davasını müdafiə Komitəsi"nin fəaliyyətlərinə keçmədən əvvəl fransız-erməni əlaqələrinin tarixindən qısaca bəhs etmək istərdik. Məsələ burasındadır ki, Osmanlı imperatorluğundakı ermənilərlə maraqlanan ilk ölkələrdən biri Fransa olmuşdur. Əslində bu maraq Fransanın Anadolu torpaqları üzərində və Aralıq dənizində yaratmaq istədiyi iqtisadi mənfəətlərdən irəli gəlmişdir. Yəni Fransa bu mənfəətləri təmin etmək üçün "erməni problemi" yaradaraq öz nəzarəti altına alan bir dövlətdir. Mondros müqaviləsinin imzalanmasından sonra Anadolunun işğal zamanında fransız-erməni əlaqələri inkişaf etmiş, Fransanın işğal qüvvələri erməni milis və ordu təşkilatları ilə Anadolunun işğalına başlamışlar. Lakin Türk qurtuluş hərəkatının qələbəsindən sonra

fransız-erməni əlaqələri gedərək zəifləmiş, Lozanna sülh müqaviləsinin müzakirələri zamanı müttəfiqləri ilə birlikdə müxtəlif tələblərinə baxmayaraq Fransanı təmsil edən heyət həqiqətləri görmüş və "erməni məsələsi"ni Fransa dövlətinin siyasəti xaricinə çıxarmışdır.

Bu vəziyyət 1968-ci ildə daşnakların nəzarəti altında Fransada "Erməni Davasını Müdafiə Komitəsi"nin qurulmasına qədər davam etmişdir. Bu komitə dünyanın bir çox ölkəsinə göndərdiyi kitabça və yayımlarla "erməni problemi"ni dünya ictimaiyyətinə bildirmək vəzifəsini öz üzərinə almışdır. Bundan əlavə, daşnaklar "Gabuyd haç" (Yaşıl xaç) adlı bir gənclik təşkilatı qurub Fransanın və dünyanın gənclik təşkilatları ilə "erməni məsələsi"ni təbliğ etməyə girişmiş, "Haraç" adlı bir qəzet nəşr etməyə başlamışlar. Qrant Samuelyanın himayəndəsində olan bu qəzet "erməni problemi"ni və Türkiyə ilə Azərbaycan əleyhində yazılan yazıları təbliğ etmişdir.

Ecmiədzin-Antilyas dini anlaşmazlıqları Fransada da özünü göstərmişdir. Belə ki, Fransadakı daşnaklar Ecmiədzin təmsilçisini qəbul etməmiş, Antilyas katolikosundan bir təmsilçi istəmişdilər. Bu ayrılıqlara baxmayaraq Ecmiədzin-Antilyas dini təşkilatları "erməni qətliamı"nu anma mərasimində birlikdə hərəkət etmişlər.

Fransa və Yunanıstandan başqa qərb ölkələrinin heç birində ermənilərin təşkilatlanmaları, onların yox yerdən bir "erməni problemi" çıxarma səyləri o ölkənin məsul şəxsləri və ya rəsmi təşkilatları tərəfindən açıqdan-açığa dəstəklənməmişdir.

1967-ci ildə Türkiyə Cümhuriyyətinin Başqanı Cövdət Sunay bəy Vaşinqton hava limanına enməzdən 8 saat əvvəl erməni terroristlər Türkiyə səfərətini qarışdırmaq istəmişlər. Nəticədə, bir avtomobilin havaya uçurulmasına səbəb olan partlayan bombalar binada bəzi dağıntılar meydana gətir-

mişdir. Cövdət Sunayın Amerikada olduğu zaman Amerika mediyası erməni şovinistlərin təkidi ilə Türkiyə əleyhində yazılar yayımlamışdır.

Bilindiyi kimi erməni komitələri və terror təşkilatları türk liderlərinə qarşı hər zaman sui-qəsdlər təşkil etmişlər. Hələ Türkiyə Cümhuriyyəti qurulmadan əvvəl 6-13 fevral 1919-cu ildə İrəvanda katolikos Georqenin iştirak etdiyi iclasda Tələt paşa, Camal paşa və Səid Həlim paşa başda olmaqla, Dr.Nazim, Bahəddin Şakir və Camal Əzmi bəylər kimi Məşrutə Türiyəsiniin rəhbərlərinə qarşı sui-qəsdlər təşkil etməyi qərara almışdılar... (542).

Tələt paşanın vurulması belə olmuşdur. O zaman Tələt paşa Almaniyada yaşayırdı. 5 mart 1921-ci il tarixində Tələt paşa Berlin, Charlottenburq, Hardenberq küçəsindəki evindən çıxdıqda Ərzurum əsilli erməni komitəçisi Solomon Tehleryan tərəfindən törədilən sui-qəsd nəticəsində şəhid edilmişdir. Yeddi həftə sonra bu sui-qəsdə dair qurulan məhkəmədə "erməni məsələsi" ortaya atılaraq türklər günahlandırılmışlar...(543). Nəticədə, Tələt paşaya aid edilən saxta sənədlər və xüsusi olaraq yetişdirilmiş şahidlər vasitəsilə türklər məhkum edilmişlər!.. (544).

6 dekabr 1921-ci il tarixində Səid Halim paşa Romada, 17 aprel 1922-ci il tarixində Bahəddin Şakir bəy Berlində, 21 iyul 1922-ci il tarixində Camal paşa Tiflisdə Tələt paşanın sui-qəsdinə bənzər terror hadisələri nəticəsində şəhid edilmişlər... (545).

Erməni terror komitələrinin törətdikləri qeyri-insani hadisələr sadalamaqla bitməz, fəqət 1973-cü ildən sonra türk diplomatlarına qarşı vəhşicəsinə törədilən sui-qəsdlər haqqında kitabın sonuna doğru geniş məlumat verməyə çalışacağıq. İndi isə ermənilərin II Dünya müharibəsindən sonrakı fəaliyyətləri mövzusunda davam edək.

Türkiyənin Vaşinqton səfirinin 29 dekabr 1967-ci il tarixli

və 1-6 / 805, 264 sayılı yazısında ermənilərin uydurduqları bir xəritədə Türkiyənin Şərqi vilayətləri Ermənistan və Kürdistan olaraq göstərildiyi qeyd edilmişdir. (Bu xəritə səfərət tərəfindən Türkiyənin Xarici İşlər Nazirliyinə göndərilmişdir)...

5 Yanvar 1968-ci il tarixli "Ararat" qəzetində Qrant Samuelin memorandumu haqqında Qncak komitəsinin düşüncələri aşağıda verilən şəkildə qələmə alınmışdır:

"...Erməni millətində zərər verən bir memorandumu imza atan irqdaşım Qrant Samuelə qarşı simpatiya hissi keçirəmsə də, onun Daşnakütyun komitəsinin hökm etmə hisslərinin təsiri altında Amerikanın gizli xidmətinin xərclədiyini dollarlara tamah salaraq bu memorandumu imza atmasını uyğun görmədiyimi ifadə edirəm... Bir gün gələcək, erməni milləti minillik ata-baba torpaqlarına sahib olacaqdır. Hər bir erməninin inamı budur..."

İlk baxışda bu fikir Qncak komitəsinin verilən memorandumu qarşı olan münasibəti kimi yozumlana bilərsə də: "Bir gün gələcək, erməni milləti minillik ata-baba torpaqlarına sahib olacaqdır. Hər bir erməninin inamı budur," sözləri hər iki komitənin ortaq fikrini ortaya qoyur.

27 yanvar 1968-ci il tarixində Frants Von Tancyg adında bir jurnalist "Ararat" qəzetində dərc olunan məqaləsində belə deyirdi:

"...Ərəblərin gözəl bir sözü var: Haram mal əldə qalmaz. O müqəddəs torpaqların haqlı sahibləri biz idik, bu gün də bizik və daima biz olacağıq. Bir gün gələcək, erməni milləti minillik ata-baba torpaqlarına sahib olacaqdır..."

Doğrudur, ermənilər Balkanlardan qovulduqdan sonra yüzillər boyu Anadoluda yaşamışlar, lakin hər zaman azlıqda olmuşlar, yəni bir dövlət qurmaq, müstəqillik əldə etmək haqqına sahib olmamışlar. Amma onların qeyri-qanuni elan etdikləri bugünkü Ermənistanın torpaqları və bu gün dün-

ya insanların gözləri qabağında vəhşicəsinə yox etdikləri Xocalı, möhtəşəm Qarabağ torpaqları həqiqi mənada Azərbaycan türklərinin ata-baba yurdudur, yəni ərəblərin dedikləri kimi ermənilər üçün haramdır! Odur ki, oralarda qeydiyatda olan ermənilərin çoxu orda-burda, xaricdə "yaşayırlar." Heç şübhəsiz, gec-tez İrəvan xanlığı və Qarabağ bölgəsi bərpa ediləcəkdir!..

Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyinin azlıqlar şöbəsi 27 yanvar 1968-ci il tarixində 171 saylı yazısından Həbəşistanda yaşayan 90 erməninin 24 aprel günü türklərin əleyhində təbliğatlar apardıqları və dükanlarının girişində "Türklər 1915-ci ildə 2.500.000 (!) erməni kəmişlər..." yazdıqlarını öyrənirik. Bu ermənilər hər nə qədər türklərin əleyhində nümayişlər keçirməmişlərsə də, özləri qurduqları cəmiyyətlərlə davamlı olaraq bir-birlərini tənqid etmişlər. Bu da onların bütün dünyaya dağılmalarına səbəb olmuşdur...

9 fevral 1968-ci il tarixində Xarici İşlər Nazirliyinin 304 sayılı yazısında Braziliyada yaşayan ermənilərin 1965-ci ildən bəri Anadoluda bir Ermənistanın qurulması üçün çalışdıqları bildirilmişdir. Bu məqsədlə Braziliya erməniləri aşağıda qeyd etdiyimiz maddələri bütün dünyada təbliğ etməyə başlamışlar. Erməni iddialarına görə:

1. Sevr müqaviləsi ilə bir Ermənistanın qurulması qəbul edilmişdir.
2. Lozanna müqaviləsində Sevr müqaviləsinin hökmlərini ləğv edəcək bir qərar yoxdur.
3. Lozanna müqaviləsində erməni məsələsi keçmişdə qalmışdır.
4. Ermənistan türklərin Anadoluya gəlişindən qabağır ölkə idi. Bu ölkə türklər tərəfindən istila edilmişdir.
5. 1915-ci ildə ermənilər türklər tərəfindən kütlə halında qətl edilmiş və hicrətə məcbur buraxılmışlar.
6. Millətlərin self-determinasiya haqqı müqəddəsdir. Er-

mənilər bu haqlarını istifadə edirlər.

7. Ermənilər istər irq, istər millət, istər mədəniyyət səviyyəsi baxımından üstün bir kütlə təşkil edirlər. Bu baxımdan özlərindən daha zəif olan cəmiyyətlər dövlət qurmuşlar.

8. Millətlər cəmiyyəti tərəfindən ermənilər lehində alınmış bir çox qərarlar vardır.

9. Bəzi böyük dövlətlər ermənilərin lehində hərəkətə keçmişlər və təşəbbüslər irəli sürmüşlər.

Ermənilərin qayələrinə çatacaqlarına dair inamları vardır."

Bilindiği kimi, Lozanna sülh konfransında erməni məsələsi üzərində çox durulmuşdur. Hətta ermənilərin göndərdikləri səlahiyyətsiz "deleqatlarının" belə xüsusi ifadələri alınmış, lakin "erməni məsələsi" nə dair heç bir müsbət qərar verilməmişdir. Yəni Braziliya ermənilərinin irəli sürdükləri iddia və prinsiplər sözün əsl mənasında boş şeydir...

1968-ci ilin oktyabr ayında Amerikanın Çikaqo şəhərində açılan beynəlxalq sərgidə erməni bölümünün açılmasına izin verilmişdir. Erməni bölümündə nümayiş etdirilən xəritədə Şərqi Anadolu "Ermənistan" olaraq göstərilmişdir...

14-15 noyabr 1968-ci il tarixində "Ararat" qəzetində "erməni problemi" haqqında Qncak komitəsinin irəli sürdüyü təkliflər yer almışdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatına və müxtəlif siyasi quruluşlar ilə dünya ictimaiyyətinə çatdırılmaq üçün yayım təşkilatlarına verilən bəyanat və memorandumlarla "erməni problemi"nin düşünülmüş uydurmalarla ortaya çıxarıldığı və erməni komitələrinin bir-birlərinə olan paxıllıq və aralarındakı rəqabət ortaya çıxır.

Qncak komitəsinin açıq təklifləri bunlardır:

1. Biz öz aramızdakı anlaşılmazlıqların cəzasına məhkum olmuşuq. Artıq davanımızı bərabərcə təqib edəcəyimiz zaman gəlmişdir. Biz, 1,5 milyon erməni təmsilçiləri olaraq xa-

ricdə yaşayırıq və tez-tez yox edilmə təhlükəsinə məruz qalırıq.

2. Biz, xarici şəxslərin əmrilə deyil, problemlərimizin dəllərini özümüz birlikdə təsbit etməli və yoluna qoymalıyıq.

3. Heç bir partiyanın, heç bir mədəni və dini cəmiyyətin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən tanınmadığını diqqətə almalı və dəstəklənməyəcək təşəbbüsləri buraxmalıyıq.

4. Biz əsas tələbimizin Türkiyədən olduğunu bilməli və haqqımızı Türkiyədən tələb etməliyik.

5. Atalarımızın qatilinə tək bir irq olduğunu və irqimizə qarşı törədilən qətləmin cavabdehi Türkiyə olduğunu isbat edəyin.

6. Özümüzü bütün dünyaya tanıdağın.

7. Erməni əsilli olduğumuzu unutmayığın, yaşadığımız məmləkətlərin vətəndaşlığını daşdığımızı da qəbul edəyin.

8. Ortodoks, protestant, katolik olaraq yaşamağa davam edən nəslimizi qoruyağın.

9. Siyasi qanunları diqqətə almadan ana vətəni tanıyağın.

10. Sovet Ermənistanı hökumətinin hüququna birlikdə inanaq və Birləşmiş Millətlər Təşkilatında təmsili yalnız ona buraxağın.

11. Davanın həlli dostluqla olacaqdır və bu, Ermənistan hökumətinin əsəri olacaqdır.

12. İstədiyi kimi çalışması üçün hökumətə dəstək verəyin..."

Qncak komitəsinin çox açıq bir cəbhə planı şəklində ortaya qoyduğu fikirlərin hamısı Türkiyə və Azərbaycana qarşıdır. Bu komitə məqsədlərini yerinə yetirmək üçün komitələrin, dini quruluşların və bütün erməni cəmiyyətlərinin Sovet Ermənistanını ana vətən olaraq tanıyıb Sovet Ermənistanı hökumətinə dəstək verilməsini və "erməni problemi"-nin həllinə bu hökumətlə birlikdə çalışılmasını təklif edir.

Daşnak komitəsinin liderlərindən Karo Sasuninin o tarixlərdə Braziliyada nəşr olunan "Armeniya" jurnalına verdiyi müsahibə bu komitənin planlarını ortaya qoyur. Jurnalın sorduğu müxtəlif suallara verilən cavablarla Qncak komitəsinin yuxarıda qeyd etdiyimiz məqsəd birliyi çağırısına olan fərqliliyi diqqət çəkicidir:

"Sual: Erməni davasını təqib edə bilmək üçün birlik halında bir cəbhənin qurulması mümkündürmü?"

Cavab: Biz daima erməni davasının tək bir cəbhə halında izlənməsinin faydalı olacağına inanırıq. Buna görə, komitəmiz (Daşnaksütyun komitəsi) 1923 (Lozanna konfransı günlərində), 1925 və 1926-cı illərdə Paris və Afinada əməkdaşlıq edərək bütün erməniləri birləşdirmək istəmişdir. Lakin çalışmamız bir nəticə vermədi. O tarixdən sonra 1927-1967-ci illər arasında bizə qarşı olanlar bolşevikliyə keçdilər. Saxta vətəndaşlar (bununla Sovet Ermənistanında yaşayan ermənilər nəzərdə tutulur) daşnaklara qarşı ləyaqətsiz mücadilələrə girişdilər. Erməni kilsəsi də (Ecmiədzin) daşnakların rəqiblərinin əlində eyni qaydanı izlədi. Bolşevik liderlər erməni millətinə öz mənfəətlərini əldə etmə fürsətini heç vermədilər. Beləcə bu iş daima Daşnak komitəsinin çiyinlərində qaldı. Biz erməni millətinin mənfəət və niyyətinə sadıq qalaraq birləşmiş cəbhənin qurulmasını və arzuladığımız yerinə yetirilməsini istəyirik.

Sual: İndiyə qədər ermənilərin erməni davasında anlaşılmadıklarına səbəb nədir?"

Cavab: Biz erməni davasının həllinə əsas əngəl indiki Ermənistanın (Ermənistan Respublikası) olduğunu rəsmən bəyan etmişik və bunu edən də bolşevizmdir.

Sual: Sevr müqaviləsinin bugünkü vəziyyəti haqqında nə deyə bilərsiniz?"

Cavab: Bizim üçün Sevr müqaviləsi gücündədir. Düşmənlərimiz (türklər) onu yox etdiklərini zənn edirlər.

Sual: Ermənistanın müstəqil olma fikri erməni gəncliyinin erməni qalmalarına necə təsir edir?

Cavab: Daşnak komitəsi daima azad və müstəqil olma fikrinə sadıq qalaraq bütün erməni millətinə xəbərdarlıq edir və onu erməni olaraq qalmağa, erməni kimi özünü hiss etməyə yönəldir. Ancaq xaricdəki ermənilərin şəxsiyyətlərinin qorunmasını deyil, indiki Ermənistanda səssiz qalmağa məcbur olan 2 milyon erməninin də təmsilçisi olaraq onlara bu mövzuda yardım edir.

Sual: Sovet İttifaqı ilə Türkiyənin yaxınlığı indiki Ermənistanla hər hansı bir zərər verə bilərmi?

Cavab: Sovet İttifaqı ilə Türkiyənin yaxınlığı indiki Ermənistanla zərər verə bilməz. Lakin birləşmiş və müstəqil bir Ermənistanın qurulmasına zərər verir. Onu da deyim ki, belə yaxınlıq keçicidir və bir gün Türkiyənin yıxılmasına səbəb olacaqdır. Biz də bunu istəyirik.

Sual: Sovet Ermənistanındakı mədəniyyətin irəliləməsi müstəqilliyə, yoxsa azadlığa doğru inkişaf edir?

Cavab: Bir az azadlığa doğru irəliləmə işarələri vardır. Azadlığın meyvəsi müstəqillik istəyidir. Lakin Sovet Ermənistanındakı elm adamlarının və ziyalıların hərəkətlərindən indiki Ermənistanı müstəqilləşdirmək istəyi görünür, görünməz də. Onlar Sovet İttifaqına dəstək verirlər. Müstəqilliyin əldə edilməsi ancaq Qərbi Ermənistan torpaqlarının bir hissəsinin geri alınması ilə ola bilər.

Sual: Erməni davasına Birləşmiş Millətlər Təşkilatında bir çarə tapılması mümkündürmü?

Cavab: Prinsiplərin həll olunması üçün Amerika ilə Sovet İttifaqının bu problemə əl atması lazımdır. Əgər bunlar siyasi və iqtisadi mənfəətlərini düşünərək Şərqi və Qərbi arasında bir dəngə yaratmaq istəyərlərsə, o zaman bu dava Birləşmiş Millətlər Təşkilatında tərəfdar qazanar..."

Almaniyanın məşhur "Dir Vej" qəzetinin bir nüsxəsi

olan "Vett Am Sontag" 1969-cu ilin fevral ayında Trabzon, Kayseri, Ərzurum, Van, Diyarbəkir bölgələrini ermənilərin vətəni olaraq göstərmişdir.

2 may 1969-cu ildə bazar günü saat 23.30-da Kadıköy Quşdili parkının qarşısında Bəharəddin Dədəşən adında bir gənc erməni komitəçisi Hayko Güliz tərəfindən öldürülmüşdür.

1969-cu ilin may ayında New Yorkdakı "Hammond" firmasının satışa çıxardığı şarlarda İskəndərün – Samsun xətti "Şərqi Ermənistan" olaraq göstərilmişdir.

Şərqi Anadolunu qoparmaq və "Böyük Ermənistan" qurmaq üçün çalışan Daşnak komitəsi Suriya və Livanda erməni məktəbləri açmışdır. Sovet İttifaqının Suriya səfiri Solod, Şam konsulu Kırif və Beyrut konsulu Axaronov bu məktəblərə rus agentlərini yerləşdirmişlər.

BMT-yə müraciət edən Livan Erməni Milli Komitəsi Qars və Ərdəhanın Ermənistan Respublikasına daxil edilməsini tələb etmişdir. Siyasi partiyalar seçkilər zamanı erməni təşkilatlarının səsini təmin etmək məqsədilə erməniləri müdafiə etmişlər. Lakin bir nəticə əldə edə bilməmişlər.

Yunanistanda isə vəziyyət tamamilə fərqli olmuşdur. Yunanlar tarixi hadisələr baxımından türklərə düşmən gözü ilə baxmış, erməni hərəkət və fəaliyyətlərini öz ölkələrində və ABŞ-da dəstəkləmişlər. Siyasi partiyalar və məsul şəxslər bu fəaliyyətlərə qatılmışlar. Onlar Türkiyə ilə olan əlaqələrində, xüsusilə də Kipr mövzusunda diqqətlərin başqa yönələri çevrilməsini təmin etmək üçün Türkiyənin əleyhinə "erməni problemi"nin səs çıxarmasına səy göstərmişlər. Ermənilər də "erməni davası"nda Yunanıstanı və Fənər patriarxanasını özlərinə bir nümunə olaraq seçmişlər. Ermənilər uzun tarixləri boyunca müstəqil bir dövlət qura bilmədiklərini, öz dini quruluşlarının Fənər patriarxanası kimi hərəkət etmədiklərindən irəli gəldiyini qəbul etmişlər.

Ermənilərin Yunanıstanda qurduqları "Erməni Camaatı Komitəsi" 1965-ci ildən etibarən fəaliyyətə başlamışdır. Bu komitə 1965-ci ilin may ayında BMT-nin Baş katibliyinə göndərdikləri teleqrafda ermənilərin 1915-ci ildə türklər tərəfindən ağır qətləmə uğradıqlarını, türklərin 3.000 ildən bəri ermənilərin vətəni olan Qərbi Ermənistanı öz əllərində tutduqlarını, insanlıq xaricində bu hərəkətlərə şahid olan erməni irqinin bundan sonra öz torpaqlarında yaşamağa haqlarının olduğunu, buna görə də BMT-nin hərəkətə gəlməsini istəmişlər. Həmin ilin aprel ayında "qətləmə" ilə əlaqəli kampaniya başlanmış, nümayişlər təşkil edilmişdir. Afinanın "Yheotokos" kilsəsində təşkil edilən mərasimə 2.000 erməni qatılmış, Türkiyənin əleyhində müxtəlif məruzələrlə çıxış etmişlər. Bu nümayişdə ermənilərin daşdıqları plakatlarda "Soyqırımı ilk törədənlər türklərdir," "İki milyon (!) erməninin qətl edildiyini unutmayacağıq" yazılanlar diqqətləri cəlb etmişdir. Belə nümayişlərin birində Yunanıstanın Daxili İşlər Naziri Tsirimokos bunları demişdir: "Yurdunu itirmənin nə olduğunu bildiyimə görə, erməni qətləməsinin 50-ci ildönümünü anmağımıza izin verin. O zamanlar əsrimizin ən dəhşət verici soyqırımı olan bu hadisələr 30 il sonra Hitler tərəfindən yəhudilər əleyhində təkrarlanmışdır. Lakin bu ikinci soyqırımın sonunda bir Nurenberq məhkəməsi keçirilmiş, günahkarlar edam edilmiş, o zamanlar nələrin baş verdiyi bizə aydın olmuşdur. Beləliklə, dünyada sülhün və mədəniyyətin yerləşməsi, soyqırım vandalığına gedilməməsi üçün hər kəs mübarizə etməlidir..." - deyərək, Yunanıstanın qərarını rəsmən açıqlamışdır.

Yenə 1965-ci ilin may ayında "soyqırım"ın 50-ci ildönümü Afinada ermənilər tərəfindən qeyd edilmişdir. Maraqlıdır ki, bu toplantıda Yunanıstanın rəsmi rəhbərləri də iştirak etmişlər. Hətta onlar Antilyas katolikosunu şərəfli qonaq olaraq qeyd etmişlər. O gündən sonra bu toplantı həm

yunanlar, həm də ermənilər tərəfindən hər il keçirilir.

Bütün bu hərəkətlər yunanların öz mənfəətlərini güdürək erməni davasından necə istifadə etdiklərini, türklərə qarşı düşmənçiliklərini ortaya qoyur.

Yunan-erməni cəmiyyətlərinin keçirdikləri toplantılar get-gedə genişləndirilmişdir. 1966-1967-ci illərdə keçirilən toplantılara erməni patriarxı I Xoren, Yunanıstandakı ermənilərin dini "xadimi" Sahak Ayvazyan, Yunanıstan Baş yepiskopluğunun təmsilçiləri, nazirlikləri, Livan səfiri və çox sayda rəsmi şəxslər ilə 3-4 min nəfərlik bir erməni cəmiyyəti qatılmışdır.

9 iyun 1968-ci ildə Selanikdə keçirilən toplantıda Ermənistan Respublikasının 50-ci ildönümü qeyd edilmişdir. Erməni və yunan bayraqları yan-yanı asılan bu toplantıda çıxış edən Vaho Avetisyan söylədikləri yalanların bəzi bölümlərini qeyd etmək istərdik:

"...Bundan 50 il əvvəl 1915-ci ilin aprel ayında türklər tərəfindən qətl edilən 1,5 milyon irqdaşımın 50-ci mətəm ilinin hüznü açılışını yaşadım. Bununla yanaşı, ömrü qısa olsa da Müstəqil Ermənistan Respublikasının quruluşunun 50-ci ildönümünü də sevinc içərisində qeyd edirik.

İrqdaşlarımız 400 illik əsarətdən, hər baxımdan özlərindən aşağı səviyyədə olan və almanlardan güc alan barbar bir millətin boyunduruğundan xilas olma mübarizəsinə başladılar. Avropa dövlətləri və Rusiya ermənilərə yardım etməyə söz vermişdilər. Millətimiz başlatdığı mübarizədən sonra nəhayət müstəqilliyinə qovuşdu və 50.000 kv.km. sahəsi olan bir dövlət elan etdi. Bu zamanlar Avropa Türkiyəsi də osmanlıların əlindən çıxmışdı. Beləcə millətimiz uzun illərin zülmündən intiqamını almışdı.

Bu dövlət Sevr müqviləsilə avropalılar tərəfindən tanınmış olmasına baxmayaraq, tale yenə ermənilərə arxa çevirdi. Rusiyanın ixtilalı və Avropa dövlətlərinin qeydsiz qal-

dığı və Mustafa Kamal deyilən bir üsyançının baş qaldırması nəticəsində erməni nəslini yox edildi və ermənilərin torpaqları Türkiyə ilə Rusiya arasında paylaşıldı. Rusiya tərəfində qalan ermənilər kommunistləşdirildilər, digərləri isə Avropaya qaçdılar. Yunanıstana iltica edən ermənilər mədəniyyətin beşiyi olan bu məmləkətdə ana şəfqəti görüb hürriyyətə qovuşdular.

Dünyanın hər tərəfinə yayılan ermənilər ana vətənə qovuşmaq arzusu ilə yaşamaqda və buna hazırlanmaqdadırlar. Bu gün torpaqlarımızın geri verilməsi təkrar üfəqdə görünmüşdür. Bu, mütləq həyata keçiriləcəkdir. Xristianlığın qoruyucusu olan böyük erməni dövləti müstəqilliyinə təkrar qovuşacaqdır...”

Bu toplantının bağlanış nitqini də söyləyən Avetisyan: “Ortodoks xristian ruhu ilə yunanlı yetişdirən belə bir elm müəssisəsində ortaq düşməyə qarşı keçirilən bu toplantının keçirilməsinə icazə verdiyi üçün ixtilal hökumətinə və rəsmi şəxslərə təşəkkür edirəm...” – deyirdi.

1969-cu ilin may ayında yenə Selanikdə “Azad Ermənistan Respublikası”nın qurtuluş günü şənliklərlə qeyd edilmişdir. Burada keçirilən toplantıya ilk dəfə bir amerikalı, lakin erməni əsilli bir prof. Lee Kaçarçıyan da qatılmışdır. O, öz çıxışında erməni dövlətinin dağılmasının səbəbkarı olaraq Türkiyəni və Rusiyanı göstərmiş, gec-tez erməni dövlətinin qurulacağını bildirmişdir.

Yunanıstanın rəsmi məqamlarının Türkiyə əleyhində yenedən bir “erməni problemi” xortlatma söyləri, yunan mediası və ABŞ təmsilçilikləri başda olmaqla bəzi dövlətlərin təmsilçilikləri tərəfindən də dəstəklənmişdir. Yəni “erməni davası” Yunanıstanın xarici fəaliyyətlərində də özünü göstərmişdir. Ermənilərin Amerikada təşkil etdikləri (1966, 1969, 1972-ci illər) toplantılara yunan təmsilçilərinin də qatılmaları və onların ermənilərlə əlaqəli irəli sürdükləri fikir-

lər, Ecmiədzin katolikosu I Vazgenin Amerikaya səyahəti zamanı ermənilərin yaşadıkları dövlətlərin təmsilçiləri ilə keçirmək istədiyi toplantını BMT-nin binasında təşkil edən Kipr Rum Xarici İşlər Nazirliyinin təmsilçisi Rosidisin göstərdiyi söylər yuxarıda qeyd etdiklərimizi təsdiq edir. Bundan əlavə, Makarios da I Xoren ilə dostluq qurmuş, hər zaman Türkiyə əleyhində bir “erməni problemi”nin çıxmasını dəstəkləmişdir. Yunanıstan Türkiyənin əleyhində erməni hərəkatını dəstəkləməyi öz siyasətinin vaz keçilməz ünsürlərindən saymışdır və saymağa davam edir.

Ermənilər Lozanna sülh müqaviləsindən sonra ABŞ-da apardıqları təbliğat nəticəsində amerikalılara təsir etməyi bacarmış və onları türklük əleyhinə ən təsirli və zədələyici hala gətirmişlər. Bu gün ermənilərin Amerikadakı təşkilatları maddiyyat baxımından digər ölkələrdəki erməni təşkilatlarından daha zəngindir. Buradakı daşnak və qncakların izlədikləri siyasət digər ölkələrdəki erməni təşkilatları ilə əlaqə yaratmaq, onları Türkiyə və Azərbaycana qarşı təhrik etmək, “erməni problemi”ni dünya ölkələrinin gündəliyinə gətirməkdir. Heç şübhəsiz, onlar bu planlarını həyata keçirməyi bacarmışlar. Belə ki, bu gün ermənilər Azərbaycan torpaqlarının %46,2-ni işğal etmiş olmalarına baxmayaraq özlərini yazıq, haqları yeyilmiş, “ata-baba” yurdlarından uzaqlaşdırılmış mövzuları əhatə edən “erməni problemi”ni çox sayda ölkələrin gündəliyinə gətirə bilmiş və gündəlikdə tutmağa davam edirlər.

Daşnaklar Amerikada “Armenian Revolutionary Committee of America” adı altında təşkilatlanmışlar. Bu təşkilatın mərkəzi Bostondadır. Bunların ermənicə “Daşnaksütyun,” “Asbares,” “Xarenik,” ingiliscə “Xarenik” adlı qəzetləri, üç aydan bir çıxan “The Armenian Review” adlı jurnalları vardır. Bu təşkilat Antilyas kilsəsinə bağlıdır.

Qncaklar isə “Sosial Demokrat Huncakian Party of Ame-

rica" adı altında təşkilatlanmışlar. Bu təşkilatın mərkəzi New Yorkdadır. Bunların yayım orqanı gündəlik ermənicə çıxan "Eritassard Hayastan" adlı qəzetdir.

Bu təşkilatlar bir-birlərilə çəkişsələr də, ümumi prinsiplərlə Türkiyə və Azərbaycan düşmənçiliyində ortağ düşüncə və inamlara sahibdirlər. Daşnaklar "erməni soyqırımı"nu ortaya ataraq Türkiyə ilə birlikdə Rusiyanı da məsuliyyət altında tutmaqda, Ermənistanın Türkiyə ilə Rusiya arasında paylaşıldığını iddia edirlər.

Qncaklar isə Ermənistan Respublikasını müdafiə edib ermənilərin məqsədlərini ancaq bu dövlət tərəfindən qoruna biləcəyini və başqa yollara azmanın ermənilərin gücünü bölməkdən başqa bir şeyə yaramayacağını bildirərək, Amerikada və bağlı olduqları ölkələrdə ermənilər arasında kommunizmi təbliğ etməyə səy göstərmişlər. Onlar bu vəzifələrini yerinə yetirə bilmək üçün gizli komitə və təşkilatlar şəklində çalışmışlar.

Ermənilər Amerika ictimaiyyətinə təsir edib bu siyasi gücü öz tərəflərinə çəkmək məqsədilə Osmanlı imperatorluğunun I Dünya müharibəsində Almaniya ilə ittifaq qurub Erminustana qarşı düşmənçilik yaratdığını göstərmiş, "köçə zorlama" və "soyqırım" uydurmalarını da dövrəyə qatararaq rus ixtilalını təşvişlə izləyən Amerika ictimaiyyətini Türkiyə-Sovet İttifaqı əməkdaşlığı ilə "Ermənistanın" parçalandığı və aralarında bölüşüldüyü yalanına inandırmağa çalışmışlar. Onlar bir tərəfdən "köçə zorlama" və "soyqırım" mövzularını, dəhşət verici hadisələr uyduraraq müsəlmanların xristianlara qarşı qətliamlar törətdiklərini ortaya atmış, digər tərəfdən də özlərini zavallı bir millət kimi göstərərək torpaqlarının parçalandığını və din tanımayan kommunistlərlə müsəlmanların əməkdaşlığı nəticəsində yox edildikləri yalanı ilə Amerikanın siyasi təşkilatlarını "erməni problemi"ni müzakirə etməyə zorlamışlar. Ermənilərin Amerika-

da apardıqları bu təbliğatlar yunan-erməni əməkdaşlığında müsbət nəticələr vermişdir. Lakin Türkiyədə Cümhuriyyət idarəsinin qurulması və ABŞ-da Türkiyə təmsilçiliyinin açılması nəticəsində həm türk-yunan gərginlikləri yumuşalmış, həm də erməni uydurmalarının təbliğatı zəifləmişdir. Bu zəiflik erməni təşkilatlarının arasındakı fikir ayrılıqları ilə daha da irəliləmiş və II Dünya müharibəsinə qədər davam etmişdir.

Yuxarıda qısaca qeyd etdiyimiz erməni təbliğatı uzun illər boyu ABŞ idarəçilərinin nəzərindən uzaq qalmışdırsa da, Sovet İttifaqının davranışlarına qarşı "erməni problemi" yenidən ortaya atılmış, ABŞ-ın xarici siyasətinin erməni komitələri tərəfindən dəstəklənməsi üçün təbliğat işləri canlandırılmışdır. İndiyədək davam edən bu təbliğat, 24 aprel 1965-ci il "soyqırım"ın 50-ci ildönümünü anma ili olaraq elan edildikdən sonra daha da canlanmışdır.

Beləcə, Amerikanın radio və teleqramlarında, eləcə də böyük tirajlı qəzetlərində Türkiyə və türklük əleyhində böyük bir kampaniya başlandı. Kaliforniya və Massachusets əyalətləri məclislərindən aprel 1965-ci ildə "soyqırımı" anma mərasimləri üçün bəyannamələr çıxarıldı. New Jersey əyalətinin Emerson qəsəbəsində "Qocalar yurdu"nun bağçasında bir abidə tikildi. Bu, ABŞ-da tikilən ilk erməni abidəsi olaraq tarixə keçmişdir. Abidənin altında "1915-1918-ci illərdə türklər tərəfindən qətl edilmiş 2 milyon (!) xristian erməninin xatirəsinə" ibarəsi qeyd edilmişdir. Bu abidənin açılış mərasiminə idarəçilər və məsul şəxslər də qatılmışlar. Beləcə, Amerika idarəçiləri və məsul şəxslər siyasi mənfəət uğrunda erməni hərəkatına ortağ olmağa başlamışlar. Amerika konqresində təxminən o tarixlərdə "erməni soyqırımı" mövzusunun 4 senator və 34 millət vəkili öz çıxışlarında qeyd etmişlər. "Erməni soyqırımı"nu hər il anmaq üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının binası qarşısındakı nümayişlərə

izin verilmişdir.

17 may 1968-ci ildə Senatın və Təmsilçilər məclisinin açılışında oxunan dualar erməni papazı tərəfindən icra edilmişdir. 27, 28, 29 may günləri iclaslarında Demokrat və Cümhuriyyətçi partiyalara bağlı konqres üzvləri öz çıxışlarında, "Böyük acılar içərisində qurulan Ermənistan Respublikasının 2 il sonra Türkiyə və Sovet İttifaqı tərəfindən ləğv edilib Sovet İttifaqına birləşdirilməsini əsəbverici" olduğunu söyləmiş və "Ermənistan Respublikasının bu birləşmə ilə hüriyyətinə itirdiyini bildirərək "ermənilərin şəxsiyyət və ümidlərini itirmədikləri müddətcə azad bir vətəna qovuşmalarının mümkün olduğunu" bildirmişlər. Massachusetts təmsilçisi Morse, "Armenian Revolutionary Federation" adı altında Bostonda fəaliyyət göstərən Daşnak komitəsinin ermənilik ümidlərinin davam etdirilməsində çox faydalı xidmətləri olduğunu və bu komitənin dəstəklənməsini istəmişdir.

ABŞ-ın "erməni davası"nda və "erməni problemi"ndə dini mövzuları və ayrılıqları irəli plana aldığı da bilinən həqiqətlərdən biridir. 1933-cü ildə Eçmiədzin-Antilyas anlaşmazlığı Amerikada başlamışdır. ABŞ-ın məsul işçiləri və idarəçiləri Daşnak komitəsinin nəzarəti altında olan Antilyas katolikosluğuna dəstək vermiş və bu dini mərkəzə xüsusi bir yaxınlıq göstərmişdir. Bunun ən gözəl nümunəsi Eçmiədzin və Antilyas katolikoslarının ABŞ-ı ziyarət etdikləri zaman görülmüşdür.

1968-ci ildə ABŞ-ı ziyarət edən Eçmiədzin katolikosu I Vazgen ancaq Vaşinqtonun və Çikaqonun valiləri ilə görüşə bildiyi halda, 10 aprel 1969-cu ildə ABŞ-ı ziyarət edən Antilyas katolikosu I Xoren New York hava limanında belə çox sayda ABŞ-ın məsul işçiləri tərəfindən qarşılınmış, 11 iyun ayında prezidentin müavini, 12 iyunda isə Prezident Nikson tərəfindən qəbul edilmişdir. Katolikos I Xoren prezi-

denti və prezidentin müavini "Kilikiya Böyük Xaç Nişanı" ilə təltif etmişdir. I Xorenin Prezident Niksonu ziyarət etdiyi zaman onu Daşnak komitəsinin lideri Andranik Varjapetyan, daşnaklara bağlı "Erməni davası komitəsi" təmsilçisi James Daşçıyan və qorxunc türk düşməni George Mardikyan da qatılmışlar. I Xoren prezidentə xitabən nitqində Amerikanın "erməni davası"na dəstək verməsini istəmişdir. Niksonun cavabı isə: "Millətlərin hüriyyət məsələsi bizim dövlətimizin dəstək verdiyi ən başda gələn məsələdir. Mən, erməni millətinin əsrlər boyunca bütün çətinliklərə sinə qərərək ayaqda qala bilməsinə heyranam. Erməni milləti zəkidir, oyanıqdır, şüurlüdür. Özünü qəbul etdirməyi bacaran bir millətdir. Onların bu xüsusiyyətləri insanlığın gözündən qaçmır..."

İyun ayının 13-də I Xorenin şərafinə keçirilən yığıncağa ABŞ Xarici İşlər Nazirliyi Şərq məsələləri şöbəsindən İosif Sisko ilə Türkiyənin əleyhində çıxışları ilə tanınan Senator Edvard Dervinski də qatılmışlar. Bu törəndə Daşnak Lideri Andranik Varjapetyan, "Dünyanın böyük dövlətləri erməni davasına hələ ki, bir çarə tapa bilməmişlər. Bizim haqlarımızın geri qaytarılması və davamızın nəticələndirilməsi Orta Şərqə sülh gətirəcəkdir. BMT-nin bu millətin üzüstə buraxması haqsızlıqdır..." sözlərilə daşnakların fikirlərini açıqlamışdır. İosif Sisko bu sözlərdən sonra erməniləri dəstəkləyən və öyən sözlərlə çıxışına davam etmişdir.

Beləcə, yuxarıda qısaca verdiyimiz məlumatlar ermənilərin güclü dövlətlərin siyasi və iqtisadi gücündən faydalanaaraq türklük əleyhində hər cür fürsətdən istifadə etməyə çalışdıqlarını ortaya qoyur. Ermənilərin fəaliyyətlərini incələdiyimiz zaman onların olduqları ölkənin daxili və xarici siyasətlərinə uyğun hərəkət etdiklərini görürük. Bu da ermənilərin münafiq bir xüsusiyyətə sahib olduqlarını isbat edir. Heç şübhəsiz, erməni fəaliyyətlərinin arxasında yatan həqi-

qətlər xəyali düşüncələrdən ibarətdir. Və heç şübhəsiz, ermənilər bu düşüncələri həyata keçirmək üçün hər cür imkandan istifadə etməyə çalışırlar.

Əslində xarici ölkələrin və millətlərin faydalarına dayanan "erməni məsələsi" Osmanlı imperatorluğunun parçalanmağa doğru getdiyi zaman güclü dövlətlər tərəfindən ortaya atılmışdır. Ermənilər bunu çox gec anlamışlar. Onlar yüz illər boyu ən yaxşı şərtlər altında yaşadıkları Osmanlı dövlətinin parçalanmasını istəmiş və bu parçalarda yer almaq məqsədini güdmüşlər. Həqiqətdə isə bu parçalar da, kağız üzərində olsa belə erməni millətinə yer verilməmişdi. Erməni təbliğatının bu düşmən güclərin işinə yaradığını da ermənilər çox gec anlamışlar.

Bütün bunlara baxmayaraq ermənilər bu gün belə tarixi hadisələri alt-üst edib uydurduqları problemləri "elmi nöqtəyi-nəzərdən" isbat etməyə çalışırlar. Məqsəd "erməni torpaqları"nı Türkiyədən və Azərbaycandan qoparıb "Böyük Ermənistan" qurmaqdır.

"Böyük Ermənistan" xamxəyalını yerinə yetirmək üçün ermənilər Universitet, elmi tədqiqat mərkəzləri və nəşriyyat "çalışmalarını" təbliğat vasitəsi olaraq istifadə etməklə dünya ictimaiyyətinin diqqətini "erməni davası"na cəlb etməyə çalışmışlar. Bu mövzuda bir neçə nümunə verək:

1967-ci ildə ABŞ-ın Kaliforniya Universitetinə bağlı "Erməni Etüdlər Kürsüsü" açılmış və fəaliyyətə başlamışdır.

Yenə 1967-ci ildə ABŞ-ın Harvard Universitetində "Milli Erməni Tədqiqat və Çalışmaları Dərnəyi" qurulmuşdur. Bu dərnək müxtəlif konfranslar, simpoziumlar və nümayişlər təşkil etməklə məşğul olmuşdur. Məsələn, 20 oktyabr 1967-ci ildə "İstanbuldan Van gölünədək tarixi Ermənistan" adlı bir nümayiş təşkil etmişdir.

Erməni komitəçilərin fəaliyyətləri nəticəsində ABŞ-da 10-dan artıq erməni mövzuları ilə əlaqəli tədqiqat mərkəzləri

və institutları qurulmuşdur.

Başda Fransa olmaqla, Almaniyada və İngiltərədə erməni problemləri mövzusunda tədqiqat institutları və mətbəələr vardır. Bunlar erməni cəmiyyətlərinin əlaqə qurduqları və görülmək işlər haqqında planlar hazırladıqları yerlərdir.

Livanda qurulan Beyrut-Almaniya Universiteti erməni fəaliyyətlərinin baş mərkəzlərindən biridir.

1969-cu ildə İranın İsfahan Universitetində qurulan erməni kafedrası günümüzədək fəaliyyətlərinə davam edir. İranda yaşayan 200 min erməninin məktəbi, qəzeti, jurnalı, TV-si, radiosu, kafedrası varkən, 32,5 milyon Azərbaycan türkünün nə bir kafedrası, nə bir məktəbi, nə bir TV-si, nə bir radiosu, nə bir qəzeti, nə də bir jurnalı vardır! Bu, Azərbaycan türkünün geri qalmışlığından irəli gəlmişdir, farslar nəinki bu saydığımız mövzuları, Azərbaycan musiqisini dinləməyi belə, qadağan etmişdilər. Farsların belə bir qərar almalarında, Azərbaycan torpaqlarının üçdə / ikisinin farsların işğalı altında olması, bir də, heç şübhəsiz, ermənilərin böyük təsiri olmuşdur.

İrəvəndəki tədqiqat mərkəzləri və institutlar yuxarıda qeyd etdiyimiz təşkilatlarla davamlı əlaqədədirlər. Elmi konfranslar və simpoziumlar beynəlxalq xarakter daşdığı zaman bu quruluşlardakı məsul rəhbər və idarəçilər iştirak edirlər, "erməni problemi" üzərindəki çalışmalarını əməkdaşlarına çatdırırlar.

Bütün bu təşkilatların yayımladıqları "elmi əsərlərdə," "xəritələrdə," "sənət və mədəniyyət" mövzusunda girişdikləri tədqiqatlarda Türkiyə, Azərbaycan və türklük mövzuları "erməni davası" gözü ilə ələ alınır, "xəritələr" nümayiş etdirilir və bu "xəritələrdə" Şərqi Anadolu, Trabzon-Adana arasındakı xəttin şərq hissəsi tamamilə Ermənistan olaraq göstərilir. Bu çalışmalar "Elmi tədqiqat işləri" iddiası ilə aparılır.

Müxtəlif ölkələrdəki erməni cəmiyyətlərinin öz dillərində sahib olduqları qəzet, jurnal, kitab və yayım quruluşlarından başqa o ölkələrin radio və televiziya kimi xəbərləşmə vasitələrindən də istifadə etmək haqları vardır. Bunlar folklor səhnələrindən, sənət hərəkatlarına və "erməni problemi" haqqında açıq oturma və mübahisələrə qədər yayıla bilərlər.

Bütün bu xəbərləşmə vasitələri Daşnaksütyun və Qncak komitələri tərəfindən idarə edilir. Bu komitələr yəhudilik hərəkatını bir model və ümid mənbəyi olaraq qəbul edib, yəhudilərə qarşı törədilən vəhşiliklər eyni şəkildə ermənilərə qarşı törədildiyini, hər iki millətin də ata-baba yurdlarından qovulduqlarını və qətliama məruz qaldıqlarını ortaya ataraq yəhudilik hərəkatının bənzərini əsas almışlar. Beləcə, yəhudilərin öz milli hərəkatlarını canlı tutub təkrar "vətənlərinə" döndüklərini, qatil alman millətini beynəlxalq məhkəmədə məhkum etdirərək özlərinə təzminat ödəməyə məcbur buraxdıqları kimi, ermənilər də "milli" hərəkatlarına davam edir, bir gün öz yurdlarına dönəcəklərini düşünür və türk millətini beynəlxalq məhkəmədə məhkum etdirərək təzminat alacaqlarını ümid edirlər.

Biz, müxtəlif millətlərin digər millətlərdən mənfəət əldə etmə məqsədləri mövcud olduqca, bu məqsədlərin qarşısını alma çarələri tapılmadıqca, azlıqları yaşadıkları dövlətə qarşı təhrik edərək mənfəət əldə etmək istəyən güclü dövlətlər də var olduqca qeyri-insani hadisələrin sonu gəlməyəcəkdir, düşüncəsindəyik. Dünyanın bir çox yerində yaşayan millətlərin arasında azlıqlar vardır. Bu azlıqlar millətlərarası hüquq prinsiplərinə görə bir dövlətin idarəsi altında yaşadıkları müddətcə heç bir şikayət və bədbəxtçilik görülməz. Lakin bu azlıqlar, yaşadıkları dövlətin, xüsusilə iqtisadi və ya siyasi baxımdan dağıldığı zaman onu arxadan vururlarsa, bax o zaman dövlət milli, siyasi və iqtisadi quruluşun-

dan asılı olmayaraq, hər şeydən əvvəl xəyanətkarları yox etməyə çalışır. Ermənilər də belə etmişlər. Onlar istər Osmanlı dövlətinin, istərsə də Türkiyə Cümhuriyyətinin ən zəif və kritik zamanlarında türklərə qarşı baş qaldırmış, türk əsgərini arxadan vurmuş və aranı qarışdırmaqdan geri durmamışlar. Nəticədə, ölkənin bir bölgəsindən digər bölgəsinə köçürülmüşlər. Təbii ki, belə hallarda xəyanətkar azlığın itkisi verməsi normal sayılmalıdır.

Baş vermiş bu hadisələrdən dərs almayan ermənilər Kipr məsələsi Türkiyədə ciddi bir hal aldığı zaman, aralığı daha da qarışdırmaq və türklərə qarşı düşmənçilik yaratmaq məqsədilə Qncak komitəsinin keçmiş üzvlərindən olub Türkiyədən Rusiyaya, Rusiyadan da Amerikaya köçmüş Mqırdıç Yanıkyan adında qoca bir amerikalı erməni 27 yanvar 1973-cü ildə ABŞ-ın Santa Barbara şəhərindəki "Bilmore" Otelində Türkiyənin Los-Anjeles Baş konsulu Məhməd Baydar ilə konsul Bahadır Dəmiri öldürmüşdür. Erməni terror hərəkatını başladan bu adam məhkəməyə verdiyi ifadəsində cinayəti istəyərək, planlı bir şəkildə türklərdən qisas almaq üçün törətdiyini söyləmişdir. Bizə görə, bu hadisəni qisas almaq istəyinə bağlamaq doğru deyildir. Heç şübhəsiz, məqsəd keçmiş hadisələri irəli sürərək Kipr məsələsilə qarışdırılan aralığı daha da qarışdırmaq, dünya ictimaiyyətini və erməniləri öz tərəfinə çəkib türk siyasətinə və iqtisadiyyatına zərər verməkdən başqa bir şey deyildir. Bu erməni "ziyalısı"nın işlədiyi o qorxunc cinayətdən əvvəl "Kaliforniya Courria" qəzetinə göndərdiyi məktubda erməni zehniyyətini açıqlamışdır. O məktubun qısaca xülasəsi belədir: "...Sizlər bu məktubumu oxuduğunuz zaman mən yeni bir mübarizə şəkli tapmış və həyata keçirməyə başlamış olacağam. Mən bütün ermənilərə liderlik edirəm və ermənilərin məni izləyəcəklərinə inanıram. Bizim zamanımızda bir nəticə əldə etmək üçün şiddət hərəkatları qaçılmazdır. Türklər-

dən, onların anlayacaqları dil ilə intiqam almaq lazımdır. Türk hökumətləri ilə dünyada heç bir hökumət əlaqə qurmamalı, Türk hökumətinin təmsilçiləri dünyanın hər yerindən yox edilməlidir...”

Bax bu tarixdən etibarən 1973-1985-ci illərdə baş verən erməni terror hadisələri başlamış oldu. Bu terror hadisələri başladıqdan 2 il sonra, “Milliyet” qəzeti 22 fevral 1975-ci il tarixində baş verən bir erməni terror hadisəsindən sonra ermənilərin buraxdıqları bir yazını öz səhifəsində dərc etmişdir. O yazıda: “Əgər Yanıkyanın istəyi nəzərə alınmazsa, ermənilər imperializmə qarşı bu haqlı davalarına davam edəcəkdir, hadisələr Türkiyə, İraq və Amerikanı hədəf alacaqdır...” – deyilir. (546).

Bilindiyi kimi, ermənilərin Osmanlı ordusu və idarəçiliyinə qarşı törətdikləri xəyanətlər nəticəsində 24 aprel 1915-ci ildə erməni komitələri bağlanmış, komitəçilər həbs edilmişlər. 27 may 1915-ci il tarixində isə Osmanlı dövləti, döyüş gedən bölgələrin yaxınlığında yaşayan ermənilərin daha güvənli bölgələrə köçürülmələri haqqında qərar vermişdir. Ermənilər bu hadisəni özlərinin soylarına qarşı törədilmiş bir qətləmlər olaraq qiymətləndirmişlər. Nəticədə, hər il 24 aprel günü bu hadisə bir “soyqırım” kimi qələmə alınmış, dünyanın bəzi ölkələrində türkləri qınayan nümayişlər keçirilməyə başlanmışdır. 24 aprel 1975-ci ildə bu hadisənin 60 illiyini qeyd edən ermənilər nümayişlər keçirməklə qalmamış, türkləri lənətləyən abidələr qarşısında göz yaşları axıdaraq dünya liderlərinə təsir etməyi və bəzi dövlət rəhbərlərinin bu nümayişlərə qatılmalarını təmin etmişlər. Beləcə, xarici ölkələrdə Türkiyəni təmsil edən diplomatlara və iş adamlarına qarşı terror hadisələri daha da şiddətlənmişdir. Məqsəd Anadolu torpaqlarında ikinci bir “Ermənistan” qurmaq, bu “Ermənistanı” azərbaycanlıların ata-baba yurdu olan İrəvan xanlığında qurulan “Ermənistanla” birləşdir-

mək, bu da azmış kimi 5-6 milyon nüfusu olan erməni milləti üçün Qara dəniz, Xəzər dənizi və Aralıq dənizinə çıxışı olan “Böyük Ermənistanı,” dünyanın ən böyük ölkələrindən birini yaratmaq olmuşdur.

Dünyanın dörd bir yanında Türkiyə əleyhində başladılmış kampaniya, heç şübhəsiz, Türkiyəni təzyiq altında tutmaq, türkləri dünya ictimaiyyəti arasında ləkələmək və Türkiyədən torpaq sahəsi qoparmaq məqsədi güdmüşdür. O zamanlar Türkiyənin Kipr mövzusunda xarici ölkələrin təzyiqi altında olduğunu da nəzərə alsaq, ermənilərin Türkiyə əleyhində başladığı kampaniyanı kiçiltmək doğru deyildir. “Milliyet” qəzeti 3 aprel 1975-ci il tarixli sayında “Rumlar erməniləri türklərə qarşı təhrik etmək istəyirlər” başlığı altında qısaca belə yazırdı: “Kiprli rumların məlumat bürosu tərəfindən yayımlanan və ABŞ başda olmaqla dünyanın müxtəlif ölkələrinə paylanan bülletəndə Kipr türklərinə qarşı pis davranılmadığı və buna görə Kipr sülh hərəkatının yersiz olduğu yazılırdı. Bunu fürsət bilən ermənilər də Türkiyədəki azlıqlardan söz açıb və ermənilərin pis vəziyyətdə yaşadıklarından bəhs edirdilər. Yazı belə davam edirdi: “Anadoluda yaşayan erməni camaatı, azlıqlar arasında ən pis vəziyyətdə olanlardır. Fanatiklər tərəfindən çevrəli olan bu ermənilərin həyatı qorxu içərisində keçir. Bunların kilsələri və dini liderləri yoxdur, onlar erməni dilini öyrənmək imkanlarından məhrumdurlar... Onların adından danışmaq imkanına sahib olan bir kəs yoxdur...” (541).

“Milliyet” qəzetinin bir sonrakı 4 aprel 1975-ci il tarixli sayında erməni patriarxının ikiüzlü yazısı nəşr edilmişdir. Bu yazıda erməni patriarxı, xarici ölkələrdəki bəzi erməni təşkilatlarının Türkiyə əleyhində nümayişlər təşkil etdiklərinin duyulması nəticəsində “böyük üzüntü duyduğunu” bildirmişdir. O, “60 il əvvəl törədilən yanlışlıqların təkrarı olarsa, nəticələrin də təkrarlanacağını unutmamaq lazımdır.

Fəqət insanların ölümlərini anmaları bir haqdır. Bu anma onlar üçün dini bir ənənədir. Lakin ölümləri anarkən xalqı siyasi baxımdan bir-birinə qarşı təhrik edəcək nümayişlərin keçirilməsi doğru deyildir. Xalqların sakit yaşamalarını pozub köhnə yaraları təzələmək, bu xalqların bir-birlərinə qarşı kin bəsləməsinə səbəb olar. Bu cür hərəkətlərin faydasından çox zərəri olar. XIX əsrin sonunda, XX əsrin əvvəlindəki hadisələr təkrarlanarsa, eyni şeylərin təkrarlanması da mümkündür. Əlbəttə, heç kəs belə bir şeyin olmasını istəməz. Amma yenə deyirəm, səhvlər təkrarlanarsa, nəticələr də təkrarlanar," – demişdir. (548).

"Milliyet" qəzetinin 16 aprel 1975-ci il tarixli sayında "24 aprelin insanın insana zülm günü" başlıqlı yazıda belə deyirdi: "ABŞ konqresi bir qanun layihəsi qəbul edərək erməni qətləməsinin ildönümü olan "24 aprelin insanın insana zülm günü" olaraq elan edilməsini Başqan Forddan istəmişdir. Təmsilçilər məclisində çoxluq təşkil edənlərin lideri Massachusets demokrat üzvü Thomas O'Neil tərəfindən hazırlanan qanun layihəsindən Türkiyənin adı Amerikanın Xarici İşlər Nazirinin qətiyyətlə qarşı gəlməsilə çıxarılmışdır. Bu qanun layihəsinin təmsilçisi O'Neil tərəfindən hazırlanmasının səbəbi erməni əsilli başqa bir üzvə bağlıdır. Henri Helstonski adındakı bir təmsilçi qanun layihəsinin ardındakı əsl isim olaraq görülmüşdür. Ancaq Henri Helstonski öz gücünə inanmadığına görə, qanun layihəsini O'Neilin imzası ilə ortaya atmışdır. Türkiyənin sərt bir dildə qınandığı, türklərin insanlıq xaricində davrandıqları iddia edildiyi bir qanun layihəsinin hazırlandığını xəbər alan ABŞ-ın Xarici İşlər Nazirliyi, 60 il əvvəl baş verən hadisələri təzələməklə məşğul olmaq, Türkiyə ilə olan əlaqələrimizi zədələyəcəkdir səbəbilə hərəkətə keçmiş qanun layihəsindən Türkiyə və türk sözünü çıxartmışdır. Qanun layihəsində son variantıyla 24 aprelin bütün genosid qurbanlarının, xüsusilə 1915-ci

ildə erməni əsilli insanları hədəf alan genosid qurbanlarının günü olaraq yad edilməsi istənmişdir." (549).

Yenə "Milliyet" qəzetinin 24 aprel 1975-ci il tarixli sayında, "ABŞ senatı ermənilərə aid təklifi qəbul etmədi" başlığı altında verilən yazıda: "...Senatın Ədalət komissiyasının üzvü senator John V. Tunney bu mövzu ilə əlaqəli olaraq "Xarici İşlər Nazirliyinin etirazı qarşısında belə bir qərarı qəbul etməyi uyğun görmədik," – dediyini oxuyuruq. (550).

Ermənilər 24 aprel 1975-ci il tarixində iddia etdikləri "soyqırım"ın 60-cı ildönümünü bir çox ölkələrdə, xüsusilə Amerikada, Fransada, Almaniyada və Yunanıstanda mitinqlər keçirərək Türkiyənin və türklərin qınanmasını istəmişlər.

Kaliforniyadakı ermənilər "erməni soyqırımının 60-cı ildönümü" şüarı altında etiraz mitingi keçirmiş, ABŞ senatına və dünya ictimaiyyətinə təsir etməyə çalışmışlar. Yunanlar da Kipr məsələsini ortaya ataraq bu mitingə ermənilərin yanında qatılmışlar. Los-Anjelesdə 20 minə yaxın erməni ailəsi 23 aprel gecəsi sabaha qədər Bələdiyyə başqanlığının binası qarşısında "soyqırım" etirazlarını sürdürmüş, məsul işçilərə bildiriş vermişlər. Başqan Ford ilə Xarici İşlər Naziri Kisinjerə xüsusi mesajlar göndərmişlər.

Fransanın bir çox şəhərlərində, xüsusilə Paris, Marsel, və Lyonda təxminən 300 min erməni "soyqırım"ın 60-cı ildönümü nümayişlərinə qatılmışlar. Paris ətrafında və Marseldə divarlara yapışdırılan afişalarda dəhşət verici rəsmlər asılmışdır. Bu rəsmlərin birində kəsik başlar görünür, altında da bu yazıya yer verilirdi: "Ədalətsiz 60 il... 1915, türklər 1,5 milyon erməniyi yox edir. 1975, ermənilər ədalətin təcəlli etməsini və türklər tərəfindən işğal edilən torpaqların geri qaytarılmasını istəyirlər." Kəsik başların yanında silahlı əsgərlərin görüldüyü şəkildə, "Əsgərlər türk, başları kəsik olanlar erməni" yazısı olmuşdur.

Almaniyanın paytaxtı Bonn şəhərində "erməni soyqırımı"nın 60 illiyini "Keçmiş anıları xatırlatma günü" adı altında nümayişlər keçirilmişdir. Münxendə yeni qurulan "Erməni-alman cəmiyyəti" başda olmaqla, əvvəlcə Köln şəhərində, sonra Lyon erməni ruhani dəstəsinin qatılmasıyla kilsədə bir ayın oxuyub Türkiyə, İsveçrə, Fransa və Amerikadan gələn erməni qrupları ilə Bonna gedərək paytaxtdakı Türkiyə səfərinin binası qarşısında toplanıb əllərindəki plakat və etiraz məktublarını səfərin qapısına buraxmışlar. Etiraz məktubunda Nobel mükafatını qazanmış fransız ziyalıları J.P. Sartre ilə S.De Beuvorun da imzaları olmuşdur.

1975-ci il 20-24 aprel günlərində Yunanistanın paytaxtı Afinada ermənilər tərəfindən nümayişlər keçirilmişdir. Yunanistanın Baş Naziri K.Karamanlis ilə birlikdə "Yeni Demokratiya Partiyası"nın üzvlərindən 25 deputat da bu nümayişlərə qatılmışlar. Bu millət vəkilləri ermənilərin yenedən ortaya atdıqları "Böyük Ermənistan" davasını açıqdan-açıq dəstəkləmişlər. 25 aprel 1975-ci il tarixli sayında "Milliyet" qəzeti "Kiprdəki ermənilər türklər əleyhində bir nümayiş keçirdilər" başlığı altında bu məlumatı vermişdir: "Kiprin rum kəsimində yaşayan və rumlar tərəfindən siyasi istismar mövzusu edilən ermənilər Kiprdə türklərin əleyhində bir nümayiş təşkil etmişlər. Erməni hadisələrinin 60-cı ildönümünü bəhanə edərək Levkoşanın rum kəsimində gecə yarısı başlayan oturma etirazı sabah saat 4-ə qədər davam etmişdir. Metaksas meydanında təşkil edilən mərasimə rumlar da qatılmış, ermənilərin xatirəsinə tikilən bir mərmər lövhəyə əklil qoymuşlar." (551).

1973-1985-ci İLLƏRDƏ ERMƏNİ TERRORU

Günümüzədək gələn, əksərən bir, bəzən bir neçə terror komitəsinin öz üzərinə aldığı qətliaamların, cinayətlərin, bombalama, təxrib və yaralamaların həqiqi səbəbləri nələdir? Bu terror komitələrinin məqsədləri, siyasətləri və strategiyaları nələr olmuşdur? Onlar hansı mənbələrdən bəhrələnmişlər?

Biz bu suallara doğru cavab verə bilmək üçün, hər şeydən əvvəl 1973-1985-ci illər arasında türk idarəçilərinə, xüsusilə də diplomatlarına qarşı törədilən terror hadisələrinin və erməni şovinistlərin qabarıq bir şəkildə ortaya atdıqları "erməni problemi"nin nədən ibarət olduğunu açıqlığa çıxarmaq lazımdır, düşüncəsindəyik. Bu məqsədlə də, kitabımızın daha əvvəlki bölümlərində ermənilərin Anadoluda və Azərbaycanda türk insanına qarşı törətdikləri zülmü anlatmaq bu suallara kifayət qədər cavab verməyə çalışdıq. "Erməni problemi"nin və ya "erməni davası"nın olduğu kimi doğru xarakterizə edilməmiş olmasını erməni terror komitələrinin davranışlarına bağlamaq doğru deyildir. Əksinə, bu komitələr törətdikləri hadisələri müxtəlif örtülər altında tutmaqdan əvvəl canlı tutulmasının tərəfdarlarıdır. Çünki onların meydana gətirdikləri qətliaamlarda, bombalamalarda mənfəətləri və geniş faydalanmaları vardır. Xüsusilə 1973 – 1985-ci illərdə türk rəhbərlərinə, xüsusilə də diplomatlarına qarşı qeyri-insani vəhşiliklər törədən erməni terror komitələri hələ xaçlı zehniyyətini buraxa bilməyən kilsə və kilsə birliklərindən misilsiz xeyir görmüşlər.

1973-1985-ci illərdə erməni terroru "soyqırım" mövzusu-nu ortaya ataraq şiddətlənmiş və türklərə qarşı qorxunc vəhşiliklər törətmişdir. Nəticədə, tarixin bütün həqiqətlərinə qarşı olan bir iddia beynəlxalq səviyyədə məclislərin, se-

natların, müxtəlif təşkilatların gündəliyinə girmiş, beynəlxalq səviyyədə müzakirə edilmişdir. Uydurulmuş məsələyə belə yaxınlaşmaq, təbii ki, erməni məsələsini həqiqətlərdən uzaqlaşdırmış, terrorun yaşama şansını artıran xaosu meydana gətirmişdir. "Soyqırım"ın olub-olmadığı mövzusunda bütün müzakirələr, psixoloji təsirə bağlı qalaraq yaradılan xaosun canlı tutulmasını təmin etmişdir. Bundan əlavə, bu iddiaların bir çox mənfəət və məqsədlərlə də əlaqəsi olduğuna görə, elmin, tarixin yerini ancaq iddia sahiblərinin və ya onları dəstəkləyənlərin əldə edəcəkləri imkanlar və şərtlər almışdır. Bu imkanlar və şərtlərin isə nə elm, nə də tarixlə bir əlaqəsi vardır. Bu da bir həqiqətdir ki, əldə ediləcək mənfəətlər çox asanlıqla doğrunun yerinə yalanı yerləşdirə bilmişdir.

"Soyqırım" mövzusu II Dünya müharibəsinin sonlarında da ortaya atılmışdır. O müharibənin qalıqları arasındakı, xüsusilə ABŞ və SSRİ-nin Dardanel-Bosfor boğazı, Aralıq dənizi və Orta Şərq mövzuları üzərindəki anlaşmazlıqlar bir siyasi fikir və istəklərə material olaraq istifadə edilirdi. Bu da yavaş-yavaş 1973-1985-ci illərdə yeni erməni terrorunun baş verməsinə gətirib çıxarmışdır: qətlialmlar, cinayətlər, bombalama hadisələri... Bu ümumi görünüş və nəticələr erməni məsələsi haqqında uydurulmuş fikirləri artırmış, həqiqətləri gözlərdən uzaq tutarkən dövlətlərin izlədikləri siyasətlər və həyata keçirdikləri hərəkət tərzləri baxımından onları bir-bir vəhşət alverçiləri səviyyəsinə endirmişdir. Yəni 1973-1985-ci illərdə erməni terrorunun yenidən ortaya çıxmasının başlıca səbəbi bir dövlətin "erməni davası"na sahib çıxması və terrorun bədalini öz milli güc mənbələrinə qarşılayacağını qəbul etməsi olmuşdur. Fəqət erməni terroruna arxa çıxan dövlətin həqiqi məqsəd və hədəfini müəyyənləşdirmədə səhv etdiyi bir həqiqətdir. Əslində "erməni problemi" ermənilərin problemi və mövzudur. Bu

da bir həqiqətdir ki, fərqli coğrafiyada yaşamaq (Bu gün ermənilərin üçdə / ikisi orada-burada, yəni uydurulmuş rəsmi Ermənistandan uzaqlarda "yaşayır..."), fərqli məzhəblərə, dillərə sahib olmaq, fərqli insanlarla, millətlərlə ailə qurmaq, fərqli kədar və sevincləri paylaşmaq kimi xüsusi ermənilik şüurunu mənfi qılmışdır. 1960-cı illərdən başlayan müxtəlif erməni təşkilatlarının qarşısında olduqları problem "ermənilik şüurunun" yenidən necə canlandırılacağı idi. Buna görə, 1973-1985-ci illərdə yenidən köhnə "Türk və Türkiyə düşmənçiliyinə" dönülmüş və ya başqa bir ifadə ilə ortada tək qalan "Türk və Türkiyə düşmənçiliyi" istifadə edilməyə başlanmışdır. Bunun nəticəsi olaraq da erməni terroru yenidən xortlamış və yenidən mənfəət güdən bir çox çevrələrin, təşkilatların və dövlətlərin yardım və dəstəkləri təmin edilmişdir.

Bu gün "erməni şüurunu" əmələ gətirəcək, erməniliyi davam etdirəcək, diliylə, din birliylə, yaşadıkları ölkədə ikinci dərəcədə bir vətəndaş olmaqdan qurtaracaq çarələr "erməni problemi"ni təşkil edir. Bu "problem"in həllində erməni terroru bir şey əldə edə bilməz. Onlar ancaq ermənilərin şərəfini alçaldılar.

Bu gün dünyanın bir çox ölkəsində yaşayan, o ölkənin vətəndaşı sayılan, o ölkələrin yüksək vəzifələrində çalışıb-lən və o ölkələrdə doğulan ermənilər ayrı-ayrı fikir və davranışlara sahibdirlər. Bax, "erməni problemi"nin əsası da burada yadır. Bir Fransız ermənisi ilə bir İngiltərə, Suriya və ya ABŞ-da doğulub yaşayan erməni arasında böyük fərqlər vardır. Bunlar o ölkələrin vətəndaşları olaraq müəyyən məqsəd və ümidlərə sahibdirlər və Ermənistandakı erməni ilə eyni fikir və düşüncələri paylaşsalar belə, bu, müəyyən bir ölçüyə qədərdir. Yəni ermənilər heç bir zaman birlik yarıda bilməmiş, ayrı-ayrı fikir, düşüncə və məqsədlərə sahib olmuşlar.

Dünya Ermənilərinin konqresinə görə "erməni problemi" beynəlxalq bir qurtuluş hərəkatıdır və bölgədəki xalqların qurtuluş hərəkatlarının bölünməz bir parçasıdır. Bizə görə, erməni məsələsinə belə yaxınlaşma onların özlərindən nə qədər razı olduqlarını və uydurulmuş "Böyük Ermənistan" qurulmadıqca o bölgədə yaşayan millətlər, xüsusilə Türkiyə və Azərbaycan türklərinin, eləcə də gürcülərin heç bir zaman rahat yaşaya bilməyəcəklərini ortaya qoyur. Dünya ermənilərinin keçirdikləri konqresdə "erməni problemi" beynəlxalq bir qurtuluş hərəkatıdır demələri bir hərəkat modeli arayışından başqa bir şey deyildir, son dərəcə tutarsızdır və həqiqətlərdən çox-çox uzaqdır. Bu, dünya ictimaiyyətində bəzi bənzətmələrdən faydalanaraq, erməni terrorunu qanuni göstərməyə çalışmaqdır. Lakin heç bir terror təşkilatı qanuni sayıla bilməz!

"Erməni problemi" bəzi dövlətlərin Türkiyə üzərindəki əməllərini və məqsədlərini həyata keçirmək üçün Türkiyəni zəiflətmək istiqamətindəki fəaliyyətlərinin bir parçasıdır. Gələcəkdəki mənfəətləri baxımından güclü bir Türkiyəni təhdid qəbul edən ölkələr bu mövzunu hər zaman canlı tutmaq istəyirlər.

Erməni terroru dünyadakı terror təşkilatlarının bir parçasıdır. Bu bir parça terror təşkilatı 1973-1985-ci illərdə öz mənfəətləri uğrunda bütün insanlığı təhdid edən hadisələr törətmişdir. Bu çirkin hadisələr böyük güclərin diqqətlerini "erməni problemini"nin üzərinə çəkmək üçün daha ziyadə türk diplomatlarına qarşı törədilmiş, Anadoluda "Böyük Ermənistan" qurmaq məqsədilə Türkiyənin parçalanmasına doğru yönəldilmişdir. Nəticədə, 200-dən artıq terror hadisəsinin 50-ə yaxını türk diplomatlarına qarşı törədilmişdir.

Bəzi ermənilər, hətta erməni din adamları "erməni problemi," "erməni məsələsi," "erməni davası," "soyqırım" kimi adlandırdıqları mövzuları bir kin və qisas almaq kimi təbliğ

edir, erməni millətində türk düşmənçiliyi yaratmağa çalışırlar. Onların düşüncələrinə görə, keçmişdə uğradıqları hərəkatlərdən intiqam almaq arzularını ancaq terror hadisələrilə ortaya qoymaq olar. Lakin bütün dünyada terror hərəkatları heç bir millət tərəfindən qəbul edilmir, çünki bu cür hərəkatlar insanlıq xaricindədir. Bu da bir həqiqətdir ki, keçmişdə ermənilərə qarşı heç bir vəhşilik törədilməmişdir, əksinə, ermənilərin törətdikləri qətləmlər, cinayətlər və ağıla sığmayan bir çox vəhşiliklər rəsmi sənədlərlə isbat olunur.

Heç şübhəsiz, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, ermənilərin məqsədi "Böyük Ermənistan"dır, yəni hansı yolla olursa-olsun Türkiyə torpaqlarında bir yurd təmin edib İrəvan xanlığında qeyri-qanuni qurduqları Ermənistanı birləşdirməkdir. Onlar bu məqsədlərini müxtəlif şəkillərdə və müxtəlif bağlantılarla ortaya qoymağa çalışırlar. Bunun da psixoloji və mənəvi təsirindən başqa heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Bu bir arzudur. Ancaq bu gün belə bir arzunu yerinə yetirmək üçün ermənilərin nə birlikləri, nə də gücləri vardır. Daha əvvəl açıqladığımız kimi, bəzi güclü dövlətlər öz məqsədlərini həyata keçirmək üçün ermənilərdən istifadə etmiş və etməyə davam edirlər. Ermənilər özləri də bunu anlayırlar, lakin onların qarşı çıxmağa cürətləri çatmır.

Yuxarıda açıqladığımız kimi, dünyanın bir çox ölkəsində yaşayan və o ölkələrin vətəndaşları olan ermənilər "vətən" saydıqları torpaqları tərk etmək məcburiyyətində qalacaq, yeni yurdlar, "vətən"lər axtarmağa başlayacaqlar. Doğrudur, heç kəs bunu qətiyyətlə söyləyə bilməz, amma bu gün belə görünür ki, onlar buna doğru gedirlər. Bəlkə erməni terroru buna qarşı çıxa bilər, lakin bir "vətən" əldə etmək üçün belə yaxınlaşma heç vaxt müsbət bir nəticə verməz. Çünki nə tarixdə, nə də günümüzdə heç bir dövlət terrora təslim olmamışdır. Olmaz da! Xüsusilə milli gücə sahib, güclü dövlətlərdən biri olan Türkiyə terrora boyun əyməz.

Çünkü ermənilərin türklərə qarşı törətdikləri vəhşiliklər ortadadır. Doğrudur, tarix boyu ermənilərə sahib çıxan yeganə dövlət yenə türk dövləti olmuşdur. Bu gün belə Türkiyə Cümhuriyyətində 70 min erməni qeyri-qanuni, qaçaq olaraq yaşayırlar. Halbuki bu insanlar dünyanın heç bir ölkəsində qaçaq yaşaya bilməzlər. Bütün bunlar bugünkü və 1973-1985-ci illər arasındakı erməni terrorunu xarakterizə etməyi çətinləşdirir. Bu işin səbəbi çox açıqdır, – şərtlər dəyişmişdir, zaman dəyişmişdir, məkan dəyişmişdir. Erməni terror komitələrinin anlamadıqları həqiqətlərin başında bu dəyişən qaydalar durur.

1973-1985-ci illər arasında özündən ən çox bəhs etdirən erməni terror təşkilatı ASALA-dır. Qurucuların bildirdiyinə görə, ASALA – Ermənistanın qurtuluşu üçün yaradılan “Erməni gizli qurtuluş ordusu”dur. Bu gizli erməni “ordusu”-nün qurucuları haqqında hələlik qəti bir məlumat yayılmamışdır. Doğrudur, müxtəlif erməni mənbələri bu terror təşkilatına bağlı bəzi şəxslərlə əlaqəli məlumatlar verir və bu təşkilatın yayımlarından əldə edilən nəticələri açıqlayırlar. Amma bu açıqlamalar, əslində bu terror qrupunun yaymaq istədiyi və ya açıqlanmasında bir maneə görmədiyi məlumatlardır. ASALA-nın quruluşunu Livan hadisələrinə bağlayan, onlardan ilham alaraq ortaya çıxdığını müdafiə edən fikirlər olduğu kimi, bir neçə erməninin bir araya gələrək yeni bir terror təşkilatı qurduqlarını və qısa bir zamanda ən böyük terror hadisələrini meydana gətirdiklərini yazan yayımlar da vardır. Ancaq bütün bunlar ASALA-nın quruluşunu tam olaraq açıqlamaqdan uzaqdır.

Bəzi fikirlərə görə, ASALA 1975-ci ildə qurulmuşdur. Bu da bir həqiqətdir ki, erməni terrorunun yeni dövründə baş verən ilk hadisələrin Daşnaksütyun erməni terror təşkilatının siyasi hədəfləri nəticəsində olduğu bilinir. Daşnakların bu açıqlanan dövrdə tamamilə Qərb tərəfdarı, türk hədəflə-

rini əsas alan, lakin terror hərəkatını az uygulayan bir siyasət izlədiyi və Qərb dövlətlərindən yardım aldığı da müxtəlif mənbələrdən bəlli olur.

Ancaq bu yeni erməni terrorunun hazırlayıcı təsirləri diqqətə alındıqda və xüsusilə qncakların terror təşkilatı olaraq məqsədləri, siyasətləri, hədəfləri incələndikdə, qncaklar ortada görünməsələr də, ASALA-nın qncakların bir terror qrupu olduğu ortaya çıxır. Lakin Livan şərtləri və baş vermiş yeni hadisələr bu qrupu dünya ictimaiyyətinin qarşısına yeni bir erməni terror qrupu kimi çıxarmışdır. Bu qrup öz üzərinə götürdüyü terror hadisələrilə tanınmışdır.

Bu terror təşkilatının iki aktiv üzvlərindən biri olan Akop Akopyan bu təşkilatın tanınan terroristlərindən biri idi. İkinci aktiv terrorist isə cinayət işlərini şəxsən həyata keçirən və Akop Akopyanın yoxluğunda təşkilatın varlığını təmin edən Akop Tarakçıyandır. Bu ikinci terrorçu 1981-ci ildə öldürülmüşdür. Akop Akopyan isə müxtəlif yaralanmalara baxmayaraq təşkilatın lideri olaraq qalmış, milli mücahid adını daşımışdır. Bu təşkilatın mərkəzi Livanda yerləşmiş, siyasi komitə, maliyyə komitəsi, təbliğat və nəşriyyat komitəsi və müxtəlif terror qrupları qurub vəzifələndirmiş, çox əhəmiyyətli bir görkəm almışdır.

ASALA özünün məqsəd və hədəflərini bütün dünya ictimaiyyətinə açıqlamışdır. Bu açıqlamaya görə ASALA-nın məqsədi: “Demokratik, sosialist və devrimci bir hökumətin liderliyində birləşmiş bir Ermənistanın qurulması olmuşdur.” Bu terror təşkilatının proqramına görə Sovet Ermənistanı bütün ermənilərin mərkəzi olaraq qəbul edilirdi.

Bunların siyasi proqramında düşmənlər iki qrupa ayrılırdı. Bu qrupların birincisinə “yerli geriçilər” deyilirdi ki, bunlar ASALA-nın qarşısında olub yanında yer almayan ermənilər və Daşnak erməni komitəsi idi; ikincisi isə “Beynəlxalq imperializmin dəstəklədiyi türk imperializmi” göstəri-

lirdi. ASALA terror təşkilatının proqramında "erməni torpaqlarının" qurtarılması üçün əsas yolun devrimci terror hadisələri törətməkdən keçdiyi elan edilirdi. Bu proqrama görə, ASALA üstün siniflərin hegemoniyasını rədd edənləri dəstəkləyəcək beynəlxalq devrimçi hərəkət təşkilatlarının arasında koalisiyalar qurub güclənməsinə çalışacaqdı. Buna görə şiddət və terror qaçılmazdı.

ASALA terror təşkilatı irəli sürdüyü proqramın həyata keçirilməsi üçün terror hərəkətinin böyüklüyünə önəm vermişdir. Bu terror təşkilatına görə hədəflər ikinci planda qala bilərdi, önəmli olan törədilən hadisələrin böyüklüyü idi. Yəni törədilən terror hadisələri dünya ictimaiyyətinə təsir etməliydi. Heç şübhəsiz, bu hadisələr ilk növbədə türklərə və ya türkün dostlarına, xüsusilə türk diplomatları və tanınmış türk siyasətçilərinə qarşı törədilməliydi. Beləcə, böyük təsir oyandıracaq bombalamalar, uşaq, qadın, qoca demədən öldürmələr türk və ya başqa millətlərə qarşı qətlialmlar başlanmış, ancaq hər dəfə üstünlük türklərə və Türkiyəyə qarşı terror hadisələrinin törədilməsinə verilmişdir. Ankara, Paris hava limanlarında, İstanbulun qapalı-çarşısında törədilən qətlialmların səbəbləri bu terror təşkilatının böyüklüyünü ortaya qoymaq məqsədilə törədilmişdir.

ASALA-nın təməl strategiyası bütün dünyadakı erməni liderlərini Livanda toplamaq, onları bir mərkəzdən idarə etmək olmuşdur. Qısacası, irəlidə gedən ermənilər ASALA-nın tavanı altında birləşəcək və erməni xalq hərəkətini başladacaqdı. Beləliklə, ermənilərin irəlidə gedən gücləri birləşmələri rəsmi əməkdaşlığa başlayacaq, güclərini birləşdirəcəkdilər. Bu strategiyasını həyata keçirmək üçün ASALA 1981-ci ilin yayında dünyadakı bütün erməni liderlərini Livanda toplayıb bir konfrans keçirməyə çalışdı, lakin buna nail ola bilmədi.

ASALA sözün əsl mənasında bir terror təşkilatı idi. İdarəçilərin davranışları belə hər zaman terroru xatırladırdı. Terror bu təşkilatın rəmzi sayılırdı. Liderlər bir-birlərini öldürər, bəyənədiklərini aradan qaldırar, yox edərtilər. Bundan əlavə, ASALA-ya bağlı hər bir terror quruluşu yeni bir erməni terror təşkilatı kimi dünya ictimaiyyətinə tanındılar, bu yolda hər cür təbliğat işi aparardılar. Bu təşkilatlar törətdikləri cinayətləri öz üzərlərinə alardılar. Beləcə, ASALA-ya bağlı ölüm cinayətləri, bombalama hadisələri müxtəlif adlarla göstərilmişdir. 1975-ci ildə qurulduğu qəbul edilən ASALA-nın inkişafı 1979-cu ildə Parisdə keçirilən erməni konfransı zamanı qazandığı tərəfdarlarla daha da güclənmişdir. Bu konfransda Fransadakı erməni terroristlərlə əlaqə qurulmuş, Aleks Yeniçonşuyan və Monte Melikyan adlı terroristlərin başqanlığında yeni qruplar qurulmuşdur. Fransadakı "Yeni Qaitzer" terror qrupu da ASALA-ya qatıldığı elan etmişdir. Sonralar baş verən bir çox terror hadisələrini ASALA-nın rəhbərliyi altında bu yeni terror qrupları törətmişlər.

İsrailin Livanı işğal etməsilə ASALA-nın idarəçiləri Livanı tərk etmək məcburiyyətində qalmışlar. 1983-cü ilin iyul ayında isə bu terror təşkilatı ikiyə bölünmüşdür:

1 – Akop Akopyanın qrupu "Orly" terror təşkilatı adı altında Yunanıstana və Orta Şərqi yerləşmiş, türklərə və xarici təşkilatlara qarşı terror hadisələrini davam etdirmişdir.

2 – Qərbi Avropaya yerləşən terror qrupu isə "ASALA devrimçi hərəkəti" adı altında ancaq türklərə qarşı terror hadisələri törətmək siyasətini izləmişdir. Bu hərəkətin liderlərindən biri Monte Melkonyan, digəri isə Aram Toranyan idi. Toranyan mərkəzi Parisdə olan "Erməni Beynəlxalq hərəkəti" adlı qrupun da liderliyini öz üzərinə almışdı. Bu qrup "Orly" terror təşkilatının törətdiklərini pisləyər, "Fasist hərəkəti" deyər adlandırardı. Melkonyan isə erməni mü-

barizəsinin siyasi zəminini təşkil etməyi qarşısına bir məqsəd qoymuşdu. Bu terroristin planında erməniləri hərəkətə gətirmək və Türkiyəyə qarşı hərəkətə keçmiş digər güclərlə əməkdaşlıq etmək olmuşdur.

ASALA-nın ən əhəmiyyətli yayım orqanı "Hayastan" olmuşdur. Bundan əlavə "Hay-Baykar," "Armeniya" və Londonda yayımlanan "Kaytser" adlı jurnallar da ASALA-nın yayım orqanlarının başında gəlirdi.

ASALA-nın ilk radio yayımları 1981-ci ildə Beyrutda başlamış, "Livanlı ermənilərin səsi" adı altında gündə bir saatlıq proqramlar yayımlamışdır. Bundan əlavə, bunların xaricində ASALA-nın əlaqəli olduğu ölkələrin xəbərləşmə vasitələri və ictimai xəbərləşmə sistemləri də yayım baxımından ASALA-yə dəstək vermişlər.

"Erməni problemi"ni bütün dünyaya qəbul etdirmək və canlarında olan düşmənçiliyi türklərə bəyan etmək məqsədilə erməni terror təşkilatlarının 1973-1985-ci illərdə vəhşicə törətdikləri qətliamlar, xüsusilə türk diplomatlarına qarşı törədilən terror hadisələri ermənilərin kimliyini bir daha ortaya qoyur.

27 yanvar 1973-cü il,

ABŞ (Santa Barbaraa, Kaliforniya):

78 yaşındakı Yanıkyan Santa Barbarada Bilmore otelində Türkiyənin Los-Anjeles Baş konsulu Məhməd Baydar və konsul Bahadur Dəmiri öldürmüşdür. Beləcə Yanıkyan erməni terror hərəkətinin öncüsü olmuşdur.

4 aprel 1973-cü il,

Fransa (Paris):

Biri Türk hava yolları bürosu, digəri də Türkiyənin səfərəti bürosunun yanında olmaqla iki bomba partlamışdır. Heç kəsin yaralanmamasına baxmayaraq zərər böyük ol-

muşdur. Heç bir terror dəstəsi bu cinayətin məsuliyyətini öz üzərinə almamışdır. Lakin polis rəhbərləri cinayətkarların bir erməni terror dəstəsi olduğundan əmin olmuşlar.

26 oktyabr 1973-cü il,

ABŞ (New York):

Türk məlumat bürosu, özlərini Yanıkyan komandanları (Kaliforniya Santa Barbara 27 yanvar 1973-cü il sui-qəsdinin cinayətkarından sonra bu adı almışlar) olaraq adlandıran bir erməni terror dəstəsi tərəfindən Baş konsul adına göndərilən məktub və bomba ehtiva edən paketi almışdır.

20 yanvar 1975-ci il,

Livan (Beyrut):

1978-ci il mətbuat toplantısı əsnasında "Erməni gizli qurtuluş ordusu"nun (ASALA) sözcüsü mənsubu olduğu təşkilatın əvvəlki əməliyyatının 20 yanvar 1975-ci ildə Dünya kilsələri konseyinin Beyrut ofisinin bombalanması olduğu iddia etmişdir.

7 fevral 1975-ci il,

Livan (Beyrut):

Türkiyənin turizm və informasiya bürosu bombalı həmlənin hədəfi olmuşdur. Livanlı bir polis məmuru bombanı təsirsiz hala gətirməyə çalışarkən yaralanmışdır. Məsuliyyəti ASALA-nın "Tutuqlu Qurgen Yanıkyan" dəstəsi öz üzərinə götürmüşdür.

20 fevral 1975-ci il,

Livan (Beyrut):

Türk hava yolları Beyrut bürosunun qarşısında böyük ölçüdə zərərə yol açan bir bomba partlamışdır. Məsuliyyəti ASALA-nın "Tutuqlu Qurgen Yanıkyan" dəstəsi öz üzərinə

götürmüşdür.

**22 oktyabr 1975-ci il,
Avstriya (Vyana):**

Üç silahlı bandit Türkiyənin Vyanaadakı səfərini basmış və Səfir Tunalıqılı öldürmüşlər. Hadisədən sonra qaçan silahlı adamlar İsrail, İngiltərə və Macarıstan istehsalı olan avtomat silahlarla ətrafdakıları qorxutmuşlar. Bu cinayətin məsuliyyətini özlərini "Erməni gizli qurtuluş ordusu" (ASALA) adlandıran bir terror dəstəsi öz üzərinə götürmüşdür.

**24 oktyabr 1975-ci il,
Fransa (Paris):**

Türkiyənin Fransa səfiri İsmail Erez səfərinin yaxınlığında avtomobilində öldürülmüşdür. Bu terror əməliyyatında eyni zamanda səfirin sürücüsü Talib Yenər də öldürülmüşdür. Burada da məsuliyyəti özlərini "Soyqırım intiqamı komandanları" olaraq adlandıran bir terror dəstəsi öz üzərinə almışdır. Daha sonra Frans Press Agentliyinin Beyrutdakı bürosuna gələn bir telefon zəngi bu sui-qəsdin Ermənistanın qurtuluşu üçün çarpışan "Erməni gizli qurtuluş ordusu"nun (ASALA) işi olduğunu iddia etmişdir.

**28 oktyabr 1975-ci il,
Livan (Beyrut):**

Türkiyənin Beyrutdakı səfərinə böyük uçurmalarla nəticələnən roketli bir həmlə edilmişdir. Bu həmlənin məsuliyyətini ASALA öz üzərinə götürmüşdür.

**16 fevral 1976-cı il,
Livan (Beyrut):**

Türkiyənin Beyrutdakı səfərinin Birinci katibi Oktar Gi-

rit, Hamra prospektindəki bir kafedə oturarkən bir terrorist tərəfindən öldürülmüşdür. Silahlı adam yaxalanmamışdır. Bu həmlənin məsuliyyətini ASALA öz üzərinə götürmüşdür.

17 may 1976-cı il,

Almaniya (Frankfurt, Essen, Köln):

Almaniyanın bu üç şəhərindəki Türkiyənin konsulluqları böyük uçurumla nəticələnən bombalı həmlələrin hədəfləri olmuşlar. Bu həmləni müəyyən bir terror dəstəsinin öz üzərinə almaması ilə bərabər, bəzi adamların telefonla zəng edib ermənicə danışıqları hadisələrin ermənilər tərəfindən törədildiyi bildirilmişdir.

28 may 1976-cı il,

İsveçrə (Zürix):

İki bombalı həmlənin nəticəsində Türkiyənin Qarantiya bankının İsveçrədəki şöbəsi və Türkiyənin çalışma attaşeliyi büroları uçuruma uğradılmışdır. Türkiyənin turizm bürosuna yerləşdirilən üçüncü bomba partlamadan təsirsiz hala gətirilmişdir. Məsuliyyəti müəyyən bir terror dəstəsinin öz üzərinə almaması ilə bərabər, polis əməkdaşları hücumun özlərini "Erməni soyqırımı ədalət komandanları" (JCAG) adlandıran bir erməni terror təşkilatı tərəfindən törədildiyinə inanmışlar.

2 mart 1977-ci il,

Livan (Beyrut):

Ucurucu gücü yüksək olan partlayıcı maddə Türkiyə səfərinin əsgəri attaşesi Nahid Karakaya və idari attaşə İlham Özbacacana aid avtomobillər istifadə olunmaz hala gətirilmişdir. Bombalamanın məsuliyyətini ASALA öz üzərinə götürmüşdür.

14 may 1977-ci il,

Fransa (Paris):

Türkiyənin Parisdəki turizm bürosunda bina əməkdaşının da yaralanmasına səbəb olan bir bomba partlamışdır. "Yeni erməni dirəniş hərəkatı" və "Gənclik hərəkatı qrupu" adlı bu iki erməni təşkilatları törədilən hadisələrin məsuliyyətini öz üzərlərinə götürmüşlər.

29 may 1977-ci il,

Türkiyə (İstanbul):

İstanbul Yaşilköy hava limanında yüksək gücə malik bir bombanın partlamasıyla 5 nəfər ölmüş, aralarında bir amerikalı vətəndaş olmaqla 42 nəfər də yaralanmışdır. Eyni gün İstanbul Sirkəçi dəmir yolu vağzalında partlayan ikinci bomba isə bir adamın ölümünə, 10 nəfərin də yaralanmasına səbəb olmuşdur. Bu partlayış nəticəsində vağzal önəmli dərəcədə uçurulmuşdur. Yunanistanın paytaxtı Afinadakı Frans Press Agentliyinə telefonla zəng edən naməlum adamlar özlərini "Erməni 28 may təşkilatı" olaraq tanıdıb İstanbuldakı partlayışların məsuliyyətlərini öz üzərlərinə götürmüşlər.

6 iyun 1977-ci il,

İsveçrə (Zürix):

Uçurucu gücü yüksək olan bir bombanın partlaması nəticəsində Hüseyin Bülbül adlı Türkiyə vətəndaşına aid olan bir dükən yararsız hala gəlmişdir. Bu hadisəni heç bir terror dəstəsi öz üzərinə almamaqla bərabər erməni terroristlərinin işi olduğu qəbul edilmişdir.

9 iyun 1977-ci il,

İtaliya (Vatikan):

Türkiyənin Vatikan səfiri Taha Carım yaşadığı evin ya-

nında iki terrorist tərəfindən öldürülmüşdür. Bu sui-qəsdin məsuliyyətini "Erməni soyqırımını ədalət komandanları" (JCAG) terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

4 oktyabr 1977-ci il,

ABŞ (Los-Anjeles, Kaliforniya):

UCLA-da Türk tarixi üzrə çalışmalar aparən yəhudi soy- lu amerikalı prof.Stanford Shawın evinin yanında partlayan bomba böyük uçurmalar törətmişdir. Bu partlamanın məsuliyyətini "Erməni 28-lər qrupu" terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

2 yanvar 1978-ci il,

Belçika (Brüssel):

Türk bankının ofis binası, uçurucu gücü yüksək olan bir bombanın partlaması nəticəsində tamamilə dağılmışdır. Bu partlamanın məsuliyyətini "Yeni erməni dirəniş hərəkatı" öz üzərinə götürmüşdür.

2 iyun 1978-ci il,

İspaniya (Madrid):

Türkiyə səfiri Zəki Kuneralp səfərdən ayrıldıqdan sonra onun avtomobilinə avtomat silahlarla hücum edilmişdir. Bu hücum nəticəsində səfirin həyat yoldaşı Necla Kuneralp və pensiyaçı Səfir Bəşir Balçoğlu öldürülmüşlər. İspaniyalı sürücü Antonio Torres yaralanmış və xəstəxanada əməliyyat əsnasında o da vəfat etmişdir. Şəxsiyyəti naməlum bir adam 3 iyunda telefonla zəng edərək bu hadisənin məsuliyyəti ASALA terror təşkilatına aid olduğunu bildirmişdir. Daha sonra JCAG -da bu məsuliyyəti öz üzərinə götürmüşdür.

6 dekabr 1978-ci il,

İsveçrə (Cenevrə):

Cenevrədəki Türkiyə konsulluğu qarşısında bir bomba partlamışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini "Yeni erməni dirəniş qrupu" öz üzərinə götürmüşdür.

17 dekabr 1978-ci il,

İsveçrə (Cenevrə):

Cenevrədəki Türk hava yolları bürosunda böyük ölçüdə uçurmalara yol açan bir bomba partlamışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

8 iyul 1979-cu il,

Fransa (Paris):

Fransanın paytaxtındakı müxtəlif türk bürolarına dörd ayrı bomba həmlələri edilmişdir: a) Türk hava yolları; b) Çalışma attaşesinin bürosu; c) Türk turizm bürosu; d) Türkiyənin OECD daimi təmsilçiliyi bürosu. Bu bürolara yerləşdirilən bütün bombalar partlamadan əvvəl polis tərəfindən təsirsiz hala gətirilmişdir. Frans Press Agentliyinə gələn naməlum bir telefon zəngində bu həmlələrin JCAG terror təşkilatı tərəfindən öz üzərinə götürüldüyü bildirilmişdir.

22 avqust 1979-cu il,

İsveçrə (Cenevrə):

Cenevrədəki Türkiyə konsulu Niyazi Adalının istifadə etdiyi avtomobilə bomba atılmışdır. Konsul yaralanmamış, digər avtomobillər zərər görmüş və yoldan keçən iki isveçrəli adam yüngül yaralanmışlar. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

27 avqust 1979-cu il,

Almaniya Federativ Respublikası (Frankfurt):

Frankfurtdakı Türk hava yolları bürosu partlayan bir bomba ilə dağıdılmışdır. Bu partlayış nəticəsində tramvayda olan bir yolçu yaralanmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

12 oktyabr 1979-cu il,

Hollandiya (Haaqa):

Türkiyə səfiri Özdəmir Benlerin 27 yaşındakı oğlu Əhməd Benler öz avtomobili ilə şəhər mərkəzindəki bir qovşaqda svetofor qarşısında durduqda avtomat silahla vurulub öldürülmüşdür. Silahlı adam qaçmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini həm JCAG, həm də ASALA terror təşkilatları öz üzərlərinə götürmüşlər.

30 oktyabr 1979-cu il,

İtaliya (Milan):

Bir bombanın partlaması nəticəsində Türk hava yollarının büroları böyük ölçüdə dağıdılmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

8 noyabr 1979-cu il,

İtaliya (Roma):

Türkiyə səfəratı turizm attaşeliyi büroları partlayan bir bomba nəticəsində ağır uçurmalara məruz qalmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

18 noyabr 1979-cu il,

Fransa (Paris):

Partlayan bombalar Parisin mərkəzindəki üç hava yolu bürolarında uçurmalar törətmişlər: a) Türk hava yolları bü-

rosu; b) KLM Hollandiya hava yolları bürosu; c) Luthansa Almaniya hava yolları bürosu. Partlamalarda iki fransız polis məmurları yaralanmışlar. Hər üç partlamanın məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**25 noyabr 1979-cu il,
İspaniya (Madrid):**

Trans World hava yolları və İngiltərə hava yolları Madrid bürolarının qarşısında bombalar partlamışdır. Partlayışların məsuliyyətini üzərinə alan ASALA terror təşkilatı Papaya Türkiyəyə getməyi planladığını təxirə salması üçün xəbərdarlıq etdiklərini açıqlamışdır.

**4 dekabr 1979-cu il,
Danimarka (Kopenhagen):**

Türk hava yolları bürosunun yanındakı zibil yığına yerləşdirilən bir bombanın partlaması nəticəsində iki danimarkalı vətəndaş ağır yaralanmışlar. Partlayan bomba böyük zərər vermişdir. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**9 dekabr 1979-cu il,
İtaliya (Roma):**

Roma şəhərinin mərkəzində Pan Amerika hava yolları, Dünya hava yolları (World Airways), İngiltərə hava yolları və Filippin hava yolları bürolarında uçurular törədən bombalar partlamışdır. Bu partlamalarda 9 nəfər ağır yaralanmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini özlərini "Yeni erməni dirəniş hərəkatı" adlandıran bir terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**17 dekabr 1979-cu il,
İngiltərə (London):**

Türk hava yollarının London bürosu qarşısında partla-

yan bir bomba çox böyük uçurular törətmişdir. Ermənilər tərəfindən törədilən bu hadisənin məsuliyyətini özünü "Ermənistan qurtuluş cəbhəsi" olaraq tanıdan bir terror dəstəsi öz üzərinə götürmüşdür.

**22 dekabr 1979-cu il,
Fransa (Paris):**

Türkiyə səfərində turizm attaçesi işləyən Yılmaz Çolpan Şahzəlidə (Champs Elysees) adamların arasında yeriyərkən silahlı bir nəfər tərəfindən vurularaq öldürülmüşdür. Sui-qəsdin məsuliyyətini ASALA, JCAG və "Soyqırıma qarşı erməni terror komandanları" adlı müxtəlif terror təşkilatları öz üzərlərinə götürmüşlər.

**22 dekabr 1979-cu il,
Hollandiya (Amsterdam):**

Türk hava yolları ofisinin qarşısında uçurucu gücü böyük olan bir bombanın partlaması nəticəsində ofis ciddi zərər görmüşdür. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**23 dekabr 1979-cu il,
İtaliya (Roma):**

Romadakı Dünya kilsələr təşkilatı mültəci mərkəzinin (Dina pansion) qarşısında bir bomba partlamışdır. Bu mərkəz Livanda yaşayan erməni mültəçilərin keçiş nöqtəsi olaraq istifadə olunurdu. ASALA terror təşkilatı bu hadisənin məsuliyyətini öz üzərinə almış, İtalyan avtoritetlərinə "Erməni diasporası"nu durdurmaları mövzusunda xəbərdarlıq etmişdir.

**23 dekabr 1979-cu il,
İtaliya (Roma):**

Fransanın hava yolları və Frans World hava yolları büro-

larının qarşısında bir bomba partlamışdır. Yoldan keçmək-də olan adamların arasından 12 nəfər yaralanmışdır. Bu partlamanın məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə almışdır. Daha sonra ASALA terror təşkilatı, bu hadisənin fransız rəhbərlərin Fransada yaşayan ermənilərə qarşı təzyiqli bir siyasət yürütdüklərinə görə törədildiyini bildirmişdir.

10 yanvar 1980-ci il,

İran (Tehran):

Türk hava yolları bürosunun qarşısında böyük uçurmalar törədən bir bomba partlamışdır. Bu partlamanın məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

14 yanvar 1980-ci il,

Fransa (Paris):

Türkiyə səfərinin maliyyə müşaviri Əhməd Ərbəylinin avtomobilinə bir bomba qoyulmuşdur. Avtomobil parçalanmış, Əhməd Ərbəyli bu bombalı hadisədən sağ qurtarmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

20 yanvar 1980-ci il,

İspaniya (Madrid):

Trans Word hava yolları, İngiltərə hava yolları, İsveçrə hava yolları və Belçika hava yolları büroları qarşısında çox sayda yaralanmalarla nəticələnən bombalı həmlələr baş vermişdir. Bu hadisələrin məsuliyyətini "Erməni soyqırımı ədalət komandanları" adlı erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

2 fevral 1980-ci il,

Belçika (Brüssel):

Brüsselin mərkəzində Türkiyə və SSRİ hava yolları büro-

larının qarşısında beş dəqiqə fasiləylə iki bomba partlamışdır. "Yeni erməni dirəniş qrupu" yayınladığı bildirişdə hər iki partlayışın məsuliyyətini öz üzərinə götürmüşdür.

2 fevral 1980-ci il,

Fransa (Paris):

Parisdə SSRİ səfəratı məlumat mərkəzinin qarşısında bir bomba partlamışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini "Yeni erməni dirəniş qrupu" öz üzərinə götürmüşdür.

6 fevral 1980-ci il,

İsveçrə (Bern):

Türkiyənin səfiri Doğan Türkmənə, Berndəki Türkiyə səfəratı qarşısında avtomobilinə minərkən bir terrorist tərəfindən atəş açılmışdır. Səfir kiçik yaralanmalarla bu sui-qəsdən sağ qurtarmışdır. Bu terror hadisəsini törədən Max Klinjiyan Marseldə həbs edilmiş, istintaq üçün İsveçrəyə göndərilmişdir. Bu sui-qəsdin məsuliyyətini JCAG terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

18 fevral 1980-ci il,

İtaliya (Roma):

İki bombalı həmlə nəticəsində İsveçrə, Almaniya və İsrail hava yollarının büroları zərər çəkmişlər. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə almışdır. AP-nin Romadakı bürosuna gələn anonim telefon zəngi aşağıdakı səbəblərlə bu üç ölkənin hava yollarını hədəf seçdiklərini bildirmişdir: a) İsveçrə hava yolları – günahsız erməniləri həbsə almasın deyərək İsveçrə hökumətinə bir xəbərdarlıqdır; b) Almaniya hava yolları – türk faşizminə yardımçı olan Alman hökumətinə bir cəzadır; c) İsrail hava yolları – sionist xüsusiyyətinə görə hədəf alınmışdır.

10 mart 1980-ci il,

İtaliya (Roma):

Türkiyənin Piaaza Della Respublikasındakı hava yolları və turizm bürosu partlayan iki bombanın hədəfi olmuşlar. Bu partlamada iki italyan ölmüş, 14-ü də yaralanmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini "Erməni gizli ordusu-nun yeni erməni dirənişi" adlı terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

17 aprel 1980-ci il,

İtaliya (Roma):

Türkiyənin Vatikan səfiri Vecdi Türel yaşadığı evin yanında avtomobilinə minərkən üç erməni terrorist tərəfindən yaralanmışdır. Bu sui-qəsd zamanı bir qoruma polisi və sürücü Tahsin Güvənc yaralanmışlar. Bu hadisənin məsuliyyətini JCAG terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

19 may 1980-ci il,

Fransa (Marsel):

Marseldəki Türkiyə konsulluğunu hədəf alan raketa mərmisi fərq edilmiş və partlamadan əvvəl təsirsiz hala gətirilmişdir. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı və özünü "Qara aprel" deyə adlandıran bir terror dəstəsi öz üzərlərinə götürmüşlər.

31 iyul 1980-ci il,

Yunanistan (Afina):

Afinadakı Türkiyə səfərətində idari attaşə olaraq çalışan Qalib Özmen və ailəsi avtomobilə minərkən erməni terroristlərin hücumuna məruz qalmışlar. Bu terror hadisəsində Qalib Özmen və 14 yaşındakı qızı Nəslihan ölmüş, arvadı və 16 yaşındakı oğlu Kaan ciddi bir şəkildə yaralanmışlar. Bu cinayətin məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

5 avqust 1980-ci il,

Fransa (Lyon):

Lyondakı Türkiyə səfərətində basqın edən iki terrorist qapıdakı işçidən konsulun yerini soruşmuşlar. Daha sonra bu terroristlər atəş açaraq orada olanlardan iki nəfəri öldürmüş, bəzilərini yaralamışlar. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

11 avqust 1980-ci il,

ABŞ (New York):

Türkiyənin Birləşmiş millətlər deleqasiyasının və New Yorkdakı Türkiyə konsulluğunun yerləşdiyi binanın qarşısına iki bomba atılmışdır. Bombaların birinə ilişdirilən məktubda bu həmlənin məqsədinin "İmperialist Türkiyə hökumətinə erməni millətinə qarşı işləmiş olduğu günahları xatırlatmaq" olduğu bildirilirdi. İmzada "Bir erməni qrupu" yazılırdı.

26 sentyabr 1980-ci il,

Fransa (Paris):

Parisdəki Türkiyə səfərətində mediya müşaviri vəzifəsində işləyən Səlçuq Bakkalbaşına öz evinə girərkən iki dəfə atəş açılmışdır. Bakkalbaşı bu sui-qəsdə sağ qurtarmışdır, lakin aldığı ciddi yaralar nəticəsində ömür boyu iflic vəziyyətində yaşamağa məhkum olmuşdur. ASALA terror təşkilatı və özlərini "Erməni gizli qurtuluş ordusu" sayan bir erməni terror dəstəsi bu sui-qəsdin məsuliyyətini öz üzərlərinə götürmüşdür.

3 oktyabr 1980-ci il,

İsveçrə (Cenevrə):

İki erməni terrorist İsveçrədəki otel otaqlarında hazırlamaqda olduqları bombanın partlaması nəticəsində yaralan-

mıslar. Nəticədə, Kaliforniya Konoqa parkdan olan Suzy Mahseredjiyan və Aleksandr Yenikomeçyan İsveçrə idarəçiləri tərəfindən həbs edilmişlər. Bu həbs etməyə qarşı çıxan ASALA-nın "3 oktyabr təşkilatı" dünyanın hər yerində İsveçrə hədəflərinə cinayət xarakterli həmlələr təşkil etmişdir.

**3 oktyabr 1980-ci il,
İtaliya (Milan):**

Milandakı Türk hava yolları bürosunun qarşısında partlayan bomba nəticəsində iki italyan yaralanmışdır. Bu cinayətin məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**5 oktyabr 1980-ci il,
İspaniya (Madrid):**

İtaliya hava yolları bürosu 12 nəfərin yaralanması ilə nəticələnən partlayış ilə sarsılmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini "Erməni gizli qurtuluş ordusu" adlı terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**6 oktyabr 1980-ci il,
ABŞ (Los-Anjeles, Kaliforniya):**

Los-Anjeles Baş konsulu Kamal Arıkanın evi atılan iki molotov kokteyli nəticəsində böyük uçurmalara məruz qalmışdır. Adını bildirməyən telefondakı adam bu həmləni ermənilər adından etdiyini bildirmişdir.

**10 oktyabr 1980-ci il,
Livan (Beyrut):**

Qərbi Beyrutda İsveçrə bürosunun yaxınlığında iki ədəd bomba partlamışdır. Bir neçə gün sonra özlərini "3 oktyabr təşkilatı" olaraq tanıdan bir terror qrupu, bu bombalama hadisələri ilə bərabər İngiltərədəki İsveçrə bürosuna girişi-

lən həmləni də öz üzərinə götürmüşdür.

**10 oktyabr 1980-ci il,
Livan (Beyrut):**

Qərbi Beyrutda isveçrəli bir diplomata aid avtomobilə qoyulan bombanın partlaması nəticəsində avtomobil istifadə olunmayacaq hala gəlmişdir. Bu hadisənin məsuliyyətini "3 oktyabr təşkilatı" öz üzərinə almışdır.

**12 oktyabr 1980-ci il,
ABŞ (New York):**

New York sitidəki türk evinin qarşısında dayanan oğurluq bir avtomobilin altına yerləşdirilmiş bomba partladıqda dörd Amerika vətəndaşı yaralanmış, ətrafdakı iş yerləri dağıdılmışdır. Bu terror hadisəsinin nəşr orqanlarına qarşı törədildiyini bir telefon zəngi ilə bildirən JCAG terror təşkilatı məsuliyyəti öz üzərinə götürmüşdür.

**12 oktyabr 1980-ci il,
ABŞ (Los-Anjeles, Kaliforniya):**

Hollywoodda sahibi amerikalı olan bir türk səyahət agentliyi partlayan bomba nəticəsində uçurulmuşdur. Bu partlamanın məsuliyyətini JCAG terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**12 oktyabr 1980-ci il,
İngiltərə (London):**

Türkiyənin turizm və informasiya bürosunun Londondakı ofisi partlayan bir bomba nəticəsində uçurulmuşdur. Bu partlamanın məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**12 oktyabr 1980-ci il,
İngiltərə (London):**

Londonun mərkəzindəki bir İsveçrə ticarət şəhərçiyi partlayan bomba nəticəsində böyük uçurmalara məruz qalmışdır. Xəbər agentliyinə zəng edənlər bu partlamanın "3 oktyabr təşkilatı"nın işi olduğunu bildirmişlər.

**13 oktyabr 1980-ci il,
Fransa (Paris):**

Parisdəki İsveçrə turist bürosu partlayan bir bomba nəticəsində böyük uçurmalar görmüşdür. Bu hadisənin məsuliyyətini "3 oktyabr təşkilatı" öz üzərinə götürmüşdür.

**21 oktyabr 1980-ci il
İsveçrə (İnterlaken):**

Paris – İnterlaken səfərini yerinə yetirməkdə olan bir İsveçrə qatarında partlamağa hazır saatlı bir bomba tapılmışdır. Polis və təhlükəsizlik şöbəsinin rəhbərləri bombanın "3 oktyabr təşkilatı" tərəfindən qoyulduğu barədə həmfikir olmuşlar.

**4 noyabr 1980-ci il,
İsveçrə (Cenevrə):**

Partlayan bir bomba nəticəsində Cenevrədəki İsveçrə Ədalət sarayı ağır uçurmalara məruz qalmışdır. İsveçrə idarəçiləri öz açıqlamalarında bu bomba hadisəsinin 3 oktyabr 1980-ci ildə həbs edilən iki ASALA terroristi və terrorist Suzy Mahşeredyan ilə əlaqəli olduğunu bildirmişlər.

**9 noyabr 1980-ci il,
Fransa (Strasburq):**

Strasburqdakı Türkiyə konsulluğu partlayan bir bomba nəticəsində ağır uçurmalara məruz qalmışdır. Bu hadisənin

məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**10 noyabr 1980-ci il,
İtaliya (Roma):**

Beş nəfərin yaralandığı bomba partlayışı nəticəsində İsveçrə hava yollarının Roma bürosu və turizm bürosu olmuşdur. Partlamaların məsuliyyətini "3 oktyabr təşkilatı" öz üzərinə götürmüşdür.

**19 noyabr 1980-ci il,
İtaliya (Roma):**

Türkiyə səfəratə turizm təmsilçiliyi və Türk hava yolları bürolarında partlayan bomba nəticəsində ciddi uçurmalar olmuşdur. Bu partlayışın məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**25 noyabr 1980-ci il,
İsveçrə (Cenevrə):**

Cenevrədəki Union of Swiss bankın bürosu bombalı basqına məruz qalmışdır. Bir adam yaralanmışdır. Bu basqının məsuliyyətini "3 oktyabr təşkilatı" öz üzərinə götürmüşdür.

**5 dekabr 1980-ci il,
Fransa (Marsel):**

Bomba mütəxəssisi bir polis Marseldəki İsveçrə konsulluğuna qoyulmuş bombanı təsirsiz hala gətirmişdir. Polis bu bombanın "3 oktyabr təşkilatı" tərəfindən konsulluğa yerləşdirildiyini bildirmişdir.

**15 dekabr 1980-ci il,
İngiltərə (London):**

Londonda Fransanın turizm bürosunun qarşısına yerləş-

dirilən bomba Scotland Yard bomba mütəxəssisləri tərəfindən təsirsiz hala gətirilmişdir. "3 oktyabr təşkilatı" bu hadisənin ingilislərin fransızlara edilən yardıma görə bir xəbərdarlıq xüsusiyyəti daşdığını bildirmişdir.

17 dekabr 1980-ci il,

Avstraliya (Sidney):

İki motosikletli terroristin silahlı hücumu nəticəsində avtomobillərlə konsulluğa girməkdə olan Türkiyənin Sidney Baş konsulu Şarık Arıyan və qoruma əməkdaşı Engin Sevr öldürülmüşlər. Bu sui-qəsdin məsuliyyətini JCAG terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

25 dekabr 1980-ci il,

İsveçrə (Zürix):

Zürix Klotten hava limanında partlayan bomba bir radar monitorunu xarab etmişdir. Hava limanının ana zolağına yerləşdirilən ikinci partlayıcı bomba isə təsirsiz hala gətirilmişdir.

29 dekabr 1980-ci il,

İspaniya (Madrid):

Bir İspaniyalı müxbir Madriddəki İsveçrə hava limanında partlayan bir bombanı incələdiyi zaman yaralanmışdır. Bu hadisəni çalışdığı qəzetə çatdırmaq məqsədilə telefon budkasına doğru irəlilədiyi zaman isə ikinci bomba partlamış və telefon budkası istifadə olunmaz hala gəlmişdir. Hər iki partlayışı "3 oktyabr təşkilatı" öz üzərinə götürmüşdür.

30 dekabr 1980-ci il,

Livan (Beyrut):

Beyrutdakı Kredit-Suis kampaniyasına aid binalar partladılmışdır. Bu bombalamanın məsuliyyətini "3 oktyabr təşki-

latı" öz üzərinə götürmüşdür.

2 yanvar 1981-ci il,

Livan (Beyrut):

ASALA terror təşkilatı mediaya verdiyi açıqlamada dünyanın hər tərəfindəki İsveçrəli diplomatlara hücum təşkil edəcəklərini açıqlayaraq təhdid etmişdir. Bu təhdid İsveçrədə həbs edilən iki erməni terroristi Sury və Aleksandra uyqulanan pis rəftara qarşı bir cavab olmuşdur. 4 yanvarda ASALA terror təşkilatı İsveçrə hədəflərinə qarşı hazırladıkları hücumu 15 yanvar 1981-ci il tarixinə keçirdiklərini bildiren bir bildiriş yayımlamışdır.

14 yanvar 1981-ci il,

Fransa (Paris):

Parisdəki Türkiyə səfəratə müşaviri Əhməd Ərbəylinin avtomobilində bir bomba partladılmışdır. Ərbəyli yaralanmamış, amma partlama onun avtomobilində və ətrafdakı binalarda ciddi uçurmalar əmələ gətirmişdir. Bu partlayışın məsuliyyətini özlərini ASALA-nın "Aleks Yenikomechyan komandanları" adlandıran bir terror qrupu öz üzərinə götürmüşdür.

27 yanvar 1981-ci il,

İtaliya (Milan):

Milandakı İsveçrə turizm bürosu və hava yolları büroları partlayan bombalar nəticəsində dağıdılmışlar. Yoldan keçməkdə olan iki italyan yaralanmışlar. Bombalamanın məsuliyyətini "3 oktyabr təşkilatı" öz üzərinə götürmüşdür.

3 fevral 1981-ci il,

ABŞ (Los-Anjeles, Kaliforniya):

İsveçrə konsulluğunun həyətinə qoyulan bombanı Los-

Anjeles bomba mütəxəssisləri təsirsiz hala gətirmişlər. Şəxsiyyətlərini açıqlamayan insanlar etdikləri telefon zəngləri ilə bombanın "3 oktyabr təşkilatı"nın işi olduğunu və bu cür hücumların dostları Suzy Mahseredyanın azad ediləcəyinə qədər davam edəcəyini bildirmişlər.

5 fevral 1981-ci il,

Fransa (Paris):

Trans World və Fransa hava yollarının Paris bürolarına yerləşdirilən bombalar partlayaraq bir nəfərin yaralanmasına və böyük ölçüdə uçurmalara səbəb olmuşdur. Bu partlamanın məsuliyyətini "3 oktyabr erməni milliyyətçi hərəkatı" adlı terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

4 mart 1981-ci il,

Fransa (Paris):

Türkiyənin Paris səfərinin din işləri üzrə əməkdaşı Tecelli Arı və Anadolu bankının Paris təmsilçisi İlkay Karakoça Türkiyənin Paris çalışma attaşesi Kamal Moralının avtomobilindən enib öz avtomobilinə minmək istərkən iki terrorist tərəfindən atəş açılmışdır. İlk hədəf Tecelli Arı olmuşdur. Moralı və Karakoç hadisə yerindən qaçmağa çalışmışlar. Karakoç qaçmağı bacarmışdır. Ancaq kafeteriyaya sığınmaq istəyən Moralı, kafeteriya sahibi tərəfindən çölə çıxarılmış və o, terroristin güllələrinə hədəf olaraq ölmüşdür. Terroristlər yoldan keçməkdə olan çox sayda insanın gözləri qabağında qaçmağı bacarmışlar. Hücum başladığı zaman ağır yaralanan Tecelli Arı ertəsi gün Parisin xəstəxanasında vəfat etmişdir. Bu sui-qəsdlərin məsuliyyətini ASALA-nın "Shahan Natali qrupu" öz üzərinə götürmüşdür.

12 mart 1981-ci il,

İran (Tehran):

Tehrandakı Türkiyə səfərinə hücum edən bir dəstə ter-

rorist iki qoruma əməkdaşını öldürmüşlər. Terroristlərdən ikisi yerli təhlükəsizlik əməkdaşları tərəfindən yaxalanıb edam edilmişdir. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

3 aprel 1981-ci il,

Danimarka (Kopenhagen):

Kopenhagendəki Türkiyə səfərinin çalışma attaşesi Ca-vid Dəmir axşamçağı evinə girmək istərkən bir erməni terrorist tərəfindən vurulmuşdur. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA və JCAG erməni terror təşkilatları öz üzərlərinə götürmüşlər.

3 iyun 1981-ci il,

ABŞ (Los-Anjeles, Kaliforniya):

Erməni terroristlər Anaheim iclas mərkəzinə bir bomba yerləşdirərək türk xalq oyunlarını ləğv etmək üçün təzyiq etmişlər. Sonrakı günlərdə də erməni terroristlərin bombalama təhdidləri türk xalq oyunlarının Cənubi Kaliforniyadakı nümayişlərinin təxirə salınması ilə nəticələnmişdir.

9 iyun 1981-ci il,

İsveçrə (Cenevrə):

Cenevrədə Türkiyə konsulluğunun katibi Məhməd Savaş Yergüz konsulluqdan çıxdığı zaman bir terrorist tərəfindən öldürülmüşdür. Sui-qəsdə həyata keçirən Mardivos Jamqotçıyan adlı erməni terrorist idarəçilər tərəfindən həbs edilmişdir. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA terror təşkilatı öz üzərinə almışdır. Jamqotçıyanın həbs olunmasından sonra ASALA terror təşkilatı "9 iyun təşkilatı" adı altında yeni bir şöbəsini açmışdır.

19 iyun 1981-ci il,

İran (Tehran):

İsveçrə hava yollarının Tehran bürosuna yerləşdirilən bombanın partlaması ciddi xasərət yetirmişdir. Bu partlayışın məsuliyyətini ASALA-nın "9 iyun təşkilatı" öz üzərinə götürmüşdür.

19 iyun 1981-ci il,

İsveçrə (Bern):

İsveçrə Parlament binasının zibilxanasında bir bomba partladılmışdır. Nəticədə, şəxsiyyəti naməlum bir adam telefonla zəng edərək hadisənin "9 iyun təşkilatı"nın işi olduğunu bildirmişdir.

26 iyun 1981-ci il,

ABŞ (Los-Anjeles, Kaliforniya):

Swiss Banking Cooperationun Los-Anjelesdəki bürosunun qarşısında bir bomba partladılmışdır. Bu partlamanın məsuliyyətini ASALA-nın "9 iyun təşkilatı" öz üzərinə götürmüşdür.

20 iyul 1981-ci il,

İsveçrə (Zürix):

Zürixin Beynəlxalq hava limanında yerləşdirilən avtomat rəsm çəkicidə bir partlayış meydana gəlmişdir. Bu partlamanın məsuliyyətini ASALA-nın "9 iyun təşkilatı" öz üzərinə götürmüşdür.

21 iyul 1981-ci il,

İsveçrə (Lozanna):

Lozannadakı bir geyim mağazasının qadınlara aid bölümündə meydana gələn partlayış 20 qadın müştərinin yaralanmasına səbəb olmuşdur. Bu partlamının məsuliyyətini

ASALA-nın "9 iyun təşkilatı" öz üzərinə götürmüşdür.

22 iyul 1981-ci il,

İsveçrə (Cenevrə):

Cenevrə dəmir yolu vağzalında meydana gələn partlayış 4 nəfərin yaralanmasına səbəb olmuşdur. Polis əməkdaşları bu partlamının ASALA-nın "9 iyun təşkilatı" tərəfindən törədildiyini bildirmişlər.

22 iyul 1981-ci il,

İsveçrə (Cenevrə):

Cenevrə dəmir yolu vağzalına yerləşdirilən iki bomba bir saat fasilə ilə partladılmışlar. İlk partlama səbəbilə polis bu bölgəni nəzarət altına aldığına görə, ikinci partlamadan ortaya çıxacaq yaralanmaların qarşısı alınmışdır. İsveçrə idarəçiləri bu partlamaların ASALA-nın "9 iyun təşkilatı" tərəfindən törədildiyini bildirmişlər.

11 avqust 1981-ci il,

Danimarka (Kopenhagen):

Kopenhagendəki İsveçrə hava yollarının bürolarında partlayan iki bomba ciddi uçurmalara səbəb olmuşdur. Partlamalarda bir amerikalı turist yaralanmışdır. Bu partlamaların məsuliyyətini ASALA-nın "9 iyun təşkilatı" öz üzərinə götürmüşdür.

20 avqust 1981-ci il,

ABŞ (Los-Anjeles, Kaliforniya):

Los-Anjeles "Swiss Precision Instruments Inen" bürosunun yanında bir partlama olmuşdur. Bu partlamının məsuliyyətini ASALA-nın "9 iyun təşkilatı" öz üzərinə almışdır.

**20 avqust 1981-ci il,
Fransa (Paris):**

İtaliya hava yollarının Paris bürosunda partlayan bomba ciddi uçurmalara səbəb olmuşdur. Şəxsiyyəti naməlum bir adam telefonla bu partlamanın "3 oktyabr təşkilatı" tərəfindən törədildiyini bildirmişdir.

**22 avqust 1981-ci il,
Fransa (Paris):**

Olimpiya hava yollarının Paris bürosunun qarşısında sabahın erkən saatlarında bir partlayış meydana gəlmişdir. Şəxsiyyəti naməlum bir adam telefonla bu partlamanın məsuliyyətini "3 avqust təşkilatı" öz üzərinə aldığını bildirmişdir.

**15 sentyabr 1981-ci il,
Danimarka (Kopenhagen):**

Türkiyənin Kopenhagendəki Avia kampaniyasının yanında partlayan bomba iki adamın yaralanmasına səbəb olmuşdur. Bu partlamanın məsuliyyətini "6-cı erməni azadlıq ordusu" terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**17 sentyabr 1981-ci il,
İran (Tehran):**

Tehrandakı İsveçrə səfərinin binasında partlayan bomba ciddi zərər vermişdir. Bu partlamanın məsuliyyətini ASALA-nın "9 iyun təşkilatı" öz üzərinə götürmüşdür.

**24 sentyabr 1981-ci il,
Fransa (Paris):**

Dörd erməni terrorist Türkiyənin Parisdəki konsulluğunu işğal etmişdilər. Binaya giriş zamanı konsul Kaya İnal və təhlükəsizlik əməkdaşı Camal Özen ciddi yaralanmışdılar.

56 adamın girov alındığı bu hücumda iki terrorist də yüngül yaralanmışdılar. Terroristlər Özen və İnalın xəstəxanaya getmələrinə izin verdilər. Özen xəstəxanada vəfat etmişdir. Terroristlərin Türkiyədəki erməni siyasi məhbusların buraxılması tələbləri qəbul edilmədikdə, onlar siyasi məhbus statusu istəyilə fransız avtoritetlərinə təslim oldular. Bunların hamısı livanlı ASALA erməni terror təşkilatındandılar.

**3 oktyabr 1981-ci il,
İsveçrə (Cenevrə):**

Mərkəzi poçt ofisi və Cenevrə Ədliyyə sarayı bombalı hücumu məruz qaldı. Ədliyyə sarayı ASALA erməni terror təşkilatı üzvünün cinayət günahından ittiham edilmək üçün göndərildiyi yer idi. Bir adamın yüngül yaralandığı bu hadisənin məsuliyyətini ASALA-nın "9 iyun təşkilatı" öz üzərinə götürmüşdür.

**25 oktyabr 1981-ci il,
İtaliya (Roma):**

Romadakı Türkiyə səfərinin ikinci katibi Gökberk Ergenekon bir sui-qəsd nəticəsində yaralanmışdır. Bu sui-qəsdin məsuliyyətini ASALA-nın "24 sentyabr intihar komandası" təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**25 oktyabr 1981-ci il,
Fransa (Paris):**

Champ-Elseesdəki fransız restoranında partlayan bomba üç işçinin yaralanmasına səbəb olmuşdur. Özlərini "Sentyabr – Fransa" adlandıran bir erməni terror təşkilatı baş verən hadisənin məsuliyyətini öz üzərinə götürmüşdür.

**26 oktyabr 1981-ci il,
Fransa (Paris):**

Champ – Elseesdə məşhur "Le Drugstore" adlı mağazi-

nin qarşısında bir avtomobil partladılmışdır. Bu partlamaların məsuliyyətini "Sentyabr – Fransa" erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**27 oktyabr 1981-ci il,
Fransa (Paris) :**

Parisin Rossy hava limanının dayanacağında partladılan bomba, orada dayanmış bir avtomobilin parçalanmasına səbəb olmuşdur. Bu partlamaların məsuliyyətini "Sentyabr – Fransa" erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**27 oktyabr 1981-ci il,
Fransa (Paris):**

Parisin Rossy hava limanının yaxınlığındakı bir zibillikdə ikinci bomba partladılmışdır. Bu partlamaların məsuliyyətini "Sentyabr – Fransa" erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**28 oktyabr 1981-ci il,
Fransa (Paris):**

Paris kinoteatrında baş verən partlama nəticəsində üç adam ciddi yaralanmışdır. Bu partlamaların məsuliyyətini "Sentyabr – Fransa" erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**3 noyabr 1981-ci il,
İspaniya (Madrid):**

Madriddəki İsveçrə hava yolları bürosunun qarşısında partlayan bomba 3 adamın yaralanmasına səbəb olmuşdur. O ətrafdakı binalarda böyük ölçüdə dağılmalar əmələ gəlmişdir. Bu partlamaların məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**5 noyabr 1981-ci il,
Fransa (Paris):**

Parisin "Qar de Lyon" dəmir yolu vağzalında partlayan bomba bir adamın yaralanması və baqaj bölümünün dağılması ilə nəticələnmişdir. Bu partlamaların məsuliyyətini "Orly" (ASALA) erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**12 noyabr 1981-ci il,
Livan (Beirut):**

Beirutda fransızlara aid üç binada eyni anda partlamalar olmuşdur: a) Fransa mədəniyyət mərkəzi; b) Fransa hava yolları bürosu; c) Fransa konsulunun evi. Böyük ölçüdə maddi zərərə yol açan bu partlamalarda yaralanan olmamışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini "Orly" (ASALA) terror təşkilatı öz üzərinə almış və Fransada törətdiyi terror hadisəsinə görə həbs edilən Monte Melkonyanın azadlığa buraxılmasını tələb etmişdir.

**14 noyabr 1981-ci il,
Fransa (Paris):**

Eyfel Qülləsi yaxınlığında dayanan bir avtomobildə partlayan bomba böyük zərər vermişdir. "Orly" (ASALA) erməni terror təşkilatı telefonla zəng edib bu partlamaların məsuliyyətini öz üzərinə almaqla yanaşı, bunun ilk xəbərdarlıq olduğunu bildirmişdir.

**14 noyabr 1981-ci il,
Fransa (Paris):**

Sen çayı üzərindəki gəzintidən dönməkdə olan bir turist qrupu sahilə çıxmaq üzrə ikən əl bombalarının istifadə edildiyi hücumla məruz qalmışdır. Yaralanan olmamışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini "Orly" (ASALA) erməni terror təş-

katı öz üzərinə götürmüşdür.

15 noyabr 1981-ci il,

Fransa (Paris):

“Orly” (ASALA) erməni terror təşkilatı Fransanın hava yollarına aid bir təyyarəni havada ikən partladacağını bəyan edərək Fransa dövlətini təhdid etmişdir.

15 noyabr 1981-ci il,

Livan (Beyrut):

Beyrutdakı üç fransız quruluşuna eyni anda bombalı saldırılar edilmişdir: a) The Union des Assurance; b) Fransanın hava yolları bürosu; c) Banque Libano – Francaise. Bu saldırılarda böyük ölçüdə maddi zərər meydana gəlmişdir. Bu hadisənin məsuliyyətini “Orly” (ASALA) erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

16 noyabr 1981-ci il,

Fransa (Paris):

Parisin Qar de Lest vağzalında, baqajların olduğu bölümə bir partlama baş vermişdir. Partlama iki adamın yaralanmasına və maddi zərərə səbəb olmuşdur. Bu hadisənin məsuliyyətini “Orly” (ASALA) erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

18 noyabr 1981-ci il,

Fransa (Paris):

“Orly” (ASALA) erməni terror təşkilatı Parisin Qar du Nord vağzalına bomba yerləşdirdiyini açıqlamışdır. Lakin axtarışlar nəticəsində heç bir partlayıcı maddə tapılmamışdır.

20 noyabr 1981-ci il,

ABŞ (Los-Anjeles, Kaliforniya):

Beverly Hillsdəki Türkiyə konsulluğunda böyük ölçüdə uçurmalara yol açan bir bomba partlamışdır. Bu partlamaların məsuliyyətini JCAG erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

13 yanvar 1982-ci il,

Kanada (Toronto):

Türkiyənin Torontodakı konsulluğunda böyük ölçüdə maddi zərərə yol açan bir partlama olmuşdur. Bu partlamaların məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

17 yanvar 1982-ci il,

İsveçrə (Cenevrə):

Cenevrədə idarəçilərə aid bir avtomobilin yaxınlığında iki bomba partladılmışdır. Bu partlamaların məsuliyyətini ASALA-nın “9 iyun təşkilatı” öz üzərinə götürmüşdür.

17 yanvar 1982-ci il,

Fransa (Paris):

“Union of Banks of Paris”-in bir şöbəsində bir partlayış olmuşdur. “Credit Lyonnaise” yerləşdirilən digər partlayıcı maddə təsirsiz hala gətirilmişdir. Bu hadisənin məsuliyyətini “Orly” (ASALA) erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

19 yanvar 1982-ci il,

Fransa (Paris):

Parisdəki Palals de Congressdə yerləşən Fransa hava yolları bürosunda bir bomba partlamışdır. Bu partlayışın məsuliyyətini “Orly” (ASALA) erməni terror təşkilatı öz üzə-

rinə götürmüşdür.

28 yanvar 1982-ci il,

ABŞ (Los-Anjeles, Kaliforniya):

Türkiyənin Los-Anjeles Baş konsulu Kamal Arıkan avtomobili ilə işə gedərkən iki terroristin silahlı hücumu nəticəsində ölmüşdür. Hampig Sassonyan həbs edilib cəzalandırılmışdır. Onun ortağı Qriqor Salibanın Livana qaçmış olduğu zənn edilir. Bu sui-qəsdin məsuliyyətini JCAG erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

22 mart 1982-ci il,

ABŞ (Kembridj Massachusetts ştatı):

Bostonda yaşayan fəxri türk konsulu Orxan Gündüzə aid hədiyyəlik və idxal əşya satan dükana ermənilər tərəfindən atılan bomba böyük ölçüdə zərərə yol açmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini JCAG erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

26 mart 1982-ci il,

Livan (Beyrut):

Beyrutun erməni kəsimindəki bir kinoteatrda (burada xüsusilə türk filmləri göstərilirdi) iki nəfərin ölümü və 16 adamın yaralanması ilə nəticələnən çox güclü bir partlayış olmuşdur. Bu partlayışın məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

8 aprel 1982-ci il,

Kanada (Ottava):

Türkiyə səfəratindən Ottava ticarət attaşesi Qəni Güngör erməni terroristlərin hücumuna məruz qalaraq yaralanmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

24 aprel 1982-ci il,

Almaniya Federativ Respublikası (Dortmund):

Türklərə aid müxtəlif iş yerlərinə atılan bombaların partlaması nəticəsində böyük dağılıtlar olmuşdur. Bu hadisənin məsuliyyətini "Yeni erməni dirəniş təşkilatı" öz üzərinə götürmüşdür.

4 may 1982-ci il,

ABŞ (Kembridj Massachusetts ştatı):

Türkiyənin Boston fəxri konsulu Orxan Gündüz avtomobili ilə gedərkən bir erməni terroristin silahlı hücumu nəticəsində vəfat etmişdir. Bu hadisənin məsuliyyətini JCAG erməni terror təşkilatı öz üzərinə almışdır. Prezident Ronald Reyqanın sui-qəsdçinin yaxalanması mövzusunda verdiyi əmrə baxmayaraq heç kəs həbs edilməmişdir.

10 may 1982-ci il,

İsveçrə (Cenevrə):

İki Cenevrə bankında bombalar partlamışdır. Böyük ölçüdə maddi zərərə yol açan bu partlamaların məsuliyyətini erməni terroristlərinin "Dünya cəza təşkilatı" öz üzərinə götürmüşdür.

18 may 1982-ci il,

Kanada (Toronto):

Dörd erməni "erməni davası" üçün iş adamlarından zorla pul toplamağa təşəbbüslərinə görə həbs edilmişlər. Bu terroristlərə pul verməyi rədd edən qurbanlardan birinin evinə atəş açılmışdır.

18 may 1982-ci il,

ABŞ (Tampa, Florida):

Tampa türk fəxri konsulu Nasuh Qaraxan konsulluğa

girməyə çalışan iki erməni terroristə silah gücüylə mane olmuşdur.

26 may 1982-ci il,

ABŞ (Los-Anjeles, Kaliforniya):

"Swiss Banking Cooperation"un Los-Anjelesdəki bürosu partlayan bir bomba nəticəsində ciddi zərər almışdır. ASALA erməni terror təşkilatı ilə əlaqəli olmaqda günahlandırılan ermənilər – Vıkan Tchakutyanyan, Hratch Koziboukyan və Vrant Chirinyanın bu saldırını hazırlayanlar olduqları bildirilmişdir.

30 may 1982-ci il,

ABŞ (Los-Anjeles, Kaliforniya):

ASALA erməni terror təşkilatının üzvü üç amerikalı erməninin Los-Anjeles Beynəlxalq hava limanındakı Kanada hava yolları binasının qarşısında yerləşdirdikləri partlayıcı maddəyə görə həbs edilmişlər. Bu partlayıcı maddə Los-Anjeles polisi tərəfindən təsirsiz hala gətirilmişdir.

7 iyun 1982-ci il,

Portuqaliya (Lissabon):

Lissabondakı Türkiyə səfərinin attaşesi Erkut Akbay və həyat yoldaşı Nadidə Akbay evlərinin yanında bir erməni terrorist tərəfindən öldürülmüşlər. Bu cinayətin məsuliyyətini JCAG erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

1 iyul 1982-ci il,

Hollandiya (Rotterdam):

Türkiyənin Rotterdam Baş konsulu Kəmaləddin Dəmirərə konsulluğun yaxınlığında dörd erməni terrorist tərəfindən atəş açılmışdır. Daha sonra terroristlərdən biri Hollandiya polisi tərəfindən həbs edilmişdir. Dəmirər bu hücum-

dan yaralı olaraq qurtarmışdır. Bu sui-qəsdin məsuliyyətini, özlərini "Erməni qızıl ordusu" adlandıran bir terror dəstəsi öz üzərinə götürmüşdür.

21 iyun 1982-ci il,

Fransa (Paris):

Place Saint-Sevrində hər zaman basırıq olan "Parisian" kafesinin yaxınlığında partlayan bir bomba 16 nəfərin yaralanmasına səbəb olmuşdur. Bu partlamanın məsuliyyətini öz üzərinə alan "Orly" (ASALA) erməni terror təşkilatı bunun 24 sentyabr 1981-ci ildə Türkiyə konsulluğuna basqın törədən dörd erməni terroristə siyasi sığınma haqqını vəd edən Fransa avtoritetlərinin bu sözü yerinə yetirmədiklərinə bir etiraz hərəkəti olduğunu bildirmişdir.

26 iyul 1982-ci il,

Fransa (Paris):

Pub Saint Germaində partlayan bir bomba iki qadının yaralanmasına səbəb olmuşdur. Bu partlayışın məsuliyyətini "Orly" (ASALA) erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

2 avqust 1982-ci il,

Fransa (Paris):

Bir erməni terrorist Parisdəki evində ölü olaraq tapılmışdır. Bu terrorist evində bomba düzəltdiyi zaman partlayış nəticəsində ölmüşdür.

7 avqust 1982-ci il,

Türkiyə (Ankara):

Ankaranın Esenboğa hava limanının basırıq olan yolçu salonu əl bombaları və silah ilə atəş açan iki erməni terroristin hücumuna məruz qalmışdır. Terroristlərdən biri polis

tərəfindən yaxalanıb həbs edilərkən, digəri hava limanının restoranındakı 20 nəfəri girov almışdır. Qarşılıqlı atəş nəticəsində, aralarında Amerika və Almaniya vətəndaşları olmaqla doqquz nəfər ölmüş, 82 nəfər yaralanmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə almışdır. Həbs edilən terrorist Levon Ekmekçiyan məhkəmədə ölüm cəzası ilə cəzalandırılıb edam edilmişdir.

8 avqust 1982-ci il,

Fransa (Paris):

Parisdə "Seventeenth District"dəki telefon mərkəzinin yanına qoyulan bir bomba Fransanın bomba araşdırma təşkilatı tərəfindən təsirsiz hala gətirilmişdir. Bu hadisənin məsuliyyətini "Orly" (ASALA) erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

12 avqust 1982-ci il,

Fransa (Paris):

Parisdəki Türk turizm attaşeliyini qoruyan bir polis məmuruna terroristlər tərəfindən atəş açılmışdır. Polis bu hücumdan yara almadan qurtarmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini öz üzərinə alan olmamışdır.

27 avqust 1982-ci il,

Kanada (Ottava):

Ottavadakı Türkiyə səfərinin əsgəri attaşesi Albay Atilla küçədə svetoforun qırmızı işığı yanarkən durduqda onun avtomobilinə açılan atəş nəticəsində vəfat etmişdir. Bu sui-qəsdin məsuliyyətini JCAG erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

9 sentyabr 1982-ci il,

Bolqarıstan (Burqasi):

Burqazdakı Türkiyə konsulluğunun attaşesi Bora Süel-

kan evinin yanında bir terrorist tərəfindən vurularaq öldürülmüşdür. Sui-qəsdçi qaçarkən hadisə yerində "Türk diplomatını öldürdük, "Erməni soyqırımına qarşı mübarizə birliyi" yazılı bir bez parçası buraxmışdır. AP-nin Livandakı bürosuna telefon edən anonim bir adam sui-qəsdin ASALA erməni terror təşkilatı tərəfindən hazırlandığını bildirmişdir.

26 oktyabr 1982-ci il,

ABŞ (Los-Anjeles, Kaliforniya):

Finlandiya fəxri türk konsulunun bürosunu havaya uçurmağı planlayan 5 erməni Pensilvaniya məhkəməsi tərəfindən həbs edilmişlər. Terroristlərin planları bombanı fəxri konsul Kanat Erbiyanın bürosuna yerləşdirmək olmuşdur. Los-Anjelesdən gələn bu 5 erməni JCAG terror təşkilatına bağlı olaraq müzakirələrdə iştirak etmişlər.

8 dekabr 1982-ci il,

Yunanıstan (Afin):

Afinadakı Səudi Ərəbistan hava yollarının bürosuna motosikletli iki erməni tərəfindən bomba atmaq istənilən zaman bomba terroristin üzərində ikən partlamış və terroristin ölümünə səbəb olmuşdur. Onun cinayət ortağı iranlı erməni Vahek Kontaverdiyan həbs edilmişdir. O, polisə bombalı hücum cinayətindən başqa məlumat verməmişdir. Sonradan yunanlı polislər bu hücum ASALA erməni terror təşkilatının öz üzərinə aldığını açıqlamış və bunu Səudi Ərəbistanın Türkiyəyə olan dəstəyini protest etmək məqsədilə etdiklərini söyləmişlər.

21 yanvar 1983-cü il,

ABŞ (Anaxeym, Kaliforniya):

Anaxeymdə erməniyə aid bir çörək dükanında meydana

gələn partlayışdan sonra polis ermənilər tərəfindən düzəldilmiş uzaqdan komandalı 9 ədəd bombanı müsadirə etmişdir. Dükən sahibi Akop Avetisyan adlı erməni polis tərəfindən təhdid edildiyini söyləmişdir.

22 yanvar 1983-cü il,

Fransa (Paris):

Polis, Parisin Orly hava limanında Türkcə hava yolları bürosunun yanına yerləşdirilmiş təxribat gücü yüksək olan partlayıcı maddəni təsirsiz hala gətirmişdir. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

22 yanvar 1983-cü il,

Fransa (Paris):

İki erməni terrorist Parisdəki Türkcə hava yolları bürosuna əl bombası atmışlar. Terroristlərdən biri həbs edilmişdir. Bu partlamaların məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

2 fevral 1983-cü il,

Belçika (Brüssel):

Brüsseldəki Türkcə hava yolları bürosuna bomba atılmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini "Yeni erməni dirəniş təşkilatı" öz üzərinə götürmüşdür.

28 fevral 1983-cü il,

Lüksemburq:

Türkiyənin diplomatik elçiliyinin olduğu yerə yerləşdirilən bomba tapılmış və təsirsiz hala gətirilmişdir. New Yorkdakı erməni mətbuatı "Armain Reporter" bu hadisənin məsuliyyətini "Yeni erməni dirəniş təşkilatı"nın öz üzərinə al-

dığını bildirmişdir.

28 fevral 1983-cü il,

Fransa (Paris):

Parisdə bir türkcə aid olan "Mərmərə Səyahət Agentliyi"ndə bir partlayış olmuşdur. Fransız katib Pene Morin partlayışda vəfat etmişdir. Burada çalışan digər dörd fransız da yaralanmışlar. Bomba binada ağır dağılımlarla nəticələnmişdir. Hücumdan bir neçə dəqiqə sonra ASALA erməni terror təşkilatı bu partlamaların məsuliyyətini öz üzərinə götürmüşdür.

9 mart 1983-cü il,

Yuqoslaviya (Belqrad):

Türkiyənin Yuqoslaviyadakı səfiri Qalib Balkar Belqradın mərkəzində iki erməni terrorist tərəfindən öldürülmüşdür. Sürücü Necati Qaya da mədəsindən yaralanmışdır. Sui-qəsdçilər hadisə yerindən uzaqlaşarkən yuqoslav vətəndaşlar tərəfindən təqib edilmişlər. Terroristlərdən biri bir yuqoslav zabitə atəş açaraq yaralanmışdır. Bu terrorist bir sivil polis tərəfindən vurulmuş və həbs edilmişdir. İkinci terrorist özünü təqib edən sivillərə atəş açmış, bir tələbəni öldürmüş və bir gənc qızı yaralanmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini JCAG terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür. Bu iki terrorist – Kirkor Levonyan və Raffi Erbekyan Yuqoslaviya təhlükəsizlik işçiləri tərəfindən ölümə məhkum edilmişlər.

31 mart 1983-cü il,

Almaniya Federativ Respublikası (Frankfurt):

Özünün ASALA erməni terror təşkilatının təmsilçisi olduğunu iddia edən bir adam "Tərcüməçi" qəzetinin Frankfurtdakı bürosuna telefonla zəng edib qəzetin əməkdaşla-

rını təhdid etmişdir. Telefondakı səs qəzetin erməni davasına qarşı yazılarını davam etdirdiyi təqdirdə onların bürolarını bombalayıb əməkdaşlarını öldürəcəklərini bildirmişdir.

24 may 1983-cü il,

Belçika (Brüssel):

Brüssel şəhərində bir türkə aid olan "Mərmərə Səyahət Agentliyi"nin və Türkiyə səfərinin mədəniyyət informasiya bürosunun yanında partlayışlar olmuşdur. Partlayışlarda səyahət agentliyinin italyan idarəçisi yaralanmışdır. Bu partlamaların məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

16 iyun 1983-cü il,

Türkiyə (İstanbul):

İstanbulun məşhur alış-veriş mərkəzi olan qapalı çarşıya erməni terroristlər tərəfindən avtomat silahlar və əl bombalarıyla bir hücum təşkil edilmişdir. Bu hücum nəticəsində 7 nəfər ölmüş, 21 nəfər yaralanmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

14 iyul 1983-cü il,

Belçika (Brüssel):

Türkiyə səfərinin Brüsseldəki attaşesi Dursun Atasoy avtomobili ilə evinə gedərkən erməni terroristlər tərəfindən vurularaq öldürülmüşdür. Bu sui-qəsdin məsuliyyətini ASALA, JCAG və "Erməni devrimci ordusu" adlı erməni terror təşkilatları öz üzərlərinə götürmüşlər.

15 iyul 1983-cü il,

Fransa (Paris):

Parisin Orly hava limanında Türk hava yolları bürosu-

nun qarşısında bir partlayış olmuşdur. Nəticədə dörd fransız, iki türk, bir amerikalı və bir isveçrəli vəfat etmiş, aralarında 28 türkün də olduğu 60 nəfər yaralanmışdır. Bundan əlavə, ASALA erməni terror təşkilatının lideri olduğu iddia edilən 29 yaşındakı suriyalı erməni Qavril Varadyan təyyarəyə də bir bomba yerləşdirdiyini və təyyarə havada ikən bu bombanı partlatmaq istədiyini etiraf etmişdir.

15 iyul 1983-cü il,

İngiltərə (London):

Orly hava limanında bombaya bənzər quruluşa bir bomba tapılmış və partlamadan təsirsiz hala gətirilmişdir. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

20 iyul 1983-cü il,

Fransa (Lyon):

Erməni terroristlərin Lyon Perrache dəmir yolu vağzalını uçurma təhdidləri nəticəsində binalar boşaldılmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

22 iyul 1983-cü il,

İran (Tehran):

Tehrandakı Fransa səfərinin binası və hava yollarının bürosu bombalanmışdır. Bu saldırları "Orly" erməni terror təşkilatı adından ASALA öz üzərinə götürmüşdür.

27 iyul 1983-cü il,

Portuqaliya (Lissabon):

5 nəfərlik bir erməni terror dəsdəsi Lissabondakı Türkiyə səfəri binasına hücum etmişlər. Arxiv bölümünə girə bilməyən terroristlər igamətgahı işğal edərək missiya rəhbə-

rinin müavinini, zövcəsini və uşaqlarını girov almışlar. Terroristlər tərəfindən yerləşdirilərkən partlayan bomba müavinin zövcəsi Cahidə Mıxçioğlu və 4 terroristin ölümünə səbəb olmuşdur. Rəhbər müavini Yurtsev Mıxçioğlu və oğlu Atasoy yaralanmış, beşinci terrorist isə türk təhlükəsizlik qüvvələri tərəfindən öldürülmüşdür. Bu hadisədə portuqaliyalı bir polis məmuru ölmüş, biri də yaralanmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ARA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

28 iyul 1983-cü il,

Fransa (Lyon):

Lyonun Perrache dəmiryolu vağzalına bomba yerləşdirildiyi təhdidi binanın ikinci dəfə boşaldılmasına səbəb olmuşdur. Telefondakı adam bombanın ASALA erməni terror təşkilatı tərəfindən yerləşdirildiyini iddia etmişdir. Binada aparılan axtarış nəticəsində heç bir partlayıcı maddə tapılmamışdır.

29 iyul 1983-cü il,

İran (Tehran):

Tehrandakı Fransa səfərətini raket mərmisi ilə havaya uçurma təhdidi nəticəsində iranlı idarəçilər binadakı təhlükəsizliyi artırmışlar. Təhdid, Fransada dustaq olan 21 erməninin buraxılmasını tələb edən "Orly" (ASALA) erməni terror təşkilatı tərəfindən edilmişdir.

31 iyul 1983-cü il,

Fransa (Lyon):

Erməni terroristlər tərəfindən edilən bomba təhdidi Fransız idarəçilərinin 424 sərnişin daşıyan və daxili xətt səfərini etməkdə olan iki təyyarəni məcburi enişə zorlamalarına səbəb olmuşdur. Təyyarələrdə aparılan axtarışlar nəticəsində

heç bir partlayıcı maddə tapılmamışdır.

10 avqust 1983-cü il,

İran (Tehran):

Fransanın Tehrandakı səfərətində bir avtomobil partladılmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

17 avqust 1983-cü il,

İran (Tehran):

Fransız hava yollarının iranlı təmsilçisi tərəfindən istifadə edilən avtomobilə avtomat silahlarla atəş açılmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

25 avqust 1983-cü il,

Almaniya Federativ Respublikası:

Fransanın konsulluq bürosu bir bomba partlayışı ilə dağıdılmışdır. Bu terror hadisəsində iki adam ölmüş, 23 adam yaralanmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

9 sentyabr 1983-cü il,

İran (Tehran):

Fransanın Tehrandakı səfərinə aid iki avtomobilə bomba atılmışdır. Nəticədə, səfərət məmurlarından ikisi yaralanmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

1 oktyabr 1983-cü il,

Fransa (Marsel):

Marseldə Beynəlxalq ticarət sərgisində partlayan bir bomba nəticəsində SSRİ, Amerika və Əlcəzairə aid bölümlər

dağıdılmışdır. Partlamada bir nəfər ölmüş, 26 nəfər yaralanmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini "Orly" (ASALA) erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

6 oktyabr 1983-cü il,

İran (Tehran):

Tehranda Fransa səfərinə aid bir avtomobil bombalanmışdır. Partlayışda iki yolçu yaralanmışdır. Bu partlamanın məsuliyyətini "Orly" (ASALA) erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

29 oktyabr 1983-cü il,

Livan (Beyrut):

Beyrutdakı Fransa səfərinin yanına sürətlə gələn bir avtomobil yaxınlaşmışdır. Avtomobildən enən bir adam əlindəki əl bombasını binaya çıxan nərdivana fırlatmışdır. Bombaçı terrorist təhlükəsizlik işçiləri tərəfindən yaxalanmışdır. Onun cinayətkar dostu qaçmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

29 oktyabr 1983-cü il,

Livan (Beyrut):

Beyrutdakı Türkiyə səfəri 3 erməni terroristin hücumuna məruz qalmışdır. Sarkis Danielyan adlı 19 yaşındakı Livanlı erməni terrorist təhlükəsizlik işçiləri tərəfindən yaxalanmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

8 fevral 1984-cü il,

Fransa (Paris):

Paris-New York səfərinə hazırlanan Fransa hava yollarına aid təyyarəyə bomba yerləşdirildiyi iddiası təyyarənin 1,5 saat gec qalmasına səbəb olmuşdur. Axtarış zamanı heç

bir partlayıcı maddə tapılmamışdır.

28 mart 1984-cü il,

İran (Tehran):

Tehranda Türk əsgəri attaşesində işləyən İsmayıl Pambıqçı iki erməni terrorist tərəfindən vurularaq yaralanmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

28 mart 1984-cü il,

İran (Tehran):

Türkiyə səfərinin Birinci Katibi Həsən Sərvət Öktem evindən çıxdığı zaman sui-qəsdə uğramış və yaralanmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

28 mart 1984-cü il,

İran (Tehran):

Türkiyə səfərinin attaşesi İbrahim Özdemir yaşadığı evin qarşısında şübhəli görünən iki şəxsin gizləndiyindən narahat olub İran polisini xəbərdar etmişdir. Bu şəxslər İran təhlükəsizlik işçiləri tərəfindən yaxalandıqda, onların erməni terroristlər olduqları ortaya çıxmış və hər ikisi həbs edilmişdir. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

28 mart 1984-cü il,

İran (Tehran):

İran polisi Türkiyə səfərinin arxiv binasının qarşısında şübhəli dolaşmaqda olan iki erməni terroristi həbs etmişdir. Bu terroristlərin niyyətləri arxiv binasını partlatmaq olmuşdur. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

28 mart 1984-cü il,

İran (Tehran):

Türkiyə səfəreti ticarət müşavirinin avtomobilinə yerləşdirilmək istənen bombanın vaxtından əvvəl partlaması nəticəsində iki erməni terrorist ölmüşdür. Səfəretin müşaviri Işıl Ünal yara almadan qurtarmışdır. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

29 mart 1984-cü il,

ABŞ (Los-Anjeles, Kaliforniya):

Los-Anjelesdəki Türk konsulluğu, bir türk atletinin Los-Anjelesdə keçiriləcək olimpiya yarışlarına qatılması halında öldürüləcəyi barədə çox çirkin bir təhdid məktubu almışdır. Bu təhdid məktubu ASALA erməni terror təşkilatının imzasını daşıyırdı.

8 aprel 1984-cü il,

Livan (Beyrut):

ASALA erməni terror təşkilatı tərəfindən Beyrutda yayımlanan bir bəyannamədə Türkiyəyə səfər təşkil edən bütün Beynəlxalq hava yollarının bir hədəf olaraq qəbul ediləcəyi bildirilmişdir.

26 aprel 1984-cü il,

Türkiyə (Ankara):

Türkiyənin Baş Naziri Turqut Özal planlanmış olan İran gəzintisinə çıxdığı təqdirdə ASALA erməni terror təşkilatı Türkiyəyə qarşı böyük bir əməliyyat həyata keçirəcəyi barədə təhdid edilmişdir.

28 aprel 1984-cü il,

İran (Tehran):

Türk səfəretində katib işləyən Işık Yönder zövcəsi Şadiyə

Yönderi avtomobili ilə işə apararkən motosikletli iki erməni terrorist tərəfindən açılan atəş nəticəsində vəfat etmişdir. Bu sui-qəsdin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

20 iyun 1984-cü il,

Avstriya (Vyana):

Vyanadakı Türkiyə səfəretində Çalışma və sosial işlər üzrə müavin yardımçısı işləyən Ərdoğan Zərin avtomobilində bir partlayış olmuşdur. Partlayışda Ərdoğan Zər vəfat etmiş, iki avstriyalı polis və hadisə yerində olan 5 adam ciddi bir şəkildə yaralanmışlar. Bu hadisənin məsuliyyətini ARA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

25 iyun 1984-cü il,

Fransa (Paris):

Parisdəki bir xəbər agentliyinə ASALA erməni terror təşkilatı tərəfindən göndərilən məktubda, Los-Anjelesdə keçiriləcək olimpiada yarışlarına qatılan Türkiyə komandasına hər hansı bir şəkildə kömək edən bütün hökumət əməkdaşlarına, təşkilat və şirkətlərə qarşı bombalı həmlələr təşkil ediləcəyi təhdid xəbəri yazılmışdı.

14 iyul 1984-cü il,

Belçika (Brüssel):

Brüsseldəki Türkiyə səfəretinin attaşesi Dursun Aksoy erməni terroristlər tərəfindən öldürülmüşdür. Bu cinayətin məsuliyyətini ARA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

13 avqust 1984-cü il,

Fransa (Lyon):

Lyon dəmir yolu vağzalında bir partlayış olmuşdur. Bu

partlayışın məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**1 sentyabr 1984-cü il,
İran (Tehran):**

Tehranda türklərə aid bir çox iş yeri xəbərdarlıq məktublarından sonra erməni terroristlərin hücumuna məruz qalmışdır. İlk hücum "Sezai Türkeş-Fevzi Akkaya" adlı bir türk inşaat firmasına partlayıcı maddənin atılması ilə başlamışdır. Partlayışın nəticəsində çıxan yanğını söndürməyə çalışan bir türk işçisi yaralanmışdır.

**1 sentyabr 1984-cü il,
İran (Tehran):**

İran idarəçiləri Tehrandakı Türkiyə səfiri İsmət Birselin erməni terroristlər tərəfindən öldürüləcəyinə dair gizli bir planı ortaya çıxardıqlarını açıqlamışlar.

**3 sentyabr 1984-cü il,
Türkiyə (İstanbul):**

İstanbul Topqapı sarayının yanında dayanan bir avtomobildə baş verən partlayış iki livanlı erməninin ölümünə səbəb olmuşdur. Səlahiyyətli bombanın terroristlər tərəfindən yerləşdirilərkən partlaması nəticəsində ölümlərin olduğunu bildirdilər. Partlayışın məsuliyyətini ARA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**19 noyabr 1984-cü il,
Avstriya (Vyana):**

Birləşmiş Millətlərin Vyandakı "Sosial inkişaf və insani əlaqələr mərkəzi"ndə işləyən Ənvər Ağgün adlı bir türk öz avtomobilində svetoforun qırmızı işığında durduğu zaman öldürülmüşdür. Qaçan sui-qəsdçilər arxada, üzərində ARA

gerbinin olduğu bir bez parçası buraxmışlar.

**12 Dekabr 1984-cü il,
Belçika (Brüssel):**

Belçika polis idarəçiləri Türkiyənin Brüssel səfirliyində işləyən Səlcuq İncəsunun yaşadığı binada bomba axtarmağa başlamışlar. Bu axtarış nəticəsində binanın girişində yerləşdirilmiş bir partlayıcı maddə tapılmışdır. Bu cinayəti öz üzərinə alan olmamışdır.

**25 dekabr 1984-cü il,
Livan (Beyrut):**

Şərqi Beyrutda iki fransız binası partladılmışdır. Bu partlamaların məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**29 dekabr 1984-cü il,
Fransa (Paris):**

Polis, ASALA erməni terror təşkilatının Fransa hava yollarına aid bir təyyarəni uçuş zamanı partladacağı təhdidinin alınmasından sonra Paris Charles də Gaulle hava limanında təhlükəsizlik işlərini artırmışdır.

**3 yanvar 1985-ci il,
Livan (Beyrut):**

Frans Press agentliyinin Qərbi Beyrutdakı bürosu partlayan bir bomba nəticəsində böyük zərər görmüşdür. Bu partlamanın məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

**3 yanvar 1985-ci il,
Livan (Beyrut):**

Qərbi Beyrutda Ramlet al-Baida bölgəsində "Fransız-Li-

van" bankının girişinə yerləşdirilmiş bomba əsgərlər tərəfindən zərərsiz hala gətirilmişdir. Bu hadisənin məsuliyyətini ASALA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

3 mart 1985-ci il.

Fransa (Paris):

ASALA erməni terror təşkilatının təmsilçisi olduğunu iddia edən, lakin şəxsiyyətini bildirməyən bir adam telefonla dünyanın hər tərəfindəki fransızlara aid mərkəzlərdə partlayışlar hazırlayacaqlarını bildirmişdir. Frans Press agentliyinə telefon edən adam Fransa rəhbərlərini "Orly" (ASALA) qətləminə qatılan erməni terroristlərə verilən cəza səbəbilə təhdid etmişdir.

12 mart 1985-ci il.

Kanada (Ottava):

Ağır silahlarla təchiz edilmiş üç erməni terrorist Türkiyənin Ottavadakı səfirliyinə girişdikləri basqında bir kanadalı təhlükəsizlik işçisini öldürmüşlər. Silahlı adamlar çöl qapısını partlayıcı ilə havaya sovurduqdan sonra binaya girmişlər. Səfir Coşqun Kurca ikinci mərtəbənin pəncərəsindən atlayaraq bu basqıdan qurtarmışdır. Lakin atlama zamanı ciddi bir yara almış və 4 saat boyunca qımıldamadan yerdə yatıb qalmışdır. Nəticədə, aralarında səfirin zövcəsi və qızının da olduğu girov götürülənlər sərbəst buraxılmışlar, terroristlər isə təslim olmuşlar. Bu hadisənin məsuliyyətini ARA erməni terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür. Bu üç terrorist Kanadada məhkəmə tərəfindən cəzalandırılmışlar.

26 mart 1985-ci il,

Kanada (Toronto):

Torontonun tranzit sistemi havaya uçurulacaqdır! Erməni terror təşkilatı tərəfindən gələn bu təhdid nəticəsində şə-

hərdə təhlükəsizlik vəziyyəti yaratmaq üçün ciddi çalışmaları başlanmışdır. Polisin bütün şəhərdə, o cümlədən metronda partlayıcı maddə axtarması nəticəsində bütün şəhərdə ciddi həyacan yaratmasına səbəb olmuşdur. Bu təhdidin məsuliyyətini "Ana Vətənin qurtuluşu" erməni gizli terror təşkilatı öz üzərinə götürmüşdür.

21 Noyabr 1985-ci il,

Belçika (Brüssel):

Belçika polisinin xüsusi olaraq öyrədilmiş antiterror təhlükəsizlik komandası, Türkiyənin Brüsseldəki NATO əməkdaşı Səfir Osman Olçayın iqamətgahının qarşısında dolaşmaqda olan Portuqaliya pasportlu iki şübhəli erməni terroristi həbs etmişdir.

28 noyabr 1985-ci il,

Fransa (Paris):

Fransız polisi "Ana Vətənin qurtuluşu" erməni gizli terror təşkilatının lideri amerikalı erməni Monte Melkonyanı həbs etmişdir. Kaliforniyanın Fresno bölgəsindən olan Melkonyan ASALA erməni terror təşkilatının ilk liderlərindən Akop Akopyanın birinci dərəcəli vəkili idi. Polis, Melkonyanın evindəki silahları, partlayıcı maddələri və türk gəmilərinin Fransaya gediş-gəlişlərinin yazılı olduğu cədvəli müsadirə etmişdir. Bundan əlavə, Melkonyanın evində terror hadisələrinin hədəfi olan Türkiyənin Fransa səfiri Adnan Bilakin rəsmi tapılmışdır.

9 Dekabr 1985-ci il,

Fransa (Paris):

Parisin tanınmış geyim mağazalarından ikisində (Gallerie Lafayette və Printemps), təxminən eyni saatlarda meydana gələn iki partlayış alış-veriş edən 41 nəfərin yaralanma-

sına səbəb olmuşdur. Yaranan qarışıqlıqda yeni il üçün alış-veriş edən 10 minə yaxın adamın prospektə tərəf qaçdığı görünmüşdür. Yaralılardan 12-nin vəziyyəti ağır olmuşdur. Amerikalı ermənilərin New Yorkda nəşr etdirdikləri həftəlik "The Amerikan Raporter" jurnalının 12 dekabr 1985-ci il sayında yer alan bir yazıda, Fransa polisinin apardığı tədqiqatlar nəticəsində bombalamanın cavabdehi ASALA erməni terror təşkilatının olduğu qeyd edilmişdir.

Beləliklə, biz, rəsmi sənədlərə əsaslanaraq 1973-1985-ci illər arasında erməni terror təşkilatları tərəfindən törədilən 200-ə yaxın terror hadisələrini oxucularımızın nəzərinə çatdırmağa çalışdıq. Erməni terror təşkilatlarının məqsədi müəyyən bir zamana bağlı qalmadan, uydurulmuş "erməni problemi"ni dünya ictimaiyyətinin gündəliyinə gətirmək, bu məsələnin həlli üçün güclü dövlətlərə xəbərdarlıq etməkdən ibarət olmuşdur. Dünya ermənilərinin 1979-cu ildə Parisdə keçirdikləri konfransdan sonra müxtəlif ölkələrin təşkilatları, xüsusilə Türkiyə dövlətinin diplomatları üzərində ermənilərin törətdikləri terror hadisələri bir neçə dəfə artırılmışdır. Bir çox mənbələrdə millətlərarası terrorizmin, eləcə də erməni terrorizminin arxasında Rusiyanın rolunun böyük olduğu bildirilir. Bu mənbələrdə irəli sürülən bəzi fikirlərə görə, ruslar bir qalanı ələ keçirmək istədikdə o qalanı içərisindən yıxmaq taktikası ilə bu istəklərini yerinə yetirməyə çalışırlar.

Bilindi ki, kimi, ruslar tarix boyunca Aralıq dənizinə enmək və Dardanel-Bosfor boğazına hakim olmaq istəmişlər. Çar dövründə olduğu kimi, kommunist rejimi dövründə də Türkiyə Rusiyanın başlıca hədəfi olmuşdur. Marksizmin qurucusu Karl Marks 1833-cü ildə İstanbul haqqında bunları söyləmişdir: "İstanbul Qərbi və Şərqi arasında qızıldan bir körpüdür. Günəşə çatmaq necə mümkün deyilsə, bu

körpü olmadan Qərbi mədəniyyətinin dünyanı əhatə etməsi də mümkün deyildir. Qərbi bu körpü üçün Rusiya ilə mübarizə edəcəkdir. Bu mübarizəyə İstanbulun Qərbi mədəniyyətini qəbulu ilə, ya da Rusiyanın şərqi Roma imperatorluğunun yerinə keçməsi ilə nəticələnəcəkdir." 2 yanvar 1916-cı il tarixində Rusiyanın Baş vəkili Trepot isə Rusiyanın Duma Məclisindəki çıxışında: "Əsrlərdir Qara dəniz və Çanaqqala boğazının açarları ilə İstanbulun qapıları rus millətinin qayəsini təşkil edir. Tarix boyunca millətimizin arzuladığı bu əməl, indi həyata keçmək üzrədir," – demişdir.

"Terror və erməni terroru" mövzulu diskussiyalarda türk diplomatlarına qarşı törədilən terror hadisələrinin Marksizm-Leninizm düşüncələrindən əmələ gəldiyi irəli sürülmüşdür. ABŞ-ın Xarici ölkələrlə əlaqələr şöbəsinin müşaviri Paul Xenze 1981-ci ilin sentyabr ayında Romada toplanan "Avropa – Amerika Müdafiə Məsələləri Araşdırma İnstitutu"na verdiyi raportda: "Rusiya Türkiyəni daxildən çökməmək üçün son üç ildə (1977-1980-ci illər) 1 milyard dollar xərcləmişdir. Bu məbləğ Vyetnamda xərclənən vəsaitdən sonra ikinci yerdədir..." – demişdir. Siyasi və sosial tədqiqatlar vəqfinin 4-5 oktyabr 1982-ci ildə İstanbulda keçirdiyi "1980-lərdə NATO" mövzulu seminarında da çıxış edən Paul Xenze: "Hər cür yıxıcı fəaliyyətlərin arxasında olan Rusiya erməni terrorunu da dəstəkləyir," – demiş və: "Erməni terroristlərin Kiprin rum kəsimində yuva qurmaları şok təsiri edəcək bir hadisədir. Bunlarda heç ağıl yoxdurmu ki, belə bir şeyi qəbul edirlər. Türkiyə bu mövzuda səssiz qalmamalıdır, yunanları NATO və BMT nəzdində şiddətlə protest etməlidir. Erməni terrorunun Kiprdə bir baza qurması qəbul edilməməlidir," – əlavə edərək yaranmış vəziyyətin əhəmiyyətini bildirmişdir. Son çıxışında Paul Xenze Rusiyanın Türkiyəni güclü bir dövlət olaraq görmək istəmədiyini bəyan etmiş, Çar dövründə də, kommunist rejimində də rusların

başlarına dərd olacaq bir erməni dövlətini deyil, türkün başına bəla olacaq bir erməni problemini yaratdıqlarını qeyd etmişdir.

“Terror toru” adlı kitabın müəllifi Claire Sterling, erməni terror təşkilatının ən böyüklərindən biri olan ASALA-nın quruluşundan bu yana Sovet İttifaqının gizli servisi KQB-nin oynadığı olduğunu bütün dünyanın təhlükəsizlik gücləri tərəfindən təsbit edildiyini bildirir. İsrailin, erməni terroristlərin Livandan əllərini-qollarını sallayaraq ayrılmalarına izin verməsini heyrətlə qarşılandığını anladan Claire Sterling, “Sovet İttifaqının Livandan Suriyaya qaçan erməni terroristləri təlim etmək üçün Bolqarıstanın gizli servisinin agentlərini vəzifələndirdiyini” açıqlamışdır.

Erməni terroristlərin KQB ilə əlaqələrinin olduğunu Türkiyə Cümhuriyyətinin keçmiş başqanlarından Cəlal Bayar bir müsahibəsində, Musulda ermənilərin rus ordusu ilə birliklə yaradıb türk ordusunu arxadan vurmağa çalışdıqlarını anladaraq belə demişdir: “Ermənilər Musuldan başqa şərq vilayətlərimizdəki kəndlərimizi dağıtmış, türk insanına qarşı qətliamlar törətmişlər. Onlar ölkəmizi zəiflətmək üçün hər cür pisliliyi etməkdən geri durmamış, sahillərimizdə rumlarla birlikdə əleyhimizdə casusluq etmişlər. O illərdən bəri ermənilər ruslar tərəfindən bizə qarşı təhrik və təşviq edilirlər...”

Fransanın İstanbul Baş konsulu François de Testa 26 avqust 1982-ci il tarixindəki bəyanında: “Ermənilər vətən axtarırlarsa, niyə Rusiyaya getmirlər? Axı Sovet İttifaqında bir Ermənistan Respublikası var. Doğrusu, ermənilərin bu günə qədər Sovet diplomatlarına qarşı heç bir terror hadisəsi törətməmələri düşündürücüdür,” – demişdir.

Keçmiş Vaşinqton və Moskva səfiri və Xarici İşlər Naziri Camal Erkin “Türk Sovet əlaqələri” adlı əsərində Sovet İttifaqının erməni komitəçilərini necə dəstəklədiyini anlatmış-

dır. Bu əsər 1968-ci ildə nəşr olduğu zaman, hələ dünyanın heç bir yerində erməni terroristlər türk diplomatlarını öldürmək üçün hərəkətə keçməmişdilər. Bu baxımdan Camal Erkinin verdiyi məlumatlar böyük əhəmiyyət daşıyır. 1945-ci ildə rusların Türkiyə üzərindəki təzyiqindən və erməni məsələsindən bəhs edən əsərin 272-ci səhifəsində bunlar qeyd edilmişdir: “Sovet İttifaqının Türkiyəyə qarşı uydurduğu sərhəd müharibəsi getdikcə daha geniş və daha şiddətli bir xarakter alırdı. Sovet İttifaqının radiosu və kommunist sisteminin mətbuatı Türkiyəyə qarşı uydurmaları mövzu qalmamışdı. Bu təbliğat kampaniyasına erməni komitələri də özlərinə xas bir üslubla qatılmışdılar. Qüvvətli bir dövlətin özündən daha kiçik və daha zəif bir qonşusuyla keyfi istədiyi kimi davranıb ondan bəzi vilayətləri və baza qurmaq üçün torpaq tələb etməsi heç bir məntiqə sığmır, beynəlxalq qanunlardan uzaq qalırdı. Heç şübhəsiz, bu tələblərin arxasında “erməni məsələsi” dururdu.

Türk hökuməti, Kremlin azad və müstəqil bir dövlətin torpaq bütünlüyünü maraqlandıran və qəbulu mümkün olmayan bu tələblərini geri çəkməyə qərar verəcəyini gözləməyə davam edirdi. Hər halda Türkiyə nəyin bahasına olursa-olsun boyun əyməməyə əzmlı idi.

Qars və Ərdəhan vilayətlərinin Türkiyədən qoparılıb Sovet İttifaqı Ermənistanına bağlanması erməni “usta” yazıçı və komitələri tərəfindən yazılı idi. Bu torpaq tələbini erməni xalqına mal olmuş bir dava mənzərəsi vermək məqsədilə dünyanın müxtəlif bölgələrində erməni komitələri səfərbər edilmişdi. Lakin fəal uydurmaçıların kəşfləri bununla da bitmirdi. Kommunist Ermənistan Respublikası ilə tələb edilən torpaqlar arasında bir bağ qurmaq, türkləri bezdirəcək bir qarışıqlıq yaratmaq lazım idi. Rusun bu istiqamətdəki təşəbbüsü özünü göstərməkdə heç gecikmədi. Bir gün Sovet İttifaqının İstanbul Baş konsulu bir elan yayınlayaraq Krem-

lin Sovet İttifaqı Ermənistanına hicrət etmək arzusunda olan Türkiyə ermənilərini Sovet İttifaqına qəbul etmək qərarından faydalanaraq viza işlərini asanlıqla görmək üçün konsulluqda bir büro qurulduğunu elan etdi. Bu elan qəribə bir mahiyyət daşıyırdı. Sovet İttifaqının səfəratı bəzi türk yurddaşlarını öz vətənlərilə olan hörmət bağlarından qoparıb Türkiyənin zərərinə Sovet İttifaqının yayılmasını haqlı göstərəcək hərəkatlərdə özünü sərbəst sayırdı. Bu hərəkatlərin nəzakət və hörmətdən uzaq olan ədası diqqətləri cəlb edici idi.

Bu elanın açıqlandığının ikinci günü İstanbul şəhərinin rəhbərləri bir neçə yüz erməninin qeydə alınma məqsədilə Sovet İttifaqı konsulluğunun qarşısında gözlədiklərini nazirliyə bildirdilər. Sonrakı gün eyni mənzərə yenə diqqətləri cəlb edirdi. Türkiyə hökuməti yaranmış vəziyyətə bir çarə tapmaq məcburiyyətində idi. Biz məsələni Baş Nazir Şükrü Saraçoğlu ilə müzakirə etdikdən sonra İstanbul qəzetinə belə bir elan verdik: "Sovet İttifaqının dəvətini qəbul etmək istəyən şəxslərə ölkəmizi tərk etmək üçün hər cür asanlıq göstəriləcəkdir." Bu elanı təbliğ etməklə viza tələb edən ermənilərin sayı birdən-birə ikiyə-üçə düşdü..."

Bütün dünyaya yayılan erməni terror təşkilatlarını kimin qurduğunu, bunların haradan yardım aldıklarını Camal Erkinin kitabından aldığımız bu sətirlərdən asanlıqla anlaya bilərik: "Sovet İttifaqının xarici işlər üzrə Türkiyədəki təmsilçisi 7 iyun 1945-ci il tarixində Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyinin nümayəndəsini öz məqamına çağıraraq: "Türkiyə hökuməti Sovet İttifaqının dostluğunu qazanmaq üçün lazım olan qiyməti ödəməsi lazımdır. Buna görə, Şərqdəki üç vilayətinizi və Dardanel-Bosfor boğazının nəzarətini bizim idarəmizə verməyiniz lazımdır,"- dediyi gündən etibarən dünyada təbliğ edilən erməni məsələsi yenidən gurlamış, güclənmişdir. O gündən bəri bu mövzu gizli və ya açıq si-

yasi gündəliyə alınıb bütün dünyada tanınmış siyasətçiləri məşğul etmişdir..."

Prof.Fahri Armaoğlunun "Erməni terrorunun arxasındakı oyun" başlıqlı yazısında: "...Artıq bu gün aydın olmuşdur ki, Türkiyəyə yönələn erməni terrorizmi, millətlərarası kommunizmin Türkiyəni bölmək və parçalamaq üçün təsbit etdiyi qeyri-adi bir metoddur. Bu metod iki tərəfli aparılır. Birincisi, bu terrorizm türkün Vətəninin bir parçasını qoparıb müstəqillik adı altında Sovet Rusiyasının nəzarətinə vermək məqsədini güdür. Belə bir röyanın həyata keçirilməsi Sovet Rusiyasına strateji imkanların qarısını açacağını təsəvvür etmək o qədər də çətin deyildir. İkincisi isə, erməni terrorizmi Türkiyənin xarici münasibətlərini, xüsusilə də Qərb ilə olan münasibətlərini təxrib etməyi hədəf almışdır. Bu gün Türkiyənin xarici siyasətinin ağırlıq nöqtəsini NATO ittifaqı və Qərb ilə olan bağları təşkil edir. Hər bir erməni cinayətindən sonra o qərblə ölkəyə qarşı hiss ediləcək əks-təsir bu bağlara endirilən bir zərbədir. Hesaba görə bu bağlar zəiflədikcə Türkiyə hər gün bir az daha yalnızlığa itələnəcək, birinci qayənin həyata keçirilməsi asanlaşmış olacaqdır.

Türkiyənin məruz qaldığı terrorizm hərəkatlərindəki məqsəd, Türkiyəni daxildən yıxmaq, onu qərbin gözündə zəif və nizamsız bir dövlət halına gətirmək olmuşdur. Türkiyənin daxili siyasətini gücləndirən təşəbbüslərin müvəfəqiyyət qazandığı və ya Qərb ilə münasibətlərin düzəlməyə başladığı zamanlarda erməni terrorunun hərəkatləndiyi müşahidə edilmişdir. Qısacası, erməni terrorizmi millətlərarası kommunizmin geniş məqsədli planlarının bir vasitəsi olaraq Türkiyəyə qarşı istifadə edilmişdir..."

Sovet Rusiyasının xarici siyasətini ciddi araşdırmalarıyla tanınan, ABŞ başqanlarından J.Karterin Milli Təhlükəsizlik mütxəssisi olan Paul Xenze bir çıxışında: "Osmanlı impera-

torluğu dövründə türklərlə ermənilər hər zaman sülh içəri-sində yaşamışlar. Bu, XIX əsrdə də belə olmuşdur. Ancaq XIX əsrin sonunda və XX əsrin əvvəlində ruslar erməniləri təhrik edib onlardan istifadə etmək istədilər. Bu, rusların iş-gəlçi siyasətini davam etdirmələri nəticəsində ortaya çıxmışdır. II Dünya müharibəsinin sonunda da Stalin Türkiyə-dən torpaq tələb etmişdir. Bu gün erməni gəncləri Türkiyə-yə qarşı terrora müraciət edirlər. 1970-ci illərə qədər ciddi bir şey olmamışkən, indi ermənilər şiddətə baş vururlar. Onların heç birinin Türkiyəyə dönmək istediklərini zənn etmirəm. Ancaq ermənilərin tələb etdikləri torpaqlara baxıldıqda buraların hey Sovet İttifaqının gözü qaldığı torpaqlar olduğu görünür," – demişdir.

Paul Xenzenin bu dedikləri doğrudur. Fəqət biz, XX əsrin əvvəlində meydana gələn hadisələrin arxasında ancaq Rusiyanı görmək, o zamanlar törədilən hadisələri tam görməkdən bir xeyli uzaqdır, düşüncəsindəyik. Çünki çox sayda arxiv sənədləri o zamanlar baş verən hadisələrdə, xüsusilə "erməni məsələsi"ndə İngiltərə və Fransanın çox böyük rolu, təhrik və təşviqləri olduğunu isbat edir. Daşnaksütyun və Qncak komitələrinin ilk fəaliyyətlərindən bəri çalışmaları-nın böyük bir bölümünü Fransada planlamalarının həqiqi səbəbi, erməniləri dünya üzərində ən çox təhrik edən dövlətlərdən birinin Fransa olmasıdır. Fransanın erməniləri təhrik və təşviqində göstərdiyi səy Rusiyanın təhrik və təşviqindən az olmamışdır.

Bu gün Avropada "Terrorla savaşı" adı altında qurulan təşkilatların başında olan mütəxəssislərə görə, erməni təbliğatını başlananlar daha sonra planlarını başqa məqsədlərə xidmət edən güclərə qapdırdılar. Erməni pərdəsi altında cinayətləri törədənlər "vur" əmrini erməni olmayan mərkəzlərdən alırlar. Digər tərəfdən, Amerikadan göndərilən pullarla Livan və Kipr rum kəsimində "təhsil" görən qatillərə

kiprli rumlar saxta pasport təmin edirlər.

Millətlərarası terror mövzusunda tədqiqatları ilə tanınan amerikalı jurnalist Claire Sterlingin ASALA erməni terror təşkilatı haqqındakı fikirlərə ağılasığmaz sualları cavablandıraraq aydınlıq gətirir. Claire Sterling bir jurnalda yayımlanan məqaləsində bu mövzunu belə cavablandırır: "Sovet İttifaqının erməni terrorunu dəsdəklədiyi haqqında çox ciddi ehtimallar vardır. Viktor Saxarov adlı bir elm adamı Sovet İttifaqı KQB-nin səkkizinci şöbəsinin məsul şəxsi idi. Bu şöbə isə Orta Şərqi məsələlərindən məsul idi. Bu KQB agentinin açıqlamalarına görə, Moskva Türkiyədə son dərəcə şiddətli bir şəhər terrorizmi təşkil etməyi planlıyır... Yəni Türkiyə Cümhuriyyəti rusun dünya siyasətinin ilk hədəflərindən biri olduğunu söyləmək mümkündür. Keçmişdən bəri də belə idi. Bu gün bu vəziyyət daha ciddi bir hal almışdır. Moskva kommunizmi Türkiyə dövlətini daxildən yıxmaq üçün 1980-ci ilə qədər böyük səylər sərf etmiş, bu ölkəni daxili bir müharibənin, kommunist zərbəsinin sərhəddinə qədər gətirmişdi.

Türkiyə Cümhuriyyətini yıxmaq Rus imperializmi üçün bu dövlətin ərazisini işğal etməklə yanaşı, dünyanın dənəgəsinə alt-üst edəcək, Moskvaya Aralıq dənizinin yolunu açacaq bir məna ifadə edirdi. Yəni Rus imperializmi Türkiyəni aşağı bildiyi təqdirdə Aralıq dənizinə, Basra körfəzinə, Hind okeanına qovuşacaqdı. Türkiyədən sonra rusun irəliləyişini, əsgəri baxımdan dayandıra biləcək bir əngəl qalmırdı. Xüsusilə körfəz dövlətləri, türk əngəli aşıldığı təqdirdə bir neçə saat içərisində yandırılacaq bir quruluşa sahibdilər. Beləcə Rusiya ABŞ, Qərbi Avropa və Yaponiyanın qüdrətlərini təşkil edən neft hövzəsinə hakim olacaqdı. Yəni Rus imperializminin sənaye, texnika və rifah baxımından Qərbin üzərində üstünlük yaratmaq üçün başqa çarəsi yox idi. Bütün bunlarla yanaşı II Dünya müharibəsindən sonra rus xarici

siyasətinin Qərb xarici siyasətindən daha yaxşı işlədiyini, daha az səhvə yol verdiyini, daha sürətlə irəlilədiyini, əl atacağı ölkələri daha yaxından və daha yaxşı tanıdığını qəbul etmək lazımdır.

Əgər II Dünya müharibəsindən sonra Rusiyanın yayılması nəzərə alınarsa, xəritələrə baxılırsa, azad dünya üçün hansı ölkələrin və millətlərin itirildiyi xatırlanarsa qərb siyasətindəki axsaqlıqlar ortaya çıxar. Bu, azad bir dünya üçün şərəfli bir tablo deyildir. Moskva kommunizminin yolunu kəsmək, rus imperializmini məhdudlaşdırmaq lazımdır. Bu hal Qərb üçün bir ölüm-dirim məsələsidir. Beləcə, bu məsələ bütün Dünya tarixi çərçivəsində müzakirə edilib tədbirlər alınmalıdır...”

İngiltərə Oksford Universitetinin müəllimi türkoloq prof. Geoffrey Lewis, “Erməni terrorunun arxasında rusların qızıl əllərini görürəm. Buna görə, erməni terror hadisələrinə qarşı bütün Avropa Türkiyənin yanında yer almalıdır,” demişdir. Millətlərarası türkoloji konqresində çıxış edən prof.G. Lewis Anadoluda erməni qətləmini olduğu iddialarına qətiyyətlə inanmadığını, erməni iddiaları qəbul edilməsi halında belə, bunun məsum türk diplomatlarının öldürülmələri müsbət bir səbəb təşkil etmədiyini bildirən bu elm adamı çıxışına belə davam etmişdir: “İndi millətçi almanların törətdikləri müsəvi qətləmindən sonra yəhudilər bir müsəvi terror təşkilatı qurub alman diplomatlarını qətl etsələr heç bir avropalı bu hadisəni xoş qarşılamaz. Mən bütün bu hadisələrin arxasında rusların “qızıl” əllərini görürəm. Ona görə də, erməni terror hadisələrinə qarşı bütün Avropa dövlətləri Türkiyənin yanında yer almalıdırlar, düşüncəsindəyəm.”

Bugünədək uzanıb gələn, əksər halda bir, bəzən bir neçə erməni terror təşkilatının öz üzərinə götürdüyü qətləmlərin, bombalama, təxrib və yaralamaların həqiqi səbəbləri nələr olmuşdur? Bir-birlərilə yarışırmasına terror hadisələrini

törədib dünya ictimaiyyəti qarşısında elan edən bu erməni terror təşkilatlarının məqsədləri nə olmuş və bunlar hansı mənbələrdən bəslənmiş, kimlərdən dəsdək almışlar? Bu gün Qarabağ bölgəsini də içinə alan, 46.200 kv.km azəri türkünün ata-baba yurdunda yaradılan Ermənistanda bir türkün belə yaşadılmamasına dünya ictimaiyyəti nə anlam verir? (Doğrudur, bu gün oralarda 4674 azəri türkü öz ata-baba yurdunu müdafiə etdiyinə görə həbs edilib dustaq halında “yaşayırlar”). Necə olur ki, 18 ildir vaqonlarda yaşayan 1.000.000-dan artıq azəri türkünün bu faciəsinə demokratiyadan dəm vuran dövlətlər, millətlər, ictimaiyyətlər seyrçi qalırlar? Necə olur ki, BMT aldığı qərarları yerinə yetirə bilmir? Heç şübhəsiz, bu dövlətlərin və millətlərin erməni zülmü altında həyatlarını itirmiş yüz minlərlə məsum türk insanının tələsiz xatirəsinə nəzər salmalı, süngülənən uşaqların, atəşdə yandırılan qocaların, gözləri oyularaq, qulaqları, burunları kəsilərək insana insanlığını unutturmuş işgəncələrlə öldürülənlərin acı çığırtmalarına qulaq vermələri lazımdır. Və heç şübhəsiz, bu dövlətlər və millətlər ermənilərin törətdikləri vəhşiliklərin və qeyri-insani hadisələrin dumanlar arxasında buraxılmasına qarşı çıxmalıdırlar...

Bütün ermənilərin ruhani lideri, Eçmiədzin kilsəsinin baş patriarxi I Vazgen Amerikada və Kanadada olarkən erməni camaatına “vətənə dönüş” çağırışı etmiş və “Bir gün gələcək Ararat (Ağrı) dağının ətrafında toplanıb zəfər əldə edəcəyik” – deyən patriarx, ABŞ-ın başqanı Reyqan və BMT-nin baş katibi Perez de Kueller ilə görüşmüş və ermənilər üçün “Ararat (Ağrı) dağını ələ keçirmənin “milli ideal” olduğunu, “soyqırım”ın bütün xristianlıq dünyasının, xristian ədalətinin əsas mövzusu olduğunu, beləcə, 1915-ci il “soyqırım” BMT tərəfindən tanınmalıdır” təkliflərini irəli sürmüşdür.

Eçmiədzin kilsəsinin başçısı və yer üzündəki ermənilərin

ruhani lideri olan I Vazgen, ABŞ-ın müxtəlif əyalətlərində təşkil edilən ayınlarda çıxış edərək amerikalı ermənilərə "vətənə dönüş" çağırışı etmişdir. Bununla yanaşı, I Vazgen uydurulmuş "soyqırım" məsələsini də dilindən düşürməmiş, Prezident Reyqanla görüşdüyü zaman ona Avropa parlamentinin "soyqırımı" qəbul etdiyini söyləmiş, BMT-nin də "soyqırımı" qəbul etməsini tələb etmişdir. BMT-nin Baş katibi Perez de Kueller ilə görüşdükdə ona Araratı (Ağrı dağını) göstərən çox qiymətli bir tablo hədiyyə edən I Vazgen, "Sülh bütün xalqların haqlarının tanınmasıdır,"- demişdir. O zamanlar BMT-nin Beynəlxalq katibliyində çalışan 60-a yaxın ermənilə görüş keçirən I Vazgen, "Qaydalar dəyişmişdir, BMT-nin sülhə olan öhdəliyini yerinə yetirəcəyini və erməni davası üçün çalışacağını ümid edirəm," şəklində danışıbmışdır. I Vazgen BMT-ni ziyarət edən dövlət rəhbərlərinə ayrılan xüsusi kresloya oturdulmuş, yəni BMT tərəfindən bir "dövlət rəhbəri" protokoluna görə qarşılanmışdır.

I Vazgen o uydurma "soyqırım" mövzusunda o qədər irəli getmişdir ki, onu bütün xristianlığın problemi olaraq təqdim etmiş və bütün xristianlığı bu uydurma mövzunun bütün dünya ictimaiyyəti tərəfindən qəbul edilməsi üçün çalışmasını tələb etmişdir. I Vazgen "erməni soyqırımı"nın Avropada qəbul edilməsində "Dünya kilsələr konseyi"nin çox önəmli rolu olduğunu qeyd etmişdir. Sonra o: "Dünya kilsələr konseyi"nin 1915-ci il soyqırımının BMT tərəfindən də qəbul edilməsi üçün səy göstərməsi xristian ədalətinə uyğundur," demiş və "Heç bir millət başından bu cür faciəvi hadisələr keçdikdən sonra ayaqda qala bilməzdi. Amma biz ermənilər qısa bir zamanda özümüzü ələ aldığımız və öz vətənimizin bir küncündə (ermənilər bugünkü Ermənistanı öz vətənlərinin bir küncü sayırlar) yaşamağa davam etdik. Mən bu ruhla çalışmağa davam edəcəyimizi və bir gün Ararat (Ağrı) dağının ətrafında yenidən bir araya gələcəyimizi

zənn edirəm. Biz bir gün zəfər əldə edəcəyik! Bizim milli ideallarımız həyata keçəcəkdir!"- deyərək, əlavə etmişdir.

Ermənilərin Ararat adını verdikləri Ağrı dağı, xristian dini əfsanələrində Nuhun gəmisinin durduğu yer olaraq qəbul edilərkən, ermənilər tərəfindən də Ermənistanın mərkəzi olaraq mənimsənilir. Dünyanın müxtəlif ölkələrindəki ermənilər öz təbliğatlarında Ağrı şəhərini müstəqil Ermənistanın paytaxtı olaraq göstərirlər.

Ermənistanın qurtuluşu üçün "Erməni gizli qurtuluş ordusu" sayılan ASALA erməni terror təşkilatı ilk dəfə 1975-ci ildə "Dünya kilsələr konseyi"nin bürosuna qarşı törətdiyi saldırla özünü tanıtdırmışdır. ASALA "Millətlərarası terror hərəkatı"nın bir parçası olduğunu və milli mücadiləsini ancaq "silahlı" olaraq həyata keçirəcəyini elan edən bir terror təşkilatıdır. Bu terror təşkilatı yayımladığı bildirişdə məqsədini belə açıqlamışdır:

1. İşğal altındakı erməni torpaqlarını qurtarmaq, birləşmiş demokratik və sosialist bir Ermənistan qurmaq. (ASALA-ya görə Sovet Ermənistanı "qurtarılmış" bir bölgədir, Şərqi Anadolu vilayətləri isə "işğal altındakı erməni torpaqlarıdır")
2. Torpaqlarına döndükləri zaman erməni xalqına ən azı öz talelərini təyin etmək haqqını tanımaq.
3. "Qətliamın" tarixi bir həqiqət olaraq Türkiyə tərəfindən qəbulunu təmin etmək.
4. Türkiyəni təzminat ödəməyə məhkum etmək.

Erməni terror təşkilatlarının ABŞ-dakı ermənilərin təşviqləri və rus agentlərinin təhrikilə dünyanı qana boyadıqları artıq qətiyyət qazanmışdır. Bu zamanlarda Fransanın da "erməni məsələsi" nə dəstək olduğu bir həqiqətdir. Miçiqan (ABŞ) Universitetinin rus tarixi üzrə professoru D.Papazyan və elm adamı O.Sarkisyan kimi fanatik erməni millətçiləri yazdıqları kitablarda həqiqətləri və "rəsmi sə-

nədləri" təhrif edib türkləri bütün dünyaya "haqsız" və bir "barbar" millət olaraq tanıtmğa çalışmışlar. Buna qarşılıq Fransa Dövlət Şurasının "Türkiyədəki ermənilərə təzyiç edilmiş" şəkildə vermiş olduğu qərar (552) yaxşı təbliğ edilərsə, Qərb dünyasını bir az insafa gətirər və erməni "elm adamları"nın müxtəlif hadisələr və rəqəmlər uyduraraq yazdıqları kitab və məqalələrin həqiqi dəyərini ortaya qoyar. Çünki bu qərar erməni cinayətlərini bağışlanmaz halda gətirə biləcək dəyərdədir.

Türkiyədəki bəzi papazların da erməni terror təşkilatlarına yardım etdikləri və kimsəsiz erməni uşaqlarını "dini təhsil" adı altında Qüdsə aparıb orada "beyin təmizləmə" metodları ilə türk düşməni yetişdirdikləri ortaya çıxmışdır. (553). Erməni papazlar "dini təhsil" adı altında, xüsusilə Anadoludan topladıqları kimsəsiz erməni uşaqlarını əvvəl İstanbulla, oradan da Qüdsdəki erməni "ruhani" məktəbinə aparır, müəyyən bir "dini təhsildən" sonra artıq türk düşməni olaraq onları təkrar Türkiyəyə gətiririlmişlər. Müəyyən bir nəzarətdən sonra Türkiyənin təhlükəsizlik gücləri tərəfindən ələ keçirilən Qüds erməni "ruhani" məktəbinin müəllimi papaz Hayko Eldəmir verdiyi ifadəsində özünün də 1968-ci ildə "Üçhoron" kilsəsində çalışan papaz Varuj Hırkaçyan tərəfindən Qüdsə aparıldığını bildirmiş və belə demişdir: "Biz 10 nəfərlik qruplar halında idik. Aramızda ermənicə bilməyən, kürdcə danışan uşaqlar da vardı. Məktəb müəllimlərimiz türk diplomatlarını öldürən daşnak təşkilatına mənsub idilər. Bu təşkilatın məktəbin içərisində bir binası vardı. Biz, "təhsilimiz" boyunca Türkiyə və türklər haqqında mənfi istiqamətdə təbliğat mahiyyətində "dərslər" aldıq. Təhsil sonunda beyinlərimiz yuyulmuş, qatı bir türk düşməni olmuşduq. Daha sonra bu məktəbdə müəllimlik etdim və erməni tarixi mövzusunda dərslər verdim. Burada erməni uşaqlarına türklərin erməniləri qətl etdikləri

ni, bu intiqamın isə bizim kimi türk düşməni ermənilərin yetişməsi ilə alınacağını söylədim..."

Papaz Hayko Eldəmir Avropada türklərə qarşı düşmənçilik edən terrorist Arpiyar Dəmirçiyanın dostu olduğunu söyləmiş və ifadəsinin son bölümündə belə demişdir: "...Məktəbin müdiri Şahə Acemyan Qüds Ruhban (rahib) məktəbində təhsil alacaq yaxşı uşaqlar tapmaq üçün mənə təlimat verdi. Mən uşaqları tapıb gətirdikdən sonra bu Ruhban məktəbində müdir olaraq işləyəcəkdim. Amma uşaqları apara bilmədim, yaxalandım..."

Əməliyyat zamanı, uşaq ikən Qüdsə aparılıb türk düşməni olaraq yetişdirilən ermənilərdən yenidən Türkiyəyə gəldiklərini bir qisminin isə terror təşkilatlarında vəzifə aldıqları ortaya çıxmışdır. Türkiyəyə gələn papazların müxtəlif kilsələrdə ayin oxuduqları, bu ayin sonunda Daşnaksütün adlı terror təşkilatına aid marşlar söylədikləri təsbit edilmişdir. Papaz Hayko Eldəmirdən sonra ifadəsi alınan Qüds Ruhban məktəbinin şagirdi papaz Mixail Sağlam öz ifadəsində: "...5 il orada təhsil aldım. Təhsil zamanı türk mənliyimi unuttum. Beyinlərimiz davamlı türk düşməni olaraq yuyuldu. 1977-ci ildə məktəbdə Hayko Eldəmir ilə tanış oldum. Hayko Eldəmir tarix dərsi verirdi. O, tez-tez erməni qətliamından bəhs edirdi. Mən 1980-ci ilin iyul ayında Türkiyəyə gəldim. Böyükdəyə erməni kilsəsindəki ayinə qatıldım. Ayini Hayko Eldəmir idarə edirdi. Ayindən sonra bizə xüsusi yemək verildi. Bu yeməkdə daşnak marşları söylədik. Hayko Eldəmir yeməkdə erməni vətəndaşlarına əllərindəki uşaqları özlərinə vermələrini söylədi və türk dövlətinin təzyiç edib-etmədiyini, bu mövzuda ermənilərin şikayəti olub-olmadığını sordu. Erməni vətəndaşlar təzyiç altında olmadıqlarını, əksinə, çox rahat bir həyat sürdüklərini bildirirdilər. Biz kilsədən çıxdıq və bir maşına mindik. Bu maşında da daşnak marşları ilə ermənicə mahnılar söylə-

dik..."

Ruhban məktəbində müdir müavini olan və təhlükəsizlik gücləri tərəfindən yaxalanan Hayko Eldəmir verdiyi ifadədə özünün də Ruhban məktəbində 7 il oxuduğunu bildirdi və aldığı təhsil haqqında belə dedi: "...Biz 1968-ci ildə 10 nəfər uşaq olaraq Ruhban məktəbinə aparıldıq. Mən daha əvvəl İstanbulda erməni məktəbində oxuduğuma görə ermənicə bilirdim... Bu məktəbdə çox ciddi bir nizam-intizam vardı. Günah işləyən şagirdlərə çox pis cəzalar verilirdi. Birinci sinifdə ermənilərin varlığı, tarixi, ikinci sinifdə ermənilərin inkişafı və tarixi, üçüncü sinifdə isə romalıların ermənilərə qarşı etdiyi hücumlar ələ alınır və erməni-ərəb-türk əlaqələri öyrədilirdi. Son sinifdə türk düşmənçiliyi çox ciddi bir şəkildə beyinlərə yeridilirdi. İstanbulda almanların dəstəylə erməni böyüklərinin öldürüldükləri və 24 aprel 1915-ci ildə böyük qətliaamlar törədildiyi, qətliaamlardan sağ olaraq qurtaran ermənilərin məcburi köçə zorlandıqları haqqında dərslər verilirdi..."

Bir müəllim olaraq Ruhban məktəbində işləməyə başladığımda mən də şagirdlərə türk düşmənçiliyini öyrətdim və bu düşmənçiliyi şişirtdim. Türklərin erməniləri necə qətl etdiklərini, Şərqi Anadoluda bir çox yerin ermənilərə aid olduğunu bildirdim və türklərdən intiqam alınmasını söylədim. Mənim müəllimlik etdiyim illərdə hər sinifdə idealmızdakı "Böyük Ermənistan"ın sərhədlərini göstərən bir xəritə vardı. Biz bütün işlərimizi bu xəritə üzərində qururuq..."

Papaz Hayko Eldəmir Qüdsdəki erməni komitələrinə Amerikadan böyük miqdarda pulun gəldiyini, bu pulların New Yorkdan Aleko Manukyan adında zəngin bir erməninin qurduğu "Erməni yardımlaşma komitəsi"nin göndərdiyini bildirdi. Bu komitənin bütün dünyadakı erməni komitələrinə və kilsələrinə də yardım etdiyini bildirən Hayko El-

dəmir, ermənilərin Türkiyədəki fəaliyyətləri haqqında bunları söyləmişdir: "Mən Türkiyədə Daşnak və Qncak komitələrinin olacağını zənn etmirəm. Çünki onlar türkləri sevməzlər. Fəaliyyətlərini daha ziyadə xaricdə davam etdirərlər. Amerikadakı "Erməni yardımlaşma komitəsi"nin Türkiyədəki erməni patriarxı Şinork Qalstyan ilə təması vardır. Mənim bildiyimə görə Türkiyədəki kimsəsiz erməni uşaqlarını xaricdəki məktəblərə aparmaq, orada oxudub sənət sahibi etmək, Anadoluda dağınıq halda yaşayan və şəxsiyyətlərini itirmiş olan erməniləri İstanbula gətirərək bir yerə toplamaq, onların sosial və iqtisadi baxımından inkişaf etmələrini təmin etmək istiqamətində bir fəaliyyət vardır. Bunları patriarxxana təşkil edir. Mən bilən bu işləri idarə etmək üçün Bedros Greqos Tokatlıyan patriarxxana tərəfindən vəzifələndirilmişdir. Bu şəxs Anadoluya gedərək türkləşmiş erməniləri tapır, onların əksəriyyətini ailələri ilə birlikdə İstanbula gətirərək burada yerləşdirir, pasportlarını çıxartdırıb ermənilərin çox olduqları yerlərə göndərir. Bəzən onların uşaqlarını alaraq İstanbula gətirdikdən sonra buradakı erməni məktəblərinə və ya yetimxanalarına yerləşdirir. Bəzən də, 8-10 yaşındakı erməni uşaqlarının tam bir erməni olaraq yetişmələrini təmin etmək üçün onları Qüds Ruhban məktəbinə göndərir.

Bu şəxsdən başqa Beyoğlu "Üçhoron" kilsəsinin Baş papazı Varuj Hırkaçyan da eyni işləri görür. Qüds Ruhban məktəbinə göndərilən erməni uşaqları bu məktəbdə müəllimlik edən Daşnak və Qncak komitələrinə üzv olan müəllimlər tərəfindən türk düşməni olaraq yetişdirilirlər. Burada yetişən uşaqların bəziləri geri gətirilir, bəziləri də Avropanın müxtəlif ölkələri ilə Amerikadakı erməni kilsələrinə göndərilirlər..."

Qüdsdəki Ruhban məktəbində "dini təhsil" masqası altında körpə beyinlərə türk düşmənçiliyi yerləşdirilərkən, bu

məktəbin qarşısındakı Surp Agop erməni monastırı terror təşkilatlarının təhsil mərkəzi kimi fəaliyyət göstərir.

Erməni Ruhban məktəbinin bir parçası olaraq qəbul edilən və ümumi təhsil vermək görünüşündə olan bu monastırda, əslində 1915-ci il hadisələrinin intiqam şüurunu və "Böyük Ermənistan"ın qurulması fikrini gənclərin beyninə yeritmək təlimi verilir. Bu məqsədləri təmin etmək üçün monastırda iki erməni komitəsi fəaliyyət göstərir. "Hay yeridasartaqan miyutyun – H.Y.M." adındakı "Erməni gənclik birliyi" Qncak komitəsinə, "Hay Marznağan intanur miyutyun" – H.M.İ.M." adındakı "Erməni ümumi atletizm birliyi" isə Daşnak komitəsinə bağlıdır.

Daşnak komitəsinə bağlı olan "Erməni ümumi atletizm birliyi"nin binası kilsənin arxasında fəaliyyət göstərir. Bu birliyin rəhbəri Ruhban məktəbinin ümumi tarix və erməni dili müəllimi Abraham Papazyandır. Birliyin üzvləri arasında Takvor Ohanesyan və Akop Sandurini də vardır. Bunlar monastırda yaşayırlar. Bundan əlavə, bu birliyə bağlı qadınlardan əmələ gələn və xeyriyyə fəaliyyətləri göstərən "Erməni yardımlaşma birliyi" Qüdsdəki kasib erməni qadınlara maddi dəstək təmin edirlər.

Daşnak və Qncak komitələrindən başqa bu monastırın şərq hissəsində "Ermənilərin yaxşı arzular birliyi" adı altında fəaliyyət göstərən üçüncü bir birlik daha vardır. Bu birlik Qüdsdə doğulmuş ermənilərdən əmələ gəlir. Şivələri ərəbcəyə yaxın olan bu ermənilər digər erməni təşkilatlarıyla paralel fəaliyyət göstərirlər.

Erməni şovinist hərəkatında önəmli yeri olan Fransanın paytaxtı Paris şəhərində də güclü bir erməni hərəkatı mövcuddur. Apardığımız araşdırmalar nəticəsində "Erməni qurtuluş təşkilatı," yəni "Front de Liberation Armenien" yeni üzvlər qazandıqı ortaya çıxır. Bunlar mühəndis, texnik və hüquqçu kimi müxtəlif sənət mənsubları olub təşkilatı mad-

di və mənəvi baxımdan dəstəkləyirlər. Bunların arasında Greqoryan adında 34 yaşındakı atom elektronik mühəndisi çox böyük bir fəaliyyətdədir. Bu şəxsin ailəsi Kayseri – Sivas bölgəsindən köç etmiş ermənilərdəndir. Greqoryanın arvadı Elie, son dərəcə mühüm bir kimya tədqiqat laboratoriyasına rəhbərlik edir. Bu ər-arvad erməni təşkilatında həm fəal, həm də təsirli bir yer tuturlar. Bu təşkilat, Türkiyə səfərinin mediya müşaviri vəzifəsində işləyən Necla Erbakıkanın da qatılması ilə iclaslarını Paris camisində keçirir.

Bu Paris camisinin Baş imamı, Əlcəzair fransız sümürgəsi ikən Fransa Millət Məclisində millət vəkili olan, Əlcəzair istiqlaliyyətini əldə etdikdən sonra isə Paris camisinin Baş imamı seçilən Həmzə Boubakr D'Etudes müsəlmanın islam mədəniyyəti və teologiyası institutunun müəllimidir. Həmzə Boubakr tanınmış bir türk düşmənidir. Bu adam, erməni işlərinə çox qarışmamaqla yanaşı əl altından kürd təbliğatını edir və kürdçülüüyü dəstəkləyir.

Erməni millətçilərinin arasında Houry İpəkyan adında bir xanım vardır. Bu xanım Fransa Universitetinin hüquq fakültəsindən məzun olduqdan sonra erməni tarixində müxtəlif uydurmalarla dəyişikliklər etmişdir. Houry İpəkyanın ailəsi Fransaya Anadoludan gəlmədir. Onun atası İttihat və Tərəqqi hökuməti zamanında mühüm vəzifələrdə işləmişdir. Bu xanım Avropada, xüsusilə də Fransada erməni mədəniyyəti haqqında konfranslar keçirir, uydurma hadisələrlə, xüsusilə erməni qətliamı üzərində durur, Fransa liselərinə və məktəblərinə qədər gedərək "erməni davası"nı anlatmağa çalışır. Houry İpəkyan erməni Daşnak komitəsinin mədəniyyət şöbəsinin üzvüdür.

Bu mədəniyyət şöbəsinin digər bir üzvü, Paris Universitetinin doktoru Marie Louise Chaymont, "Recherche sur l'histoire de l'Armenie de l'avenement des Sassanides a la conversion du ryanme Paris 1969" adında bir əsər yazmış-

dır. Bu xanım da Houry İpəkryan kimi uydurma hadisələrlə "erməni qətliamı"nı təbliğ edir. Mariye Louze Chaymont adından bir fransız olduğu görülürsə də, əslində o, ermənidir.

Daşnak komitəsi naminə çalışan bu qadınların adlarına Türkiyə Paris səfərinin Fransanın polisindən əldə etdiyi Daşnak komitəsi üzvlərinin siyahısında rast gəlinməz. Çünki bunlar Universitetə mənsub olduqlarına görə, belə təşkilatlara girmələri qadağandır. Bu qadınlar və Daşnak komitəsinə mənsub digər kəslər Türkiyənin Paris səfərinə 150 metrə məsafədə olan erməni kitabxanasında toplanırlar. Bu kitabxananın adı "Fondation Nubar"dır. Türkiyə Cümhuriyyətinin səfiri İsmail Erezin şəhid edildiyi yer də bu kitabxanaya 60 metrə məsafədədir. Bu kitabxananın rəhbəri Karındaşyan adında və çox təmiz türkcə danışan, lakin misirli olduğunu söyləyən bir türk ermənisidir. Bu kitabxana Parisdə və dünyada yaşayan digər ermənilərin Türkiyə əleyhinə hazırladıqları bəyanların tərtib edildiyi bir yerdir. Parisdə yaşayan türk tələbələrdən bir qismini ələ keçirib bir agent olaraq Türkiyəyə göndərmək məqsədilə lazım olan hər cür tədbirlər burada alınır. Bu gənclər daha çox Şərqi Anadoludan gələnələr arasından seçilirdilər.

O zamanlar Parisdə "Manifest" adında bir kitab nəşr edilmişdir. Bu kitabda Türkiyənin və türk dünyasının əleyhinə olan hər kəslə əlaqə qurub əməkdaşlıq etmək tövsiyə edilir. Fransada yaşayan ermənilərin fransız pasportları olduğuna görə, asanlıqla Türkiyəyə gəlir, Türkiyənin daxili siyasətini çox yaxından öyrənə bilirdilər. Bu kitabın kimin tərəfindən yazıldığı bildirilmir, ancaq "Fondation Nubar" kitabxanası tərəfindən nəşr edildiyi kitabda qeyd edilmişdir.

Parisdə Daşnak komitəsi tərəfindən idarə edilən Türkiyə əleyhindəki hərəkətlərə Qncak və Ramkavar komitələri də qatılırlar. Ramkavar komitəsi Ermənistan Respublikasına bağ-

lıdır və birbaşa oradan idarə olunur. Heç şübhəsiz, Daşnak komitəsi Türkiyə və türk dünyası əleyhində fəaliyyətdə olan komitələrin başında gəlir. Bu komitə zəngin ermənilər tərəfindən idarə edilir.

Hesab edirik ki, Fransada sərbəstcə, hətta fransızların yardımıyla sürdürülən Türkiyə və türk dünyasının əleyhindəki erməni fəaliyyətini çətinləşdirmənin ən mühüm şərti, hər şeydən əvvəl bütün erməni mənbələri ciddi bir şəkildə incələnməli, həqiqətlər rəsmi sənədlərlə təsbit edilməli, kimin kim olduğu ortaya çıxarılmalıdır. Fransızların əleyhimizdə olmalarının əsas səbəbi, onların bizi yaxşı tanımamalarıdır. Biz türklər bu sahədə ciddi tədbirlər görməli, tariximizi, dilimizi, ədəbiyyatımızı və mədəniyyətimizi təbliğ etməliyik. Biz bu sahədə türk düşmənlərinə fürsət verməməliyik və düşmənlərimizin, kirli tarixlərini, məqsəd və qeyri-insani hərəkətlərini rəsmi sənədlərlə ortaya qoymalıyıq. Bu, hər bir türk elm adamının borcudur.

ERMƏNİ ARTİN PENİKİN PROTESTİ

Yuxarıdakı abzasda qeyd etdiyimiz düşüncələrin nə qədər doğru olduğunu qısaca təsbit etmək üçün digər millətlərə mənsub bir adamın deyil, bir erməninin türklərə qarşı qeyri-insani hadisələr törədən erməni terrorunu protest məqsədilə özünü yandıraraq həyatına son verən Türkiyə Cümhuriyyətinin erməni əsilli vətəndaşı Artin Penikin məktubunun tam mətnini kitabımıza daxil etməyi məqsədə uyğun gördük:

"Patriarxxana və Türkiyədəki bütün ermənilər naminə sizi protest edib özümü yandırırım.

Sizə səslənirəm ey ASALA caniləri! Məsum insanları arxadan əxlaqsızca öldürməklə bu işlər həll olunmaz. Siz im-

perialistlərin oyununa gəlirsiniz. O zaman da imperialistlərin oyunu ilə yüzminlərlə insanlar qeyb oldu. Özünüza gəlin. Sizi aldadırlar. Burada bir neçə min erməni qaldı. Bunlarıdamı yox etmək istəyirsiniz? Lakin buna müvəffəq ola bilməyəcəksiniz. Bu gün necə qardaşca keçinilirsə, bundan sonra da eynən davam edilməlidir. Lakin siz günahsız insanları əxlaqsızca öldürməyə davam etsəniz, and içərək deyirəm, kökünüz qazılacaq! Özünüza gəlin! Bizim tanıdığımız ermənilər mərd olar, məsum insanları əxlaqsızca arxadan vurub öldürməz. Sizi bir erməni olaraq qəbul etmirəm, lənətləyirəm. Fransanın keçmiş prezidenti Ciskar, sizi də bir erməni olaraq lənətləyirəm. Zamanında rəy ovçuluğu üçün etdiklərinə göz yummasaydın, bunlar ərköyünləşib bu hala gəlməzdilər. Yazacaq çox şey var, lüzum görmürəm. Zamanı gəldikdə, Türk milləti sizin cəzanızı verəcək. O zamandan bu günə qədər ölənlərin canına rəhmət diləyir, yaxınlarına baş sağlığı verirəm. Bütün Türkiyədəki vətəndaşlarıma səbrli olmalarını Uca Allahdan diləyirəm.

Hörmətlə hamınıza əlvida. Artin Penik.”

Vətəndaş Artin Penikin bu çox mənalı ölümü Türk millətini dərinədən kədərləndirmişdir.

ERMƏNİLƏRİN SON İLLƏRDƏKİ FƏALİYYƏTLƏRİ

Ermənilər Sevr müqaviləsində “Ermənistan” olaraq adlandırılan bölgəyə sahib olmaq və ya bu torpaqların özlərinə verilməməsi halda Türkiyədən təzminat almaq mövzusunda təkid edirlər. Onlar türklərin keçən əsrin əvvəllərində ermənilərə qarşı “törətdikləri qeyri-insani qətliaamları,” “köçə zorlama”nı əsas olaraq özlərindən üzr istəmələrini və Sevr müqaviləsinin hələ də gücündə olduğunu istismar yolu ilə Türkiyənin şərq və cənub-şərqində yer alan bir çox

şəhər və kəndləri üzərində haqq iddiasındadırlar. Onlar uydurduqları “erməni problemləri”ni dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq və bu “problemləri” beynəlxalq miqyasda qəbul etdirmək məqsədilə Türkiyə əleyhində aparılan təbliğat fəaliyyətlərini 1965-ci ildən etibarən artırmışlar. Onlar özlərinin məzlum xristianlar olduqlarını, hüzur içərisində yaşadıkları vətənlərindən türklərin haqsız və barbarca uyqualdıqları bir qətliaam ilə atıldıklarını irəli sürüb Şərqi Anadolunu, Qarabağ bölgəsini, azəri türklərinin ata-baba yurdu olan İrəvan xanlığında, Göyçə mahalında, Zəngəzurda... daşnakların qeyri-qanuni elan etdikləri “Ermənistana” qatmaq istəmişlər. Daşnakların bu söyləri bir nəticə vermədikdə onlar 1973-cü ildən etibarən bütün dünya ictimaiyyətinin gözü qabağında terror hadisələrinə başlamış, 200-ə yaxın terror hadisələri törətmişlər. Vəhşicəsinə törədilən bu hadisələrin dünya ictimaiyyəti üzərində yaratdığı mənfi təsirləri gördükdə, onlar “erməni soyqırımı” hadisələrini dünya ictimaiyyətinin gündəminə daşımışlar. Etiraf etmək lazımdır ki, bu uydurulmuş “soyqırım” mövzusunda erməni komitələri, kilsələri və xüsusilə erməni diasporası ağıla sığmaz, qeyri-adi müsbət nəticələr əldə etmişlər. Diaspora kəlməsi, əslində, yəhudilər üçün istifadə olunan bir termindir. Doğma yurdlarından ayrılaraq xarici ölkələrdə yerləşən yəhudiləri tanımaq üçün istifadə olunan diaspora kəlməsi ermənilər haqqında da söylənməyə başlanmış, daha çox məşhurlaşmışdır. Bu gün diaspora kəlməsi tələffüz edildikdə hər bir insanın ağına ilk olaraq erməni diasporası gəlir. “Bu gün ermənilərin fəaliyyətlərini təşkil edən və Ermənistanın xarici siyasətini, sözün əsl mənasında idarə edən erməni diasporasıdır,” deyə bilərik. Bütün dünyaya yayılmış erməni diasporasının məqsədi türk düşmənçiliyini təbliğ etmək və uydurulmuş “soyqırım”ın intiqamını almaqdır.

Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsilə er-

məni diasporası önəmli ölçüdə "hörmət" qazanmışdır. Beləcə, diasporanın aktiv üzvlərindən olan daşnak R.Koçaryan Ermənistanın prezidenti seçilmiş, "erməni soyqırımı"nın beynəlxalq miqyasda tanınmasını dövlətin ən başda gələn məsələlərindən biri olaraq qəbul etmişdir. R.Koçaryanın rəhbərliyində ciddi çalışmalar nəticəsində ermənilərə qarşı "soyqırım" törədildiyini tanıyan ölkələrin sayı 17-ə yüksəlmişdir: Rusiya, Yunanistan, Belçika, Fransız Beynəlxalq Məclisi, İsveç, Livan, İtaliya, Kanada, İsveçrə, Argentina, Uruqvay, Slovakiya, Hollandiya, Almaniya, Fransa senatı, Kipr rum parlamenti, Polşa. Bu gün Türkiyənin üzərinə atılan "soyqırım" məsələsi uydurma mənbələrə dayansa da, Türkiyə üçün beynəlxalq əlaqələrdə bir avtoritet itkisinə səbəb olmuşdur. Bundan əlavə, bu xüsus Türkiyənin xarici siyasətini təzyiqlə altında tutur. Məsələn, Türkiyə-Avropa Birliyi əlaqələrində AB Türkiyənin Avropa Birliyinə girməsi üçün "erməni soyqırımı"nı tanımasını və Türkiyənin Ermənistanla sərhəddə qapısını açmasını şərt qoşur.

Ermənilərin Türkiyə əleyhindəki fəaliyyətləri yazılı və TV mediyası, film və fotoqraf sərgiləri, konfranslar, seminarlar, nümayişlər, "soyqırım" abidələrinin tikilməsi və s. ilə davam etdirilir. Ermənilərin zərərli fəaliyyətlərini planlama və icra etmə imkanlarını bir çox ölkələrdə dini baxımdan daha çox imkan və uyğun şərait tapmaları baxımından təmin edilir. Nəticədə, deyə bilərik ki, erməni diasporası bir reallıqdır. Bunlar 100 ildən artıqdır ki, Türkiyəyə və Azərbaycana qarşı açdıqları müharibəni bitməyən bir reallıqla davam etdirirlər. Onlar olduqları ölkə idarəçilərinə və ictimaiyyətə təsir etməyi bacarırlar.

ABŞ-da daha çox Kaliforniya, Miçiqan, Florida və New Yorkda yerləşən ermənilər iqtisadi baxımdan üst səviyyədədirlər. Bunlar bir milyona yaxın olan sayları ilə amerikalı siyasətçiləri maraqlandırır. Xüsusilə seçkilər zamanında

namizədlərin veriləcək səs baxımından maraqlarını ödəməyi bacarırlar. Bunlar I Dünya müharibəsində Osmanlı dövlətinə ermənilər tərəfindən törədilən qətlamları əksinə təbliğ edib "erməni məsləsinə" "müsəlman-xristian problemi" çərçivəsində oturtmağı, rus itilalından sonra isə, "Ermənistanın bir hissəsinin də kommunistlər tərəfindən işğal edildiyi" təbliğatı ilə ABŞ-ın ictimaiyyətində özləri üçün uyğun bir şərait yaratmağı bacarmışlar. Son zamanlar bu ölkədə konqress və təmsilçilər məclisindən keçirilmək istənən ermənilərlə əlaqəli siyasi qərarlar diqqətçəkicidir. ABŞ erməniləri yaxşı təşkilatlanmışlar. Erməni diasporasının bu ölkədə çox sayda quruluş və təşkilatları vardır. Belə ki, ABŞ-ın müxtəlif əyalətlərində çıxan 21 günlük və həftəlik qəzetləri, 25 radio, 10 TV proqramları ilə Türkiyənin əleyhində fəaliyyətdədirlər. Buradakı erməni lobbisinin məqsədi ABŞ-ın Türkiyəyə yönəlik yardımlarının əngəllənməsi, Azərbaycana ABŞ yardımının qarşısının alınması və Ermənistanın hər bir sahədə ABŞ tərəfindən dəstəklənməsi ABŞ-dakı erməni lobbisinin əsas məqsədlərindəndir. ABŞ-ın 41 əyalətində "soyqırımı" qəbul etdirmələri erməni diasporasının ABŞ ictimaiyyətində böyük tərəfdarlarının olduğunu açıq bir şəkildə ortaya qoyur.

ABŞ konqresində hər il dövrü olaraq "erməni soyqırımı" gündəliyə gətirilir. ABŞ hökuməti isə Türkiyə ilə olan əlaqələrinin əhəmiyyətini gündəmə gətirərək erməni diasporasının aləti olan konqress üzvlərinin təşəbbüslərinin qarşısını alır. Lakin belə gedərsə, yəni Türkiyə ciddi bir qərar almazsa, gec-tez ABŞ konqresindən və senatından mənfi bir qərarın alınacağı qaçılmazdır. Hələlik, ermənilərin yaratdıqları bu vəziyyət bir təzyiqlə vasitəsi olaraq Türkiyə üzərində istifadə olunur.

Fransadakı ermənilər 350.000 sayları ilə Paris, Marsel və Lyonda çox təsirli bir fəaliyyət sahibidirlər. Fransada təbli-

ğat yöntəmləri və vasitələri baxımından əlverişli imkana sahib olan ermənilərin Fransa ictimaiyyətinə təsir edə bildikləri bir həqiqətdir.

Bu gün Fransa "erməni soyqırımı"nu qəbul edən ölkələr arasında ən təsirli olma vəsfini mühafizə edir. Fransadakı erməni diasporası öz çirkin təbliğatı ilə Fransa, Avropa insan haqları müqaviləsinin fikir azadlığı hökmlərinə qarşı olmasına baxmayaraq "soyqırım olmamışdır" deyənlərə həbs və pul cəzası vermək üçün qərar qəbul etmişdir. Bu, çox önəmli qərarın alınmasını erməni diasporasının müvəffəqiyyəti kimi dəyərləndirmək olar.

Üç milyon türkün yaşadığı Almaniyaya "soyqırımı" aid abidə tikməklə kifayətlənməmiş, 16 iyun 2005-ci il tarixində "1915-ci ildə türklərin ermənilərə qarşı soyqırım törətdiyini" rəsmən qəbul etmişdir.

1915-ci ildə türklərin ermənilərə qarşı "soyqırım" törətdiyini Almanyanın dərs kitablarında yer almışdır. Uzun illərdir bu ölkədə yaşayan və alman vətəndaşlığı qazanan milyonlarla türkcə baxmayaraq, planlı və təşkilatlı olaraq çalışan 20.000 erməni bu müvəffəqiyyəti əldə etmişdir.

Qeyd etdiyimiz bu erməni müvəffəqiyyətlərini düşündüyümüz zaman ortaya çox önəmli bir sual çıxır: nəyə görə 5-6 milyonluq erməni milləti uyduraraq ortaya atdığı "erməni problemi"ni bütün dünyaya təbliğ edib qəbul etdirə, hətta qanunlaşdırıla bilər, 255 milyon türk insanı həqiqətləri ortaya qoya bilmir?!

Ermənilərin illərdən bəri bütün dünya ictimaiyyətində Türkiyənin əleyhində aparılan fəaliyyətlərinə baxmayaraq, Osmanlı dövləti daşnakların 28 may 1918-ci ildə Azərbaycan türklərinin ata-baba yurdları olan İrəvan xanlığında elan etdikləri qondarma "Ermənistan Respublikası"nu 4 iyun 1918-ci ildə Batumda ermənilərlə imzaladığı müqavilə ilə tanıyan ilk dövlət olmuşdur!? Ermənilər türklərin bu jes-

tini unutdular mı? Buna görəmi onlar bütün dünya ictimaiyyətində türklərin əleyhinə qaralama fəaliyyətlərinə davam edirlər? Kitabın I cildində də açıqladığımız kimi, ermənilərin Anadolu və Azərbaycan türklərinə qarşı törətdikləri vəhşiliklərə baxmayaraq Türkiyə və Azərbaycan hər zaman müstəqil Ermənistan ilə iqtisadi və siyasi əlaqələrin inkişafı düşüncəsilə hərəkət etmişlər. Bu gün belə türklər ermənilərin Qara dənizə sahili olmamasına baxmayaraq və ermənilərin Azərbaycan türklərinə qarşı Xocalıda törətdikləri vəhşiliklərə göz yumaraq 1993-cü il tarixində Ermənistanın Qara dəniz iqtisadi əməkdaşlığı təşkilatına qurucu üzv olaraq dəvət edilməsini təmin etmişlər... (554). O zamanlar elektrik sızıntısı çəkən Ermənistanı öz elektrik sistemindən Ermənistanın uydurduğu iftiralara baxmayaraq elektrik vermişdir. (555).

Türkiyə Ermənistanın "soyqırım" iddialarından vaz keçməsinə, Azərbaycan torpaqlarından çəkilməsini, Gürcüstan və Azərbaycan cümhuriyyətlərilə olduğu kimi, təbii olaraq sərbəhd müqaviləsinin yenilənməsini gündəmə gətirmiş, lakin Ermənistan bundan imtina etmişdir. Ermənistan uydurduğu tələblərdən vaz keçmək yerinə Türkiyə və Azərbaycana qarşı mənfi tövrünü artırmış və Türkiyə-Ermənistan-Azərbaycan əlaqələrini gərgin bir nöqtəyə sürükləmişdir.

Ermənistan Respublikasının bu günə qədər uyquladığı hərəkət və davranışı ilə tarixi xəyallarından vaz keçmədiyini ortaya qoyur. Ermənilərin hədəfi Türkiyə Cümhuriyyətinin və Azərbaycanın torpaq bütünlüyünə yönəlikdir. Bu strategiya keçmişdəki üç-beş erməni təşkilatının hədəfi olmaqdan çıxmış, bugünkü Ermənistanın məqsədi halına gəlmişdir. Bu vəziyyəti Ermənistanın ən önəmli üç rəsmi sənədinə baxanda açıqdan-açığa görmək olar. Bunlar, "Müstəqillik bildirişi," "Müstəqillik qərarı" və 1995-ci ildə qəbul edilən "Ermənistan konstitusiyasıdır."

Ermənistan Sovet Sosialist Respublikası Ali Sovetinin 23 avqust 1990-cı il tarixli "Müstəqillik bildirişi"nin 12-ci maddəsində: "Ermənistan Respublikası 1915-ci il Osmanlı Türkiyəsi və Qərbi Ermənistanda törədilən soyqırımın beynəlxalq sahədə qəbulunun təmin edilməsi istiqamətindəki səyləri dəstəkləyəcəkdir" deyilir.

Ermənistan "Milli Məclisi 23 sentyabr 1991-ci il tarixində aldığı müstəqillik qərarında "Ermənistan müstəqillik bildirişinə sadıq qalacaqdır" deyilir. 1995-ci ildə qəbul edilən erməni konstitusiyasında isə "Ermənistanın müstəqillik bildirişindəki milli hədəflərə bağlı qalacağı" yazılmış və bu şovinist düşüncə bir konstitusiya hökmü halına gətirilmişdir.

Bu rəsmi sənədlərdə açıq-aydın ifadə edildiyi kimi, olmayan bir "soyqırım"ın qəbul etdirilməsi və Türkiyənin şərqindən Qərbi Ermənistan olaraq qeyd edilən torpaq tələbi artıq gizli bir əməl olmaqdan çıxmış, başqa bir ölkənin konstitusiyasında rast gəlinməyəcək bir şəkildə rəsmən dünya ictimaiyyətinə açıqlanmışdır. Konstitusiyadan ayrı olaraq dünya ictimaiyyətinə paylanan "Böyük Ermənistan" xəritəsində bu vəziyyətin təbliğatı aparılır.

1998-ci ildə Daşnak təşkilatının gizli lideri R.Koçaryanın prezident seçilməsilə millətçi hərəkatlar sərbəst buraxılmış, Ermənistan Türkiyə ilə əlaqələrində sərt bir siyasət izlənməyə başlamışdır. Koçaryan rəsmi bir açıqlamasında, soyqırımı heç bir zaman unutmayacaqlarını, bu faciəni bütün dünyaya xatırladacaqlarını, soyqırımın cəzasız qaldığını, millətlərarası tanıma və qınamanın layiq olduğu səviyyədə gerçəkləşmədiyini ifadə etmiş, BMT-nin 53-cü iclasında da iddialarını təkrarlayaraq, Ermənistanın Türkiyə və Azərbaycana tərəfindən blokada altına alındığını ifadə etmişdir. Bu tələblərin qarşısında ortaya belə bir sual çıxır: Türkiyədən və Azərbaycandan rəsmən torpaq tələb edən və buna konstitusiyasında yer verən bir ölkə ilə normal əlaqələr necə qu-

rula bilər?..

1992-ci ilin fevral ayında Ermənistanda ilk xarici səfərini açan ABŞ-ın səfiri Harry Gilmore, 1992 Ermənistanını belə anladır: "Yerevandakı diplomatlarımızı da Yerevan yerli-ləri kimi tez-tez elektriksiz və susuz yaşayan gördüm. Orada gündə bir ya da iki saat elektrik olardı, hələ də elədir. Qış boyunca diplomatlarımız teleqraflarını lampa işığında yazırdılar..." (556).

2008-ci ilin Ermənistanında da Amerikanın səfiri Harry Gilmorenin anladığından fərqli bir şəraitin yarandığını göstərmir. 2008-ci ilin Ermənistanındakı xalqın 60%-dən çoxu ciddi sıxıntılar çəkir, həyatlarını digər ölkələrdə yaşayan əqrəbalar, müxtəlif təşkilatlar və erməni diasporasının göndərdiyi yardımlarla keçirirlər. Ermənistanın rəsmi mənbələrinə görə 1990-2001 illər arasında 900.000 erməni yalnız iqtisadi səbəblərdən Ermənistanı tərk etmişdir. Qeyri-rəsmi mənbələrin açıqlamalarına görə isə bu rəqəm 2.000.000-a yaxındır. Bu gün Türkiyədə qeyri-rəsmi, qaçaq olaraq yaşayan Ermənistan vətəndaşının sayı 70.000 civarındadır.

2001-ci ilin oktyabr ayında Ermənistanda keçirilən nüfus sayımı ölkə nüfusunun 3.000.000-a yaxın olduğunu göstərir. Fəqət bu rəqəm olduqca şişirdilmişdir, çünki müxtəlif mənbələr bugünün Ermənistanında təxminən 1,700.000–1.800.000 erməninin yaşadığını bildirir. Şübhəsiz, bu şişirtmələr bəzi zəngin dövlətlərdən daha çox yardım almaq məqsədilə edilir. Yəni Ermənistanda yaşayış səviyyəsi o qədər aşağıdır ki, ermənilər xaricdə yaşamaq məcburiyyətində qalırlar. Bu baxımdan Ermənistan Respublikasının 1997-ci ildə verdiyi şişirdilmiş rəqəmlərə baxdığımızda çox şey ortaya çıxır:

AMERİKA:

Amerika Birləşmiş Ştatlarında

1.050.000

Kanadada	50.000
Cənubi Amerikada	150.000

AVROPA:

Almaniya	40.000
Bolqarıstan	30.000
Danimarka	3.000
İspaniya	1.000
Estoniya	2.000
Fransa	450.000
İngiltərə	12.000
İtaliya	2.000
Latviya	2.500
Litva	2.500
Polşa	10.000
Yunanistan	20.000
Çexoslovakiya	10.000
Rumıniya	10.000
Rusiya	1.700.000
İsveç	3.000
İsveçrə	3.000
Ukrayna	150.000
Yuqoslaviya	10.000

ASIYA:

Gürcüstan	460.000
İndoneziya	10
İran	150.000
İraq	3.000
İsrail	3.000
Yaponiya	10
Ürdün	3.000
Qazağıstan	10.000

Qırğızıstan	1.000
Küveyt	5.000
Livan	130.000
Özbəkistan	130.000
Filippin	8
Katar	150
Türkmənistan	20.000
Türkiyə	80.000
Vyetnam	8

AFRİKA:

Cənubi Afrika	200
Fildişi sahili	20
Misir	10.000
Efiopiya	90
Seneqal	15
Sudan	1.000
Zambiya	10

AVSTRALIYA

45.000

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, bu rəqəmlər araşdırıldıqda həqiqətlərdən uzaq olduğu ortaya çıxır, yəni Azərbaycan və Portuqaliyada heç bir erməni "yoxkən" Rusiya, Ukrayna, Gürcüstan, Özbəkistan, Suriya, Livan və bir çox ölkələrdə yaşayan ermənilərin sayı olduqca şişirdilmişdir. Digər tərəfdən, ermənilərin bütün dünyaya yayılmış olmaları doğrudur, çünki onlar bir-birilərini sevməz, müqəddəs Vətən kəlməsinin mənasını bilməzlər. Ona görə də özlərinə "vətən" saydıqları İrəvan xanlığında yaşamazlar. Yəni yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Ermənistanda 3-3.5 milyon erməni qeydə alınmış ola bilər, ancaq orada yaşayan ermənilərin sayı 1.7 – 1,8 milyonu aşmaz. Heç şübhəsiz, əgər "Qarabağ məsələsi" nə dair bir referendum keçirilsə, orada yaşayanla-

rın sayı 9-10 qat artıq göstəriləcəkdir!..

Türkiyə-Ermənistan əlaqələrində ermənilərin Azərbaycana qarşı olan işğalçı siyasətləri əhəmiyyətli bir yer tutur. Türkiyənin bu mövzuya göstərdiyi həssaslıq Ermənistan iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərir. Ermənistan isə həll edə bilmədiyi problemlərini çökən iqtisadiyyatında görür. Heç şübhəsiz, ermənilərin düşdükləri bu iqtisadi sıxıntılar, onların "insan sevgisindən" irəli gəlir. Çox təəssüflər olsun ki, onlar çəkdikləri sıxıntılardan dərs almır, hələ də diaspora və quyruqbulama fəaliyyətlərini davam etdirirlər.

Azərbaycan-Ermənistan əlaqələri etibarilə təzyiqli görünən tərəf Azərbaycandır. Torpaqlarının 46,200 kv. km. sahəsini işğal altında tutan Ermənistanın sayəsində ABŞ-ın idarəçiləri 1992-ci ildə azlıqlar üçün iqtisadi yardım maddəsini 907-ci maddə ilə birlikdə səsə qoyaraq Azərbaycana iqtisadi yardımını durdurmuşdur. İnsani yardım fondundan isə Ermənistanına yeddi verdisə, Azərbaycana bir vermişdir. Məsələn, 1995-ci ilə qədər Ermənistanın ABŞ-dan aldığı insani yardım təxminən 455.000.000 dollar ikən, Azərbaycanın aldığı yardım 65.000.000 dollardır. 2002-ci ilə qədər isə ABŞ-ın Ermənistanına verdiyi yardımın toplamı 1.200.000.000 dollar olduğu halda, üç dəfə artıq nüfusa sahib olan Azərbaycana verilən yardımın miqdarı 165.000.000 dollar olmuşdur. (557).

Bundan əlavə, 1991-ci ildə Küveyti işğal etdiyi "səbəbilə" İraqa müdaxilə edən ABŞ, Azərbaycan torpaqlarını işğal edən Ermənistanı göz yummuşdur. Bu gün ABŞ və AB tərəfindən Qafqazda stabilliyi təmin etmək məqsədilə yalnız Türkiyəyə təzyiqli göstərilir, Ermənistanı isə hər hansı bir addımın atılması istənilmir, baxmayaraq ki, erməni daşnaklar Azərbaycanın torpaqları üzərində bir dövlət qurmuş, ikincisini də Türkiyə torpaqları üzərində qurmaq istəyirlər.

Bu gün dünya ictimaiyyətində Türkiyə və Azərbaycana qarşı davamlı problemlər yaradan bir Ermənistan ilə qarşı-

qarşıyıyıq. 1998-ci ildə Ermənistan prezidenti seçilən R.Koçaryan iqtidara gələr-gəlməz "soyqırım"ın bütün dünya tərəfindən tanınmasını, Ermənistanın xarici siyasət hədəflərindən biri olaraq açıqlamışdır. Bu mövzunun dövlət siyasəti olduğunu dilə gətirən Vartan Oskanyan da "soyqırım"ın tanınması mövzusu Ermənistanın xarici siyasətinin ən önəmli unsurundan olduğunu hər zaman və hər yerdə ifadə edir. Hər baxımdan tamamilə bir çıxmazın içərisində olan Ermənistan, güclü dövlətlərin oyuncağı olmaqdan əl çəkmir, Türkiyəyə qarşı siyasət yürütməyə davam edir. Yəni ermənilər İrəvan xanlığında qeyri-qanuni elan etdikləri "Ermənistanı" boşaltmadıqca, türkün, farsın, gürcünün başı ağrımağa davam edəcəkdir.

Biz, bir az əvvəl Daşnaksütyun komitəsinin gizli liderlərindən biri olan R.Koçaryanın Ermənistan Respublikasına prezident seçildikdə millətçi hərəkatları sərbəst buraxdığını, "...soyqırımın cəzasız qaldığını, millətlərarası tanıma və qınamanın gerçəkləşmədiyini..." ifadə etdiyini qeyd etmişdik. Sonra R.Koçaryan BMT-nin 53-cü iclasında məlum iddialarını təkrarlayaraq Ermənistanın Türkiyə və Azərbaycan tərəfindən blokadaya alındığını irəli sürmüşdür. Bu hərəkət və düşüncələr nə qədər doğrudur? Heç şübhəsiz, bu sualın cavabı tarixi rəsmi sənədlərdədir. Lakin Türkiyə Cümhuriyyətinin Baş Naziri türk-erməni məsələsinin həllində tarixi rəsmi sənədlərin tarixçilər tərəfindən incələnməsini bütün dünyaya təklif etdikdə, ermənilər, xüsusilə də R.Koçaryan bu təklifə qarşı çıxdılar. "Erməni soyqırımı"nu rəsmən qəbul edən ölkələr də bu təklifə müsbət baxmadılar. Beləcə çox böyük səhvə yol verdilər. Çünki dövlət idarəçiliyinə soyunan şəxslər tarix elmi ilə çox yaxından maraqlanmaları və fəaliyyətlərində tarixi həqiqətlərə uyğun hərəkət etməlidirlər. Bu, çox önəmli məsələdir. Tarixi sənədlər idarəçilərin öz ölkələrini yaxşı idarə etmələri üçün ciddi mənbə

olmalıdır. Çünki tarix təkərrür edər. Zaman və məkan dəyişə bilər, amma hadisələr heç dəyişməz. Buna görə də, hər hansı bir ölkəni idarə edən rəhbər, yaxın məsləhətçilərini tarixi hadisələrdən doğru nəticə çıxara bilən tarixşünasların arasından seçməlidir. Biz, belə rəhbərlər çox az səhvə yol verərlər, düşüncəsindəyik.

Lozanna sülh müqaviləsi ilə Sevr müqaviləsində özlərinə "bol kisədən" vəd edilən torpaqları əldə edə bilməyəcəklərini anlayaraq ermənilər boş durmadılar, yeni hədəflər ortaya qoymağa çalışdılar. Dünyanın dördüncü yanına yayılan ermənilər, olduqları ölkələrdə yerləşib kök salmaq üçün birlik və bərabərlik içərisində olmağı hiss etdilər. Buna görə təşkilatlandılar, bir-birlərinə sahib çıxdılar. Saylarının az olmasına baxmayaraq təsirli bir güc halına gəlmək üçün birlikdə hərəkət etməyin doğru olduğuna inandılar və bir-birlərinə kömək etməyə çalışdılar. Özlərinə xas "mədəniyyətlərini" itirməmək üçün səy göstərdilər, ümumi duyğuları olan türk düşmənçiliyi ətrafında toplanıb yaşadıkları ölkə rəhbərlərindən dəstək almağı bacardılar.

Dünyanın dördüncü yanına yayılan ermənilər fərqli iqtisadi və mədəni quruluşlarda yaşayırdılar. Beləcə bir-birlərindən fərqli olan insanları bir yerdə saxlamaq və tarixdən silinmələrinin qarşısını almaq üçün bir şey qalırdı o da dünyanın harasında olurlarsa-olsunlar bir hədəf müəyyən edəcək və bu hədəfi əldə etmək üçün birlikdə çalışacaqdılar. Heç şübhəsiz, ermənilərin ən ümdə hədəfləri türk düşmənçiliyi idi. Bu hədəfi müəyyən edən erməni kilsəsi olmuşdur. Erməni kilsəsinə görə, ermənilər 1915-ci il hadisələrində yox edilmək istənmişlər, ancaq onlar çətinliklə də olsa bu hadisədən qurtara bilmişlər. Kilsə bu vəziyyəti insanlığın ən önəmli əfsanələrindən sayılan Nuhun tufanı ilə əlaqələndirir. Yəni özlərini Nuhun nəvəsi saydıqları Haykın uşaqları olaraq tanıdan kilsə ermənilərinə görə, ermənilər Nu-

hun tufanında necə yox olmamış, bütün dünyaya yayılaraq ana vətənlərinə geri dönmək gücünü özlərində tapmışlarsa, 1915-ci il hadisələrindən sonra da həyatda qalmaq bacarmışlar. Onlara görə, irəlidə "ana vətənə," yəni Anadoluya dönmək də mümkün olacaqdır...

II Dünya müharibəsində Hitlerin yəhudilərə qarşı törətdiyi soyqırımı ortaya ataraq böyük dövlətlərin dəstəyini əldə edib öz dövlətlərini qurmaları ermənilər üçün bir nümunə olmuşdur. Nəticədə, ermənilər də "soyqırımı" ortaya ataraq siyasətlərini buna görə qurmuşlar. Onlar eyni yəhudilər kimi "soyqırımı" uğradıqlarını ortaya atıb müxtəlif iddialar irəli sürmüş, dünya ictimaiyyətindən dəstək istəmişlər. Yəni ermənilərə də eynən yəhudilər kimi haqları geri verilməlidir. Lakin ermənilər yəhudilər kimi deyil, onlar xaricdən mehriban bir millət kimi görünənlər də, öz aralarında fikir ayrılıqları içərisində olmuşlar. Ermənilər arasından solçu siyasi qruplar Sovet İttifaqı ilə birliyi müdafiə edərkən, millətçi daşnaklar tamamilə müstəqil bir Ermənistan istəmişlər. Bunlar "erməni davası"na ən çox kimin xidmət etdiyini isbat etmək üçün terror hadisələri törətməyə başlamış, Türkiyəyə ən çox zərər verən qrup olaraq görünmək istəmişlər. Bu anlayışa görə: "Ən yaxşı erməni türklərə və Türkiyəyə ən çox zərər verə bilən ermənidir."

Ermənistan yarandığı gündən xarici siyasətini türk düşmənçiliyi üzərində qurmuşdur. Ermənistanda seçilmək istəyən siyasətçinin, general olmaq istəyən zabitin müraciət etdiyini təkəvə yol türk düşmənçiliyi olmuşdur. Ermənilər, kilsə başda olmaqla, məktəb və mediada türk düşmənçiliyi təbliğ etmiş, nümayişlər təşkil etmişlər. Onlar 13 aprel 1981-ci ildə Afinada toplanıb Türkiyə əleyhinə iclaslar keçirmiş, Türkiyəyə qarşı qərarlar vermiş, nümayişlər keçirmişlər. Afinanın İzmir məhəlləsində qurulan "Erməni abidəsi" qarşısında yunanlı papazlar ayinlər oxumuşlar. Afinanın küçə-

lərində Türkiyənin 6 bölgəsinin Ermənistanına aid olduğunu göstərən afişalar asmışlar.

Onu da qeyd edək ki, Türkiyə əleyhinə erməni daşnaklara bir çox ölkələr yardımı gizli etdikləri halda, yunanlar açıq-açıqına etmişlər. Beləcə, erməni daşnaklara hər cür yardımını əsirgəməyən Yunanistan türklərə qarşı olan düşmənçiliyini bir daha ortaya qoymuşdur. 1979-cu ildə dünyanın müxtəlif təşkilatlarına göndərilən Yunanistan xəritəsində İstanbul və Qərbi Anadolu yunan torpağı olaraq göstərilmişdir. Xəritənin altında "Böyük Yunanistan yunan millətinin rəyası olaraq yaşayır və yaşayacaqdır" ibarəsi yazılı idi... Paytaxt Afinadır, İstanbul isə böyük paytaxtdır, bütün yunanların rəyası budur.

1982-ci ilin aprel ayında Keğan Yağcıyan Afinada təşkil etdiyi mediya toplantısında "Türkiyənin 6 vilayətinin Ermənistanına verilməsini istəmişdir, əks halda baş ağrısı olmaqdan vaz keçməyəcəklərini irəli sürmüşdür.

Ermənilər Afinada çıxan "Akropolise," "To Vima," "Apo-yev Matini" və "Ta Nea" qəzetləri tez-tez türk düşmənçiliyi və erməni məsələsini təbliğ etmişlər.

1974 Kipr hərəkətindən sonra oktyabr-noyabr aylarında Kipr rumları, yunanlar və ermənilər Türkiyəni çətin bir vəziyyətə salmağın yollarını araşdırmaq üçün ard-arda konfranslar və toplantılar keçirmişlər. Bunlar bu mövzuda ciddi bir irəliləyiş təmin edə bilmədilsə də Türkiyə əleyhinə bəzi fəaliyyətlərin inkişafına yol açdılar. Bir ara nəyə görə kipi rli rumlar öz mübarizələrini ermənilərlə birləşdirmək istəmədilər, lakin sonradan onlara qucaq açdılar. Beləcə, kipi rli rumlar "Erməni davasını dəstəkləmə təşkilatı" adı altında bir cəmiyyət qurdular. Edek orqanı olan "Tanea" qəzetinin bildirdiyinə görə "Erməni davasını dəstəkləmə təşkilatı" bir bildiriş yayımlayaraq "Erməni gizli ordusu" 24 oktyabr 1981-ci ildə Türkiyənin Paris səfərətini işğal etməsilə öz qa-

yəsini izah etmişdir." Bildirişdə "Erməni gizli ordusu"nun türk xalqına qarşı deyil, hökumətinə qarşı mübarizə apardığını bildirmiş, ermənilərin bilinən iddiaları bir-bir sıralanmış və bu gün Türkiyədə yaşayan ermənilərin həyat şəraitlərinin 1915-ci ildəki şəraitlərdən yaxşı olmadığını iddia etmişdir.

Kipr rum kəsimindəki erməni məktəblərində erməni gənclərini türk düşməni olaraq yetişdirirdilər. Zəngin amerikalı ermənilərin dəstəyilə fəaliyyətlərini sürdürən bu təhsil ocaqlarından biri olan Merkoryan İnstitutunda Türkiyədən, Misirdən, Suriyadan, Livandan və müxtəlif ölkələrdən gələn erməni gəncləri də təhsil alırdılar. Burada "Türkiyənin şərqi Ermənistandır" mövzulu dərslər verilir, yüzlərcə erməni gənci türk düşməni olaraq yetişdirilirdi. Bu dərslər rum idarəçiləri tərəfindən də dəstəklənirdi. Ermənilərin Türkiyə torpaqları üzərində haqq iddia etmələrini dəstəkləyən Kipr rum idarəçiləri bu gün belə, rum radio və televiziyaında erməni dilində səslənən proqramlara üstünlük verirlər. Hər gün erməni dilində bir saatlıq proqram təşkil edən rum radiosu türk düşmənçiliyini və Türkiyənin şərqi qində bir Ermənistanın qurulmasının doğru olacağını təbliğ edir. Ottavada Türk hava yolları ataşesinin bir terror hadisəsilə şəhid edilməsini rum qəzetləri "Bir Atilla daha öldürüldü" deyə müxtəlif məqalələr nəşr etmişlər.

Kipr rum kəsimində fəaliyyət göstərən "Erməni devrim hərəkəti" bir bildiriş yayımlayaraq bütün erməniləri türklərə qarşı savaşağa çağırmışdır. Ermənilər bu bildirişdə Qərbi Avropa və Amerika ölkələrinin erməni əleyhdarlarını qınayaraq türmələrdə olan bütün erməni millətçilərinin azadlığa buraxılmalarını istəmişdir. Erməni daşnaklarının yayımladıkları bir bildirişdə türkləri ortaq bir düşmən olaraq adlandırmış və kipi rli rumları da türklərə qarşı mübarizəyə çağırmışdır.

25 sentyabr 1988-ci il tarixli "Hürriyyət" qəzetinin, bir-birinə qarşı olan kilsələrin və məzhəblərin patriarx və yepiskopların ortaq davranışlarına dair önəmli xəbəri və fotoqrafları diqqətlə incələnməyə dəyər. Xəbərin başlığı belədir: "Patriarxlar Yunanıstana getdilər." Fənər patriarxı I Dmitrios, erməni patriarxı Şinork Qalustyan və Amerika rum ortodoks kilsəsinin Baş yepiskopu Yakovas, "İncilçi Yuhanna" monastırının 900-cü quruluş ildönümü şənliklərinə qatılmaq üçün "Okeanos" adlı xüsusi bir gəmi ilə Yunanıstanın Patnos adasına getdilər. Rum patriarxanasının dəvətlişi olaraq Patnos adasına gələn patriarx Dmitriosun dini mərasimlərə qatıldıqdan sonra Yunanıstana keçəcəyi bildirildi..." Fənər patriarxı I Dmitrios, erməni patriarxı Şinork Qalustyan və türk-islam düşmənçiliyi ilə tanınan Yakovasın bir araya gəlmələri düşündürücü deyilmi? Heç şübhəsiz, rum ortodoks patriarxanası Yakovasın təhriklərilə yeni həmlələrə hazırlaşır, erməni komitələrilə türk düşmənçiliyini gücləndirir, dünya ictimaiyyətinə təsir etmək üçün planlar qururdu. Bilindiyi kimi, Yakovas Türkiyədəki rum və erməni patriarxanalarını Türkiyə və Sovet İttifaqına qarşı təhrik və təşviq etdirirdi. Vəkil albay Mustafa Necati Özfaturanın "Yakovas nələr çevirir" adlı "Türkiyə" qəzetində yayımladığı yazısında "Mən türkləri sevmirəm. Onlar da mənə sevmirlər. Konstantinopolun (İstanbul) və kiçik Asiyanın (Anadolı) türklərə aid olduğunu zənn etmirəm..." deyən bu adama, 40 ildir verilməyən patriarxana şəhadətnaməsinin verilməsində və türk-yunan münasibətlərində Yakovasın dövrəyə girməsində tarixi bir səhvə yol verilmişdir..." Belə ki, Yunanıstanda, hətta Selanikdə çox sayda cami yandırılıb yox edilərkən, Bakırköydəki bir kilsənin divarını bir neçə metrə geriyə aldırmaq məcburiyyəti qarşısında Yunanıstanın necə ayağa qalxdığı və nümayişlərlə dünya ictimaiyyətinə necə təsir etdiyi unudulmamalıdır...

Hesab edirik ki, ermənilər haqqında həqiqətləri yazan yazıçıların, xüsusilə erməni millətinə mənsub yazıçıların yazdıqları kitabları bütün xarici dillərə tərcümə etdirib böyük tirajla nəşr etdirərək təbliğ edilməli, bütün dünyanın mərkəzi qəzet və jurnallarında yayımladaraq oxudulmalıdır. Çünki "erməni məsələsi" haqqında həqiqətləri öyrənən insanlar fikirlərini dəyişirlər. Məsələn, "Hürriyyət" qəzetinin 14550-ci sayında Larry Smithin bəyanatı bu başlıqlarla tanındı: "Erməni dəstəkçisi günah edir"; "Türkiyəni gördüm dünyaya baxışım dəyişdi." Amerika kongresində erməni məsələsi səsə qoyulduqda müsbət səs verən Demokrat partiyalı Təmsilçilər Məclisinin üzvü Larry Smith "Türkiyəni ziyarət etdikdən sonra erməni mövzusunda fikrim dəyişdi," – demişdir. Çıxışının önəmli bir qismini türk-yəhudi əlaqələrinə ayıran Larry Smith, osmanlıların, bütün dünyanın arxa çevirdiyi İspaniyadakı işgəncə və zülmədən qaçan yəhudilərə qapılarını açaraq, hələ o zamanlarda insan haqları mövzusunda unudulmaz bir nümunə göstərdiklərinə diqqət çəkmişdir. Xanımı ilə birlikdə Türkiyəyə gəldiyini söyləyən Smith, "Türkiyəni gördüm, yəhudi liderləri də daxil olmaqla, bəzi azlıq liderlərilə görüşüb danışdıqdan sonra düşüncələrimdə önəmli dəyişikliklər oldu. Bu mövzuda bəzi tədqiqatlar apardıqdan sonra isə fikrim tamamilə dəyişdi. Ermənilərin tarixi azdırdıqlarını və həqiqətləri öz məqsədləri naminə dəyişdirdiklərini gördüm" – demişdir. Biz, ABŞ Demokrat partiyasının üzvü, Təmsilçilər Məclisinin tanınmış simalarından biri olan Larry Smithin bəyanatı bütün dillərə tərcümə edilib çoxaldılmalı və təbliğ edilməlidir, düşüncəsindəyik.

Dünyanın harasında olursa-olsun "erməni soyqırımı" ilə əlaqəli açılacaq muzeylərdə bir bölüm açıdırıb türk soyqırımını sənədləşdirən rəsmi sənədlər, rəsmlər, qazıntılar nəticəsində ortaya çıxarılan toplu məzarlar və bu mövzuda ya-

zılan kitablar sərgilənməli və təbliğ edilməlidir. Ermənilərin Türkiyədə və Azərbaycanda törətdikləri qətliamlar törədilən şəhərlərdə, qəsəbələrdə və bu yerlərin təhsil ocaqlarında nümayiş etdirilməlidir.

Ermənilərin Türkiyənin öz övladları sayılan kürdlərə qarşı da Türkiyədə və Azərbaycanda törətdikləri qətliamlar az olmamışdır. Kitabımızın I cildində kürd-erməni mövzusunda az da olsa məlumat vermişdik, yəni ermənilərin "türkü və kürdü öldür" rəsmi parollarını zikr etmişdik. Əgər kürdlərin çoxluqda yaşadıkları yerlərdə də, Ərzurumda olduğu kimi, toplu məzarlar araşdırılarsa, o zaman çox sayda günahsız kürdün öldürüldüyü ortaya çıxar. Ermənilərin hədəfləri kürdlərin yaşadıkları yerləri "öz torpaqlarına" qatmaq, xamxəyalında olduqları "Böyük Ermənistan" yaratmaq idi. Beləcə, kürdlər də müsəlman olduqlarına görə, soyqırırma uğradılmaq istənmişlər. O zamanlar daşnak ermənilərin kürdlərə qarşı törətdikləri vəhşiliklər nəzərə alınmalı və kürdlər ermənilərin oyunlarına inanmamalıdır. Lakin bəzi kürd liderlər indi də ermənilərə alət olmuş, ermənilərlə əməkdaşlıq etdikləri, çox təəssüflər olsun ki, öz ifadələrilə ortaya çıxmışdır: 28 sentyabr 1988-ci ildə "Hürriyyət" qəzetində bu xəbərlə qarşılaşırıq: "Sovet Ermənistanı kürdlərə dəstək!"; "Kürdləri yalnız buraxmayacağıq" bəşliqlərlə qarşılaşırıq. Ermənilər bu yazılarda, aldadıcı sözlərlə kürdləri "dəstəklədiklərini" və hər zaman "dəstəkləyəcəklərini" söyləyirlər."

10 oktyabr 1988-ci ildə Madriddə çıxan "Hürriyyət" qəzeti Lütü Tokatlıoğlu bəzi kürd liderlərin ermənilərin qırmağına keçdiklərini göstərir: "...Kürdistan yurdsevənlər birliyi" lideri Cəlal Talabani bəzi açıqlamalardan sonra sözü "ermənilərlə əməkdaşlığa" gətirir və bunları deyir: "Hər şeydən əvvəl sizə ən son hadisəni bildirmək istəyirəm. Bunu da ilk dəfə sizə açıqlayıram. İndi kürdlər və ermənilər arasında

konkret bir əməkdaşlıq mövcuddur. Biz bundan sonra mücadiləmizi birlikdə sürdürməyə qərar verdik. Bu yaxınlaşma apardığımız siyasətin bir nəticəsidir. Bütün dünyada təzyiqlə altında əzilenlər tək vücud olaraq mücadilə etməlidirlər. Çox yaxın vaxtlarda bu ortaqlıq mücadilə siyasəti haqqında geniş məlumat sahibi olacaqsınız. İndi dünyadakı bütün erməni təşkilatları və partiyaları ilə çox möhkəm əməkdaşlıq içərisindəyik..."

11.10.1988-ci ildə Madriddə çıxan "Hürriyyət" qəzeti yenə Lütü Tokatlıoğlunun, bu dəfə "Üzsüzlük" başlığı altında önəmli bir xəbər daha verir: "...Talabaniyədən sonra İran Kürdistan Demokrat partiyasının lideri Dr.Qassemluda eyni tələdən çaldı... O, "...Əgər Türkiyə demokratik bir həll yolu ortaya qoymasa, İran və İraqdakı kürdlər üsyan edəcəklər,"- demişdir. Qassemlunun çıxışından bir qismini olduğu kimi qeyd edirik: "...Sovet İttifaqı qonşumuzdur. Bir gün onların ağılları başlarına gələcək və masa arxasına oturub bizimlə danışacaqlar. Lazım gələrsə biz hər yerdə problem yaradar, qarışıqlıq çıxara bilərik. Bu Sovet İttifaqının sərhəddində də ola bilər. Biz demokratik ölkələrin çox şey edə biləcəklərinə inanırıq. Ancaq onlar bizi hələ ikinci, üçüncü sinif vətəndaş olaraq görürlər. Dünyada kürd problemini BMT-yə təqdim edəcək bir dövlət tapa bilmədik. Bunu İsveçdən istədik. Onlar əvvəl "olar" dedilər, amma kimsə onları dəstəkləmədikdə, "Biz tək başımıza edə bilmərik" deyib bu işdən vaz keçdilər."

Xristian aləmi tarix boyu islam aləminin qalxanı və müdafiəçisi vəziyyətində olan istər Səlcuk, istərsə də Osmanlı imperatorluğuna qarşı, xüsusilə 1683 Vyana mühasirəsindən sonra Osmanlı imperatorluğuna qarşı olmuşlar. Əslində onların tarixləri Osmanlı adından çox türk adından istifadə etmişdir. Hətta baş verən müharibələri türk müharibələri deyə adlandırırırlar. Xristianlar müsəlmanlara və türklərə

qarşı davamlı təhlükəli planlar qurmuşlar. Son yüzilləri xatırlayaq. Bir tərəfdən Çar Rusiyası, bir tərəfdən Fransa, İngiltərə, Avstriya, bir tərəfdən də Almaniya, İtaliya, İspaniya türklərlə dost görüdükləri zamanlarda belə, çox zərərli planlarını həyata keçirməyə səy göstərmişlər. Əvvəl XIX əsrdə, yunanlar və ermənilər başda olmaqla bütün xristian azlıqlarını müstəqillik davaları ortaya ataraq təhrik edib Osmanlı imperatorluğunu parçalamağa, bölməyə çalışmışlar.

Bu gün belə Yunanistanın rəsmi məqamları erməni çətəçiləri ilə tam bir əməkdaşlıq içərisindədirlər. Yunanlar və ermənilər türklərə qarşı əməkdaşlıq etməyə qərar vermişlər. Yunanistan və Ermənistan Türkiyəyə qarşı olan hər bir təşkilatla əməkdaşlıq edir və ya onları çox açıq bir şəkildə dəstəkləyirlər. Yakovas və digər papaz və patriarxlar bir araya gəlmək üçün Patnos adasında görüşmüşlər. Burada Yunanistanın Xarici İşlər Naziri Haralambopulosun rəhbərliyində Pire bələdiyyə rəhbəri Andiranopulos və bir çox rəsmi şəxslərin qatılmalarıyla papazlar dövlət səviyyəsində qarşılanmış, Patnos monastırına gedilmiş və bu monastırın 900-cü quruluş ildönümü bayram edilmişdir. Papazlar küçələrdə xalq tərəfindən milli şüarlarla qarşılanmışlar. Sonra erməni və ortodoks papazları Türkiyənin əleyhinə bir neçə yüz il əvvəl qərara alınmış memorandumu bütün dünyaya elan etməyi uyğun görmüş və bu mövzuda əməkdaşlıq edəcəklərinə söz vermişlər. 06.10.1988 tarixində bu memorandum "Tərcüman" qəzetində nə erməni, nə də yunan məqamları və din xadimləri tərəfindən dəyişdirilmədən eynilə yayımlanmışdır.

Memorandumun tərcüməsi eynilə belədir:

Maddə 1. Türklər, rum və ermənilərin əzəli düşmənidirlər.

Maddə 2. Türklərin ən kiçik xatalarını böyüdərək bütün dünyaya yayıb Qərbi dünyasını türklərə düşmən etmək.

Maddə 3. Türkləri iqtisadi yoldan çökəltmək üçün zəngin türkləri hiyləli ticarət yollarına təşviq etmək, yüksək faizli kreditlər açmaq ağır şərtlərlə girov qəbul etmək... Türk mallarından ixrac edilənlərinin içinə saxta və çürük qoymaq, qoydurtmaq, hətta bu malları çürük halına gətirib türk malı damğasını vurmaq və beləcə xarici dünyada türkün etibarını sarsıtmaq, türk mallarının satışını əngəlləmək.

Maddə 4. Türk cəmiyyətini əxlaq, millət, din, adət və ənənələr baxımından çürüdüb çökəltmək üçün də:

a) söyüşlər öyrətmək, söyüşü türklər arasında yaymaq, onları abırsızlaşdırmaq, zina və bənzər əxlaqsızlıqları təşviq etmək, xüsusilə üst səviyyədəki idarəçilərin yanına xüsusi yetişdirilmiş, bizə xidmət edə biləcək şəxslər yetişdirərək bu şəxslərin ailə həyatları ilə rüsvay etmək və bunu tərəfdarımız mətbuatlarda elan etmək;

b) türk gənclərinə cəhənnəmlik ruhları aşılaraq böyük və kiçiklər arasındakı qaydanı və hörməti pozub övladı ataya düşmən etmək, söyüş dilini türklər arasında yayaraq milli dil və duyğularını pozub çökəltmək;

c) din adamlarını aldadaraq mədəni dünya ilə İslam dini arasında uçurumlar yaranmasına yol açmaq.

Maddə 5. Xaricdəki türk işçi və tələbələri müxtəlif vədlərlə xain yetişdirmək.

Maddə 6. Türklərin türk deyil müsəlman olduqlarını aşılamaq.

Bütün bu mövzularda rum və erməni ruhani liderləri tamamilə birlik və bərabərlik içərisində hərəkət edəcəklər. Bu ortaq fəaliyyət bütün dost və müttəfiqlərə bildiriləcəkdir."

Qəzetlər bu memorandumu "Patnos adasında xaçlı ittifaqı" deyərək nəşr etmişlər. Əslində bütün xristian məzhəbləri bir-birlərinin kilsələrinə qarşı olub orada qətiyyətlə ibadət etməz, hətta bir-birlərini cəhənnəmlik sayırlar. Onlar tarix boyunca bir-birlərinə qarşı mücadilə etmişlər, bir-birlərinin

qanını tökmüşlər. Məsələn, Bizans zamanında katolik İtaliya İstanbulu ələ keçirmək məqsədilə ortodoksları öldürmüş, kilsələri qarət etmiş, şəhəri yandırmış, qadınların namusuna təcavüz etmişlər; katoliklərin ortodoks rumlara qarşı törətdikləri qətliam, zülm və vəhşətlər tarix elmində yer almışdır. Xristian məzhəblərində, ümumiyyətlə, ortaq nöqtə İlah, İlahın oğlu və müqəddəs ruh üçləməsi – teslis və Noel deyilən gecələrdir. Bəzilərində fərqli olmaqla bərabər ortaq nöqtələri bu Noel gecələri (24-25 dekabr) kilsələrdə, protestant kilsələri daxil olmaqla, Allahın dünyaya insan şəklində gəlişidir. Yəni xristianlar Allahın insan şəklində bir insan olan Məryəmdən doğuluşunu və Allahın dünyaya gəlişini bayram edirlər. Onu qətiyyətlə bir peyğəmbər olaraq görməzlər. Bunu qəbul etməzlər. Xristianlara görə, Noel Allahın doğuşu deməkdir. Noel ilahliləri bu dediklərimizi eynilə təkrarlayan mənzumələrdir.

Xaricdəki bəzi fanatik ermənilər türkləri qorxutmaq və öldürmək üçün çətəllər qurmaq, dünyanın diqqətini çəlb etmək, hətta dəstəyini almağa çalışmışlar. Belə fanatik erməni terror təşkilatlarını yunan rəhbərləri bəzən gizli, bəzən də açıqdan-açığa təşviq, təhrik etmişlər. Hədəf türk-islam düşmənçiliyinə tərəfdar qalaraq Türkiyəyə zərər vermək olmuşdur.

30 oktyabr 1988-ci ildə "Hürriyyət" qəzeti "Super turistik layihə" başlığı ilə çox qorxunc bir oyunu ortaya çıxarmışdır. "Super turistik layihə... Nazir Mustafa Tınaz Titiz 600 min dönümlük ərazi axtarır – Vanda 350 min ABŞ vətəndaşına "pensiyaçılar şəhəri" qurulacaqdır... Ermənilərin bu qeyri-adi oyunu mövzumuzaya uyğun olduğuna görə, bu hadisəni bir az geniş bir şəkildə şərh etmək istərdik: "Türkiyənin Mədəniyyət və Turizm Naziri Mustafa Tınaz Titiz 350 min pensiyaçı ABŞ vətəndaşı üçün Vanda bir "pensiyaçılar şəhəri" qurulacağını bildirdi. Bu məsələ ilə əlaqəli bəzi tədqiqatlar

aparmaq üçün 30 nəfərlik bir heyətlə Vana gələn Titiz, Vali Adnan Darendelini ziyarət etdiyi zaman bunları söylədi: "Türizmin inkişafı üçün şərait hazırlamaq və Təhsil vəqfinin iclasında iştirak etmək məqsədilə Vana gəldim. Amerikanın bir firması 350 min pensiyaçı vətəndaşı üçün bizdən 600 min dönümlük bir ərazi istəyir. Onlar bu ərazidə "Pensiyaçılar şəhəri" adlı bir şəhər qurmaq istəyirlər. Şəhərin quruluş işlərində 80 min adam işləyəcək. Belə bir yeri müəyyən etməyə çalışırıq."

Nazirin bu sözlərinə qarşılıq Van valisi Adnan Darendeli, "Biz Vanda 600 min dönüm bir ərazini bu iş üçün verməyə hazırıq. Belə bir şəhərin burada qurulmasını arzu edirik," – dedi.

2 noyabr 1988-ci ildə "Türkiye" qəzetində "Erməni şəhərinə xeyr" başlığı və Nihat Qaşıkçı ilə Fateh Günaydının xəbərləri bu mövzunu genişləndirirdi: "Mədəniyyət və Turizm Naziri Titizin bir ABŞ şirkətinin Türkiyədə qurmaq istədiyi 350 min əhalisi olan bir şəhər üçün ərazi axtarması, elm adamları və siyasətçilər tərəfindən mənfi qarşılanarkən "şəhərqurma" işinin altında yeni bir erməni oyunu ola biləcəyinə dair şübhələr gündəmə gəldi. Elm adamları və siyasətçilər belə bir hadisənin turistik məqsəd daşmasının mümkün olmadığına və işin altında gizli planların yata biləcəyinə diqqətləri cəlb etməyə çalışdılar. Bu təklif ilə əlaqəli Amerikan şirkətinin hansı məqsədlə Türkiyədə belə böyük bir şəhəri qurmaq istəməsi mövzusu açıqlığa qovuşmazkən prof.dr. Fahri Armaoğlu belə dedi: "Amerikalı pensiyaçının Vanda nə işi var? Əgər pensiyaçıların dincəlmələri istənirsə, Aralıq dənizi sahillərimiz var. Bu işin məntiqi və mənası yoxdur. Əgər bunun altında bir erməni oyunu varsa və hökumət də bu oyuna gələcək olarsa, bu millət ayağa qalxar. Bu Vətənin torpaqları o qədər də ucuz deyildir!.." Tarixçi Yılmaz Öztuna isə: "Maraqlı bir yer. Nə üçün Van? Məndə

ermənilərin oraya yerləşəcəkləri fikri oyandı. Van gölüne bir erməni "təsərrüfatı" gətirilmək istənilir. Çox güman ki, oralara erməni əsilli kəslər yerləşdiriləcəklər. Bütün bunlar qərrib şeyləri yada salır. Bu fantastik bir xəbər kimi gəldi mənə,"- dedi.

İndi də bu mövzu ilə əlaqəli bəzi siyasətçilərin fikirlərini bildirək. Doğru Yol Partiyasının rəhbəri Süleyman Dəmirəl belə dedi: "Belə bir mövzunun doğru olmaması lazımdır. Hər şeydən əvvəl Vanda 600 min dönüm bir ərazinin olmadığı bəllidir. Vanın bütün ərazisini toplasanız ancaq 600 min dönüm edər. Belə bir mövzu yoxdur. Olabiləcəyini də zənn etmirəm. Amerika fəvqəladə geniş bir ölkə. Nəyə görə onların pensiyaçıları gəlib Vana yerləşmək istəsinlər? Amerikada yer yoxdurmu? Oranın ərazisi Türkiyənin ərazisinin on misli, əhalisi isə beş misli qədər çoxdur. Onların nə işləri var ki, Türkiyədə? Hər şeydən əvvəl Amerikadakı həyat şərtləri çox fərqlidir, onlar burada keçinə bilməzlər..."

ANAP Trabzon Millət Vəkili Əyyub Aşık isə: "Amerikalı pensiyaçıların Türkiyəyə, özü də Vana çox həvəs göstərdiklərini sanmıram. Bu tələbin turistik məqsədli olma ehtimalı da çox zəifdir. Bunun altında bir erməni niyyəti hiss edilir. Təbii ki, bizim belə bir oyuna gəlməyimiz mümkün deyildir. Nazirin bu mövzuda addım atması önəmli deyil. Onun ərazi sözü vermiş olması, hətta qərarnamə çıxsa belə, bu iş milli məsələ olduğuna görə geri döner"- dedi.

"Türk turizmini inkişaf etdirmək" adı altında Şərqi Anadoluda son dərəcə həssas olan yeni-yeni oyunlar oynanmağa başlandı. Amerikalı 350 min zəngin yaşlıların Türkiyədən 600 min dönümlük ərazi istəmələri bəzi çevrələrdə həyacan yaratdı. Qurulacaq şəhərin və ərazi mülkiyyətinin kimə aid olacaqdır sualına Nazir Mustafa Tınaz Titiz, "Bu layihənin təfsilatları bəlli deyildir. Bu layihəni amerikalı bir firma ortaya atmışdır. Bunun ermənilərlə bir əlaqəsi yox-

dur..."- dedi. M.Titiz, "Ermənilərin gəlmə ehtimalı qarşısında hər hansı bir tədqiqat işləri aparacaqsınız mı?" sualına isə, "Xeyr, belə bir tədqiqata lüzum yoxdur,"- cavabını verdi.

Digər tərəfdən Doğru Yol Partiyasının qrup sözcüsü Murad Sökmenoğlu bunun bir erməni oyunu olduğunu bildirdi. Bu mövzunu bir təklif ilə TBMM gündəminə gətirəcəyini qeyd edən Sökmenoğlu, "Turizm baxımından olsa da, amerikalıların torpaq istəməsi qarşısında hökumətin tövrü şərff qırııcıdır. Bizim heç bir məqsədlə, heç bir xariciyə veriləcək torpağımız yoxdur. Nəyə görə hörmətli Baş Nazirin istirahət etdiyi Mərmərədən deyil, Vandan torpaq istənilir? Belə bir təklifin dilə gətirilməsi belə boş şeydir. Bu bir erməni oyunudur. Türk milləti bunun idrakından məhrum deyildir. Bunun turizm üçün öyüğü mənbəyi olaraq göstərilməsi səhvdir."

Bu xəbərdən sonra Səbahəddin Önkibar qəzetdə bu məlumatı verirdi: "Keçmiş Baş Nazirimiz Bülent Ecevit Şərqi Anadoluda Van gölü sahilində yüzminlərlə Amerikalıya yerləşmə imkanı verilməsi təşəbbüsünə şiddətlə etiraz etdi: "Belə bir layihə həqiqətən varsa və bu layihə Türkiyə hökuməti tərəfindən müsbət qarşılansa, bu vəziyyət milli təhlükəsizliyimiz baxımından çox ciddi şübhələr oyadır. Hökumətimizin belə bir layihəni rədd edəcəyinə inanmaq istədim. Xüsusilə tarixin zibilliyindən Sevr müqaviləsini yəni-dən ortaya atma həvəsinin bəzi xarici çevrələrdə görülməyə başladığı bir dövrdə türk ictimaiyyətinin buna təpinməsi yerindədir. Baş Nazir hörmətli Özalın "Xaricilərə torpaq satma" mövzusunda konstitusiyaya əngəllərini ortadan qaldırma səyinin nə böyük təhlükələrə yol açabiləcəyi də bu layihə ilə ortaya çıxmış olur."

Yenə eyni günkü qəzetdə Əhməd Tezcanın prof.Ercument Kuranla görüşükdən sonra yazdığı "Bu qeyrətlər

Sevri xortladır" adlı bir məqaləsi yer alır: "...Prof.Ercüment Kuran dövlətin bir mədəni siyasəti olmadığını söylədi. Kayseri bölgəsinin "Kapadokiya" olaraq anıldığı kimi, yurdun müxtəlif küncələrinin arxeoloji adlarıyla anılmağa başladığına işarət edən prof.Ercüment Kuran dövlətin buna müdaxilə etməsinin lazım olduğunu ifadə etdi.

Tarix professoru pensiyaçı Ercüment Kuran Vanda 350 min pensiyaşu ABŞ vətəndaşı üçün olduğu söylənən və təşəbbüsü şəxsən Mədəniyyət və Turizm Naziri Mustafa Tınaz Titiz tərəfindən irəli sürülən 600 min dönümlük ərazinin verilməsilə əlaqəli olaraq şübhələrini dilə gətirən bu elm adamı, "Əgər turistik bir yer istəyirsə Ege və Aralıq dənizinin sahilləri var. Amma tələb olunan yer Vandır. Çox incə bir bölgə. Yaxın tariximizdə bu bölgələrdə çoxluq qurmaq iddiası ilə təşəbbüslərdə olunduğu unudulmamalıdır. Sevr deyilən müqavilə yerinə yetirilmiş olsa idi bu gün Qara dənizdə rum Pontus, şərqdəki altı vilayətimizdə isə Ermənistan qurulmuş olacaqdı. Bu bölgələr həssas bölgələrdir. Dövlət bir şeyə qərar verərkən ixtisasçılarla görüşüb sonra qərar verməlidir. Bu xəbərin doğru olmamasını diləyirəm. Əks halda türk millətinin bu qərarın həyata keçirilməsinə qarşı çıxacağından heç şübhə etmirəm," - dedi.

Dövlətin bir mədəniyyət siyasətinin olmadığını da qeyd edən prof.Ercüment Kuran, "Bizans, Armenia" kəlmələrinin istifadə edilməsi qanunən qadağan olduğuna diqqət çəkərək, "Kapadokiya, Pamfiliya və ya İyoniya deməyin bunlardan nə fərqi var?" - deyə soruşdu və "Vandakı təşəbbüsün bir Armeniyanı xortlada bilməyəcəyinin naməlum olduğunu Mədəniyyət və Turizm nazirindən soruşmaq lazımdır" - deyərək, sözlərinə əlavə etdi.

Yenə eyni gün Yalçın Özer öz məqaləsində "Dəhşət verici layihə" başlığı altında bunları yazır: "Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin bu günlərdə ciddi bir layihə üzərində

çalışmalar apardığını öyrənirik. Vanda 350 min amerikalıya "ermənilər şəhəri" qurmaq...

Nazir Tınaz Titizin ifadəsinə görə özlərinə bir ABŞ şirkəti rəsmən müraciət edərək Van bölgəsindən 600 min dönüm ərazi tələb etmiş və öz vəsaiti ilə burada 350 min amerikan vətəndaşını yaşatmaq üçün bir şəhər qurmaq istədiyini bildirmişdir. Nazir də bu təklifi son dərəcə müsbət qəbul etmiş və şirkətin tələb etdiyi xüsusiyyətdə ərazi axtarmağa başlamışdır. Nazirə görə bu böyük layihə ilə 80 min türk vətəndaşı işlə təmin olunacaq və turizmi inkişaf etdirmək üçün inanılmaz məsafələr... Amma Türkiyə Cümhuriyyəti kimi bir ölkənin hökumətində nazir olmaq üçün hər halda sadə vətəndaşdan bir az daha çox məlumat və tədbir sahibi olmaq lazımdır. Özlərinə nazirlik əmanət edilən şəxslər ölkə mənfəətləri və təhlükəsizliyi qarşısında vətəndaşdan daha artıq bir şüur və diqqətin sahibi olmalıdırlar. Lakin son zamanlarda bu nazirlikdə belə bir şüur və diqqətlərin izlərinə rastlanmır.

Türkiyədə adi bir vətəndaşdan soruşsan o, son zamanlarda Van vilayətində erməni "turistin" sayında anormal artışı olduğunu söyləyəcəkdir. Bu "turistlərin" Van vilayətindən başqa Ağrı və ətrafında və keçmişdən ermənilərin yaşadığı digər bölgələrdə çoxaldıqlarını və buralara dair sənədlər toplayaraq irəlisi üçün hazırlıqlar gördüklərini də söyləyəcəkdir. Vətəndaşlar "amerikalı" pensiyaçıların Aralıq dənizinin sahilləri, Ege və Mərmərə hövzəsi kimi turizmə daha əlverişli bölgələrimiz varkən, Van bölgəsinə üstünlük vermələrinə də mütləq barmaq basacaqlar.

Bir nazir bunları bilməkdən əlavə, yəhudilərin də Fələstin torpaqlarına yerləşərkən eyni yolu izlədiklərini; yüksək vəsait ödəyərək oralardan ərazi satın aldıklarını və ya kirələdiklərini; Fələstin torpaqlarını məhsuldar hala gətirmək və orada yaşayan kasıb insanlara qazanc imkanı təmin et-

mək istədiklərini söyləyərək başlatdıqları işin nəticəsində İsrail dövlətini qurduqlarını bilmək məcburiyyətindədir. Nazir, bütün bunlardan sonra hər şeyi açıqlıqla ortaya qoymalı, torpaq tələb edən şirkətin kimliyini və sərmayədarlarının etnik mahiyyətini bir-bir açıqlamalıdır.

Əgər nazir bütün bu əsrarəngiz hadisələrin daxildəki və xaricdəki şəxslərin təzyiqləri altında əmələ gəldiyinə inanır, "Təzyiqlər qarşısında əlimdən bir şey gəlmir" deyirsə, bu vəziyyətdə görüləcək işin nə olduğunu özü bizdən daha yaxşı bilir. Əks halda erməni-xristian patentli bu tərtiblərə ortaqlıq kimi bir ittihamı dəvət etmiş olacaqdır."

Çalışqan nazirimiz hörmətli Tınaz Titizin paçaları və dir-səkləri sığalladığını, Van valisi Adnan Daredelinin isə "Biz bu işdə varıq" dediyini xatırlatmaq istəyirik. Amma ağılmızdan keçəni də söyləyirik: Amerika bir millətlər cəmiyyətidir... Görəsən, bu 350 min amerikalı arasında neçə min irlandiyalı əsilli, nə qədər zənci və nə qədər erməni olacaq? "Burada bir şəhər var, ora ermənilərə giriş qadağandır" deyə bilməyəcəyimizə görə, bəzi hesabların indidən aparılması lazımdır. Heç şübhəsiz, ermənilərin hədəfləri Ağrıya bayraq dikmək olmuşdur. İngilislər də torpaq satın almaq yolu ilə Hindistanı işğal etmişdilər. İsrail dövləti də bu yol ilə qurulmuşdur...

Bəzi bölücü qrupları öz mənfəətləri naminə istifadə edərək türk dövlətinin gücünü şərqdə zəiflətmək və ilk fürsətdə buralarda ikinci bir "erməni dövləti"ni elan etmək üçün pusquda gözləyən qaranlıq güclər, "Ararat" dedikləri Ağrı dağına erməni bayrağını çəkmək istəyirlər. Türkiyədə azlıq məsələlərini BMT, Avropa insan haqları divanı və digər beynəlmiləl quruluşlarda davamlı gündəmdə tutan bu imperialist güclər "erməni məsələsi" mövzusunda müxtəlif yollarla Türkiyəyə təzyiqlər etməyə çalışırlar. Heç şübhəsiz, turizm bəzəyi verərək Van vilayətində 600 min dönüm tor-

paq satın alıb 350 min amerikalı pensiyaçıları buralara yerləşdirdikdən sonra haqq tələb etmək bu qaranlıq güclərin məqsədlərini təşkil etmişdir. Bu da bir həqiqətdir ki, türklər ayıq bir millət olduqlarını ortaya qoymuş, türk torpaqlarında bir erməni dövlətini qurmaq üçün çox böyük vəsait sərf edən qaranlıq güclərin qarşısını almışdır.

Asiya və Afrikanı yüzillərcə sümürən ingilislər torpaq satınalma üsulu ilə Hindistanı işğal etməyə başladılar, tarixə məlumdur. Hindistanın Kalkutta şəhərində torpaq satın alan bir qrup ingilisin fəaliyyətləri krallıq ordusu və donanması tərəfindən dəstək almış, hindlilərin başlarını beləyə salmışdır. İngilislər bir neçə il ərzində Hindistana dolmuş bu ölkəni daxildən parçalamağa başlamışlar. Nəticədə, qısa bir müddətdə bu ölkəni işğal edib rahatlıqla istifadə etməyə davam etmişlər. Hindistan, insanlıq xaricində olan üsullarla hind xalqını incidən İngiltərəyə qarşı 50 il boyunca davam edən və milyonlarla insanın həyatına mal olan bir qurtuluş müharibəsi apardıqdan sonra azadlığı əldə edə bilmişdir. Heç şübhəsiz, I Dünya müharibəsi zamanında türk torpaqlarında bir erməni dövlətinin qurulması üçün böyük qeyrətlər sərf edən ingilislər öz mənfəətləri üçün torpaq satınalma üsulu ilə Anadoluda bir "erməni dövləti"ni qurmaq istəyən qaranlıq güclərin başında olmuşlar. Onlar bu fəaliyyətlərini müxtəlif yollarla hələ də davam etdirirlər.

Torpaq satınalma yolu ilə Fələstinə yerləşən və İsrail dövlətini quran yəhudilərin üsulundan istifadə etmək istəyən ermənilər öz çirkin əməllərini həyata keçirməyə çalışmışlar. Ermənilərin super güclər dəstəyi ilə türk torpaqlarını bölmə fəaliyyətləri 100 ildən artıqdır ki, davam edir. Azərbaycanın İrəvan xanlığında qurulan və sahəsi yenə də Azərbaycan torpaqlarının sayəsində 5 dəfə genişləndirilən "Ermənistan Respublikası"na bu dəfə Türkiyə torpaqlarından böyük bir sahəni qatmaq istəyirlər.

Türk dünyasında tanınmış müxbir Səbahəddin Onkibarı "İsrail dövləti də belə qurulmuşdur" başlıqlı xəbəri eynilə belədir: "Van gölü ətrafında on minlərlə amerikalıya torpaq satılması mövzusunun açığa çıxması ilə erməni məsələsi ictimaiyyətdə təkrar alovlandı. Mən, erməni fəaliyyətləri haqqında geniş bilgiyə sahib, tanınmış tarixşünasımız Camal Kutayla görüşdüm. Kadıköydəki evində sənədlər əsasında saatlarca davam edən söhbətimizdə Kutay xoca bu mövzuda yeni fikirlər irəli sürərkən, müxtəlif suallarımı da cavablandırdı. Söhbətə osmanlıların quruluşu ilə əlaqəli düşüncələrilə başlayan Camal Kutay, ermənilərin hekayələrini, siyasətlərini və strategiyalarını keçmiş tarixdən bu günə qədər olan seyrini nəql etdi: "...Osmanlılar bütün vətəndaşlarını göz bəbəkləri kimi qorumuşlar. Ermənilərə isə xüsusi imtiyazlar vermiş, erməni cəmiyyətinə "Millet-i Sadıka (Sadiq millət)" demişlər. Osmanlı tarixinə baxdıqda erməni idarəçi-rəhbərlərin çoxluğunu görəcəksiniz. Vəziyyət belə olduğu halda bu camaatın üz döndərməsinin səbəbi nədir? Bax, üzərində durulması lazım olan mövzü budur. Osmanlıların geriləməyə keçdiyi dövrlərdə, dövlət siyasəti "dini" istifadə etməyə yönəldi. Yəni o zaman böyük dövlətlər Osmanlı dövləti üzərində hakimiyyəti əldə etmək məqsədilə azlıqları və onların dinlərini istifadə etməyə başladılar. Daşnaklardan qncaklara qədər bütün erməni təşkilatları daxildə deyil, xaricdə təşkil edilərək Osmanlıya qarşı istifadə edilmişlər. Əslində böyük dövlətlərin daxildə bir nəticə əldə etmələri mümkün deyildi. Çünki osmanlıların ədaləti buna əngəl olurdu. Berlin müqaviləsi ilə azlıq haqları siyasələşdirildi. İxtilalçı ermənilər işi azdıraraq Əbdülhəmid xana sui-qəsd hazırladılar. Amma əmin olun ki, o uca Osmanlı heç bir zaman insanlıq və ədalət ölçülərinin xaricinə çıxmamışdır.

Yuxarıda bəhs etdiyim kimi, ermənilərin sürdürdükləri mücadilənin mənbəyində başqaları var, daha doğrusu, baş-

qalarının mənfəətləri var. Amerikan kovboyları ilə köhnə-təzə çarlar bu işin pərdə arxasındadırlar. Gəlin sizə bunu deyim, bu adamlar haqlı, haqlı deyirəm çünki möhtəşəm osmanlıların təkrar dirilməsindən qorxurlar. Bunlar bilirlər ki, türklər təkrar dirilsələr hökmranlıqlarını yüzillərcə sürdürəcəklər. Buna görə, tərtiblər, sui-qəsdlər arxasındadırlar. Bundan sonra da olacaqlar. Qərbdə islamıyyət deyildikdə ya da Şərq deyildikdə türklər ağıla gəlir. Ona görə də türklər hər zaman hədəf halında olmağa davam edəcəklər. Erməni dövləti etnik quruluşlarını qurdalayacaqlar. Şərtlərə görə, dirək ya da dolaylı yol ilə dəstəkləyəcəklər. ABŞ Orta Şərqdə xristian bir tampon dövlətini hər zaman arzulayar və dəstəkləyər. Sovet İttifaqı da keçmiş çarlarının isti dənizə enmə xeyallarını eynilə qoruyurlar. Sovet İttifaqının strategiyasından biri Şərqi Anadolunu öz Ermənistanına qatmaq olmuşdur.

Gəlin, Fələstin torpaqlarının kiralama işini və İsrail dövlətinin quruluşunu xatırlayaq. Ona görə də bu mövzunun zarafata alınacaq tərəfi yoxdur. Bir insanın bunları xatırlamaması ya da nəzərə almaması ancaq hafizə itkisi ilə olar. Aqlımızı ya da hafizəmizi toplamazsaq, qorxuram minillik ana yurdumuzda yellər əsə..."

Qəzetin eyni sayında Fateh Günaydının "ABŞ pensiyaçıları tez-tez Vana gəlib-gətməyə başladılar" başlıqlı xəbəri də diqqət çəkicidir: "Vanda qurulması planlaşdırılan 350 min nəfərlik erməni şəhərinə təpinmələr davam edərkən, ABŞ-dan Türkiyəyə gəzməyə gələn bir qrup zəngin pensiyaçı Van şəhəri də daxil olmaqla səyahətlərini tamamlayaraq təyyarə ilə Frankfurta uçmağa hazırlaşdılar.

Atatürk Hava limanında pasport işlərini gördürərkən görüşdüyüm amerikalı pensiyaçılar Vanı çox bəyəndiklərini bildirdilər. Vanda qurulması planlanan şəhər haqqında düşüncələrini soruşduğumda isə, caydırıcı cavablarla mövzu-

nu tam mənasıyla bilmədiklərini, lakin belə bir şeyin çox gözəl olacağını söylədilər. "Belə bir şəhər qurularsa Vana yerləşməyi düşünürsünüz mü?" – sualına da, Amerikada yaşamalarına baxmayaraq, "Biz Amerikaya yerləşməyi düşünürük" – cavabını verdilər.

Yazıçı-jurnalist "Erməni şəhərinə xeyr" başlıqlı yazısında çox önəmli bir xəbər verir: "Mədəniyyət və Turizm Naziri Titizin Vanda keçirdiyi görüşlərlə erməni şəhəri mövzusu gedərək yayılmağa başladı. Əvvəlki gün keçirilən ANAP qrup iclasında söz alıb çıxış edə bilməyən Van Millət Vəkili Aydın Arvasi ilə biz görüşdük. Görün Arvasi nələr dedi: "Bundan 25 il əvvəl belə bir tələb gəlmişdi. Hətta Vanın yaxınlığında olan Ahtamar adasını istəmişdilər və burada böyük bir tətilləşməni quracaqlarını söyləmişdilər. İzin verilməsi halında Vanı dirildəcəklərini açıqlamışdılar. O zaman vanlılar buna qarşı çıxmışdılar. Üzərindən bu qədər zaman keçdikdən sonra ermənilərin bu istəkləri hələ də köhnəlməmişdir. Onlar yenə də qarşımıza çıxırlar. Mən qətiyyətlə deyirəm, – bunun arxasında erməni məsələsi var. Biz heç kimin belə bir təşəbbüsünə izin vermərik, buna heç kimin gücü də çatmaz. Hörmətli Arvasinin də dediyi kimi bu həvəs hərdənbir xortlayar və əl dəyişdirən iqtidarların bu mövzudakı fikirləri öyrənilməyə çalışılar. Ancaq bu yaddan çıxarmalıdır ki, iqtidarlar dəyişsə belə, Van xalqı, Türk milləti yerində durar..." Bəli, Vətən torpağı pula satılmaz!..

Van ANAP Millət Vəkili İhsan Bedirxanoğlu Vanda qurulacaq bir Amerikan şəhərinə qarşı olduğunu bildirərək, "Bu şəkildə qurulacaq bir şəhərə mütləq ermənilər rəğbət göstərəcəklər. Vanın hər qarış torpağı şəhid qanı ilə sulanmışdır. İndi bu torpaqların pul ilə satılmasına qətiyyətlə qarşıyam. Bütün həmişəliklərim də qarşıdırlar. İndidən Vanda hüzsuzluqlar başlamış. Mən belə bir şəhərin necə olursa-olsun qurulmayacağı qənaətindəyəm. Bu mövzuda

Baş Nazir də açıqlama verdi. Mən də daha qəti bir açıqlama verərək ictimaiyyətdəki hüzsuzluğun aradan qaldırılmasını arzu edirəm."

Heç şübhəsiz, bu arzuya qatılmamaq mümkün deyildir. Çox təəssüflə bildirmək istərdim ki, saxta tarix nəzəriyyələrini ortaya ataraq Türkiyədəki erməni azlığını daxildən və xaricdən təhrik edənələr, gözəl Van şəhərini bir "erməni şəhəri" etmək istəmişlər. Heç bir zaman ermənilərin olmayan, islamın və türklüyün qalası olan Van şəhərini əxlaqsız oyunlarla bazar mövzusu etmək istəyənlərin tərtibləri, heç şübhəsiz, qursaqqlarında qalacaqdır.

Dünən Moskva sürülərinin istilasından əməllərini həyata keçirə bilməyənlər, bu gün başqa kanallardan sızaraq "turistik istila planlarını" hazırlamaq istəyirlərsə, onlara demək istərdik ki, onlar bütün türklüyü qarşılarında görəcəklər. Artıq hər kəs aqlını başına toplamalıdır. Çünki düşmənlərin hazırladıkları Sevr proyektini çoxdan tarixin zibilliyinə atılmışdır. Heç kim boş yerə xəyal qurmasın!..

Görəsən, Qarabağda, Xocalıda və ətraf vilayətlərdə törətdikləri qeyri-insani hərəkətlər vəzifələrinin yerinə yetirilməsinə çox gec qalmış Avropadan işə müdaxilə etməsinin və hətta ermənilərin Azərbaycan torpaqlarından təcrid edilmələrinin vaxtı gəlmədimi? Madəm ki, əsrlər boyu ermənilərlə türklər arasında davam edən və bitməsi qəbul olmayan nifrət hissini və uzun illər boyu davam edən və davam edəcək kimi görünən qətləmləri bitirmək üçün Asiyada və ya Avstraliyada ermənilər üçün bir yer ayıraraq onları oralara köçürmək doğru olmazdı? Nəyə görə erməniləri deyirik, çünki Azərbaycan türklərini öz ata-baba yurdlarından köçürmək doğru olmazdı, düşüncəsindəyik. Bir də azəri türkləri heç bir zaman heç bir qonşusuna qarşı təcavüzkar davranmamışlar. Ermənilər isə ətrafdakı millətlərə heç fərq qoymadan vəhşicəsinə davranmışlar, davranırlar və davra-

nacaq kimi görünürlər. Çünki onlar "Böyük Ermənistan" qurmaq istədikləri bölgələrdə yaşayan 45 milyona yaxın Anadolu türklərini, farsları, azəri türklərini və gürcüləri yerində qətl edib bu istəklərini yerinə yetirmək niyyətindədirlər. Və bu "Böyük Ermənistan" bütün dünyada 5-6 milyon var olan erməniyi yerləşdirmək istəyirlər!.. Amerikada çıxan "The Armenian National Union of Armenica" jurnalın 1919-cu ildə yayımladığı "The Case of Armenica" proqramını "Böyük Ermənistan" xəritəsilə yayımlamışdır. Bu proqramda görə "Böyük Ermənistan": Türkiyənin 6 vilayəti daxil olmaqla İskəndərün körfəzindən Aralıq dənizinə çıxdığı kimi, Azərbaycanın Xəzər dənizinə yanaşır və Gəncə çayından başlayaraq Kür çayı ilə Xəzər dənizinə qədər uzanan xəttin qərbindəki bölgələr, Naxçıvan ilə Ordubadı, İran Azərbaycanından Astara, Ərdəbil, Təbriz, Ney, Maku, Salmas və Urmiyyəni, Gürcüstandan Cevaxeti, Axalkalaki və Borçalı "Böyük Ermənistan" daxil edilir. Yəni 5-6 milyon erməninin 170 milyona yaxın Anadolu və Azərbaycan türkünə, farsa və gürcüyə qarşı qətlamlar törədib bu yerləri ələ keçirməsi mümkün deyildir, yəni 130 ildən artıqdır ki, davam edən "erməni məsələsi" dünyanın gündəliyini pozmağa davam edəcəkdir. Xeyr, xeyr, yaxşısı budur ki, böyük dövlətlər, xüsusilə BMT tarixi rəsmi sənədləri araşdırıb həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə bildirsinlər. Heç şübhəsiz, ciddi araşdırmalar nəticəsində ermənilərin Anadolu və Azərbaycan türklərinə, İrəvan xanlığı və Zəngəzur bölgələrində yaşayan ruslara, eləcə də gürcülərə qarşı törətdikləri qeyri-insani qətlam və davranışlarını görüb, onların bu bölgədə yaşadıkları müddətcə rahat dura bilməyəcəklərini anlayacaq və onları Orta Asiyaya, xeyr ora da olmaz, çünki orada yaşayanların da əksəriyyəti türkdür, ermənilər isə bələkdə olan uşaqlarının belə qulaqlarına "türk sənin düşmənidir"– deyərək, onları "gələcək yaşayışa" hazırlayırlar. Deməli, i.İnö-

nünün Lozannada təklif etdiyi kimi, erməniləri Avstraliya qitəsinə köçürmək uyğun görünür. Həm də Avstraliya qeyri-adi təbii gözəlliklərə sahibdir, ermənilər isə, bilindiyi kimi "təbii gözəllikləri çox sevirlər," yəni Anadolunu, Urmiyyəni, Vanı, Ərzurumu, Sarıqamışı, İğdırı, Ərdəhanı, İrəvan xanlığını, Göyçə mahalını, Qarabağı, Şuşanı... bu gecə də (12.03.2008) Ağdamın bir kəndini yandırmışlar. Bütün bunlar nə zamana qədər davam edə bilər? Bizə görə, onlar yuxarıda qeyd etdiyimiz millətlərin arasında yaşadıkları müddətcə bu düşmənçilik, qətlam və yanğınlar davam edəcəkdir! Görünür, Avstraliya uzaq deyildir, həm də orada dənizdən-dənizə proyektinə ehtiyac qalmır, çünki Avstraliyanın hər tərəfə, dənizdən-dənizə deyil, okeanlara belə çıxışı var...

Bu yazdıqlarımızı bir tərəfə qoyub belə fərz edək: bu gün Türkiyə torpaqlarında yaşayan 73 milyon türk bir anda yox olsa, dünən ermənilərə yurd vəd edən böyük dövlətlər biraraya gələrək Amerikada, Fransada, İngiltərədə, Suriyada və dünyanın orasında-burasında yaşayan ermənilərə, "Buyurun, gəlin, gözlədiyiniz və həsrətiniz olduğunuz yurda qovuşursunuz, Kilikiya sizindir"– deyərlermi? Desələr belə, buna bəlkə dünəndən günümüzədək gələn terrorçu komitəçilər şəxsi mənfəətlərini təmin etmək üçün razı olarlar, lakin onlar keçmişdə olduğu kimi, məsum erməniləri öz ətraflarında toplaya bilməzlər.

Anlamaq çox çətindir, nəyə görə bu komitəçilər insanların daima daha yaxşıya, daha qardaşca yaşamağa və hüçura qovuşduqları bir dünyada yaşadıklarını düşünməyəcək qədər şüursuzlaşır, xamxəyalın arxasınca qaçirlar? Doğrudan da anlamaq çox çətindir: mənim babamın intiqamını mənim oğlumdan və mənim nəvəmdən almağa səy göstərən insan, əgər bu dünyada yaşayırsa, o, mütləq aqlını itirmiş bir ermənidir. Aqlı başında ziyalı bir erməni belə bir intiqamı düşünməz... Tarixin göstərdiyi yol budur! Biz də bu

yolu aydınlatmaq üçün tarixi rəsmi sənədlərə müraciət etdik.

Tarixi rəsmi sənədlərin bildirdiyinə görə Osmanlı xristianları türklərdən daha yaxşı vəziyyətdə yaşamışlar. Ən başlıcası onlar Osmanlı zamanında əsgərə alınmamışlar. Bundan da faydalanan xristianlar, ermənilər başda olmaqla ticarəti, kiçik sənətləri ələ keçirmiş, bu işlərdə baş rol oynamışlar. İslahat dövründə kənd təsərrüfatında da baş rol oynamağa çalışmışlar. Onlar türklərin torpaqlarını, bağlarını satın almışlar. Osmanlı ermənisi kənddə ağa, qəsəbədə əsrəf, şəhərlərdə zəngin iş adamı səviyyəsində olmuşdur. Buna baxmayaraq durmadan sızlayan, yenə də ermənilər idi. Onlar Padşahın sadıq vətəndaşları sayılırdılar. Müqavilələr onlar üçün idi, xarici konsullar onlara qulaq asar, onlara arxa çıxardılar. Qısacası, Osmanlı ermənisi qorunmuş və ərköyünlüşmüşdü.

Padşahın "sadiq vətəndaşı" sayılan Osmanlı ermənisi sən demə cibində rus pasportu daşıyır. Belə ermənilər Anadolunun bütün qəsəbələrində varmış və bunlar ruslar tərəfindən qorxudulur, türklərə qarşı təhrik edilirlərmiş. Ərzurumdakı İngiltərə konsulu Taylor 19 mart 1969-cu ildə öz hökumətinə yazdığı raportda bunları bildirirdi: "...Buraların hər tərəfindəki ermənilər türk hökumətindən pis danışırlar. Eyni zamanda heç çəkinmədən Rusiyanı öyüb göylərə çıxarırlar. Ermənilərin bu vəziyyəti kilsələrinin düşmənçilik təbliğatından irəli gəlir. Ərzurumdakı zəngin ermənilər türkün sadıq vətəndaşları sayıldıqları halda rus pasportu almışlar. Ermənilərin düşüncələrini təhrik etmək, eyni zamanda var olan bəzi sıxıntılarla yanaşı xəyali şikayətlər uydurmaq rus hökumətinin və rus agentlərinin izlədikləri bir siyasətdir. Xüsusilə Rusiyaya qonşu olan Şərqi ölkələrində narazılıqları canlı tutmaq Rusiyanın izlədiyi siyasətə uyğun gəlir..." (558).

■ Türk milləti üçün böyük bir fəlakət olan 1877-1878 türk-

rus müharibəsi Osmanlı erməniləri üçün bir fürsət olmuşdur. Onlar işğalçı ruslarla gizli əlaqələr qurub Ərzurum və Qars vilayətlərində rus silahları ilə yerli vətəndaşlara qarşı döyüşmüşlər. İngiltərənin konsulu Trotter 13 noyabr 1878-ci il tarixli raportunda belə yazırdı: "...1877-1878 rus işğalı zamanı yerli polis təşkilatına alınan bir çox erməni, onlara verilən fürsətdən faydalanaraq müsəlmanlara əziyyət verirlər." (559).

■ Müharibə başladıqda ermənilər Osmanlı dövlətinə bağlı olduqlarını bildirmişlər, lakin müharibənin gedişi tərsinə döndükdə türklərə arxa çevirib ruslara əl uzatmışlar. Erməni patriarxanasının nümayəndəsi Edirneyə gedib Rusiyanın Baş komandanı Qrandik Nikolayın qəbuluna girmiş və rus çarına bağlı olduqlarını bildirmişdir. Qrandikin yanında olan səfir General İqnatyev də hazırlanmaqda olan sülh müqaviləsinə Osmanlı ermənilərlə əlaqəli xüsusi bir maddə qoyacaqlarına söz vermişdir. Nəticədə, 3 mart 1878-ci il tarixli Yaşılıköy sülh müqaviləsinə ermənilərlə əlaqəli bu maddə əlavə edilmişdir:

■ **Maddə 16.** Ermənistanda (Şərqi Anadolu) rus işğalında olan və Türkiyəyə geri veriləcək torpaqların rus əsgərləri tərəfindən boşaldılması iki dövlətin əlaqələrində zərərli qarışıqlıqlara yol verəcəyinə görə, Babiali ermənilərin yaşadıkları vilayətlərdə vəziyyəti yaxşılaşdırmağı və zaman itirmədən dəyişikliklər etməyi və kürdlərlə çərkəzlərə qarşı ermənilərin təhlükəsizliyini təmin etməyi öz üzərinə alır." (560).

■ Beləcə, ermənilər ilk dəfə beynəlxalq müqaviləyə daxil olurdular. Lakin bu müqavilə qüvvəyə minmədi, onun yerini Berlin müqaviləsi aldı. İngiltərənin rəhbərliyində Rusiya ilə Osmanlı dövləti arasında Yaşılıköydə imzalanan müqavilə dəyişdirildi, bu ikili müqavilənin yerinə çoxtərəfli bir müqavilə imzalandı. Ermənilər yaranmış vəziyyətdən istifadə etmək istədilər. Artıq onlar müstəqillikdən dəm vurur-

dular. 13 iyul 1878-ci il tarixində imzalanan Berlin sülh müqaviləsində Osmanlı ermənilərlə əlaqəli bu xüsusi maddə yer almışdır:

Maddə 61. Babialı ermənilərin yaşadıkları vilayətlərdə yerli ehtiyacları aradan qaldırmaq üçün lazım olan dəyişiklikləri gecikdirmədən yerinə yetirməyi, çərkəz və kürdlərə qarşı ermənilərin təhlükəsizliyini təmin etməyi öz öhdəsinə alır. Bu xüsusda alınacaq qərarları dövlətlərə bildirəcək, dövlətlər də alınan qərarların yerinə yetirilməsinə nəzarət edəcəklər." (561).

Zaman keçdikcə bu maddə Osmanlı dövlətinin başına dərd olacaq, Anadolunun torpaq bütünlüyünə qarşı ciddi bir təhlükə yaradacaqdır. Beləcə, Anadoludakı erməni-türk gərginliyi kök atmışdır.

Osmanlı erməniləri Balkan xristianlarını nümunə olaraq gördülər, Dunay bölgəsində bir Bolqar prinsliyi qurulduğu kimi, Anadoluda da bir Ermənistanın qurula biləcəyini düşündülər. Bu düşüncələrin ortaya çıxmasında və sonralar baş verən bütün hadisələrdə erməni din xadimləri baş rolunu oynamışlar. Berlin konfransı başlamadan əvvəl ermənilərin patriarxı Nerses İngiltərənin xarici işlər Naziri Lord Salisburiyə göndərdiyi məktubda bunları yazırdı: Şərq məsələsi müsəlmanlarla xristianların bir yerdə yaşamaları Osmanlı imperatorluğunun zəifləməsi nəticəsində çətinləşmişdir. Artıq bir yerdə yaşamaq imkansız hala gəlmişdir. Bərabərliyi ancaq bir xristian idarəsi həyata keçirə bilər. Ədalət ancaq bir xristian idarəsilə təmin oluna bilər. Xristian kütlələrin yaşadıkları hər yerdə müsəlman idarəsinin yerini xristian idarəsi almalıdır. Ermənistan (Şərqi Anadolu) və Kilikiya xristian idarəsinin qurulması lazım olan yerlər arasındadır. Türkiyə erməniləri bunu istəyirlər..." (562).

Heç şübhəsiz, "erməni məsələsi"nin partlaq verməsində erməni din adamlarının rolu böyük olmuşdur, amma önəm-

li olan ingilislərin siyasəti və qurduqları planlar idi. 1878-ci il Berlin müqaviləsindən sonra ingilislər Osmanlı dövlətini parçalayıb oralarda milli dövlətlər quraraq rusun yayılmasının qarşısını almaq istəyirdilər. Bu məqsədlə ingilislər Anadolu ermənilərindən istifadə etməyi düşünürdülər. Ermənilər də bunu bilirlərmiş kimi davranırdılar, hətta erməni papazı ingilis konsuluna belə səsələnmişdir: "... Millətimiz uzun zamandan bəri qorxunc pisliklər, təzyiqlər və fəlakətlər altında boğulmaqdadır. Altı yüzildən bəri bu zorbalığın boyunduruğu altında inləyirik. Bu ölkədə şənlilik yoxdur, buralarda hiçqırıq, göz yaşları və səfalət vardır..." (563).

Berlin sülh müqaviləsi Anadoluda ermənilərin yaşadıkları vilayətlərdə vəziyyətin yaxşılaşdırılması üçün islahatlar keçirilməsini istəyirdi. Bu mövzuda ingilislərin düşüncələri nə idi? İngiltərənin rəsmi sənədləri bu suala Vandakı İngiltərə konsulu Claytonun 29 noyabr 1879-cu il tarixli raportunda "islahatlarla Şərqi Anadoluya rifahın gələcəyini" bildirərək cavab verirdi: "Şərqi Anadoluda hüsur və rifah təmin olduqda ermənilər buralara axın edəcəklər. Sayları artan ermənilər Şərqi Anadoluda müstəqil bir dövlət qurmağa çalışacaqlar. Lakin belə bir müstəqil erməni dövlətinin Rusiyanın cənuba yayılmasına əngəl olacağına görə, ruslar bunu yaşatmazlar. Rusiya ya ermənilərin hər zaman hüsuruzluq içərisində qalmalarını və bir gün Rusiyadan yardım istəyəcək vəziyyətə düşmələrini tərcih edəcək, ya da qurulacaq erməni dövlətini udmaq üçün yollar axtaracaqdır..."

Buna fürsət verməmək üçün İngiltərə Şərqi Anadoluda aparılacaq islahatlara elə bir istiqamət verməlidir ki, müstəqil erməni dövləti ya heç qurulmayacaq, ya da qurulacaqsa Rusiyaya yem olmayacaq şəkildə qurulmalıdır." (564).

İngiltərənin planına görə, islahatlar nəticəsində ermənilər güclənəcək müstəqillik üçün hazırlanacaqdılar. Xaricdən Şərqi Anadoluya ermənilər gətirilərək sayları artırılacaq

çoxluq yaradacaqdılar. Amma nə qədər artarlarsa-artsınlar, yenə də azlıqda qalacaqlar. Ona görə də türklər Şərqi Anadoludan uzaqlaşdırılacaqlar. Osmanlı dövləti çoxdükdə ermənilərə müstəqil bir dövlət qurdurulacaqdı. Beləcə rusun yayılmasının qarşısı alınacaqdı. Bu, İngiltərənin planı idi. Ermənilər isə İngiltərəni bir xilaskar olaraq görmüş, "Bolqarları ruslar qurtardı, erməniləri də ingilislər qurtaracaqlar" – deyirdilər. İngiltərənin səfiri Layard bolqarları nümunə alaraq Şərqi Anadoluda silahla bir erməni yurdu qurmaq istəyənlər haqqında Londonun nəzərini cəlb edir, 12 iyun 1879-cu il tarixində bu mövzuda belə deyirdi: "Babiali bu yaxında Anadoluda bolqar probleminə bənzər bir erməni problemilə qarşı-qarşıya qalacaqdır. Ermənilər bir erməni cəmiyyəti yarada bilmək üçün eyni intriqaları bu dəfə Anadoluya daşımaq, xristian Avropanın müdaxiləsinə səbəb olacaq bir vəziyyət yaratmaq istəyirlər." (565).

Doğrusu, Berlin sülh müqaviləsini imzalayan dövlətlər 1879-cu ildən etibarən Osmanlı hökuməti üzərindəki təzyiqlərini artırıbmışlar. Hətta bəzi xaricilər Şərqi Anadolunu "Ermənistən" və ya "Altı ermən vilayəti" deyər göstərməyə başlamışlar. Lakin II Əbdülhəmid və Babiali Anadolunun parçalanmasına qarşı dirənmiş, Avropa dövlətləri ilə Osmanlı dövləti arasında diplomatik yazışmalar uzun illər boyu davam etmişdir.

Ermənilərin Adana, Mərsin və Kilikiya bölgələrində gizlicə apardıqları "tarixi tədqiqatların" nəticələri: "The Fortifications of American Cilicia (Kilikiya Ermənistənin yerləşdiyi sahələr adlı kitabında toplandığını, bu kitabın dünyanın bütün ölkələrinə paylanıb təbliğ edildiyini bildirən xarici siyasət yazıçılarından Fərrux Sezgin, Ermənistənin Türkiyə siyasətini dörd əsasə bağlayır:

- a) erməni soyqırım iddialarını Türkiyəyə qəbul etdirmək;
- b) Türkiyə qəbul etdikdə rəsmən üzr istətdirmək;

c) Türkiyə üzr istədikdə, "törətmiş" olduğu "soyqırımını" səbəb göstərərək təzminat ödətdirmək;

d) ermənilərin Şərqi Anadolu üzərindəki torpaq tələblərini gündəliyə gətirmək.

Bütün bunlardan aydın olur ki, Ermənistən Türkiyəyə qarşı düşmənçiliyindən vaz keçməyəcəkdir.

Digər tərəfdən Şərq və Şərqi Anadoluda şübhəli ziyarətlər edən erməni əsilli turistlər görülürdü. Şanlıurfanın Halfeti qəsəbəsinə bağlı Cibin kənd sakinləri 1988-ci ildən bəri erməniləri o bölgədə gəzdirdikləri irəli sürülürdü. "Zaman" qəzetində yer alan bir xəbərdə, Cibin kəndinə Ayfer Tuzcu Ünsal tərəfindən gətirilən iki erməni əsilli turistin, "Əgər Türkiyə Avropa Birliyinə girərsə ermənilər öz torpaqlarına qovuşacaqlar. İsrail dövləti necə qovuşdusa, erməni dövləti də eləcə qovuşacaqdır" – dediyi öyrənilədi. (566).

Bu da bir həqiqətdir ki, Avropa dövlətləri müsəlmanlardan hər zaman narahat olurlar. Buna görə də onlar islamın tarixində böyük bir yerə sahib olan müsəlman türkləri güc baxımından zəiflətmək və daxili qarışıqlıqlarla boğmaq üçün müxtəlif oyunlar qurmaqdan çəkinmirlər. Onların qayələri Türk dünyasının liderliyində bir islam birliyinin yarıdılmasının qarşısını almaqdır. Dünən ermənilərlə Osmanlı dövlətini qarışdıran Qərb, bugün də Türkiyə Cümhuriyyətinin başına "Kürd məsələsini" bəla etmişdir.

Əslində bu uydurma işlərin kürdlərlə bir əlaqəsi yoxdur. Bunu ortaya atan yenə də ermənilərdir. Ermənilər XIX əsrin sonlarında olduğu kimi, bu gün də kürdlərdən istifadə etmək istəyirlər. O zaman ermənilər kürdləri ələ almış, sonra onları türklərə qarşı qoymaq üçün Şərqi Anadoludakı kürdləri hədəf alan terror hərəkatı başlatmış, törətdikləri vəhşəti də türklərin adına çıxmağa çalışmışlar. Lakin kürdlər ermənilərin oyununu anlamış, onlarla nəinki əlaqələrini kəsmiş, hətta ermənilərin törətdiklərinin eynisini onlara qarşı törət-

mişlər. Nəticədə, ermənilərin kürdlərlə anlaşıb osmanlıları arxadan vurmaq planları baş tutmamışdı.

Bu gün də Türkiyədə baş verən terror hadisələrinin əksəriyyətində erməni əli vardır. Onlar özlərini gizli tutmalarına baxmayaraq, ASALA-PKK əməkdaşlığını 1979-cu ildə Livanda keçirilən ilk ortaq iclaslarında başlatdıqları məlumdur. "Kürdistan News and Comment" jurnalının 4-cü sayında bildirildiyinə görə, ASALA və PKK ortaq bir deklarasiya yayımlayaraq "Türkiyədəki idarənin faşist olduğunu, erməni və kürd xalqı adından faşist Türkiyəyə qarşı ortaq protest qərarını aldıklarını" açıqlamışdılar. (567).

Bax, bu iclasdan sonra kürdlərin Türkiyədə bir azlıq olduqları və türk hökumətinin onlara təzyiq etdiyi yolunda Avropada təbliğ edilməyə başlanmışdır.

Ermənilərin tövrləri və PKK adından Türkiyənin müxtəlif bölgələrində törətdikləri terror hadisələri türk cəmiyyətinin üzərində öz təsirini göstərir, ölkədə haqlı olaraq protest mitingləri tərtib edilirdi. Bu mitinglərdə Abdullah Öcalan (qısaq alan mənasına gəlir) barəsində "Erməni Apo" deyə şüarlar atılır, qeyri-qanuni təşkilatın bir erməni təşkilatı olduğu xalqın beyninə yaxşıca yerləşdirilirdi.

1998-ci ildə Türkiyənin əsgəri gücü PKK-ya böyük bir zərbə endirmişdi. Türkiyədə və Şimali İraqdakı əməliyyatlarda ağır zərbə alan PKK-nın lideri Abdullah Öcalan Qafqaz bölgəsinə çəkilmək fikrinə düşür və Ermənistandakı idarə dəyişikliyindən faydalanaraq Dövlət rəhbəri Koçaryana bir təbrik yazısı göndərir. PKK ilə Ermənistan rəhbərləri arasındakı görüşlərin birində Abdullah Öcalan bu ölkədə PKK üçün bir kənd verilməsini istəmişdir. O, belə bir kəndin verilməsi halında burada təhsil, səhiyyə və mədəniyyət fəaliyyətlərinin sürdürüləcəyini və Avropa PKK təmsilçiliyinə bağlı olaraq istifadə ediləcəyini bildirdi. (568).

Tədqiqatçı-yazıçı Əhməd Uçar "Terror üçbucağı" adlı

araşdırmasında bu vəziyyətin Avropanın müxtəlif şəhərlərində erməni-kürd və kipli rumların qol-qola keçirdikləri nümayişlərdə açıqladıqları bildirişlərlə bu millətlərin əməkdaşlığa doğru müəyyən bir məsafə qət etdiklərini anladır. Uçar eyni araşdırmasında bəhs edilən Qərbi Ermənistan və Şərqi Kürdistanın Şərqi və Cənub-Şərqi Anadolu olduğunu açıqlayaraq bildirişin VASE (Erməni şagirdlər birliyi) və AKSA (Kürd şagirdlər dərnəyi) möhürlərinin olduğunu bildirmişdir.

7 avqust 1982-ci il tarixində Ankara Esenboğa hava limanında terror hadisəsi törədən iki ermənidən biri – Zorab Sarkisyan hadisənin baş verdiyi yerdə Türkiyənin təhlükəsizlik gücləri tərəfindən öldürülmüş, digər erməni Levon Ekmekçiyən isə yaxalanaraq edam edilmişdir. ASALA terror komitəsinin sözcülüyünü edən "Kayzer" jurnalı Ekmekçiyənin edam edilməsini oxucularına belə anlatmışdır: "...İndi dünya ictimaiyyəti Türkiyədə faşist bir quruluşun olduğunu anlayaraq, əzilmiş erməni və kürd xalqlarına insanlıq şəraflərini və təməl haqlarını yenidən qazanmaları üçün yardım etməlidir. Qəhr olsun Türk dövləti və onun NATO müttəfiqləri! Yaşasın Ermənistan və Kürdistanın ortaq mücadiləsi." (569).

Ekmekçiyən istintaq zamanı əsgəri istintaqa, "Mən bir erməniyəm. ASALA təşkilatındanam. Hələ də Türkiyə Cümhuriyyətinin sərhədləri içərisində olan Qars, Ərdəhan, Ərzurum, Ərzincan, Muş, Van və türkcə adını xatırlamadığım Sasun adındakı şəhərlərin yerləşdiyi torpaqlar erməni torpaqlarıdır. Bizi 1915-ci ildə bu torpaqlardan qovmuşlar və 1,5 milyon erməni kəmişlər. Mənim mənsub olduğum ASALA təşkilatı yuxarıda bildirdiyim torpaqları geri almaq üçün qurulmuşdur. Məni vətənim üçün Türkiyədə ölməyə göndərən də bu təşkilatdır,"- demişdir.

Eyni Ekmekçiyən məhkəmədən əvvəl məhkəmə heyyyəti-

nə yazdığı ərizəsində isə belə demişdir: "...Təəssüflər olsun ki, mən bütün həyatım boyunca bizə anladılan saxta sözlərə və yalan tarixə inanmışam. Bu gün bizim vətənin qurtarılmasının adı altında çalışan bu təşkilatların, keçmişdən bizim başımızda olan daşnaklarla heç bir fərqlinin olmadığını, yeni öyrəndiyim həqiqətlərlə irəli sürdüyüm düşüncələrimlə isbat etdim. Bizə düşmən edilən türklərlə mən 30 gün birlikdə yaşadım və gördüm ki, bizim düşmənimiz türk deyildir, bizim düşmənimiz bizim tarixi yazan böyüklərimizdir. Ey ermənilər, buna inanın və yanlış yoldan əllərinizi çəkin, sizi sevən və sizin yaxşı olmağınızı istəyən türk xalqı ilə qardaşca yaşayın..." (570).

1982-ci ildə ASALA-nın mərkəzi Afinaya daşınarkən, terroristləri də PKK sıralarında Şimali İraq və Suriyada qanlı basqınlara qatılırdılar. PKK lideri Abdullah Öcalan müxbir Məhməd Əli Biranda ASALA ilə bir neçə dəfə görüş keçirdiyini etiraf edərək belə demişdir: "...Sivillərə qarşı törətdikləri hadisələrin zərərli olduğunu gördük. Beləcə, 1982-ci ildə olmaz dedik, buraxdıq. İndi o qədər də bərabərliyimiz mövcud deyil. Bir-iki təcili iclas xaricində bir əlaqəmiz yoxdur..." (571).

Ülkücü və dini camaatlar haqqında araşdırmalar aparıb yazılar yazan Tanıl Bora MHP lideri Alparslan Türkeşin PKK lideri Abdullah Öcalanın, əslində "Akop Artinyan" adlı bir erməni olduğunu müxbirə söylədiyini ifadə etmişdir... (572).

"AGOS" qəzetinin qurucusu Qrant Dink 19 yanvar 2007-ci il tarixində, qəzetin İstanbuldakı binasının qarşısında bir gənc tərəfindən vurularaq öldürüldü. 1996-cı ildə yayımlanmağa başlayan "AGOS" qəzeti Türkiyədəki digər erməni qəzetləri "Jamanak" və "Marmara"dan fərqlənirdi. (Siz bir işə baxın, ermənilərin Azərbaycan türklərinin ata-baba yurdu olan İrəvan xanlığında qurduqları "Ermənistanda" bir

türk belə yoxkən, ermənilər Türkiyədə erməni dilində qəzet deyil, qəzetlər nəşr edirlər). Qəzet qısa bir zamanda digər qəzetlərdən daha çox satılmağa başladı, çünki bu qəzet o zamana qədər çox danışılmayan 1915-ci il hadisələrindən, erməni patriarxanasından və erməni xalqının bəzi problemlərindən ciddi bir üslubla yazmağa başlamışdı. Qəzetin qurucusu Qrant Dink ermənilərin gələcəyinin bu hadisə üzərində qurulmamasını bildirirdi. Digər tərəfdən, Dink erməni "soyqırım" iddialarını rədd edənlərin cəzalandırılmasını istəyən fransızlara qarşı Türkiyədə bəzi liberal ziyalıların yayımladıqları bir bildirişə (573) imza atmaqla diaspora ermənilərindən ayrılırdı. Buna görə də Qrant Dinkin öldürülməsi diasporanın bəzi "millətçi" erməniləri tərəfindən təşkil edildiyi düşünülürdü. Ölümündən bir gün sonra Dinkin cənazəsində yüzminlərlə erməninin əlində "Hamımız erməniyik, hamımız Qrant Dinkik" yazılı plakatlar və atılan şüarlar bu düşüncəni daha da qüvvətləndirirdi. Amma xeyr, qısa bir zamanda, yəni hadisədən 32 saat sonra Ogün Samast adında 17 yaşında bir gənc həbs edildi.

Cənazə mərasiminə qatılmaq üçün İstanbula gələn Ermənistanın Xarici İşlər Nazirinin müavini Kirakosyan bir müxbirin sualına, "...Üzücü olan budur ki, 15 ildir heç bir əlaqəmiz yoxdur. Biz heç bir şərt olmadan diplomatik əlaqələrin qurulmasına hazırıq,"- demişdir. (574). Heç şübhəsiz, belə bir təklif Türkiyədə bəzi müxbirlər tərəfindən yeni bir təklif olaraq qəbul edilmişdirsə də, əslində bu, yeni bir təklif deyildi. Çünki Ermənistanın rəhbərləri son bir neçə il idi ki, "Türkiyə ilə şərtsiz bir əlaqə qurmaq istədiklərini..." ifadə edirdilər. O zamanlar "Cumhuriyyət" qəzeti Kirakosyanın bu çağırışının yeni olmadığını və Türkiyənin Ermənistanla diplomatik əlaqə qurması üçün üç problemin həll olunmasını gözlədiyini yazırdı... (575).

Gəlin Türkiyə ilə Ermənistanın şərtsiz bir diplomatik əla-

qə qurulmasının nə anlama gəldiyinə bir nəzər salaq. İki dövlətin arasında problem və ya problemlər mövcud deyilsə, bir şərtə bağlanmadan diplomatik əlaqənin qurulması təbii. Ancaq problemlər varsa, diplomatik əlaqə qurulmadan əvvəl tərəflərdən birinin bu problemlərin həllini bir şərt olaraq istəməsi də təbii. Bu da bir həqiqətdir ki, uzun illərdir Türkiyə ilə Ermənistan arasında üç ciddi problem mövcuddur:

1. Ermənistanın Türkiyənin torpaq bütövlüyünü tanıması.
2. Ermənistanın Türkiyəyə qarşı soyqırım iddialarını irəli sürməsi.
3. Ermənistanın hal-hazırda Azərbaycan torpaqlarının 20 faizini işğal altında tutması və bir milyondan artıq azəri türkünün qaçqın vəziyyətinə düşürməsi.

Türkiyə bu şərtlərin həllinə müsbət baxmayan Ermənistan ilə olan sərhəddə qapısını bağlamışdır.

Türkiyənin Ermənistan ilə şərtsiz diplomatik əlaqə qurduğu və buna bağlı olaraq sərhədləri açdığı təqdirdə Ermənistanın yuxarıda qeyd etdiyimiz üç problemi həll etmək üçün Türkiyə ilə danışıqlar aparmağa bir səbəb qalmayacaqdır. Nəticədə, Ermənistan Türkiyədən torpaq və təzminat tələb etmə haqqını əlində tutacaq və işğal altında tutduğu Azərbaycan torpaqlarını öz xeyrinə rəsmiləşdirmiş olacaqdır.

Qrant Dinkin öldürülməsi erməni diasporasında olduğu qədər Ermənistanda da böyük etirazlara səbəb olmuşdur. Hətta İrəvanda keçirilən bir nümayişə 100 mindən artıq insanın qatıldığı iddia edilmişdir. (576).

Avropada ermənilərin mənəftələrini qoruyan daşnak təmayüllü Avropa Erməni Federasiyası yayımladığı bir bildirişə "Türkiyə Qrant Dinki qətl etdi" başlığını qoyaraq baş verən hadisədən Türkiyəni məsul tutub hay-küy qaldırma-

ğa başladılar. Nəticədə, Avropalı bəzi yazıçılar Qrant Dinki "erməni soyqırımı"nın qurbanı kimi göstərməyə çalışdılar. Bəziləri "erməni soyqırımı" qurbanlarına bir nəfər daha əlavə edildi yazarkən, digərləri Qrant Dinkin erməni soyqırımı"nın 1.500.001-ci qurbanı olduğunu yazırdılar... (577). Hətta Avropa Təmsilçilər Məclisi 29 yanvar 2007-ci il tarixində, yəni baş verən hadisədən qısa müddət sonra bu hadisəni müzakirə edib ciddi bir qərar aldı.

İnsan haqları məhkəməsinin qərarı:

H.RES 102

İnsan haqlarının müdafiəçisi və mediya azadlığının açıq sözlü tərəfdarı, türk-erməni müxbir Qrant Dinkin 19 yanvar 2007-ci ildə öldürülməsini qınama.

TƏMSİLÇİLƏR MƏÇLİSİ

29 yanvar 2007 qərar maddəsi:

İnsan haqlarının müdafiəçisi və mediya azadlığının açıq sözlü tərəfdarı, türk-erməni müxbir Qrant Dinkin 19 yanvar 2007-ci ildə öldürülməsini qınayır.

19 yanvar 2007-ci ildə türk-erməni müxbir Qrant Dinkin "AGOS" qəzetinin İstanbuldakı bürosundan çıxarkən öldürüldüyünə əsaslanaraq;

Qrant Dinkin mediya və ifadə azadlığının tərəfdarı və insan haqlarını müdafiə etməsinə əsaslanaraq;

Qrant Dinkin demokratik ideallara və sülhsevər, inam sahibi və prinsipial bir adam olmasına əsaslanaraq;

Qrant Dinkin ermənilər ilə türklər arasında anlayışı inkişaf etdirmək və dialoqu gücləndirmək məqsədilə 1996-cı ildə iki dilli olan "AGOS" qəzetini İstanbulda qurmasına əsaslanaraq;

Qrant Dinkin dünya üzərindəki müxbir məsləkdaşları tərəfindən cəsarəti və prinsiplərinə görə Bjornson Ədəbiyyat mükafatı ilə təltif edilməsinə əsaslanaraq;

Qrant Dinkin erməni soyqırımını haqqında danışdığına görə, Türk cəza qanununun 301-ci maddəsinə görə əleyhində cinayət işi açılıb istintaqa uğramış olmasına əsaslanaraq;

Birləşmiş dövlətlərin demokratiya və azadlıq prinsiplərinə və ifadə azadlığının əziz tutulduğunu və qorunduğunu nəzərə alaraq aşağıdakıları qərarlaşdırmışdır:

Təmsilçilər məclisi –

- (1) Qrant Dinkin öldürülməsinə təəssüf edir və şiddətlə qınayır;
- (2) Türk hökumətini Qrant Dink cinayətindən məsul olan şəxslərin istintaqına davam edilməsinə çağırır;
- (3) Türk hökumətinə, Türk Cəza Qanunundan 301-ci maddəni çıxarıb, yolundan azmadan təbii ifadə azadlığı haqqından istifadə edən şəxslərin şiddətə məruz qalmalarının qarşısını alaraq ifadə azadlığını qorumağa çağırır.

Heç şübhəsiz, oxucularımız çox təəssüf edəcəklər: nəyə görə 50-ə yaxın türk diplomatları ermənilər tərəfindən, sözün əsl mənasında qətl edilərkən avropalılar ağızlarına su alıb dururdular, bir erməni müxbir 17 yaşlı bir gənc tərəfindən öldürülərkən dünyanı qarışdırırlar? Bu, dinləmi əlaqəlidir? Xeyr! Ermənilər Romanın üstünlüyünü və hakimiyyətini qəbul etməzlər; papanın günah bağışlamasını rədd edirlər; Roma kilsəsinin İncilə olan yozumlarını qəbul etməzlər; ermənilərə görə, Hz. İsa Eçmiədzinə enmiş və ilk kilsəni burada qurmuşdur...

Bundan əlavə, nəyə görə, ABŞ başda olmaqla bütün Avropa və güclü dövlətlər Gürcüstanda baş verən hadisələr nəticəsində ayağa qalxıb Rusiyaya diz çökdürdülər, Azərbaycan torpaqlarının 20 faizini işğal edib bir milyondan artıq azərbaycanlı öz ata-baba yurdundan didərgin salan, Xocalı vilayətini bütün dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısın-

da yer üzündən silən ermənilərə qarşı səssiz qaldılar? Doğrusu, bir elm adamı olmağıma baxmayaraq bunu anlamaqda çətinlik çəkirəm!..

Bütün bunlara baxmayaraq Türkiyə Cümhuriyyətinin prezidenti bir futbol matçını seyr etmək üçün İrəvana getməsinə, tutduğu mövqe və tarix boyu törətdikləri qeyri-insani hərəkətlərə görə hər tərəfdən mühasirə altında qalan Ermənistanla əl uzatmasını anlamaq mümkün deyildir. İki ölkə arasında sülh müqaviləsinin yerləşməsi ancaq qarşılıqlı ittihamların və düşmənçiliklərin sona çatması ilə mümkün ola bilər. Bu, bəzi tarixi hadisələrin unudulması demək deyildir. Türklərin də ermənilərlə əlaqəli unuda bilmədikləri bir çox tarixi hadisələr vardır. Biz, aradan bir əsrə yaxın bir zaman keçdikdən sonra bu hadisələr tarixşünasların və digər mütəxəssislərin tədqiqatına buraxılmalı və bu iki ölkə arasında problem olmaqdan çıxarılmalıdır, düşüncəsində yox. Amma Ermənistan rəhbərlərinin çıxışlarından bu "soyqırım" anlaşmazlıqların sürüb getməsinə istədikləri ortaya çıxır. Belə ki, Ermənistanın Xarici İşlər Naziri Oskanyan bir çox çıxışında Ermənistanın Türkiyə ilə əlaqələrini normalaşdırmaq üçün Türkiyənin "erməni soyqırımını" tanıması bir ön şərt olaraq irəli sürmədiklərini təkrarlamış, ancaq "soyqırım"ın tanınmasına səy göstərmələri özləri üçün moral bir dəstək olduğunu vurğulamışdır. Ermənistan "soyqırım"la məşğul olarkən Türkiyə də inkaredici bir siyasət izləyə biləcəyini bildirmişdir. Bundan əlavə Türkiyə Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarından çəkilməsini istəyir. Bu istək yerinə yetirilmədən əvvəl Türkiyənin Ermənistanla diplomatik əlaqə qurması bu işğalın qəbul edildiyi anlamına gələcək və Azərbaycan çox çətin bir vəziyyətdə qalacaqdır. Nəticədə, Qarabağ problemi həll olmamağa məhkum ediləcəkdir. Ermənilərin istədikləri də budur.

Türkiyənin Ermənistanla olan sərhəddinin bağlı olması

ermənilərin Türkiyəyə gəlmələrinin qadağan edildiyi mənasına gəlmir. Belə ki, 70.000 Ermənistan vətəndaşı Türkiyədə çalışır və hava yolu və ya başqa ölkə sərhədlərindən istifadə edərək gedib-gələ bilirlər. Bundan əlavə sərhədlərin bağlı olması iki ölkə rəhbərlərinin müxtəlif görüşlər keçirmələrini də əngəlləmir. Şəxsən Vartan Oskanyan bir neçə dəfə Türkiyəyə getmiş, iclaslara qatılmış, konfranslar keçirmişdir. Bilindiyi kimi, Türkiyə 1990-cı illərin əvvəlində Ermənistanla diplomatik əlaqə qurulması üçün iki ölkənin bir-birinin torpaq bütövlüyünü tanımalarını bildirən bir sənədin imzalanmasını təklif etmiş, ancaq Ermənistan, Qars müqaviləsinin güvvədə olmasına baxmayaraq bu təklifi qəbul etməmişdir. 13 oktyabr 1921-ci il tarixli Türkiyə, Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan və Sovet İttifaqı arasında imzalanan Qars müqaviləsi Türkiyənin Şərqi sərhədlərini müəyyən etmişdir. Bu müqavilənin hələ də güvvədə olması Ermənistanın Türkiyədən torpaq tələb etməsini hüquqən imkansız edir.

Bu gün Ermənistan dörd qonşusunun üçü ilə ciddi anlaşmazlıqlar içərisindədir. Daha doğrusu, bu şəraiti yaradanlar da ermənilərin özləridir. Ermənilər Azərbaycanla atəşkəs müqaviləsi imzalamalarına baxmayaraq bu dövlət ilə müharibə şəraitini davam etdirirlər. Bunlar Azərbaycanın işğal altında tutduqları torpaqlardan Azərbaycan sərhədcilərinə, sərhəddə yaşayan azəri türklərinə atəş açır, sərhədciləri və sərhəddə yaşayan Azərbaycan vətəndaşlarını təzyiqlə altında tutmaqdan qalmır, hər gün olmasa da tez-tez Azərbaycan əsgərini və ya vətəndaşını şəhid edirlər. Türk dünyası başda olmaqla, bütün dünya ictimaiyyəti də bu hadisələrə seyirci qalırlar, Xocalı soyqırımına seyirci qaldıqları kimi.

Ermənilərin Türkiyə və Azərbaycana qarşı yaratdıqları problemlər göz qabağındadır. Deyək ki, bunlar türkləri özlərinə qan düşməni sayırlar. Yaxşı, bəs bunlar gürcülərlə niyə dolana bilmirlər? Ermənilərə görə, Gürcüstanın bir çox

torpaq sahəsi – Cevaxeti, Axalkalaki, Borçalı... – Ermənistan aiddir; Gürcüstanda olan qədim inşaatların əksəriyyəti ermənilərin “əsərləridir”; guya Cevaxetidə yaşayan erməni azlığı gürcülərin təzyiqlə altında qalıb oralardan köçürülmək istənilir... kimi məsələlər bu milləti rahat buraxmır. Bu da Cənubi Qafqazda baş verən qarışıqlıqları ermənilərin yaratdıqlarını isbat edir...

Doğrudur, Erməni diasporası “erməni məsələsi”ni tarixi həqiqətlərdən uzaqlaşdıraraq dünya siyasətinin zəmininə yerləşdirmişdir. Buna görədir ki, erməni diasporası və Ermənistan rəhbərləri bu mövzunu rəsmi sənədlər işığında beynəlxalq bir heyyyətin hakimiyyətində çözülməsinə razı olurlar. Heç şübhəsiz, Türkiyə Cümhuriyyəti və Azərbaycan bu narazılığa çox ciddi yanaşmalı, hər iki ölkənin ortaya qoyacaqları tarixi rəsmi sənədlər işığında “erməni problemi”nin həllinə yönəlik bir siyasət izləməli və bunu, ABŞ başda olmaqla bütün dünya siyasətçilərindən tələb etməlidirlər. Bu mövzuda alınacaq tədbirləri belə sıralamaq olar:

1. Ermənilərin üstüörtülü hərəkətinə qarşı mübarizə etmək üçün tanınmış siyasətçilərdən, tarixçilərdən və bu mövzunu ciddi tədqiq etmiş yazıçılardan təşkil olunacaq bir mərkəz qurulmalıdır.

2. Bu mərkəzdə çalışan mütəxəssislər ermənilərin başlanğıcdan günümüzədək gələn tarixini, dinini, siyasətini və mədəniyyətini ciddi bir şəkildə tədqiq etməlidirlər.

3. “Erməni məsələsi” ilə əlaqəli, ABŞ və Rusiya başda olmaqla Avropa ölkələrinin arxivlərini araşdıraraq bütün rəsmi sənədlər üzə çıxarılıb həqiqətlər dünya ictimaiyyətinə elan edilməli, BMT-dən bu məsələyə son qoyulması tələb olunmalıdır.

4. Bu mərkəzin apardığı tədqiqatlar nəticəsində ortaya çıxarılan rəsmi nəticələr xarici dillərdə nəşr edilməli, təbliğ olunmalıdır.

5. Ermənilərlə əlaqəli dünyanın dörd bir yanında nəşr edilən kitab və yazılara rəsmi sənədlərlə cavab verilməli, həqiqətlər ortaya qoyulmalıdır.

6. Dünyanın müxtəlif ölkələrində mərkəzin mütəxəssisləri tərəfindən konfranslar keçirilməlidir. Yenə bu mərkəz "erməni məsələsi" haqqında ciddi yayımlar ortaya qoymalı və müxtəlif dillərə tərcüməsini təşkil etməlidir.

7. "Erməni soyqırımı"na dair müxtəlif ölkələr tərəfindən alınan qərarlar ciddi bir şəkildə incələnməli və rəsmi sənədlərə əsaslanaraq bu ölkələr haqqında BMT-yə şikayətlər edilməlidir.

8. Ermənilərin Qarabağ bölgəsindən qeydsiz-şərtsiz çəkilmələrinə dair aldığı qərarların yerinə yetirilməsi BMT-dən ciddi şəkildə tələb edilməlidir.

ERMƏNİLƏR NECƏ VARDILAR, ELƏ DƏ QALIBLAR

Ermənilər 1979-cu ildə Parisdə, 1983-cü ildə Lozannada və 1985-ci ildə Sevr şəhərində Dünya ermənilərinin konqreslərini keçirmişlər. Bu konqreslərdə "Ermənilər arasında birlik və bərabərliyin təmin olunması," "Erməni terror təşkilatlarının bir tavan altında toplanması və güc birliyinin yaranması," "Siyasi istək və tələblərin bir mərkəz tərəfindən idarə olunması" kimi məqsədləri əhatə edən mövzular müzakirə edilmişdir. Bu konqreslərin ortaq xüsusiyyətləri bunlardır:

1. Bütün konqreslərdə silahlı mübarizə müzakirələri ön plana keçmişdir. Bu mübarizəni uyğun görənlərlə görməyənlər arasındakı mübahisələr çox vaxt erməni terror təşkilatlarının bölünməsinə səbəb olmuşdur. Məsələn, ASALA erməni terror təşkilatı 1979 Paris konqresindən sonra digərlərinə qatılmamışdır.

2. Bütün konqreslərdə alınan qərarların beynəlxalq qu-

ruleşlara göndərilməsi və bu qərarların müxtəlif forumlarda ələ alınub müzakirə edilməsi qərarlaşdırılmışdır.

3. Bütün ermənilərin bir tavan altında toplanmaları əhəmiyyətli mövzulardan biri olmuşdur. Lakin bunun necə həyata keçiriləcəyi barəsində yekdil bir qərar alınmayıb. Ermənilərin "Konstitusiya" dedikləri mətnə bu mövzu hazırlıq dövrü kimi qələmə alınmışdır.

4. Konqreslərdə üzv sayları azalmışdır.

5. Konqreslərdə fikir ayrılıqları açıqdan-açığa ortaya çıxmış və bu fikir ayrılıqlarını aradan qaldıracaq qərarlar alınmayıb.

"Dünya erməni təşkilatlarının birinci konqresi" 3-6 sentyabr 1979-cu ildə Parisdə keçirilmişdir. Bu konqresdə ASALA erməni terror təşkilatı böyük bir güclə qatılmış və təsirli rol oynamışdır. Bu konqres Fransadakı erməni ixtilalçı güclərə təsir etmiş və erməni terror təşkilatlarının gücünü artırmışdır. Konqresin məqsədi bütün dünyadakı ermənilərin bir fikir ətrafında, bir bayraq altında toplanmaları və təşkilatlanmaları ilə siyasi şəraiti müzakirə edib torpaq tələbinə yönəldilməsi şəklində açıqlana bilər.

Bu konqresdə müzakirə edilən önəmli təkliflər bunlardır:

1. Partiya və məzhəb çəkişmələrinə son verilməli, bir "Mərkəzi komitə" qurulmalıdır.

2. Diaspora ermənilərinin assimilyasiyasına son verəcək tədbirlər alınmalıdır.

3. Üsyan və uyqulamalarda ehtiyac hiss olunan əsgəri teoriya və strategiyalar təmin edilməlidir.

Konqresdə alınan qərarlar:

1. Pan ermənizm hərəkatı sürətləndiriləcək, ermənilik qavrayışı diaspora çərçivəsində siyasiləşdiriləcək və dünyada bir "Erməni gücü" yaradılacaqdır.

2. SSRİ-dəki ermənilərin "erməni problemi"yə yardımçı olmaq imkanları tədqiq ediləcək və lazım olan təsirlərin tə-

min olunmasına çalışılacaqdır.

3. Torpaq istək və tələbləri Türkiyəyə qarşı olacaqdır.
4. Erməni kilsəsi milli xarakterə qovuşdurulacaqdır.
5. Bir erməni bankı qurma çalışmaları başladiacaqdır.
6. Mərkəzi bürolar qurulmalı, nəşr və xəbərləşmə imkanları inkişaf etdirilməlidir.

Paris konfransından sonra, şiddət və terror hadisələri artı. ASALA yeni qatqılar təmin edərək gücləndi və bütünləşmə səylərində artış görüldü. Silahlı təhsil fəaliyyətləri müxtəlif yerlərdə artırıldı.

“Dünya erməni təşkilatlarının ikinci konqresi” 1983-cü ildə Lozannada keçirilmişdir. O zamanlar erməni terror hərəkatı dəhşət verici bir hal almışdı. Dünya ictimaiyyəti erməniləri və terroristləri qınamağa başlamışdı. Xüsusilə böyük qətlialmlara yol açan terror hadisələri, başda ermənilər olmaqla bütün dost, tərəfsiz, hətta müttəfiq gücləri belə qorxuya salmışdı.

Yaranmış vəziyyət qarşısında “Ermənilərin siyasi düşüncələrini birləşdirmək və eyni istiqamətdə hərəkət etmələrini təmin etmək məqsədilə Lozanna konqresi keçirildi. ASALA erməni terror təşkilatı bu konqresə qatılmadı. Beləcə, güc tərəfdarları azlıqda qaldılar. Nəticədə, güc tərəfdarları olan Daşnak və ASALA erməni terror təşkilatlarında bölünmələr görüldü. Bu bölünmələr nəticəsində əmələ gələn dəstələr yeni təşkilatlar şəklində hərəkətə keçdilər.

Bu konqresdə müzakirə edilən önəmli təkliflər bunlardır:

1. Bir qurucu heyət təşkil olunmalı, əsas siyasi istiqamətlər müəyyən edilməli, torpaq tələbi ilə əlaqəli fikirlər ortaya qoyulmalı və bu tələblər bir əsasa bağlanmalıdır.
2. Millətçi demokratik düşüncədə bir beynəlxalq qurtuluş hərəkatı təşkil olunmalıdır.
3. Bu konqreslər dünya yəhudi konqreslərinə bənzər hala gətirilməli və onun gücündə demokratik bir parlament sə-

viyyəsinə çatdırılmalıdır.

Bu konqresdə alınan qərarlar:

1. Konqreslərin demokratik bir parlament səviyyəsinə çatdırılması üçün lazım olan hazırlıqlar görülməli və bir “Nizamnamə” hazırlanacaqdır.
2. Qurucu heyət həm “Nizamnamə” hazırlıqlarını görə, həm də müxtəlif siyasi düşüncələrin sintezini əmələ gətirəcək çalışmalarını bu mətnə qatacaqdır.
3. Konqres çalışmaları dünya ictimaiyyətinə açıqlanacaq və təbliğ ediləcəkdir.

Bu konqresdə müxtəlif mübahisələr baş vermiş və ciddi qarşıdurmalar görülmüşdür. Təmkinli qruplar konqresə hakim olmuşlar. Lakin bunlar da mühüm qərarlar təmin edə bilməmişlər. Konqresdən sonra qarşıdurmalar və bölünmələr davam etmişdir.

“Dünya erməni təşkilatlarının üçüncü konqresi” 7-13 iyun 1985-ci ildə Sevrədə keçirilmişdir. Bu konqresin keçirilməsində əsas məqsəd “Erməni nizamnaməsi”nin qəbulu olmuşdur. Beləliklə, erməniləri dünyada təmsil edəcək bir “Birliyin” təşkil olunmasına çalışılacaqdı.

Erməni terror təşkilatları bu konqresə rəsmən qatılmadılar. Daşnakların təmsil xarakteri uzun mübahisələrə səbəb olmuşdur. ASALA təşkilatı isə bu konqresə də qatılmamış və şiddətli tənqidlərə məruz qalmışdır.

Bu konqresdə müzakirə edilən önəmli təkliflər bunlardır:

1. “Vahid ermənilik, vahid məqsəd, vahid mübarizə, vahid səs” şüar halında təklif edildi və qəbul olundu.
2. Sevrin məqbul, Lozannanın qeyri-məqbul olduğu irəli sürüldü.
3. ASALA dəstəklənməməli təklifi qəbul edildi.
4. Türkiyəyə qarşı davamlı olaraq mübarizənin davam edəcəyi təklif edildi və bu təklif qəbul olundu.
5. Türkiyənin genişləmə siyasətinə qarşı Yunanıstan və

Kipr rum kəsiminin sürdürdükləri mübarizənin dəstəklənməsi təklif edildi və bu təklif qəbul olundu.

6. Konqresin "Sürgündəki Fələstin Beynəlxalq Konqresi"nə bənzər bir xüsusiyyət daşması təklifi lazım olan inkişafın izlənməsi şərtilə qəbul edildi.

Bu konqresdə alınan qərarlar:

1. Konqres hazırlanan və bir nizamnamə xüsusiyyəti verilən "Erməni nizamnaməsi"nin mətnini qəbul etmişdir.

2. Konqres qarşıya qoyulan məqsədləri əldə etmək üçün çətin strategiyanın həyata keçirilməsini qəbul etmişdir. Buna görə:

a) "Türk sümürgəçiliyi ilə mübarizə etmək üçün, erməni və digər xalqlar arasında olduğu qədər, erməni beynəlxalq qurtuluş hərəkatı ilə Türkiyədəki tərəqqipərvər-devrimçi hərəkatlar arasında da ittifaqlar qurulması" və "Erməni xalqının mübarizəsinin qaçılmaz olaraq təzyiqlə altındakı digər xalqların mübarizəsi ilə bağlı olduğunun" bilinməsinə qərar verildi.

b) Dünya erməni konqresi, özünün hər hansı bir dövlətlə əlaqəsinin olmadığını elan edərkən erməni xalqının mübarizəsinə hörmət edən və dəstəkləyənlərin yardımlarını qəbul edəcəyini" qərarlaşdırdı.

3. Konqres "Lozanna müqaviləsi"ndə imzası olan dövlətlərə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatına, SSRİ-yə, Ermənistan SSR-nə, amerikalılara, Avropa şurasına, Bloksuzlar hərəkatına müraciət edərək "Erməni xalqının sümürgəçilikdən faydalanmayan yeganə bir xalq olduğunun" bildirilməsinə qərar verdi və bu qərar həyata keçirildi.

4. Konqres Türkiyənin 1915-ci il soyqırımını qəbul etməsi üçün məcbur edilməsinə və belə bir qərarın qəbul edilməsində torpaqlarının xilas olması yolunun açılacağına inaraq bu niyyətini həyata keçirməyə qərar verdi. Lazım olan yerlərə bildirişlər paylandı və müraciətlər edildi.

5. Konqres Ermənistan SSR-də erməni mədəniyyətinin qorunmasına yardımçı olduğuna görə SSRİ-yə təşəkkür edən bir qərar qəbul etdi. Bu qərarla Sovet İttifaqının erməni soyqırımını qəbul etmiş olması və aprel 1985-ci il tarixli "Pravda" qəzetində bu barədə bir məqalə yayımlanmış olması öyü ilə xatırlanarkən, soyqırım maddəsinin konqresdən keçməsinə təmin edə bilmədiyi üçün Amerika rəhbərləri tənqid edilmişdir.

Konqresin rəhbəri Rahib James Karnuzyan "Dünya erməni təşkilatlarının üçüncü konqresi"ndə qəbul edilən "Erməni nizamnaməsi"ni təqdim çıxışında, "Ermənilərin bölünmələrindən çox sıxıntı çəkildiyini" açıqlayaraq, bu sıxıntıların aradan qaldırılmasını və birliyin təmin edilməsini həyata keçirmək üçün "Birləşmiş bir qrup olmaqdan başqa bir çarənin qalmadığını," nizamnamə deyilən mətn və məqsədə uyğun bütün fikirləri əhatə etdiyini bildirdi.

Bitərəf nəzarətçilər nizamnamənin həyata keçirilməsi halında, "erməni davası" üçün mübarizə edən hər bir quruluşun və təşkilatın "Erməni konqresi"nin şəmsiyəsi altında toplanacağını açıqladılar.

Nizamnamədə "Erməni konqresi"nin məqsədləri ümumi olaraq bunlar göstərilir:

1. Dağınıq halda olan erməniləri birləşdirmək və bir quruluş əmələ gətirmək.

2. Konqresin bütün dünyada tanınmasını təmin etmək.

3. Türkiyənin işğalı altındakı erməni torpaqlarını xilas etmək üçün bütün siyasi və diplomatik yollardan istifadə etmək.

4. Ermənilərin vətənlərinə dönmələrini təşkil etmək və bunu həyata keçirmək üçün hazırlıqlar görmək.

Bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün konqres digər xüsusiyyətlərə kölgə düşürməyəcək şəkildə bütün erməni təşkilatlarının qatılmalarını təmin etmə yollarını axtaracaq-

dır. Əslində üzvləri erməni əsilli olub və 20-dən artıq üzvə sahib olan hər bir qrup demokratiya prinsipləri ilə konqresdə təmsil olunma haqqına sahibdir.

Nizamnamədə "Erməni konqresi"nin mərkəzi İsveçrədə yerləşir," – deyilir. Bunlar, ermənilərdir...

TÜRLƏR BARBAR DEYİLLƏR

Biz kitabın bu kiçik bölümündə türklər haqqında kök atmış uydurma, batil fikirlərə qarşı bəzi düşüncələrimizi ortaya qoymaq, yəni türklərdən bəhs etmək istərdik. Buradakı məqsədimiz öz məmləkətlərində çoxluq təşkil edən keçmiş zamanın türklərindən bəhs etməkdir. Anadolunun daxilindəki hərəkətsiz qəsəbələr, kəndlər yalnız sülh və sakitliyin deyil, ləkəsiz bir doğruluqla tayına təsadüf edilməyən, atana hörmətinə, bitməz-tükənməz bir qonaqpərvərliyə mərdcəsinə riayətin, irsi nəzakətin və təmiz bir iman ilə ibadətin son sığınağı olan Osmanlı türklüyündən bəhs etməkdir. Biz Osmanlı türklüyünün daxilinə girər-girməz, rahatlıq və təhlükəsizliyin dənizinə girdiyimizi hiss edərək.

Bu yazdıqlarımıza türkün cahilliyində inad edənler etiraz edə bilərlər, lakin bu yazdıqlarımızı doğrulamağa hazır olan minlərlə şahid vardır və bu son müharibədəki bütün döyüşçülərimiz böyük insanlıq məhkəməsi hüsurunda türkün lehinə şahidlik etdilər. Şahidlərdən biri də bir müddət türklərin əsiri olmuş, lakin törətdiklərinin yanlış olduğunu anlayandan sonra xüsusi bir lütf olaraq azadlığa buraxılmış millətçi bir erməninin özünü qardaşca müalicə edən türklərə qarşı hiss etdiyi dərin minnətdarlığını açıqlayan bir məktubudur. Bu məktubun sonunda bunları oxuyuruq: "...Çox şükürlər olsun ki, artıq türkün həqiqəti, məmləkətimdə yol tapıb yeriməyə başlamışdır."

Osmanlı türklüyünün daxilinə girildikdə, sakitliyin və təhlükəsizliyin dənizinə girildiyini yəhudilər də hiss etmişlər. İspaniyalılar onları sıxıntılar içərisində buraxıb torpaqlarından qovduqda onlar Türkiyəyə iltica etmiş, burada heç bir problemlə qarşılaşmamış, əksinə, xoşluqla qarşılanmışlar. Nəticədə, Osmanlının vətənsəvərləri olmuşlar. Makedoniyada isə müsəlmanları nifrət ediləcək dərəcədə, vəhşicəsinə qırılmışlar. Ancaq Qərb üçün bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Bu cinayətlər ancaq türklər tərəfindən törədildiyi zaman əhəmiyyət qazanar. Türklər isə bağışlamağı sevərlər. Məsələn, törətdikləri xəyanətin böyüklüyündən asılı olmayaraq, o qanlı faciələrinə görə rusları məhkum etmədilər... Son zamanlarda Afinada öldürülən türk dənizçilərinin uğradıqları aqibət qarşısında yunanları bağışladılar... Bax bunlar da, türklərdir...

Görəsən, türklərin insanlığa yaraşan bütün bu hərəkətləri nəzərə alınaraq, onlar günahsız sayılırlarmı? Xeyr! Bütün bunların xristianlığın gözündə heç bir əhəmiyyəti yoxdur... Yenə də türklər, yenə də türklər...

ERMƏNİLƏRİN TÖRƏTDİKLƏRİ HADİSƏLƏRİN UTANC VƏ DƏHŞƏTVERİCİ FOTOQRAFLARI

161. Ermənilərin türklərə qarşı törətdikləri qətliaamlar. 1915

25 aprel 1918-ci il tarixində ermənilər Subatan kəndində müdafiəsiz qadın, uşaq və körpələri vəhşicəsinə qətl etmişlər.

25 iyul 1915-ci il tarixində ermənilər Diyarbəkirin Xızırilyas kəndindən kişilər hərbdə olduqlarına görə müdafiəsiz qalan bir qrup qadın və uşaqları vəhşicəsinə qətl etmişlər.

Müalicə üçün göndərilən yaralı əsgərlər 23 iyul 1915-ci il tarixində Çum qəzasının yaxınlığında erməni quldurları tərəfindən şəhid edilmişlər.

Silvan və İzmit vilayətlərində ermənilər tərəfindən törədilən qətlam və işgəncələrlə öldürülən müdafiəsiz türklər.

Əl və ayaqları bağlanıb bağırsaqları çıxarılaraq vəhşicəsinə öldürülən sıvaslı jandarma Mustafa və bir türk əsgəri.

Gözləri oyularaq vəhşicəsinə öldürülən türk əsgərləri.

Boğazlarından bir-birlərinə bağlanaraq və cinsiyyət orqanları kəsilərək öldürülən türklər.

Ermənilər tərəfindən gözləri oyularaq və başları kəsilərək vəhşicəsinə öldürülən türklər.

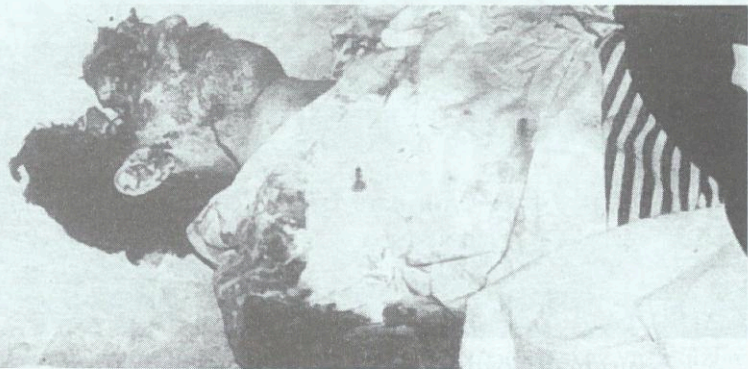
Öz evlərində vəhşicəsinə öldürülən türk ailələri.

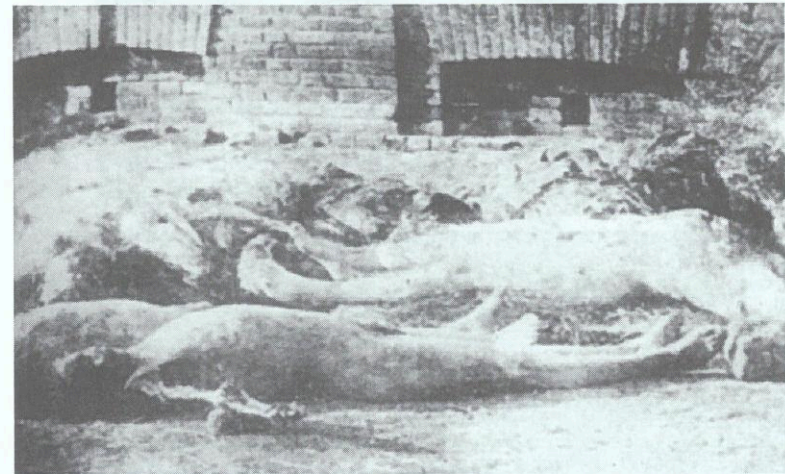
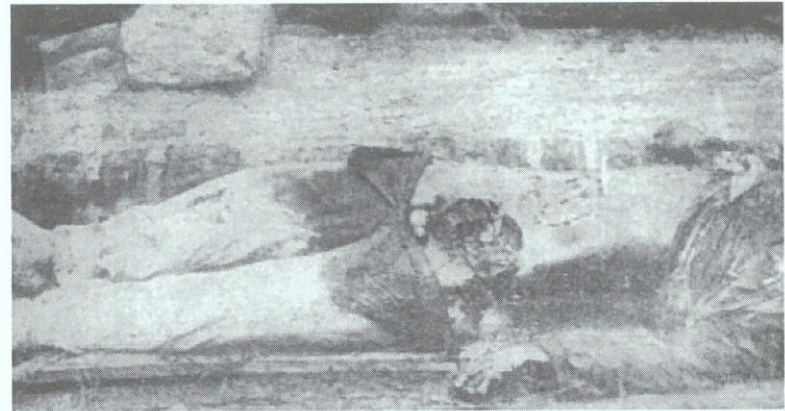
Ermənilərin təcavüzünə məruz qalan türk qadın və az yaşlı qızları.

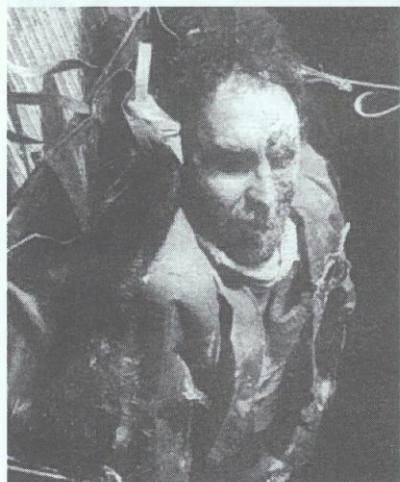
Ərzurumun Göydaş kənd məscidində və mərkəzində ermənilərin təcavüzünə məruz qalan az yaşlı türk qızları.

Erməni quldurlarının vəhşilikləri.

Başları, qolları, cinsiyyət orqanları kəsilərək
öldürülən türklər.

Ermənilərin vəhşilik əsərləri.

Ermənilərin vəhşilik əsərləri.

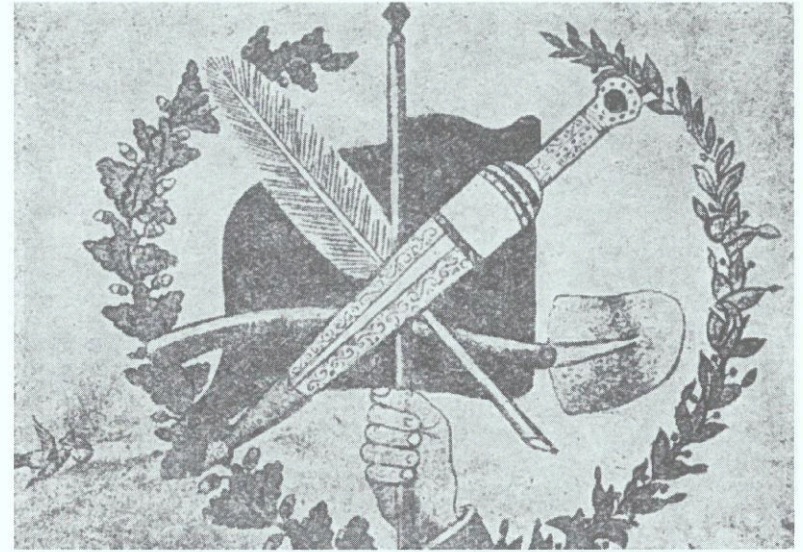

Türk Qafqaz İslam ordusunun Bakıya girişi.

Burada o böyük insan, milli şairimiz Bəxtiyar Vahabzadənin o tarixi sözlərini qeyd etmədən keçə bilməyəcəyəm:

*"Yolçu, dayan burada, düşün bu yerdə
Soruş, kimdir yatan bu daş qəbirdə
O bir türk əsgəri, yarandı Haqdan
Sənin köməyinə gəldi uzaqdan*

*O sənin arxanda bir dağa döndü
Bu torpaq yolunda torpağa döndü
Yolçu, bir anlığa burda dayan, dur
Ayaq basdığın yer ona borcludur."*

Daşnaksütyun komitəsinin gerbi.

Yozqatda qurulan "Adsak - Ulduz" çətəsindən bir qrup.

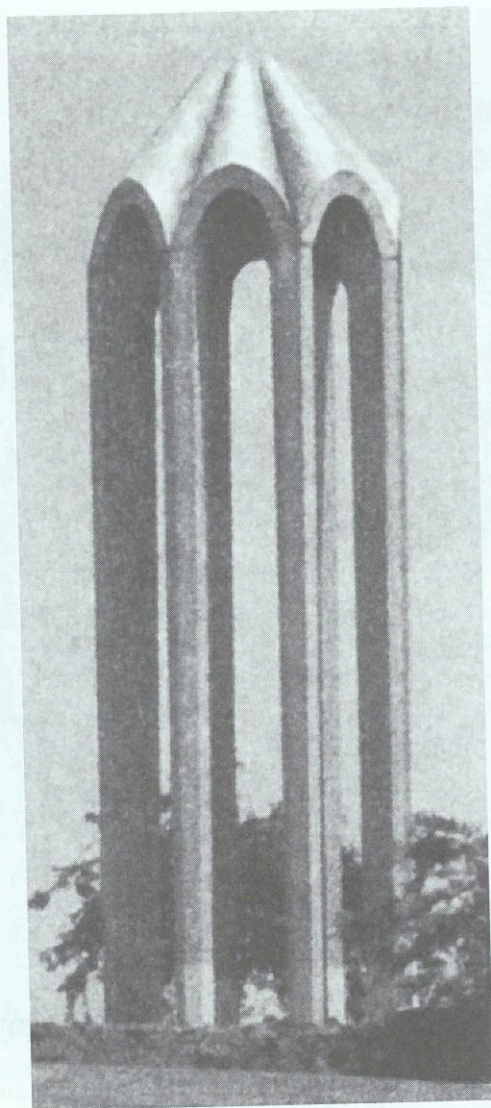

İzmitdə və Malatyanın bir qəsəbəsində ermənilərdən müsadirə edilən silahlar.

Bahəddin Şakir və Camal Azminin qatili Aram Yergenyanyan.

İttihad və Tərəqqi partiyasının liderlərindən biri olan Bahəddin Şakir ilə Trabzonun valisi Camal Azmi bəyi 17 aprel 1922-ci ildə Berlində öldürən Aram Yergenyanyan ermənilər tərəfindən "Milli qəhrəman" elan edilmişdir.

Ermənistan xaricində ilk "soyqırım abidəsi" 1968-ci ildə Kaliforniya Montebelloda açılmışdır.

New Jersedəki bu "erməni soyqırımı" abidəsində, türklərin 1915-1918-ci illərdə 2 milyon xristian erməniyi öldürdükləri yazılıdır.

Fransanın Prezidenti J.Chirak və Ermənistanın Prezidenti R.Koçaryan "erməni soyqırımı" abidəsini ziyarət edərək çələng qoyurlar.

MƏNBƏLƏR

412. Taşnaklar Tarafından İdare Edilen Ermeni Milli Bürosu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Çar II.Nikola'ya Gönderdiği Bildiri. "Mşak" No. 271, 1914, s.89.
413. Б.А.Борян, Армения, "Международная дипломатия и СССР," том 1, Государственное издательство, Москва-Ленинград 1929, стр.360.
414. "Her Yönüyle Ermeni Sorunu," Ankara, 1961, s.178.
415. А.М.Элчибеян, "Великая Октябрьская Социалистическая Революция и победа Советской Власти в Армении," Издательство АН Армянской ССР, Ереван 1957, стр. 209.
416. А.Мясников, "Армянские политические партии за рубежом," Издательство "Советский Кавказ," Тбилиси 1925, стр.19.
417. Sadi Koçaş, "Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri," Ankara, 1967, s.266.
418. Orhan Koloğlu, "Popüler Tarih," Mart, 2001, s.38.
419. Prof.Abdürhman Çaycı, "Türk-Ermeni İlişkilerinde Hakikatlar," Atatürk Araştırma Merkezi yayımı, s.82.
420. Orhan Koloğlu, "Popüler Tarih," Mart, 2001, s.37.
421. Hukukçu Emin Değerin "1915 Osmanlı-Rus-Ermeni Trajedisi" Adlı Makalesi. "Cumhuriyet" Gazetesi, 05.02.2001, Türkiye.
422. "Atatürk'ün Milli Harici Politikası" c.I, s.272-273.
423. Ferit Erden Boray "Beyaz Ölüm Türkler ve Ermeniler," Kum saati yayımları, 2003, s.96.
424. Feliks Guse, "Vissen und Wehr" Dergisi, Berlin 1925.
425. Işık Kansu, "Fransa'nın Ermeni Kartı," "Cumhuriyet" Gazetesi, 22.01.2001, Türkiye.
426. Ali Eşref Uzundere, "İnsanlık Suçu: İğdır ve Etrafında Ermenilerin Türk Kırımı," T.C.Kültür Bakanlığı yayımı,

- s.52.
427. Nikerled Klayblis, "Rusiya'nın Şark Siyaseti" ve "Vilayet-i Şarkıyye meselesi." Tercüme: Habil Adem, İstanbul, 1916, s.178.
428. Nurşen Mazıcı, "ABŞ-ın Güney Kafkasya Siyaseti Olarak Ermenistan Sorunu 1919-1921," Pozitif yayımları, s.74.
429. Georges de Maleville, "1915 Osmanlı-Rus-Ermeni Trajedisi," Toplumsal Dönüşüm yayımları, 1998, s.80.
430. Arnold J.Toynbee, "Türkiye (Bir Devletin Yeniden Doğuşu)," Cumhuriyet yayımları.
431. Dr.Mango, "Demokratik Prensipier Derneği Konferansı," 15 mart, 2001.
432. Mürsel Köse, "İşgalden Kurtuluşa," Ankara, 2003, s.148-149.
433. Prof.Justin Mc Carthyle, "Hürriyet" Gazetesi, 22.03. 2001, Türkiye.
434. Prof.Justin Mc Carthyle, "Hürriyet" Gazetesi, 22.03. 2001, Türkiye.
435. Prof.Justin Mc Carthyle, "Hürriyet" Gazetesi, 22.03.2001, Türkiye.
436. İsmet Binark, "Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Karşı Yaptıkları Mezalim," ATO yayımı, 2001, s.95.
437. Amerikalı Prof.Justin Mc Carthy Tarafından TBMM Verilen "Ermeni Probleminin Gerçeği" Mevzulu Konferansı, 24.03.2005.
438. Amerikalı Prof.Justin Mc Carthy Tarafından TBMM Verilen "Ermeni Probleminin Gerçeği" Mevzulu Konferansda CHP Genel Başkanı D.Baykal'ın konuşması, 24.03.2005.
439. "Ermeni Komitecilerinin A'mal və Harekat-i İhtilaliyesi," İstanbul, 1916, s.321-323.
440. "Erməni Komitecilerinin A'mal ve Harekat-i İhtilaliyesi," İstanbul, 1916, s.319-321.
441. Rafael de Nogales: "Four Years Beneath the Creseent,"

- New York 1926, s.45.
442. SCHABAS, Ibid., s.195.
443. Prof.Vahakri N.Dadryan, "Türk Menbalarında Ermeni Soyqırımı," İstanbul, 2005, s.311-332.
444. BOA, DH.ŞFR, nr.54-A/325.
445. "Asıl Dinlerine Dönürler," Aksion Dergisi, 14 Mart, 2005, sayı 536.
446. Ermenistan Eğitim Bakanlığı'nun Orta Okul 10.Sınıf Ders Kitabı, Redaktör Prof.V.B.Barhudaryan, Erevan, 2001, s.139-152.
447. Dr.Şenol Kantarçı, "Tarih Boyunca Ermeni Sorunu," "Eğitim" Dergisi, Nisan, 2003, s.25.
448. Yılmaz Akbulut, "Ermeniler ve Bingöl'de Ermeni Tehciri," Kültür Bakanlığı, 1998, s.76.
449. Yılmaz Akbulut, "Ermeniler ve Bingöl'de Ermeni Tehciri," Kültür Bakanlığı, 1998, s.73.
450. İsmet Binark, "Asılsız Ermeni İddiaları ve Ermenilerin Türklere Karşı Yaptıkları Mezalim," ATO yayımı, 2001, s.60.
451. Yılmaz Akbulut, "Ermeniler ve Bingöl'de Ermeni Tehciri," Kültür Bakanlığı, 1998, s.73.
452. Yılmaz Akbulut, "Ermeniler ve Bingöl'de Ermeni Tehciri," Kültür Bakanlığı, 1998, s.73-76.
453. Yılmaz Akbulut, "Ermeniler ve Bingöl'de Ermeni Tehciri," Kültür Bakanlığı, 1998, s.76.
454. Sadi Koçaş, "Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri," Ankara, 1967, s.79.
455. Leo, "Türkiye Ermenilerinin İhtilal İdeolojisi," s.154.
456. "Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-i İhtilaliyesi," İstanbul, 1916, s.6; 228.
457. Akop Mıgırdıç "Türkiye Ermenileri," İstanbul, 1923.
458. "Milliyet" Gazetesi, 5 Haziran, 1975, Türkiye.
459. Metin Toker, "Hürriyet" Gazetesi, "Arjantin'deki Son Ermeni Komitecileri," 1 Mart, 1970.

460. Erzurum'da Çıkan "Milletin Sesi" Gazetesi, "Günümüzün Ermenileri ne Diyorlar," 12 Mart, 1975.
461. Mürsel Köse, "İşgaldan Kurtuluşa," Ankara, 2003, s.138-139.
462. Ali Eşref Uzundere, "İnsanlık Suçu; Iğdır ve Etrafında Türk Kırımı," T.C. Kültür Bakanlığı yayımı, s.30.
463. Mürsel Köse, "İşgaldan Kurtuluşa," Ankara, 2003, s.140.
464. "Большая Советская Энциклопедия," Москва 1926, том 3, стр.43...
465. DE / PA-AA / R 14085 / MF 7116 / 66-69, 29.12.1914, DE-001.
466. DE / PA-AA / R 14085 / MF 7119 / 16-18, 08.05 1915, DE-001.
467. DE / PA-AA / BD 168 / MF 7246 / 11-23, 15.05.1915, DE-012.
468. DE / PA-AA / BD 170 / MF 7252 / 24-27, 19.08.1915, DE-012.
469. DE / PA-AA / R 14087 / MF 7126 / 66-72; DE / PA-AA / BD 170 / MF 7253 / 08-16, 04.09.1915, DE-001.
470. DE / PA-AA / R14089 / MF 7136 / 85-87, 18.09.1915, DE-001.
471. "Большая Советская Энциклопедия," Москва 1926, том 3, стр.43...
472. О.А.Арутюнян, "Воспоминания," Армянское Государственное издательство, Ереван 1956, стр.47.
473. Газета "Правда," 13 января 1918 г.
474. Российский Государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), фонд 488, список 1, дело 10, лист 12-28.
475. А.И.Деникин, "Очерки русской смуты," Берлин 1925, том IV, стр.174.
476. Российский Государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), фонд 5, список 1, дело 1202, лист 8.

477. Azərbaycan SSR Mərkəzi dövlət arxivi, Naxçıvan, fond 3145, təb. 5, iş 11-12, vər.27.
478. Российский Государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), фонд 558, список 1, дело 4018, лист 1, 2.
479. Gürcüstan SSR Merkezi Devlet Arşivi, fond 13, təb.1, iş 114, vər.1.
480. Российский Государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), фонд 64, список 1, дело 21, лист 118.
481. А.А.Лалаян, "Контрреволюционная роль партии Дашнакцютун," Исторические записки, 1928, No: 2, стр.101.
482. Российский Государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), фонд 558, список 1, дело 1985, лист 4.
483. Zeki Sarıhan, "Kurtuluş Savaşı Günlüğü," Türk Tarih Kurumu yayımları, Ankara, 1993-1996, c.III, s.274.
484. Российский Государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), фонд 85, список 14, дело 30, лист 2, 3.
485. Российский Государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), фонд 2, список 1, дело 16404, лист 1.
486. Газета "Правда," 4 декабря 1920 г.
487. Российский Государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), фонд 85, список 14, дело 50, лист 6.
488. Российский Государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), фонд 5, список 1, дело 2178, лист 40.
489. Российский Государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), фонд 85, список 14, дело 110, лист 1.
490. Gotthard Jaeschke, "Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,

- " Türk Tarih Kurumu yayımları, Ankara, 1970, s.141.
491. Gotthard Jaeschke, "Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, " Türk Tarih Kurumu yayımları, Ankara, 1970, s.142.
492. Российский Государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), фонд 2, список 2, дело 758, лист 1-4.
493. Zeki Sarıhan, "Kurtuluş Savaşı Günlüğü," Türk Tarih Kurumu yayımları, Ankara, 1993-1996, c.IV, s.98, 105.
494. Михаил Васильевич Фрунзе, "Собрание сочинений," Государственное издательство, Москва 1926, том I, стр.351.
495. "Milliyet" Gazetesi, 27 Nisan, 1982, Türkiye.
496. "İngiltere'nin Vaşinqton'daki Büyükelçi'si R.C.Craigie'den Lord Gurzon'a," İngiltere'nin Dış İşler Arşivi, 371 / 6504 / 8745, 13 Temmuz, 1921.
497. "İngiltere'nin Vaşinqton'daki Büyükelçi'si R.C.Craigie'den Lord Gurzon'a," İngiltere'nin Dış İşler Arşivi, 371 / 6504 / 8745, 29 Temmuz, 1921.
498. Başbakanlık Arşivi, İstanbul Meclisi Vükela Mazbataları No.149.
499. PRO, FO 371 / 6504 / E.8519.
500. Joseph L.Grabill, "Protestan Diplomasy and the Near East: Missionary Influence on Amerikan Policy, 1810-1927," University of Minnesota Press, Minneapolis 1971.
501. Karibi, "Kırmızı Kitab," Tiflis, 1920, s.21...
502. V.A.Гурко-Кряжин, "Ближний Восток и Держава," Научная Ассоциация Востоковедения при ЦИК СССР, Москва 1925.
503. Ирандуст, "Движущие силы Кемалистской революции," Государственное издательство, Москва-Ленинград 1928, стр.67, 69...
504. Karkl Bristol, Admiral, ABŞ Deniz Kuvvetleri Birleşmiş Ştatlar Yüksek Komiseri.
505. "Türk Devlet Hizmetinde Ermeniler," Ankara, 2006.

506. "Deutsche Allgemeine Zeitung" Gazetesi, 21.07.1921.
507. Т.Гаджигокян, "10 лет Армянской Стрелковой Дивизии," Издательство Политическое Управление ККА, Тбилиси 1930, стр.4-6.
508. Б.Ишханян, "Народности Кавказа," С.Петербург 1916, стр.18.
509. Н.Осепуян, "Mübareze ve Kuruluşun 10.Yılı," Devlet neşriyatı, Erevan, 1930, s.3.
510. А.А.Лалаян, "Контрреволюционная роль партии Дашнакцютун," Исторические записки, 1928, No: 2, стр.101.
511. А.Б.Каринян, "К характеристике армянских националистических течений," Большевикская Закавказия, 1928, No: 9-10, стр.65...
512. Yarbay Tverdo Hlebov, Erzurum, 16 Nisan, 1918.
513. О.Качазнуни, "Дашнакцютуну больше нечего делать," Издательство Заккнига, Тбилиси 1927, стр.33, 36, 43, 46, 60.
514. А.И.Деникин, "Очерки русской смуты," Берлин 1925, том IV, стр.173.
515. А.А.Лалаян, "Контрреволюционная роль партии Дашнакцютун," Исторические записки, 1928, No: 2, s.106.
516. В.Тархов, "Занятие г.Нахичевана и первая встреча Красной Армии с войсками Кемал Паши," Военный вестник, 15 апреля 1922, No: 8, стр.33.
517. Grigor Çaluşyan, "Kırmızı Kitab," 1919.
518. Ermenilerin "Kırmızı Kitabı," s.53-54.
519. Kafqaz İdaresi Mevzusunda General Dük Vorontsov-Taşkovun İmperator Hazretlerine Raportu, s.12.
520. Kafqaz İdaresi Mevzusunda General Dük Vorontsov-Taşkovun İmperator Hazretlerine Raportu, s.12-13.
521. Güney Kafkasya Uluslararası Konseyi'nin Delosu, sayı 17, 14 Haziran, 1919.
522. Güney Kafkasya II.Kongre Evraklarına Ait Olan Raporlar, sayı 30, 4 Haziran 1919.

523. Güney Kafkasya II. Kongre Evraklarına Ait Olan Raporlar, sayı 7, 4 Haziran 1919.
524. Güney Kafkasya II. Kongre Evraklarına Ait Olan Raporlar. Bak Nikitino'köy (Erevan Bölgesi) Halkının Delegates Vasiyatıyla Kongre'ye Gönderdiği Bildiri, sayı 5, 4 Haziran 1919.
525. "Sosyal-Demokrat" Gazetesi, sayı 75, 1919, Türkiye.
526. Ermenilerin "Kırmızı Kitabı," s.148.
527. Güney Kafkasya Rus Uluslararası Konseyi'nin Haberleri, "Rus Vatandaşlarına Çağrı," sayı 2, 1919.
528. "Sosyal Demokrat" Gazetesi, sayı 76, 1919, Türkiye.
529. Журнал "Заседания Правительства Грузии," 24 May 1920.
530. İ.Q.Çavçavadze, "Erməni alimləri və fəryad edən daşlar," 1995, s.3-18.
531. Erməni-gürcü müharibəsi zamanı Borçalı hissəsinin əsgəri fəaliyyətləri (General-mayor Sisianovun raportu).
532. Roger R.Trask, "The United States Responds to Turkish Nationalism and Reform 1919-1939," The University of Minnesota Press, Minneapolis 1971, s.30-34.
533. J.C.Hurewitz, "Diplomasi in the Near and Middle East," vol II, New York 1958, s.114-119.
534. "King back, still foe of Lauzanne Part," The New York Times, 28.08. 1925.
535. T.C.Dış İşleri Arşivi – Ş.Amerika, K.1/2.
536. Osman Ulagay, "Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı," İstanbul, 1974, s.153.
537. Roger R.Trask, "The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1919-1939," The University of Minnesota Press Minneapolis 1971, s.47.
538. PRO, FO 424 / 266, s.45.
539. "Tarihte Türk-Erməni Münasebetleri," Genelkurmay Başkanlığı'nın Gizli yayımları, (1949).
540. James Nazer, The First Genocide of the 20 th Century. The

story of the Armenian Massacres in text and pictures," New York 1968, s.8.

541. "Kommunist" Gazetesi (Erevan), 20 Ocak, 1975.
542. R.G.Ovanesyan, "Armeniya on the Road to Independence 1918," Los-Anjeles 1967, s.453.
543. M.Fiseh (jurnal) "Justicier du genocide armenien: Le Process de Tehleryan." Paris 1981. Almançası üçün bax: T.Hoffman, "Der Volzermund an den Armeniern vor Gericht: Der Prozes Talat Pascha, Gottingen 1980.
544. A.Andonyan, The Memoirs of Naim Bey: Turkish Official Documents relating to the Deportations and Massacres of Armenians, London 1920; Fransızcası: Dokuments offisiels concernant les masscres Armeniens, Paris 1920. Evrakların sahteliği hakkında bak: Ş.Orel, S.Yuca, "Ermenilerce Talat Paşa'ya Atfedilen Telgrafların Gerçek Yüzü," Ankara 1983.
545. A.Deliorman, "Türklere Karşı Ermeni Komitacıları," İstanbul, 1980.
546. "Milliyet" Gazetesi, 22 Şubat, 1975, Türkiye.
547. "Milliyet" Gazetesi, 3 Nisan, 1975, Türkiye.
548. "Milliyet" Gazetesi, 4 Nisan, 1975, Türkiye.
549. "Milliyet" Gazetesi, 16 Nisan, 1975, Türkiye.
550. "Milliyet" Gazetesi, 24 Nisan, 1975, Türkiye.
551. "Milliyet" Gazetesi, 25 Nisan, 1975, Türkiye.
552. "Hürriyet" Gazetesi, 19 Ocak, 1982, Türkiye.
553. "Tercüman" Gazetesi, 15 Şubat, 1982, Türkiye.
554. Ünal Çeliköz, "Uluslararası İlişkilerde Yeni Dengeler," "Görüş," Ağustos-Eylül, 2001, sayı 48, s.11.
555. Hatem Cabbarlı "Müstakillik sonrası Ermenistan Ekonomisinin Karşılaştığı Sıkıntılar və Halletmek Arayışları," Stratejik Analiz (Eylül, 2003), c.IV, sayı 41, s.88.
556. U.S.Congressional Record, 5 yanuary 1995, s.518.
557. Araz Aslanlı, "ABŞ-da Adalete Verilen Ara: 907 sayılı ilave maddə tatbikinın Durdurulması," Stratejik Analiz,

- (Ocak 2002) sayı 21, s.59.
558. "Turkey," No: 16 (1877), s.16.
559. PRO. FO 424/77, s.48.
560. Nihat Erim "Devletler Arası Hukuk ve Siyasi Tarih Metnleri," s.387-400.
561. PRO, FO 424/70, s.6971.
562. PRO, FO 424/70, s.6972.
563. PRO, FO 424/87, s.1.
564. PRO, FO 424/106, s.34-40.
565. PRO, FO 424/84, s. 241.
566. Pusudakı Ermenistan Hayali, "Zaman" Gazetesi, 11 Ağustos, 1991.
567. Ahmet Uçar, "Terör Üçgeni," "Tarih və Kültür," sayı 45, Aralık, 1997.
568. "Apo Erevan'dan Bir Köy İstedi," Tolga Şardan, "Milliyet" Gazetesi, 15 Temmuz, 1998, s.28.
569. Ahmet Uçar, "Terör Üçgeni," "Tarih və Kültür," sayı 45, Aralık, 1997.
570. M.M.Kunter "Ermeni Terörizminin Çağdaş Görüntüsü," s.105.
571. Ahmet Uçar, "Terör Üçgeni," "Tarih və Kültür," sayı 45, Aralık, 1997.
572. Tanıl Bora, "Etnik Kimlik ve Azınlıklar," "Birlikim Aylık Sosyalist Kültür" Dergisi, Mart-Nisan, 1995.
573. Ömer Engin Lütem, "Olaylar və Yorumlar," "Ermeni Araştırmaları," 2006, sayı 20-21, s.29-30.
574. "Zaman" Gazetesi, 25 Ocak, 2007, Türkiye.
575. "Cumhuriyet" Gazetesi, 26 Ocak, 2007, Türkiye.
576. "Milliyet" Gazetesi, 26 Ocak, 2007, Türkiye.
577. Robert Fisk, "Award-Winning Writer Shot by Assasion in İstanbul Street," The Independent, 20.01.2007.

Prof. Fazil QARAOĞLU

ERMƏNİLƏR VƏ HƏQİQƏTLƏR
(RƏSMİ SƏNƏDLƏRLƏ)

Texniki redaktor: Rauf KƏRİMOV
Bədii redaktor: Elnur ƏHMƏDOV
Səhifələyici: Pərvin MƏHƏRRƏMOV
Korrektor: Suğra OSMANOVA

Yığılmağa verilmişdir: 12. 11. 2008.
Çapa imzalanmışdır: 15. 11. 2008.
Nəşrin ölçüsü: 84x 108 1/32. Ofset çapı.
Fiziki çap vərəqi: 28,0.
Sifariş: 205. Sayı: 500 ədəd.
Müqavilə qiyməti ilə.

NURLAR

NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ

Bakı–Az1122, H.Zərdabi pr. 78. Tel: 4977021, 4971362.
Faks: 4971295. E-mail: office@nurprint.com

Professor Fazil
Qaraoğlunun bu
kitabında zəngin arxiv
sənədləri və ilkin
mənbələr əsasında
ermənilərin tarixindən,
sosial-iqtisadi
həyatından,
mədəniyyətindən,
dinindən, yaşadıkları
bölgələrdə ətrafa olan
münasibətlərindən və
türklərə qarşı
törətdikləri
məzalimlərdən
bəhs edilir.

Bu kitab xalqımızın
bilmək
məcburiyyətində olduğu
tarixin bəzi qaranlıq
səhifələrini oxuculara
təqdim edir.